

The West Slavic Bible: Language and Style

Bible západoslovanská: jazyk a styl

Biblia zachodniosłowiańska: język i styl

Pódwjecornosłowjańska biblija: řeč a stil

Západoslovanská biblija: jazyk a štýl

Zapadosłowjanska biblija: řeč a stil

NITIS

C + D
LAVIBUS

IX / 2
2020

Clavibus unitis

9/2
(2020)

Editor-in-chief / Hlavní redaktor:
Jiří K. KROUPA

**Online peer-reviewed journal
for the History of Culture
especially (but not only) in the Bohemian Lands**

Published by the Association
for Central European Cultural Studies,
Husova 20, CZ-110 00 Praha 1, Czech Republic,
acecs@seznam.cz

The production and publication of this volume
were made possible with the financial support
of the Ministry of Culture of the Czech Republic
(Decision No. MK-S 11931/2019 OULK).

**On-line recenzovaná revue
pro kulturněhistorická studia
se zvláštním zaměřením na české země**

Vydává Nadace pro dějiny kultury
ve střední Evropě,
Husova 20, 110 00 Praha 1,
acecs@seznam.cz

Toto číslo bylo připraveno
a publikováno s finanční podporou
Ministerstva kultury České republiky
(číslo rozhodnutí MK-S 11931/2019 OULK).

ISSN 1803-7747

http://www.acecs.cz/?f_idx=4

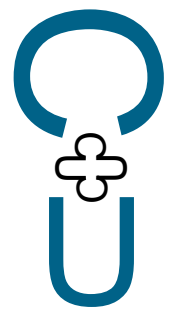
© Association for Central European Cultural Studies, 2020

All rights reserved; no part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means,
electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise,
without the prior written permission of the publisher.

Clavibus unitis

9/2 (2020)

Content / Obsah

Josef BARTOŇ: Úvodem	5
Anna MICHALCOVÁ: Mystické pojetí <i>Písně písní</i> v zrcadle rubrik staro- českých biblí	7
Ondřej BATKA – Andrea SVOBODOVÁ – Kateřina VOLEKOVÁ: Iniciály a majuskule v prvním tištěném českém žaltáři (1487)	17
Anastasia ROZHKOVA: Vybrané problémy vývoje staročeského vokalizmu v textech <i>Bible drážďanské</i>	27
Hana KREISINGEROVÁ: Jazyková specifika druhé staročeské biblické re- dakce (se zaměřením na temporální systém) . . .	33
Katarína DŽUNKOVÁ: Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcie staročeskej <i>Biblie</i>	39
Robert DITTMANN: Préteritální auxiliár ve třetích osobách v <i>Matou- šově evangéliu</i> ve starších českých biblích	55
Tomasz LISOWSKI: Bohemizm semantyczny <i>mięśny</i> (2Cor 3:3, gr. σάρ- κινος) wobec problemu leksykalnej relacji między <i>Biblią gdańską</i> (1632) a <i>Biblią króleńską</i> (1593)	73
Tomáš Cyril MATĚJEC: Časomíra v českých žalmových parafrázích humanistického období	83
Josef BARTOŇ: Český překlad <i>Písma</i> »pro lid obecný«: <i>Nový zákon</i> Františka Poláška z roku 1791/92	93
Daniel DZIKIEWICZ: Přínosk k diskusiji wo problematice porjedzenja katolskeho hornjoserbskeho přeložka Swjateho <i>Pisma</i>	107
Róbert LAPKO: Nový slovenský preklad Jánovho evanjelia	111
Juliana KAULFÜRSTOWA: »Aby mogli w swójej rěcy Boga chwalić«: <i>Spiwarske knigły Něnter comy Boga chwalić</i> w lužyskoserbskej narěcy Slěpjańskeje wósady .	117
Informatorium	
Hartmut HANTSCHO – Juliana KAULFÜRST: Der Verein Kólesko (Spinnrad) setzt sich für die sorbische Sprache und Kultur im Kirchspiel Schleife ein / Towaristwo Kólesko w srjejdźnej Łužycy stara se za serbsku rěc a kulturu Slěpjańskeje wósady	123

The West Slavic Bible: Language and Style / Bible západoslovanská: jazyk a styl

Edited by / K vydání připravili
Josef BARTOŇ
Jiří K. KROUPA

Číslo 2/2020 časopisu *Clavibus unitis* je orientováno monotematicky (filologicky-slavisticky) a nese několikajazyčný titul *Bible západoslovanská: jazyk a styl* – *Biblia zachodnioslowiańska: język i styl* – *Zapadosłowjanska biblija: rěč a stil* – *Pódwjecornosłowjańska biblija: rěč a stil* – *Západoslovanská biblia: jazyk a štýl*. Tak byla také nazvána konference s mezinárodní účastí, jež se konala 3. července 2020 na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy (KTF UK) v Praze (https://www.ktf.cuni.cz/KTF-2348-version1-konference_bible_2020.pdf).¹ Články obsažené v tomto čísle *Clavibus unitis* jsou v různé míře plodem onoho akademického setkání. V zásadě vycházejí z referátů přednesených na konferenci, i když v řadě případů autoři původní téma pozměnili, výrazně zúžili, nebo naopak rozšířili (pro porovnání viz referát Jiřího Hedánka v angličtině o jednotlivých příspěvcích konference: https://karolinum.cz/data/clanek/8274/Theol_10_1_0197.pdf).²

Zastřešující základní tematické vymezení článků je zřejmé z titulu. Již sama jeho vícejazyčnost dává tušit, že příspěvky se týkají biblického jazyka a stylu, jak se utvářel a vyvíjel v oblasti západoslovanské – a že v západoslovanských jazycích jsou také sepsány. Konkrétně se zde čtenář setká s češtinou, slovenštinou, polštinou, hornolužickou srbštinou a slepjanskou lužickou srbštinou, což je svérázné přechodové nářečí mezi horní a dolní lužickou srbštinou (užívané v okolí městečka Slep/Schleife) s vlastními specifickými východolužickými znaky. Pořadí statí je dáno chronologicky: podle času vzniku pojednávaných biblických tlumočení, od nejstarší doby dodnes.

Pět článků nahlíží různé problémy spojené se středověkými staročeskými biblickými překlady. Jejich autoři mají akademické zázemí v Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky (vědecké pracovnice Mgr. Hana KREISINGEROVÁ, Ph.D., Mgr. Andrea SVOBODOVÁ, Ph.D., a Mgr. Kateřina VOLEKOVÁ, Ph.D., s Bc. Ondřejem BATKOU, zároveň magistrandem na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (magistrandka Bc. Anna MICHALCOVÁ a doktorandka Mgr. Anastasia ROZHKOVA) a Ústavu východoevropských studií tamtéž (doktorandka Mgr. et Mgr.

¹ Tato konference na téma jazyka a stylu biblických překladů byla na půdě KTF UK již třetí. Předchozí ročníky byly vymezeny takto: *Jazyk a styl biblického překladu. Česká a polská perspektiva* (1. 6. 2018; https://www.ktf.cuni.cz/KTF-1898-version1-konference_polsko_cervena_zm.pdf), *Překlad Bible – biblický jazyk: metamorfózy české, polské, lužickosrbštině* (7. 6. 2019; https://www.ktf.cuni.cz/KTF-2145-version1-konference_polstina_2019_program.pdf). Konference zaštitěné KTF UK volně navazují na pražské mezinárodní setkání *History of Bible Translation*, zorganizované Centrem biblických studií (při Filozofickém ústavu Akademie věd České republiky a Univerzitě Karlově) a konané 15.-16. 10. 2015. (http://www.flu.cas.cz/images/akce/konference_workshopy/2015/History_of_Bible_Translation.pdf).

² HEDÁNEK, Jiří: *Conference Report: 'A Symposium on West Slavic Bible: Language and Style' (3 July 2020, Catholic Theological Faculty, Charles University, Prague)*, in: *AUC Theologica* 10 (2020), č. 1, s. 197-202.

Josef BARTOŇ

Katedra biblických věd a starých jazyků,
Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Úvodem

Katarína DŽUNKOVÁ, zároveň dokončující disertaci pro Katedru biblistiky Filologické fakulty Státní petrohradské univerzity).

S bohatým jazykovým materiálem od biblí staročeských až po barokní *Svatováclavskou biblí* pracuje ve své rozsáhlé stati PhDr. Robert DITTMANN, Ph.D. (Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy). Rozličné aspekty nakládání s jazykem a stylem v polských a českých biblických tlumočeních období raného novověku pojednávají studie prof. dr. hab. Tomasze LISOWSKÉHO (Oddělení antropologické lingvistiky Institutu polské filologie Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani), ThLic. Tomáše MATĚJCE, Ph.D. (Katedra církevních dějin a literární historie Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy) a doc. PhDr. Josefa BARTONĚ, Th.D. (Katedra biblických věd a starých jazyků tamtéž).

Poslední tři příspěvky se týkají nejnovějšího období. Vybranými problémy překladu bible do horní lužické srbštiny se zabývá Dr. Daniel DZIKIEWICZ (vyučující Duchovního semináře sv. Josefa ve Vilniusu a dlouholetý duchovní katolické farnosti v Chrósćících v Horní Lužici), o probíhajícím projektu nového novozákonní překladu do slovenštiny (zatím vyšlo evangelium Janovo, do konce roku 2020 se objeví Lukáš) informuje jeho protagonista prof. Róbert LAPKO, Th.D. et Ph.D. (Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenské akademie věd), slepjanskolužicko-srbské náboženské texty – včetně úryvků biblických – představuje Mgr. Juliana KAULFÜRSTOWA (Lužickosrbský institut v Budyšině). Právě studie v slepjanské srbštině je určitou perličkou, kulturní i vědeckou raritou tohoto čísla: jde totiž o zcela první použití tohoto kulturního mikrojazyka pro odborný článek.

Jako volně související »appendix« jsme za tematickými statěmi na samém konci našeho svazku zařadili ještě jeden delší přehledový článek, který v německém jazyce referuje o činnosti mladého kulturního sdružení Kólesko (založeného roku 2012), zaměřeného právě na pěstování lužickosrbského dědictví v slepjanském regionu. Autory jsou Juliana KAULFÜRSTOWA a předseda sdružení Hartmut HANTSCHO.

Tematické příspěvky otištěné v tomto čísle *Clavibus unitis* představují dvanáct sond do několika oblastí biblického překladu a biblického jazyka, které autoři podnikli z různých perspektiv a různých výzkumných zkušeností. Samozřejmě že náš soubor statí nemůže podat ani zdaleka komplexní obraz fenoménu proměn a podob biblického textu v časově i geograficky rozlehlé oblasti, v níž plynou kulturní dějiny slovanské střední Evropy. Rozhodně však z nich lze rozeznat alespoň něco z obrysů zajímavých tvarů středoevropských slovanských biblických překladových tradic, které jdou do značné míry vlastními cestami, avšak v mnoha momentech jsou i propleteny, jak blízkostí jazyků, tak leckdy zcela hmatatelnými kontakty a překvapivými provázanostmi.

Úvod¹

Některé staročeské překlady *Písně písni* jsou doprovázeny rubrikami, které Vladimír Kyas, český slavista a editor staročeské bible, při popisu struktury *Bible padeřovské*, která reprezentuje třetí redakci staročeského biblického překladu, charakterizuje takto:

»[...] v Písni písni jsou červené t i t u l k y, uvozu-
jící jednotlivé části podle mystického pojetí, jako
Hlas Kristův, Hlas Cierkve.«²

Nejedná se o jev specifický pro staročeskou bibli. Rubriky nacházíme již v překladu starořeckém a latinském, a to ve velmi různorodých zněních. Významem tohoto fenoménu pro západní křesťanskou tradici se detailně zabývala např. americká historička náboženství E. Ann Matter.³ Cílem této studie je představit pojetí rubrik ve staročeské *Písni písni* a pokusit se přiblížit, jaký mají vztah k latinské *Vulgátě*, která byla předlohou staročeských biblických překladů, a jak se postupně měnilo užití rubrik v českém prostředí.

Původ rubrik v *Písni písni*

Píseň (všech) písni čili *Velepíseň*, kniha *Starého zákona*, byla sepsána v hebrejštině a zařazena do sbírky »kethúbhím« a do skupiny »meghillóth«.⁴ Je jednou ze tří knih sapienčních, jejichž autorství je připisováno králi Šalomounovi (*Píseň, Kazatel, Přísloví*).⁵ Novodobá kritika tento předpoklad považuje za neudržitelný a většina badatelů nyní *Píseň písni* považuje za sbírku milostných písní z různých dob. Jazykový rozbor prokazuje u některých původ z období perského až helénistického (5.-3. stol. př. n. l.); různé archaismy frazeologické či slovníkové (najdeme zde např. slova přejatá z perštiny a řečtiny) by spíše odpovídaly době starší, dokonce snad Šalomounově (např. 3,6-11).⁶ Určité prvky ukazují na prostředí seve-roizraelské, jiné zase na prostředí judské.

O výkladu *Písně písni* se ve všech dobách vedly spory. Její pojetí lze obecně rozdělit na sakrální a profánní, přičemž obojí se dá ještě rozdělit do dalších dvou skupin; s a k r á l n í na alegorické a kultické, p r o f á n n í na

¹ Článek vychází z diplomové práce *Jazykový rozbor českých překladů Písně písni před Biblí kralickou* (Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha), kterou zpracovávám pod vedením dr. Kateřiny Volekové z Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

² KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad, 1997, s. 102.

³ MATTER, E. Ann: *The Voice of My Beloved: The Song of Songs in Western Medieval Christianity*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990, <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=3441405>, s. 56-57.

⁴ *Bible česká, I: Knihy Starého zákona, 2: Ester – Kniha Sira-chovcova*, přel. Jan HEJČL, Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1921, s. 567.

⁵ Ve středověké bibli bylo knih sapienčních pět: patřily k nim navíc apokryfní *Knihy moudrosti a Ecclesiasticus*.

⁶ *Starý zákon: překlad s výkladem, 10: Přísloví, Kazatel, Píseň*, přel. překladatelská komise pod vedením ThDr. Miloše BIČE, Praha: Kalich, 1979, s. 251.

Anna MICHALCOVÁ

Ústav českého jazyka a teorie komunikace,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Mystické pojetí *Písně písni* v zrcadle rubrik staročeských biblí

Mystical conceptualisations of *The Song of Songs* in the Old Czech Bible and rubrics

This article examines the textual apparatus which accompanied the text of *The Song of Songs*, a book of the Old Testament, in Old Greek, Latin and Old Czech manuscripts: the so-called rubrics. Rubrics are captions written in red ink, which were used to identify changes of the speaker. The article compares rubrics in various Old Czech translations of *The Song* (chiefly the first four translations), interprets the meanings of the rubrics and attempts to find their counterparts in various manuscripts of the *Vulgate*, which served as the template for Old Czech translations. Furthermore, this study investigates whether these rubrics may have influenced the 1448 Old Czech interpretation of *The Song of Songs* (so called *Výklad Písníček Šalomounových*). Finally, the author traces how their usage changed in the later prints of the sixteenth century, prior to the appearance of the *Kralice Bible*.

Keywords: Old Czech; Bible translation; mysticism; *Vulgate*; *The Song of Songs*; rubrics; Jan Hus; *Výklad Písníček Šalomounových*

Number of characters / words: 32 620 / 4 913

Number of figures: 5

Number of tables: 2

Secondary language(s): Old Czech; Latin

dramatické a naturalistické.⁷ Pro nás je důležité pojetí alegorické: tento výklad je doložen přinejmenším od 1. stol. n. l. a umožnil přijetí *Písně písni* mezi kanonické spisy hebrejské bible na synodě v Jabne roku 90 n. l. Vztah mezi milým a milou je v judaismu vnímán obrazně jako vztah Hospodina k Izraeli, křesťané poté vztah milého a milé přenesli na vztah Krista (ženicha) k církvi (nevěště).⁸

Při recepci *Písně písni* může být obtížné určit, kdo má být adresátem daných promluv: ze samotného textu lze usuzovat, že některé verše jsou adresovány muži, jiné ženě, některé zase skupině (např. dcerám jeruzalémským). Podobně je kromě adresáta třeba z textu vyčíst, kdo je mluvčím; opět to může být muž, žena, nebo skupina. *Píseň písni* tedy nemá vypravěče, jenž by naznačil, kdo zrovna hovoří a ke komu mluví svou řeč směřuje – změny v osobě (v »hlasu«) musí čtenář vyvodit sám z proměn stylu nebo z přechodu mezi různými situacemi.

Čtenář původní, hebrejské *Písně písni* před takovýmto problémem nestál: hebrejská substantiva, adjektiva, participia a zájmena totiž dokážou vyjádřit rod i číslo. Zároveň mají hebrejská slovesa rozdílné gramatické tvary pro mužský a ženský rod v druhých a třetích osobách – čtenář hebrejského textu tudíž mohl vyčíst rod a číslo mluvčích i adresátů přímo z použitých tvarů.

Ve starořeckém a latinském převodu *Písně písni* se naproti tomu začaly k objasnění, kdo zrovna hovoří, objevovat ve formě mezititulků tzv. *rubriky*, psané červeným inkoustem. V této formě je obsahuje již nejstarší v celistvosti dochovaný rukopis latinské *Vulgáty*, tzv. *Codex Amiatinus* (➤ Obr. 1), který vznikl kolem roku 700 v anglosaské Northumbrii, odkud se dostal v roce 716 do Itálie jako dar pro papeže Řehoře II.⁹ Z této rukopisné tradice vycházejí i písaři staročeských biblických rukopisů (➤ Obr. 2).

Tyto rubriky sice nejsou součástí kanonického biblického textu, ale měly napomáhat jeho interpretaci, a to takové, která pomocí poskytnutého referenčního rámce usměřňovala jeho čtenářskou recepci. Rubriky přitom plnily zásadní funkci: *Píseň písni* měla být vnímána jako alegorie lásky Krista k církvi.¹⁰ Jsme si vědomi, že problematika interpretace *Písně písni* v křesťanském prostředí je složitá a přesahuje rámec této studie, zde se proto primárně zaměříme na znění rubrik ve staročeských biblích.

Rubriky ve staročeské bibli

Staročeský překlad bible tradičně rozdělujeme do čtyř redakcí, které jsou založeny na čtyřech základních překladech či zpracováních *Starého zákona* (u druhé redakce částečném). Pro staročeský *Nový zákon* je situace složitější, rovněž nelze vyloučit sestavení bible z textů různých redakcí včetně kontaminací z několika zpracování.¹¹ Při zkoumání rubrik u *Písně písni* vycházíme z tohoto principu, tj. řídíme se redakčním zařazením památek, nikoliv jejich stářím.

První kompletní překlad bible do staré češtiny vznikl zřejmě v padesátých nebo šedesátých letech 14. století.¹² Jedná se o výrazný mezník v kulturních dějinách české společnosti, staročeský překlad byl po francouzštině a italštině třetím překladem do národního jazyka. Prvotní kompletní překlad staročeské bible se nejlépe zachoval v nedatované *Bibli drážďanské*.¹³ Ačkoliv se jedná o rukopis pro poznání první redakce zcela zásadní, nyní jej můžeme zkoumat

⁷ *Starý zákon: překlad s výkladem*, 10: *Příslaví, Kazatel, Píseň* (↵ pozn. 6), s. 251.

⁸ FOLAJTÁROVÁ, Iva: *Píseň písni, překlad a interpretace*, diplomová práce, Praha: Univerzita Karlova, Hlavní teologická fakulta, Katedra biblistiky, 2007, <https://is.cuni.cz/webapps/zpp/detail/485/>, s. 10-11.

⁹ TREAT, Jay Curry: *Lost Keys: Text and Interpretation in Old Greek "Song of Songs" and Its Earliest Manuscript Witnesses*, Diss., University of Pennsylvania, 1996, <https://repository.upenn.edu/edissertations/1179/>, s. 399-400. Faksimile Kodexu Amiatinu viz <https://www.wdl.org/en/item/20150/>.

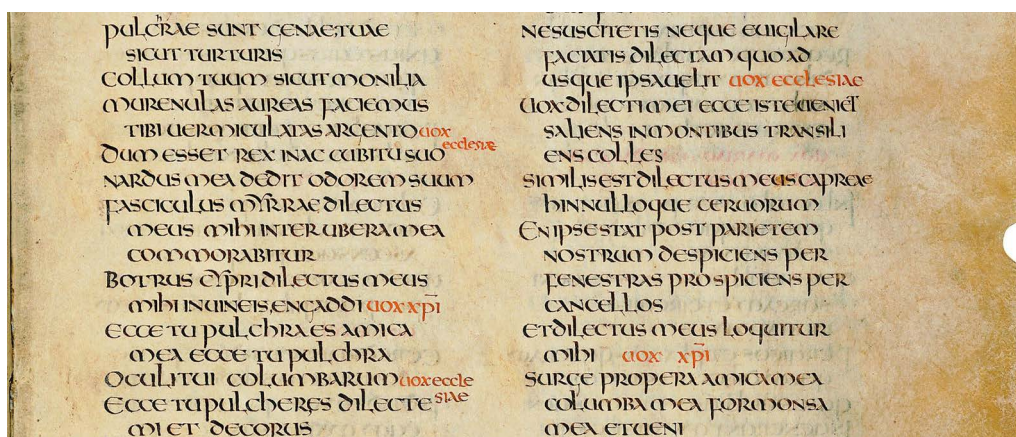
¹⁰ VAN LIERE, Frans: *An Introduction to the Medieval Bible*, New York: Cambridge University Press, s. 196.

¹¹ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (↵ pozn. 2), s. 116-118.

¹² SICHÁLEK, Jakub: *European Background: Czech Translations*, in: SOLOPOVA, Elizabeth (ed.): *The Wyclifite Bible: Origin, History and Interpretation* [= *Medieval and Renaissance Authors and Texts*, 16], Leiden: Brill, 2017, s. 78-79.

¹³ Při odhadu doby, kdy rukopis vznikl, lze vycházet kromě samotného jazyka i z jiných faktorů: všichni písaři bible používali gotickou minuskuli, kterou se české knihy psaly od padesátých do osmdesátých let 14. století, srov. KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (↵ pozn. 2), s. 40-41. Na základě grafické úpravy můžeme zúžit dobu vzniku bible do období kolem roku 1360; Tomáš Gaudek rozborem iluminací dataci posouvá do druhé poloviny šedesátých let 14. století, srov. GAUDEK, Tomáš: *Výzdoba biblických předmluv v rukopisech českých biblí*, in: VOLEKOVÁ, Kateřina – SVOBODOVÁ, Andrea (eds.): *Staročeské biblické předmluvy*, Dolní Břežany: Scriptorium, 2019, s. 156-158.

Obr. 1:
Codex Amiatinus
(Firenze: Biblioteca
Medicea Laurenziana,
sign. MS Amiatino 1),
fol. 444^r, detail,
<https://www.wdl.org/en/item/20150/view/1/886/>

Obr. 2:
Bible padeřovská
(Wien: Österrei-
chische National-
bibliothek, Cod. 1175),
fol. 228^r, detail,
<http://data.onb.ac.at/rep/10028CB6>

pouze z fotokopii a opisů, jelikož byl zničen během první světové války, přičemž se dochovaly fotokopie přibližně třetiny původního textu a opisy.¹⁴ Z *Písně písní* se zachovaly fotografie folií 345^r, 346^r a 347^r, z nichž je zjevné, že v *Bibli drážďanské* se rubriky nevyskytovaly. Stejně tak se neobjevují ani v další dochované bibli první redakce, a to v *Bibli olomoucké* (1417).¹⁵

Rukopis latinské *Vulgáty*, který sloužil jako podklad překladatelům první redakce české bible, není znám, lze však určit rodinu rukopisů, do níž náležel. Jedná se o znění, které obsahovalo značný počet čtení tzv. pařížského exempláře *Vulgáty*.¹⁶ Je otázkou, zda se v předloze k překladu nacházely u *Písně písní* rubriky; pokud ano, překladatel, jenž spadá do starší »popské« překladatelské skupiny,¹⁷ je do staročeského textu nezahrnul.

Ani *Bible litoměřicko-třeboňská* (1409/10-1414), další zástupce první redakce, původně rubriky u *Písně písní* neměla. Připsal je až později *in margine* další písař-korektor, který opravoval rukopis podle novějšího překladu druhé redakce.¹⁸ Mohl je však připojit i po vzoru nějaké latinsky psané bible. Podle Kyase¹⁹ se rubriky u *Písně písní* poprvé objevují v *Bibli padeřovské* (► Obr. 2), která je nejstarším rukopisem třetí redakce, ale je zřejmé, že se ve staročeské bibli objevují již ve starším překladu druhé redakce někdy na počátku 15. století.²⁰

¹⁴ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 2), s. 37-38.

¹⁵ Olomouc: Vědecká knihovna, sign. M III 1/II, http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct-record&pid=AIPDIG-VKO__M_III_1_II_1C75B1E-cs.

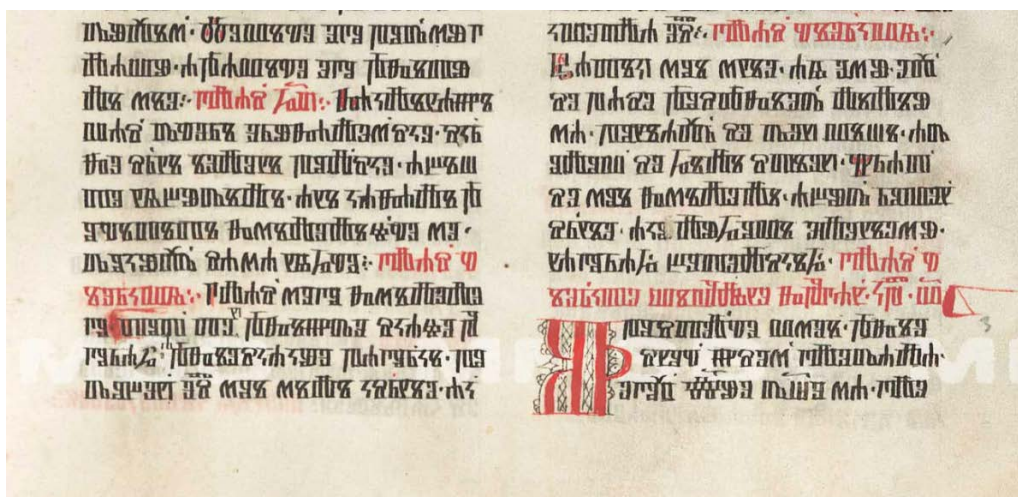
¹⁶ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 2), s. 51-52.

¹⁷ Překladu první redakce se účastnilo asi deset vzdělanců, které je možné rozdělit do dvou skupin podle některých typických termínů. První skupina užívala většinou starší českou terminologii: *sacerdos* – »pop«, *benedictus* – »blahoslavený« apod., druhá skupina překládala *sacerdos* – »kněz«, *benedictus* – »pözehnaný« apod. Srov. KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 2), s. 43-44.

¹⁸ Tamtéž, s. 58.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Dataci druhé redakce staročeského biblického překladu nelze na základě nynějších filologických poznatků blíže určit a názory odborníků se liší.

Obr. 3:
Bible hláholská
(Praha: Národní knihovna ČR, sign. XVII A 1), fol. 154^r, *Píseň písni*, detail (kap. 2-3), https://images.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR_XVII_A_1_3636BJ9-cs/ID0154r/full/full/0/default.jpg

Z první poloviny 15. století se dochovalo poměrně velké množství biblických památek druhé redakce, přičemž jejich text je různorodější než u první redakce.²¹ Kyas poznamenává, že překlad byl pořizován postupně a jednotlivé části (biblické knihy) kolovaly mezi písaři nezávisle na celku. Na základě poznatků Hany Kreisingerové byla po bibli ve vernakulárním jazyce velká poptávka, tudíž písaři nový překlad cíleně nevyhledávali (resp. si nebyli vědomi, zda přepisují překlad starší, nebo mladší) a i nadále užívali hlavně texty, které měli ve skriptoriích k dispozici a jež byly složeny z různých částí starší i novější redakce.²²

Rubrikovanou *Píseň písni* druhé redakce nacházíme už v *Bibli hláholské* (► Obr. 3), která se dochovala v jednom úplném svazku z roku 1416. Tato bible vznikla v Emauzském klášteře, a ačkoliv se jedná o bibli sepsanou hlaholicí, nezachycuje text v církevní slovanštině, nýbrž ve staré češtině. V rámci druhé redakce se rubriky u *Píseň písni* dále zachovaly v *Bibli litoměřické* (1429).²³ Na ni se zde blíže zaměříme a představíme rubriky k jednotlivým veršům (► Tab. 1).²⁴

Verš	Znění	Verš	Znění
1,1	Hlas cierkve svaté k Kristovi	1,2	
1,3	Hlas synagogy k cierkvi svaté	1,4	Hlas synagogy
1,5	Hlas choti	1,6	Hlas cierkve k ženichovi
1,7	Hlas Kristóv k cierkvi	1,8	
1,9	Hlas mladice k ženichovi	1,10	Hlas přátel
1,11	Hlas cierkve	1,12	
1,13		1,14	Hlas Kristóv
1,15	Hlas cierkve	1,16	
2,1		2,2	
2,3	Hlas cierkve	2,4	
2,5		2,6	
2,7	Hlas Kristóv	2,8	Hlas cierkve Hlas mého milého
2,9		2,10	Hlas Kristóv
2,11		2,12	

Tab. 1:
Bible litoměřická:
rubriky v *Píseň písni*

²¹ KREISINGEROVÁ, Hana: *Základní problémy II. staročeské redakce*, disertační práce, Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2019, s. 13.

²² KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 2), s. 66.

²³ *Bible litoměřická jednosvazková*. Rukopis toho času nezvěstný, dříve Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Biskupské sbírky Litoměřice, sign. BIF 2. Citováno podle fotokopii dostupných v Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

²⁴ Při transkripci rubrik jsme vycházeli z doporučení, která publikoval DAÑHELKA, Jiří: *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, in: Husitský Tábor 8 (1985), s. 285-301. Problematické jevy budou blíže vysvětleny v připravované diplomové práci, v jejímž rámci tento příspěvek vznikl.

2,13	Hlas Kristův	2,14	
2,15	Hlas proti kacieřóm	2,16	Hlas cirkve
2,17			
3,1		3,2	
3,3	Die cirkvev o Kristovi	3,4	
3,5	Hlas Kristuov k přietelnicem	3,6	Hlas synagogy o cirkvi
3,7	Hlas cirkve	3,8	
3,9	Cirkvev o Kristovi die	3,10	
3,11	Hlas cirkve o Kristu		
4,1	Hlas Kristův k cirkvi	4,2	
4,3		4,4	
4,5		4,6	Hlas Kristův k cirkvi
4,7	Ženich k choti	4,8	
4,9		4,10	
4,11		4,12	
4,13		4,14	
4,15		4,16	
5,1	Kristus k cirkvi die Kristus k apoštolóm die	5,2	Hlas cirkve Hlas mého zmlélého tlukúcieho
5,3	Chot sama k sobě	5,4	Hlas cirkve o Kristovi
5,5		5,6	
5,7		5,8	
5,9	Hlas synagogy	5,10	Hlas cirkve o Kristovi
5,11		5,12	
5,13		5,14	
5,15		5,16	
5,17	Hlas synagogy		
6,1	Hlas cirkve	6,2	
6,3	Hlas Kristův k cirkvi	6,4	
6,5		6,6	
6,7		6,8	
6,9		6,10	Hlas cirkve k synagoge
6,11	Hlas synagogy k cirkvi	6,12	
7,1	Hlas synagogy Hlas Kristův o cirkvi	7,2	
7,3		7,4	
7,5		7,6	
7,7		7,8	Ženich o svatém kříži Ženich o své choti die
7,9	Cirkvev o Kristu die	7,10	Chot o ženichovi die
7,11	Hlas cirkve k Kristovi	7,12	
7,13			
8,1		8,2	
8,3		8,4	Hlas Kristův
8,5	Hlas synagogy k Kristovi Hlas synagogy	8,6	Cirkvev k Kristovi
8,7		8,8	Kristus k synagoji die
8,9	Kristus jie odpovídá	8,10	Odpovídá cirkvev
8,11	Synagoga k cirkvi mluví	8,12	Kristus die
8,13	Kristus die k cirkvi	8,14	Cirkvev k Kristovi die

Rubriky vybízely čtenáře, aby text *Písně písní* vnímal jako dialog, jako více či méně spojený příběh, jako určitou dramatickou interpretaci křesťanské alegorie o Kristovi/ženichovi a církvi/jeho nevěstě. S nimi se také v rubrikách v synonymicko-alegorickém vyjádření setkáváme nejčastěji, důležitou roli zde ale má i synagoga.

Ve výše uvedených rubrikách je užito celkem 14 sloves vyjadřujících mluvní akt (*verba dicendi*) v indikativu přítomnosti. Poměrně často, avšak nikoliv univerzálně je mluvčí označován výrazem »hlas« (např. »Hlas cierkve«). Rubriky k verši 2,8 (»Hlas mého milého«) a 5,2 (»Hlas mého zmlělého tlukúcieho«) jsou v této pozici zapsány chybně – jedná se o původní části textu *Písně písní*; opisovačská chyba vznikla zřejmě konfúzním ztotožněním výrazu »hlas« s tvarem opakovaně signalizujícím rubriku.

Další otázkou je, zda rubriky v *Bibli litoměřické* korespondují s nějakou latinskou předlohou. Při porovnávání jsme pracovali s edicí rubrik z pěti nejstarších vulgátních textů z roku 1914 (přetisk 2014),²⁵ jelikož modernější edice, která by uváděla vedle biblického textu *Písně písní* i rubriky, není k dispozici. *Codex Amiatinus* (ediční sigla A) z počátku 8. století je nejstarší v celistvosti dochovaný rukopis *Vulgáty*. Roli mluvčích a adresátů zde zastávají církev, synagoga, Kristus, ve verši 3,1 Máří Magdaléna (»Vox Mariae Magdalene ad ecclesiam«). Často jsou zde užita tzv. *verba dicendi* v přítomném čase a mluvčí je charakterizován výrazem »vox« (»hlas«). Rubriky v *Bibli litoměřické* jsou ovšem svým zněním mnohem blíže tzv. alkuinovskému vulgátnímu typu (sigla B) z 9. století, který oproti *Codexu Amiatinu* prošel jistými úpravami. Např. u verše 1,10 je zapsána rubrika »Hlas přátel«, kterou nalézáme právě pouze v alkuinovském vulgátním typu (»Vox amicorum«). Tato rubrika se pak opakuje i v dalších českých památkách třetí a čtvrté redakce; nevyskytuje se pouze v *Bibli mlýnářčině* ze třetí čtvrtiny 15. století.²⁶

V alkuinovském vulgátním typu nacházíme vedle již zmíněných postav »Krista« a »církev« též »nevěstu« a »ženicha«; v *Bibli litoměřické* se výskyt těchto výrazů blíží *Bibli Theodulfově* (sigla S), která vznikla mezi druhou polovinou 8. století a první polovinou 9. století, nebo *Bibli regensburské*, sepsané v letech 1190-1200 (sigla D). V *Bibli litoměřické* jsou v tomto směru relevantní rubriky k veršům 1,5, 4,6 a 4,7, které pak mají paralely pouze v *Bibli cisterciácké* (1456),²⁷ zástupci třetí redakce, a v *Bibli mlýnářčině*. Další bible nemají na těchto místech rubriku žádnou.

Původ rubriky k verši 4,6 (»Hlas Kristův k církvi«) v *Bibli litoměřické* zůstává otázkou. Jak jsme již konstatovali, rubriky v *Bibli mlýnářčině* a v *Bibli cisterciácké* většinou korespondují s rubrikami *Bible litoměřické*; zde však na rozdíl od ní nacházíme hlasy »ženicha« a »choti«, které mají jistou paralelu v již zmiňované *Theodulfově bibli* (»Sponsus ad semet ipsum«). Následující rubrika k verši 4,7 (»Ženich k choti«) v *Bibli litoměřické*, *mlýnářčině* i *cisterciácké* má latinskou obdobu jen v *Bibli Theodulfově* (»Sponsus ad sponsam«). Je třeba zmínit, že ve starořeckých biblických rukopisech se v rubrikách k *Písní písní* vyskytují právě výrazy »nevěsta« a »ženich«. Jak poznamenává Jay Curry Treat, tyto často jen velmi jednoduché rubriky pouze určují roli mluvčího (jako např. v *Alexandrijském kodexu* z 5. století, který zřejmě reprezentuje velmi ranou etapu vývoje rubrik v *Písní písní*), ale mohou mít i mnohem větší narativní potenciál, než mají rubriky v latinské *Vulgátě* (např. v *Sinajském kodexu* ze 4. století).²⁸

Rubriky k *Písní písní* ve zmíněných třech staročeských biblích si poměrně přesně odpovídají, přestože *Bibli mlýnářčinu* a *Bibli litoměřickou* tradičně řadíme do druhé redakce biblického překladu, zatímco *Bible cisterciácká* je řazena do redakce třetí. Rubriky v *Písní písní* této bible však spíše odpovídají starší, tj. druhé redakci. V této bibli je též před *Písní písní* inovativně zapsána předmluva – úryvek z Origenova komentáře k této biblické knize,²⁹ ve které je její četba doporučena pouze zralejším čtenářům, kteří jsou již prosti tělesných žádostí. K některým rubrikám v *Bibli litoměřické* nelze dohledat paralelu ve vulgátních biblích, jiné se nějakým způsobem liší, např. u nich oproti předpokládané latinské předloze chybí adresát.

Obecně se dá říci, že rubriky k staročeské *Písní písní* druhé redakce se liší pouze v drobnostech, pracují stále s týmiž prvky, neliší se ani svou délkou a poskytují v podstatě shodný výklad. Totéž lze říci i o rubrikách v třetí redakci staročeského překladu, v níž se objevuje

²⁵ DE BRUYNE, Donatien: *Summaries, Divisions and Rubrics of the Latin Bible* [= *Studia Traditionis Theologiae*, 18], Turnhout: Brepols, 2014, s. 558-561.

²⁶ Praha: Národní knihovna ČR, sign. XVII A 10, http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XVII_A_10_OTZULP2-cs.

²⁷ New York: The Morgan Library & Museum, sign. MS M 752. Použit mikrofilm dostupný v Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

²⁸ TREAT, *Lost Keys* (◀ pozn. 9), <https://repository.upenn.edu/edissertations/1179/>, s. 399-411.

²⁹ VOLEKOVÁ – SVOBODOVÁ (eds.), *Staročeské biblické předmluvy* (◀ pozn. 13), s. 101.

zcela nový překlad *Starého zákona*. Cílem tohoto překladu bylo, aby český text co nejdříve odpovídal latinskému originálu. Autor doslovu, který se dochoval v *Bibli šafhauzské* ze třetí čtvrtiny 15. století a v *Bibli nymburské* (1462), zmiňuje, že mu byla předlohou přes 320 let stará *Vulgáta*, tj. patrně z 12. století. Překladatel byl tedy patrně jen jeden a pocházel pravděpodobně z pražského univerzitního prostředí, přičemž na překladu začal pracovat někdy kolem roku 1410.³⁰ Nejstarší kompletní biblí třetí redakce je *Bible padeřovská* (1432-1435), na jejíž rubriky k *Písni písní* se zde rovněž zaměříme (► Tab. 2).

Tab. 2:
Bible padeřovská:
rubriky v *Písni písní*

Verš	Znění	Verš	Znění
1,1		1,2	
1,3		1,4	Hlas synagogy
1,5		1,6	Hlas cirkve k Kristovi
1,7	Hlas Kristův k cirkvi	1,8	
1,9		1,10	Hlas přátel
1,11	Hlas cirkve o Kristovi	1,12	
1,13		1,14	Hlas Kristův
1,15	Hlas cirkve	1,16	
2,1	Hlas Kristův	2,2	
2,3	Hlas cirkve	2,4	
2,5		2,6	
2,7	Hlas Kristuov	2,8	Hlas cirkve
2,9		2,10	
2,11		2,12	
2,13	Hlas Kristův	2,14	
2,15	Hlas proti kacieřstvím Hlas cirkve k ženichovi	2,16	Hlas cirkve
2,17			
3,1	Hlas cirkve vyvolené z pohan	3,2	
3,3	Cierkev o Kristovi die	3,4	
3,5	Hlas Kristův	3,6	Synagoga o cirkvi
3,7	Hlas cirkve	3,8	
3,9	O Kristovi die	3,10	
3,11	Hlas cirkve o Kristu		
4,1	Hlas Kristův	4,2	
4,3		4,4	
4,5		4,6	
4,7		4,8	
4,9		4,10	
4,11		4,12	
4,13		4,14	
4,15		4,16	Kristus cirkvi dary ducha dobré dává nebo Hlas cirkve, duch dary dává
5,1	Cierkev o Kristovi die Kristus die Kristus k apoštolóm die	5,2	Hlas cirkve
5,3		5,4	Hlas cirkve o Kristu
5,5		5,6	
5,7		5,8	
5,9	Hlas synagogy	5,10	Hlas cirkve o Kristovi
5,11		5,12	

³⁰ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 2), s. 102.

5,13		5,14	
5,15		5,16	
5,17	Hlas synagogy k cirkvi		
6,1	Hlas cirkve	6,2	
6,3	Hlas Kristov k cirkvi	6,4	
6,5		6,6	
6,7		6,8	
6,9		6,10	Hlas cirkve k synagoge
6,11	Hlas synagoje k cirkvi	6,12	Hlas utěšený cirkve k synagogě
7,1	Hlas synagogy k cirkvi Hlas Kristov o cirkvi	7,2	
7,3		7,4	
7,5		7,6	
7,7		7,8	Ženich o kříži die Ženich o choti
7,9	Cirkev o Kristovi die	7,10	Chot k ženichovi
7,11	Cirkev o Kristovi	7,12	
7,13			
8,1	Hlas patriarch o Kristovi	8,2	
8,3		8,4	Hlas Kristov
8,5	Hlas synagoje k cirkvi Hlas ženichov k nevěstě	8,6	Cirkev k Kristovi
8,7		8,8	Kristus k synagoge o cirkvi
8,9	Kristus sobě odpovídá	8,10	Otpovídá cirkev
8,11	Synagoga k cirkvi die	8,12	Kristus die
8,13	Hlas Kristov	8,14	

Bible padeřovská zřejmě záměrně opouští od označení »ženich« a »nevěsta« – vyskytují se zde pouze třikrát ve verších 7,8, 7,10 a 8,5. Tím se liší od druhé redakce, kde jsou tyto výrazy užity šestkrát: např. rubrika »Hlas cirkve k ženichovi« ve verši 1,6 je zde nahrazena spojením »Hlas cirkve k Kristovi«. Téměř u všech rubrik (s výjimkou veršů 1,4 a 8,5) nacházíme paralelu s alkuinovským typem *Vulgáty* (9. století); dalo by se tedy říci, že rubriky k *Písni písni* jsou jednodušší než u druhé redakce a více pracují s postavami »cirkve« a »Krista«.

Rubriky v biblích zastupujících čtvrtou redakci,³¹ která byla připravována pro tisk, se od rubrik v *Písni písni* třetí redakce prakticky neliší. V první redakci se rubriky neobjevují vůbec, avšak rubriky druhé, třetí a čtvrté redakce jsou co do rozmístění i znění velmi podobné. Po této analýze můžeme potvrdit, že staročeský překlad bible (aniž bychom do této teze zahrnovali jeho první redakci, pro kterou nemáme rubriky doložené) vychází hlavně z tradice alkuinovské, avšak obzvláště do jeho druhé redakce pronikají vlivy dalších středověkých vulgátních typů.

Funkce rubrik v *Písni písni*

Po analýze, v jaké podobě se ve staročeské *Písni písni* rubriky vyskytovaly, se můžeme ptát, jak byl s jejich pomocí text interpretován. Rubriky nejsou ani tak pozůstatkem předělů mezi jednotlivými částmi, z nichž *Píseň písni* podle dnes převládajícího názoru vznikla,³² jako spíše prvkem dodávajícím této skladbě sjednocující a dramatické rysy – podle Treata plní funkci vypravěče, který v ní chybí, *Píseň písni* se díky nim stává dramatickým narativem.³³ Můžeme říci, že rubriky zdůrazňují její dialogickou strukturu.

Je otázkou, zda rubriky nemají původ v některém z výkladů *Písně písni*. Treat poznamenává, že výklad, který podává řecký církevní učitel a teolog Órigenés († 253 n. l.), a rubriky

³¹ Ze čtvrté redakce jsme nahlíželi do první české tištěné bible, *Bible pražské* (1488; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Ink 13 C 5), dále do *Bible kutnohorské* (1489; Praha: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 25 A 2b) a do *Bible benátské* (1506; Praha: Knihovna Národního muzea, sign. 25 B 1).

³² TREAT, *Lost Keys* (↵ pozn. 9), <https://repository.upenn.edu/edissertations/1179/>, s. 441.

³³ Tamtéž, s. 504-505.

ve starořecké biblí se shodují minimálně v tom, že dodávají textu narativní rozměr; mnohdy se shodují ale i v samotném obsahu sdělení. Zároveň však poznamenává, že Hippolytos, kněz, spisovatel, první vzdoropapež a Órigenův současník, ve svém výkladu *Písně písni* nic takového nečiní; pouze interpretuje význam textu, řeší »jednu záhadu za druhou«, aniž by někomu přisuzoval »hlas«. *Písně písni* je pro něj sérií alegorických symbolů.³⁴ Órigenův výklad *Písně písni* v následující křesťanské tradici převážil a stal se výchozím textem pro všechny další exegety.

Funkci rubrik ve staročeském překladu *Písně písni* mohou poodkrýt i dobové komentáře k biblickým textům. Jedním z nich je *Výklad Piesniček Šalomúnových*, připisovaný mistru Janu Husovi a unikátně dochovaný v rukopisu z roku 1448. Již v předmluvě autor naznačuje, že při svém výkladu *Písně písni* po jednotlivých verších bude postupovat narativně alegoricky: syn »ciesare a krále všeho tvorů« je zasnouben s královnou a ženou, kterou je »anjelské a lidské přirozenie«; »nevěsta« ale poté »přivolí« pýše a zlosti Lucifera a je vyhnána. Na základě odvolávek na různé starozákonní knihy je pak popisována její pout, přičemž na konci autor dospěje k textu *Písně písni*. V samotném výkladu pak autor u určitých veršů přímo pracuje s textem rubrik: např. výklad verše 2,7 je zahájen slovy »Hlas Kristův«, přičemž stejnou rubriku nacházíme v *Bibli litoměřické* i v *Bibli padeřovské*. Zároveň to však nelze považovat za pravidlo. U verše 7,1 se v *Bibli litoměřické* objevují rubriky »Hlas synagogy« a »Hlas Kristův v cirkvi«, v *Bibli padeřovské* »Hlas synagogy o cirkvi« a »Hlas Kristův o cirkvi«. První replika je u obou biblí přiřčena synagoze, autor výkladu ji zde však přisuzuje Kristu, tj. celou výpověď vkládá do úst Kristovi. Rubriky shodného významu přináší již *Codex Amiatinus*, jinde však nenalezneme žádnou shodu – např. ve verši 7,11: podle *Výkladu Piesniček Šalomúnových* zde hlas patří »zboru židovskému«, přičemž staročeské bible na tomto místě mají rubriku »Cierkev o Kristovi« a *Codex Amiatinus* zde nemá rubriku žádnou.

Znění *Písně písni*, se kterým autor *Výkladu* pracuje, se neshoduje s žádnou z výše uvedených staročeských biblí. Otázka, z jakého textu komentátor vycházel a jakým způsobem jej případně ovlivnily rubriky v předloze, zůstává nezodpovězena. Její řešení komplikuje i to, že autor *Výkladu* u některých veršů »hlas« připisuje konkrétnímu mluvčímu, jinde ale text *Písně písni* pouze interpretuje, třebaže ve zde traktovaných biblích jsou tato místa uvozena rubrikami. Jedná se např. o výklad verše 8,5, u něhož se obvykle nachází rubrika »Hlas ženichův k choti« (*Bible mlynářčina*) nebo »Hlas ženichův k nevěstě« (*Bible padeřovská*, *Bible pražská*); autor výkladu zde však s těmito rolemi vůbec nepracuje. Znění verše (»Pod stromem jabloňovým vzbudil sem tě«) interpretuje tak, že strom zastupuje »kříž neb umučenie Kristovo, pod nímž cirkvev židovská od smrti prvorozeného hříechu vzkříšena jest a moci ďábelské zbavena«.³⁵

Můžeme tedy tvrdit, že *Výklad Piesniček Šalomúnových* interpretuje *Písně písni* jako dramatický narativ, zároveň se ale v určitých bodech od zkoumaných staročeských biblí, resp. od jejich rubrik odchyluje. Stále nevíme, z jakého znění *Písně písni* autor *Výkladu* vycházel: Daňhelka se domníval, že předlohou byl latinský komentář Honoria Augustodunského *Expositio in Cantica canticorum*.³⁶ Na začátku se podle Daňhelky autor věrně drží předlohy, poté se od ní čím dál tím více odchyluje a vrací se k ní až před závěrem svého výkladu, aby ji vzápětí definitivně opustil.³⁷ Zajímavý je v tomto směru např. jeho překlad druhé části verše 5,1: »Přišel sem do zahrady své, sestro, má choti, sžal sem mirru svú s vonnými věcmi svými.«³⁸ Ve všech staročeských redakcích biblického překladu zde najdeme latinské *veni* přeloženo imperativem (např. »pod« v *Bibli padeřovské*): v latinském Honoriově komentáři je však explicitně uvedeno, že se nejedná o imperativ, nýbrž o indikativ préterita. Autor staročeského *Výkladu Piesniček Šalomúnových* jako jediný *veni* překládá v souladu s touto gramatickou kategorií (»přišel sem«).

Je evidentní, že autor *Výkladu* (ať už jím byl Jan Hus, nebo ne) pracoval s orubrikovaným textem *Písně písni* a že tyto rubriky vnímal jako »nápovědu« ke správné interpretaci biblického textu, s níž se uživatel jeho komentáře běžně při práci s biblí setkává. Stejně tak si musel být dobře vědom, že zvýraznění rubrik v textu pomocí červeného inkoustu k nim strhává čtenářovu pozornost a že proto hrají zásadní roli při »správné«, ortodoxní interpretaci *Písně písni*. Jinými slovy, čtenáři je nabízen až vnucován klíč k jednoznačnému pochopení biblického textu, k jehož vnímání by bez přítomnosti rubrik musel přistupovat daleko aktivněji, avšak s tím rizikem (pro církvev), že se při jeho svobodnějším výkladu ocitne na hranicích hereze.

³⁴ TREAT, *Lost Keys* (◀ pozn. 9), <https://repository.upenn.edu/edissertations/1179/>, s. 432-434.

³⁵ *Magistri Johannis Hus Opera omnia*, IV: *Opera Bohemica minora*, Praha: Academia, 1984, s. 125.

³⁶ HONORIUS AUGUSTODUNENSIS: *Expositio in Cantica canticorum*, in: MIGNE, Jacques Paul (ed.): *Honorii Augustodunensis Opera omnia* [= *Patrologia Latina*, 172], Paris 1854, sl. 347-496.

³⁷ *Magistri Johannis Hus Opera omnia*, IV: *Opera Bohemica minora* (◀ pozn. 35), s. 9 (Předmluva).

³⁸ Tamtéž, s. 95.

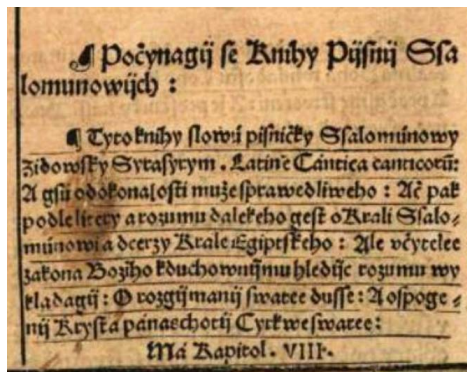
Rubriky k *Písni písní* v biblích 16. století

Poprvé se rubriky k *Písni písní* neobjevují v prvním vydání *Bible Severinovy* (1529),³⁹ která od nich upouští a jediným vodítkem k výkladu *Písně písní* se v ní stává tzv. sumář, tj. obsahový nadpis. *Bible Severinova* tak navazuje na *Bibli benátskou* (1506), kde však vedle uvozujícího sumáře najdeme v textu *Písně písní* i tradiční rubriky. Jak již bylo řečeno, jako první je v českém prostředí vynechává *Bible Severinova*. Tiskař Pavel Severin z Kapí Hory ve zmíněném sumáři upozorňuje, že text *Písně písní* prošel určitou revizí, stále však vychází z latinské *Vulgáty* (► Obr. 4):

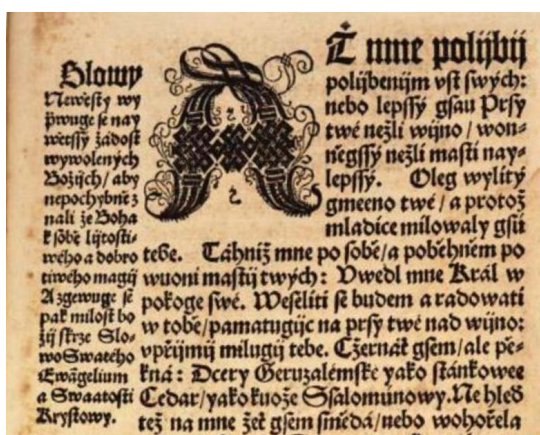
»Tyto knihy slovú Písníčky Šalomúnovy, židovský Syrasrym, latině Cantica canticorum, a jsou o dokonalosti muže spravedlivého. Ač pak podle litery a rozumu dalekého jest o králi Šalomúnovi a dceři krále ejiptského, ale učitelé zákona božího, k duchovnímu hledíc rozumu, vykládají o rozjimaní svatě duše a o spojení Krista pána s chotí církve svatě. Má kapitol VIII.«

Ve stejné podobě se sumář objevuje i v druhém vydání *Bible Severinovy* (1537) a poté i v prvním vydání *Bible Melantrichovy* (1549).⁴⁰ Ta však vedle sumáře uvádí i krátká shrnutí před jednotlivými kapitolami *Písně písní* a blíže tak interpretuje její text; zároveň u určitých míst jednotlivých kapitol odkazuje k margináliím, jež tyto pasáže podrobněji vysvětlují (► Obr. 5). Třebaže zde tedy najdeme (na základě sumáře) interpretaci *Písně písní*, která ji pojímá jako dialog mezi Kristem a církví, ve shrnutích jsou užita i pojmenování »ženich« a »nevěsta«.

Tradice nastolené *Bibli Severinovou* se drží i moderní české překlady *Písně písní*, které již rubriky ve znění typickém pro staročeské bible nepřinášejí.⁴¹

Obr. 4:
Bible Severinova
(1529), fol. 001va
(◀ pozn. 38)

Obr. 5:
Bible Melantrichova
(1549), fol. Qq5^{va}
(◀ pozn. 39)

Závěr

Ve čtyřech redakcích staročeského biblického překladu a pozdějších tiscích jsme mohli pozorovat různorodou distribuci (nebo výjimečně i absenci) rubrik v textu *Písně písní*. V první redakci rubriky nenajdeme vůbec, třebaže nevíme, z jakého důvodu. Od druhé redakce se rubriky v biblích objevují, třetí a čtvrtá redakce se je snaží interpretačně více sjednotit, ale české biblické tisky počínaje *Bibli Severinovou* (1529) od nich opět upouštějí. Vedle nejčastějších explicitních pojmenování pro Krista a církev se ve staročeských rubrikách k *Písni písní* objevují též patriarchové, synagoga nebo i méně alegorizující výrazy pro ženicha a nevěstu. Podle našeho názoru rubriky ve staročeských pramenech umocňují dialogičnost biblického textu *Písně písní* a jeho křesťanskou alegorickou interpretaci.

³⁹ *Bibli česká...*, Praha: Pavel Severin z Kapí Hory, 1529. Použitý exemplář: Praha: Národní knihovna ČR, sign. 54 A 13, <https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002041089&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.

⁴⁰ *Bibli česká...*, Praha: Bartoloměj Netolický z Netolic a Jiří Severín, 1549. Použitý exemplář: Praha: Národní knihovna ČR, sign. 54 A 3, <https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002041088&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.

⁴¹ Např. český ekumenický překlad: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad*, 26. (17. opravené) vydání, Praha: Česká biblická společnost, 2019; Bible21: *Bible. Překlad 21. století včetně Deuterokanonických knih*, 2. opravené vydání, Praha: Biblion, 2015; český studijní překlad: *Bible: český studijní překlad*, 4. souborné vydání (3. vydání bez poznámek), Praha: KMS, 2016.

V počátcích knihtisku v českých zemích má český biblický text velmi důležité místo. Můžeme mu připisat dvě prvenství: prvním dílem vytištěným v českém jazyce totiž nebyla podle nejnovějších zjištění *Trojánská kronika*, ale *Nový zákon*, který byl zhotoven v Plzni okolo roku 1483 neznámým tiskařem, pokračovatelem Tiskaře Statut Arnošta z Pardubic.¹ Také v Praze byl zřejmě jako první vytištěn česky psaný žaltář (zkratka *ŽaltTisk*), a to o několik let později, v roce 1487.² Jeho tiskař, dříve dlouho ztotožňovaný s Jonatou z Vysokého Mýta, později tradovaný anonymně pouze jako Tiskař Žaltáře, byl nedávno ztotožněn s Martinem z Tišnova.³ Tištěné vydání obsahující nový překlad žalmů bylo opatřeno autorskou předmlouvou překladatele, pravděpodobně z okruhu mistrů pražské univerzity spojovaných s utrakvistickou církví.⁴ Tento překlad žaltáře nacházíme následně s drobnými úpravami v kompletních tištěných biblích přinášejících nové, v pořadí již čtvrté znění staročeského biblického překladu. Poprvé se objevuje v *Biblii pražské* (zkratka *BibPraž*, 1488),⁵ připravené anonymním Tiskařem Pražské bible, a podruhé v *Biblii kutnohorské* (zkratka *BibKutn*, 1489),⁶ kterou doplněnou

Ondřej BATKA
Andrea SVOBODOVÁ
Kateřina VOLEKOVÁ

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Iniciály a majuskule v prvním tištěném českém žaltáři (1487)

¹ Prvenství *Nového zákona* se signetem před *Kronikou trojanskou* prokázal Kamil Boldan na základě detailního rozboru filigránů v obou tiscích; srov. BOLDAN, Kamil: *Záhada Kroniky trojanské. Počátek českého knihtisku*, Praha 2010; BOLDAN, Kamil: *Filigranologie a datace nejstarších plzeňských tisků*, in: *Minulostí západočeského kraje* 46 (2011), s. 28-59; BOLDAN, Kamil: *Počátek českého knihtisku*, Praha 2018, s. 159-166, 200-202.

² *Žaltář první tištěný*, tisk, Praha: [Tiskař Žaltáře (tj. Martin z Tišnova?)], 1487. GW M36275; ISTC ip01069500; *Knihopis* INC011. Použité exempláře: Praha: Strahovská knihovna, sign. DP VI 16; Praha: Národní knihovna České republiky, sign. 41 G 80; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Ink 15 G 6; Berlin: Staatsbibliothek, sign. 8° Inc 1950.8 [neúplný]; Praha: Knihovna Národního muzea, sine [zlomek].

³ Nejnověji BOLDAN, *Počátek českého knihtisku* (← pozn. 1), s. 237, podle nějž byly v obou tiscích použity majuskule ze shodných odlitek matric. Tuto hypotézu uvádí již dříve UR-BÁNKOVÁ, Emma: *Několik poznámek k českým prvotiskům*, in: *Ročenka Státní knihovny ČSSR v Praze 1962-1963*, Praha 1964, s. 80-94, s. 85; VOBR, Jaroslav: *Kdo byl prvním pražským knihtiskařem v roce 1487?*, in: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze* 13 (1996), s. 24-36; VOIT, Petr: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 928; VOIT, Petr: *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, II: *Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498-1547*, Praha 2017, s. 159-160.

⁴ Srov. VOLEKOVÁ, Kateřina – SVOBODOVÁ, Andrea (eds.): *Staročeské biblické předmluvy*, Praha 2019, s. 75n. Pro tuto hypotézu svědčí též překlad některých výrazů, srov. VINTR, Josef: *Prvotisky staročeského žaltáře*, in: ČMEJRKOVÁ, Světlá – HOFFMANNOVÁ, Jana – KLÍMOVÁ, Jana (eds.): *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*, Praha 2018, s. 183.

⁵ *Bible pražská*, tisk, Praha: [Tiskař Pražské bible], 1488. GW 4323; ISTC ib00620000; *Knihopis* INC013; VOIT, Petr: *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, I: *Severinsko-kosořská dynastie 1488-1557*, Praha 2013, s. 16 (TPra 2). Použitý exemplář: Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Ink 13.C.5.

⁶ *Bible kutnohorská*, tisk, 1. vydání se znakem, 2. vydání

Initials and majuscules in the first printed Czech Psalter (1487)

This is the pioneering study focusing on the use of initials and majuscules in the earliest known printed Czech Psalter (1487) and in the subsequent printing and reading of the fourth translation of the Book of Psalms into Old Czech. The printer Martin of Tišnov left blank spaces in the typeface for initials at the beginnings of Psalms and for majuscules at the beginnings of individual verses. In the surviving five copies, the missing letters were added later either by professional rubricators or by the owners and readers. However, these individuals would not have a copy with the correct wording at hand and would have to rely on their own interpretations. For this reason, the added text often differs in individual copies. The wording of the fourth translation must therefore be reconstructed by means of later reprint of the Psalter in complete Czech Bible prints: *Prague Bible* (1488) and *Kutná Hora Bible* (1489).

Keywords: Psalter; print; initials; majuscules; Old Czech; Czech Bible translation; *Prague Bible*; *Kutná Hora Bible*
Number of characters / words: 38 604 / 5 689
Number of figures: 11
Secondary language(s): Old Czech; Latin

Příspěvek vznikl s podporou projektu GA ČR 20-06229S *První tištěný staročeský žaltář (filologická analýza a kritická edice)*. Práce používá data a nástroje *Vokabuláře webového*, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

o dřevoryty vydal Martin z Tišnova.⁷ Toto znění bylo dále převzato do *Bible benátské* (zkratka *BibBen*, 1506),⁸ z níž vycházely další humanistické tisky *Bibli Severinových* (1. vydání 1529, 2. vydání 1537) a *Melantrichových* (1. vydání 1549, 2. vydání 1556-1557, 3. vydání 1560-1561 ad.).⁹ Žaltář kromě toho vyšel tiskem samostatně a bez autorské předmluvy v plzeňské dílně Mikuláše Bakaláře roku 1499 (zkratka *ŽaltBak*);¹⁰ toto vydání sice vychází z nejnovějšího překladu žaltáře podle *Bible kutnohorské*, obsahuje však četné, zřejmě konfesně motivované textové úpravy, které se v mnohém vracejí k starším překladům, a lze jej proto považovat za svébytné znění.¹¹

V našem příspěvku navážeme na studii Josefa Vintra¹² o českém překladu žalmů pro tištěné vydání a zaměříme se na velká písmena v prvním tištěném žaltáři z roku 1487 a v dalších biblických prvotiscích.

První tištěný žaltář a rukopisná tradice

Nejstarší pražský biblický tisk navázal na dlouholetou a bohatou tradici českých rukopisných žaltářů, která sahá až na přelom 13. a 14. století, kdy vznikal nejstarší převod *Knihy žalmů* do češtiny. Podruhé byl žaltář do češtiny přeložen v polovině 14. století. Třetí překladová verze pak pochází z konce 14. století a byla opisována po téměř celé 15. století.¹³ České překlady žalmů se dochovaly ve více než 60 rukopisných pramenech: v 25 celých biblích, v 15 samostatných žaltářích, v 13 samostatných *Starých zákonech*, v 2 samostatných *Nových zákonech* a také v 9 zlomcích pocházejících z žaltářů nebo celých biblí. Ačkoliv z textového hlediska přináší prvotisk žaltáře nové staročeské znění žalmů, rukopisům se přibližuje svou formální podobou.

Vizuální stránka rukopisů vycházela z latinského vzoru žaltáře coby liturgické příručky, kdy struktura a zobrazení textu v rukopisu byly ovlivněny využíváním žalmů v liturgii. Staročeský žaltář měl obvykle toto rozvržení: jednotlivé žalmy tvořily samostatné kapitoly označené výraznou iniciálou u prvního slova žalmu. Každý žalm byl pak rozdělen na verše, které při přednesu žalmů během liturgie zpívaly střídavě dva chóry. Začátky veršů byly v textu psaném *in continuo* signalizovány velkým písmenem provedeným zpravidla odlišnou barvou inkoustu, nejčastěji červeně, nebo střídavě červeně a modře.¹⁴ Pro vnitřní členění verše (žalmový verš totiž bývá dvojdílný, složený ze dvou poloveršů)¹⁵ pak sloužila interpunkce. Žaltáře určené bohatším objednavatelům či objednavatelkám bývaly bohatě iluminované. Výzdoba byla využívána pro usnadnění orientace v knize, iluminace sloužily k rozdělení souboru žalmů na jednotlivé nok-

bez znaku, Kutná Hora: Martin z Tišnova, 1489. GW 4324; ISTD ib00621000; *Knihopis* INC035 (1. vydání), INC036 (2. vydání). Použitý exemplář: Kutná Hora: České muzeum stříbra, sign. ST 1.

⁷ Srov. VOLEKOVÁ – SVOBODOVÁ (eds.): *Staročeské biblické předmluvy* (← pozn. 4), s. 76.

⁸ *Bible benátská*, tisk, *Bibli Česká* [...], Venezia: Peter Liechtenstein, 1506. *Knihopis* 01097; VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, II (← pozn. 3), s. 212-213 (PLie 1). Použitý exemplář: Praha: Knihovna Národního muzea, sign. 25 B 1.

⁹ Srov. VOLEKOVÁ – SVOBODOVÁ (eds.): *Staročeské biblické předmluvy* (← pozn. 4), s. 81.

¹⁰ *Žaltář plzeňský Bakalářův*, tisk, [Plzeň: Mikuláš Bakalář], 1499. GW M36274; ISTD ip01069600; *Knihopis* INC044; VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, II (← pozn. 3), s. 74 (MBak 7). Použitý exemplář: Praha: Národní knihovna České republiky, sign. 43 G 82 (unikát).

¹¹ O vztahu Bakalářova *Žaltáře* k třetímu překladu žalmů srov. VINTR, *Prvotisky staročeského žaltáře* (← pozn. 4), s. 181, 183.

¹² VINTR, *Prvotisky staročeského žaltáře* (← pozn. 4).

¹³ Pro potřeby tohoto článku znění jednotlivých staročeských překladů citujeme podle vybraných pramenů: 1. překlad uvádíme podle *Žaltáře wittenberského* (Wittenberg: Bibliothek des Evangelischen Predigerseminars, sign. A VI 6), 2. překlad podle *Žaltáře klementinského* (Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 12) a 3. překlad podle *Bible boskovicé* (Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 3, fol. 235^v-264^r). V článku záměrně používáme pro jednotlivé převody žaltáře označení »překlad«, nikoliv termín »redakce«, který se tradičně užívá pro staročeské převody celé bible. Překlady žaltáře se totiž s biblickými redakcemi zcela nekryjí: 1. překlad žaltáře byl sice zařazen do 1. biblické redakce, ale 2. redakce přejala 3. překlad žalmů. Ten se v upraveném znění dostal i do 3. redakce staročeského překladu bible. K vyrovnání dochází opět ve 4. redakci, která obsahuje 4. překlad žaltáře.

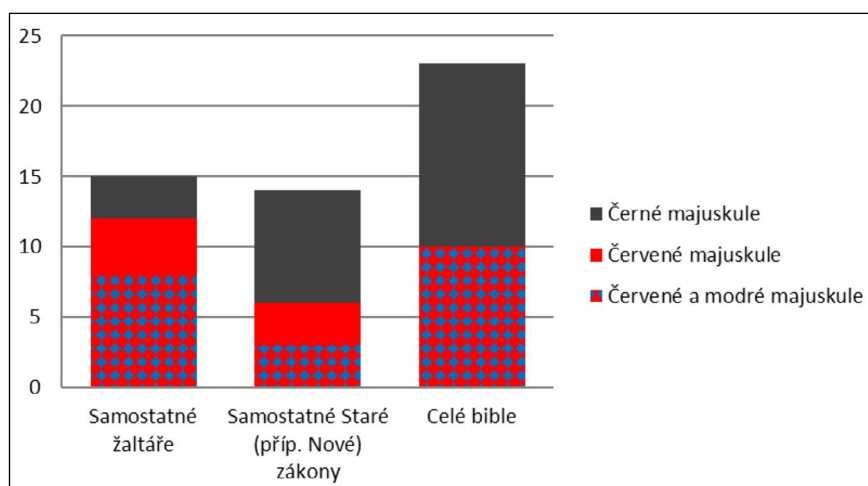
¹⁴ Srov. POLEG, Eyal: *Wycliffite Bibles as Orthodoxy*, in: CORBELLINI, Sabrina (ed.): *Cultures of Religious Reading in the Late Middle Ages: Instructing the Soul, Feeding the Spirit, and Awakening the Passion*, Turnhout 2013, s. 81; STUDNIČKOVÁ, Milada: *Iluminované pozdně středověké modlitební knihy*, in: MAREK, Jindřich (ed.): *Nebeský žebřík. Pozdně středověké modlitební knihy ze sbírek Národní knihovny ČR*, Praha 2019, s. 11.

¹⁵ VINTR, Josef: *Staročeský žalm – Dvoustleté hledání srozumitelnosti a poetičnosti*, in: *Listy filologické* 135 (2012), s. 52.

turny, kdy ornamentální nebo historizující iniciála uvozovala žalmy, které zaznívaly jako první při matutinu jednotlivých dnů týdne (*Ps* 1, 26, 38, 52, 68, 80, 97) a při nedělních nešporách (*Ps* 109).¹⁶ Na konci jednotlivých nokturnů nebo na konci žaltáře pak byla umístována kantika, starozákonní a novozákonní chvalozpěvy recitované během modlitby hodin. Samostatné žaltáře pak byly často doplněny o další texty pro soukromou pobožnost.

Kniha žalmů se svým formálním zpracováním výrazně odlišovala od jiných biblických knih, protože středověká *Vulgáta* obecně neznala podrobné dělení na verše, jak jej běžně užíváme dnes, a většina biblických knih byla dělena pouze na kapitoly. Zvláštní forma žalmů zůstává zachována ve většině českých rukopisů, především samostatné žaltáře mají zpravidla barevné majuskule, nejčastěji červené a modré. Ve více než polovině staročeských rukopisů celých biblí jsou však majuskule na začátcích veršů psány základní barvou inkoustu jako jiná velká písmena, rozdíl mezi *Knihou žalmů* a ostatními biblickými knihami je tak v nich setřen (> Graf č. 1).¹⁷ S formou se mění i možnosti využití žalmů: text bez zřetelně vyznačených veršů již není vhodný pro chórovou modlitbu žalmů a slouží pouze pro studium a soukromou pobožnost.

Graf č. 1:
Typy majuskulí
v rukopisech staro-
českého žaltáře

Barevné iniciály a majuskule neboli velká písmena na začátku žalmů a jednotlivých veršů byly do rukopisu zpravidla dopisovány dodatečně, s jistým časovým odstupem od záznamu hlavního textu. Nemuselo se také jednat o tu samou osobu, rubrikátor mohl být někdo jiný než písař celého žaltáře nebo bible a nemusel být s obsahem blíže seznámen, dokonce nemusel ani znát jazyk, jakým byl text psán. Velká písmena totiž do rukopisu rubrikátor maloval na základě tzv. reprezentant, malých písmenek zapsaných buď přímo do prázdného místa pro iniciálu a majuskuli, nebo na okraj listu. Ty mu jako vodítko připravil hlavní písař. Nežřídkou se však stávalo, že v rukopisu reprezentanta chyběla a rubrikátor musel iniciálu či majuskuli doplnit podle vlastního čtení textu.

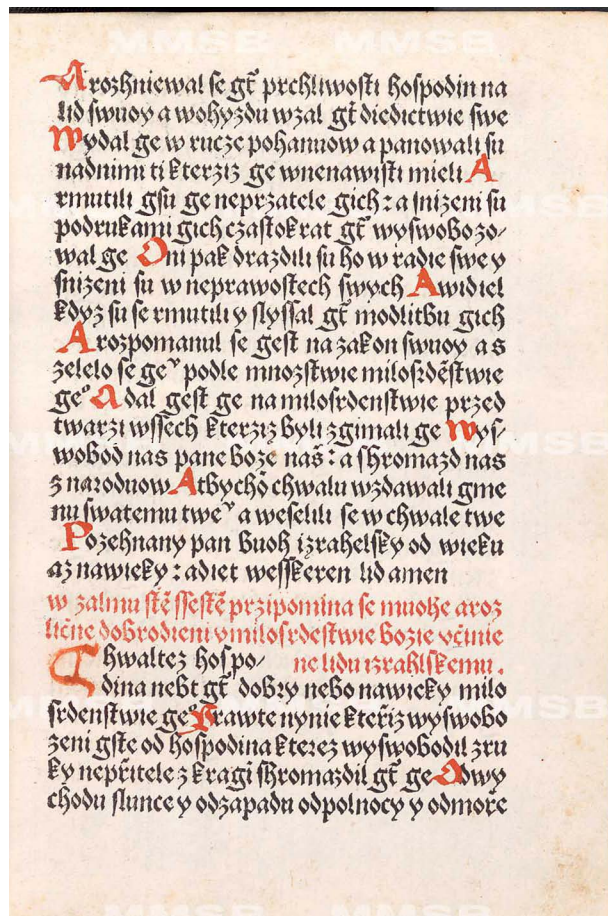
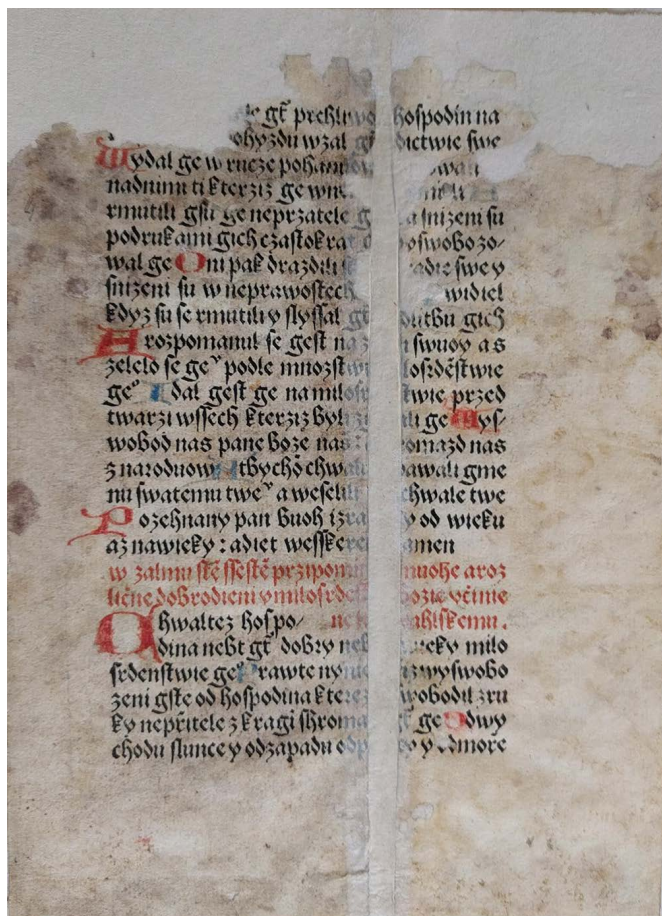
Z této tradice vycházel i tiskař nejstaršího žaltáře a v sazbě napodobil obvyklé členění žalmů, aby na začátku žalmu stála iniciála a aby začátky veršů byly v textu tištěném *in continuo* signalizovány velkými písmeny. Třebaže Martin z Tišnova již používal dvoubarevný tisk, kdy nadpisy shrnující obsah jednotlivých žalmů byly pro odlišení vysázeny červeně, místo pro velké iniciály naznačující nový žalm a velká písmena signalizující začátky nových veršů bylo stejně jako v rukopisech ponecháno prázdné se záměrem, že budou později doplněny ručně. Je ovšem nutné zdůraznit, že ani pro iniciály, ani pro majuskule nebyly v nejstarším tisku Martina z Tišnova reprezentanty předtištěny. U nejstarších českých prvotisků nebylo totiž používání reprezentant obvyklé. Jako první je po polovině osmdesátých let 15. století použil plzeňský Tiskař Arnoštových Statut v české *Kronice trojanské*, v Praze reprezentanty užil až Tiskař Pražské bible ve svých tiscích v roce 1488, tedy až o rok později po tisku nejstaršího žaltáře.¹⁸ První tisky byly tedy »polotovarem«, který byl později doplněn buď ještě v tiskárně podle rukopisné předlohy tisku, nebo je nechal podle svých finančních možností doplnit až samotný majitel podle dostupné předlohy či podle smyslu nebo znalosti textu.¹⁹ Bez spolehlivého vodítka, které představovala reprezentanta, se však majitelé nevyhnuli

¹⁶ STUDNIČKOVÁ, *Iluminované pozdně středověké modlitební knihy* (< pozn. 14), s. 17.

¹⁷ Jedná se o především o rukopisy řadící se k tzv. třetí redakci staročeského překladu.

¹⁸ Srov. VOIT, Petr: *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, I (< pozn. 5), s. 151.

¹⁹ Srov. BOLDAN, *Počátek českého knihtisku* (< pozn. 1), s. 65.

Obr. 1a-b:

Ukázka poškozeného folia ze zlomku muzejního exempláře (< pozn. 22, fol. 81^r), vpravo stejné folio z klementinského exempláře (< pozn. 21, fol. 81^r)

chybám vzniklým ze špatného nebo rychlého čtení textu. Pro nejstarší tištěný žaltář platí zřejmě druhá možnost, jak ukazuje pět dochovaných výtisků žaltáře: berlínský (sigla **B**),²⁰ klementinský (sigla **K**),²¹ muzejní (sigla **M**),²² strahovský (sigla **S**)²³ a vídeňský (sigla **V**).²⁴ Ve všech exemplářích byly iniciály a majuskule doplněny jinou rukou a v jiné formě a míře a na některých místech přinášejí různá textová znění.²⁵

Rozdíly v dochovaných výtiscích prvního tištěného žaltáře

Ohledání dochovaných exemplářů v rámci přípravy kritické edice nejstaršího tištěného žaltáře ukázalo, že odlišnosti lze nalézt také ve vytištěném textu, neboť některá folia byla přesazena kvůli tiskovým chybám. Při vázání jednotlivých výtisků však byla zřejmě pomíchána chybná

²⁰ Berlin: Staatsbibliothek, sign. 8° Inc 1950.8. Ve výtisku chybí celkem 11 listů: fol. 88 (Ps 117,8-118,7), fol. 95 (Ps 119,1-122,1), fol. 96 (Ps 122,1-125,6), fol. 103-106 (Ps 138,24-144,21 + incipit k 145), fol. 109 (Ps 149,6-150 + začátek kantik), fol. 111, fol. 117, fol. 120 (kantika).

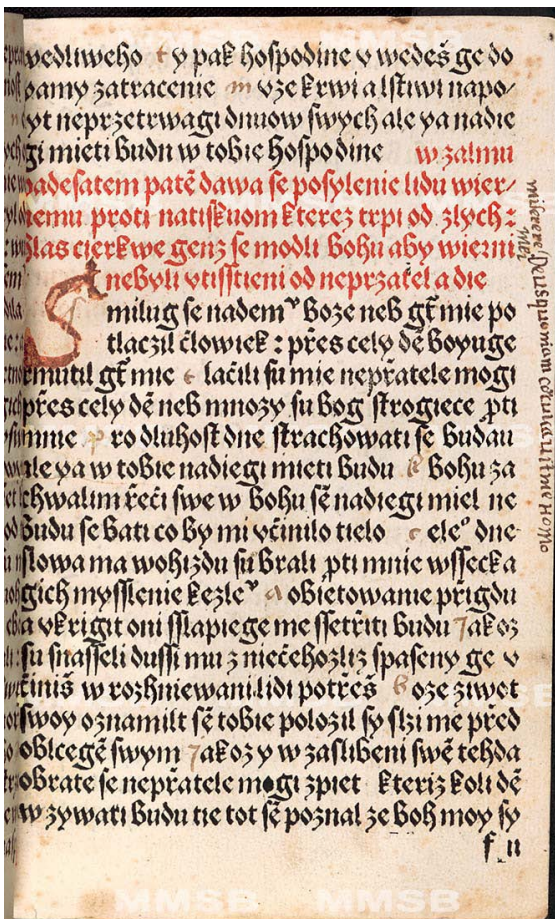
²¹ Praha: Národní knihovna České republiky, sign. 41 G 80.

²² Praha: Knihovna Národního muzea, sine. Z výtisku se dochoval pouze zlomek o rozsahu 12 listů: fol. 74 (Ps 99,2-101,9), fol. 75 (Ps 101,1-102,5), fol. 76 (Ps 102,5-103,8), fol. 77 (Ps 103,9-34), fol. 81 (Ps 105,40-48 + 106,1-19), fol. 86 (Ps 112,9 + 113,1-26 + incipit 114) a fol. 97-102 (Ps 125,6 /úplný konec/ až 138,24 /neúplný/). Listy byly použity při knižní vazbě, a jsou proto na některých místech značně poškozeny (> Obr. 1a-b). Srov. nálezovou zprávu POKORNÝ, Pavel: *Nový fragment českého prvotisku*, in: *Časopis Národního muzea v Praze – řada historická* 154 (1985), s. 201.

²³ Praha: Strahovská knihovna, sign. DP VI 16.

²⁴ Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Ink 15 G 6. Tento exemplář byl však porušen vlhkostí, a byl proto z velké části věrně restaurován podle některého z exemplářů, ovšem zřejmě dnes nedochovaného, neboť na několika místech se od známých výtisků liší. Doplněna byla buď celá folia (fol. 1^r-4^v, 6^r, 8^v, 10^r-13^v, 15^r-16^v, 19^v, 30^v, 50^r-51^v, 59^v, 96^v), nebo jejich části (fol. 5^v), případně pouze písmena na okrajích textového zrcadla (fol. 7^v, 9^v, 10^v, 14^v, 17^v, 18^v, 20^v, 21^r, 22^r-28^r, 29^v, 31^r, 32^r, 33^r-49^v, 52^r-58^v, 66^r). Vzhledem k věrnosti popisu ovšem bohužel nelze říci, kdy restaurace výtisku proběhla. Iniciály a majuskule dopsané v původní části odpovídají z paleografického hlediska konci 15. století.

²⁵ Za konzultaci ohledně paleografického určení doplněných iniciál a majuskul v dochovaných exemplářích děkujeme kodikologovi Michalu Dragounovi.

Obr. 2:
Ukázka doplnění
latinských incipitů ve
strahovském exempláři
(< pozn. 23), fol. 41^r

dobné iniciály uvozující jednotlivé nocturny (viz výše) je vyčleněno řádků pět.²⁸ Samotná výtvarná úprava dochovaných exemplářů pak odráží finanční možnosti majitelů. Do třech výtisků byly iniciály a majuskule po vzoru rukopisných žaltářů doplněny kaligraficky rukou konce 15. století: ve vídeňském exempláři a muzejním zlomku se střídá červený a modrý inkoust, v klementinském byl použit především inkoust červený, pouze několik iniciál bylo vyvedeno modře. Ve strahovském exempláři byla počáteční písmena veršů zapsána velice zběžně černým inkoustem pomocí minuskul, jejichž velikost nijak nepřesahuje velikost okolních písmen. Stejně tak iniciály značící začátek veršů byly doplněny pouze namátkově a bez zvláštní kaligrafické úpravy, nejčastěji je naznačena pouhá reprezentanta. Ve vynechaném prostoru jsou pak v tomto exempláři jako jediném mladšíma rukama dopsány latinské incipity příslušných žalmů, často přes naznačenou iniciálu, příp. kde je iniciála výjimečně dodělána, je incipit zapsán na okraji stránky (> Obr. 2). Do berlínského exempláře byly iniciály i majuskule doplněny hnědým inkoustem několika mladšíma rukama až v 16. století, a to velice neuměle (ač lze pozorovat snahu o jisté kaligrafické vyvedení některých iniciál, zvláště těch ornamentálních) a velice výběrově, z velké části však zůstal nedoplněný.²⁹ Výtvarná kvalita provedení majuskulí ovšem

a správná folia, v dochovaných exemplářích tak lze na základě třech míst vyčlenit několik verzí. První místo se objevuje v úvodní větě předmluvy »Ne tak zjevně a otevřeně řeči Davida proroka jako písmena jiných prorokův mohou v jazyk cizí překládána býti« (fol. 1^r): v klementinském exempláři bylo chybně vytištěno »otewrzenei«, zatímco v berlínském, strahovském i vídeňském exempláři nacházíme již opravenou podobu »otewrzenei«.²⁶ Druhé místo se nachází ve verši 3,9, které má podle latinské předlohy »Domini est salus et super populum tuum benedictio tua« znít »Páněť jest spasenie a nad lidem tvým požehnanie tvé« (fol. 4^v), ale ani jeden z exemplářů nemá správné znění: rubrikátoři berlínského a klementinského exempláře doplnili k předtištěnému »aniet« majuskuli »N«, neboť v kontextu verše patrně četli »Naněť jest spasenie«. Ve strahovském exempláři je chybné samo předtištěné slovo (»amiet« místo »aniet«) a to rubrikátor celkem pochopitelně doplnil na výraz »Paměť«, které přejal také restaurátor vídeňského exempláře. Náležitě znění »Páněť« nacházíme teprve v dalších tištěných vydáních *Knihy žalmů v Bibli pražské a Bibli kutnohorské*. Poslední místo nacházíme v kantikách, která jsou zařazena na konci žaltáře. V červeně tištěném nadpisu »Pie-sen Mojžiešova a synův izrahelských, kterůž sú zpievali, chválece a děkující pánu bohu, že ráčil zhubiti nepřátely jich v moři Rudém a je mocně z jich ruků vysvoboditi« (fol. 111^r): strahovský exemplář obsahuje vinou vypadlého písmene podobu »morz«, klementinský má náležitou podobu »morzi«, stejně tak exemplář vídeňský, ve kterém je dochována původní tisková podoba, nikoliv restaurovaná.²⁷

²⁶ Ve vídeňském exempláři bylo celé folio doplněno ručně restaurátorem, viz pozn. 16. Ve všech dochovaných exemplářích žaltáře obsahuje první složka pouze sedm folií. URBÁNKOVÁ, Emma: *Soupis prvotisků českého původu*, Praha 1986, s. 31, měla za to, že první nedochované folio nebylo potištěno. Druhé folio neboli první dochované potištěné folio se začátkem předmluvy se však v exemplářích liší signaturou: v klementinském výtisku s chybným zněním »otewrzenei« je označeno jako »a1«, zatímco v ostatních exemplářích s opraveným zněním je folio označeno jako »a2«. To zmátlo Petra Voita, který označení druhého folia jako »a1« považoval za chybu Urbánkové (srov. VOIT, Petr: *Katalog prvotisků Strahovské knihovny*, Praha 2015, s. 672), jedná se však zřejmě o další chybu sazby tohoto folia.

²⁷ Další rozdíly mezi strahovským a klementinským exemplářem, které vyjmenovává VOIT, *Katalog prvotisků Strahovské knihovny* (< pozn. 26), s. 672, vycházejí ze špatného přepisu těchto míst z klementinského exempláře u Emmy Urbánkové, srov. URBÁNKOVÁ, *Soupis prvotisků českého původu* (< pozn. 26), s. 31-35.

²⁸ U žalmu 52 na fol. 39^v však byly pro iniciálu vynechány pouze tři řádky, také pro tisk nadpisu, který se nachází na předchozí straně, byl nezvykle použit černý inkoust.

²⁹ Majuskule byly doplněny pouze v těchto žalmech: Ps 1,1-18,11 (fol. 3^v-14^r), Ps 30,1-25 (fol. 21^v-22^v),

nezaručuje obsahovou správnost, např. kaligrafický klementinský exemplář obsahuje největší počet chybných míst, která vznikla špatným nebo rychlým čtením a nedávají smysl vzhledem ke kontextu a k latinské předloze. Lze se tak domnívat, že doplnění bylo zadáno profesionálovi, který chtěl odvést kvalitní řemeslnou práci, avšak zjevně bez předlohy a bez naznačených reprezentant šlo o poměrně náročný úkol, při němž musel spoléhat pouze na znalost textu nebo předlohy či na vlastní úsudek.

A tak, podíváme-li se na dochované exempláře z hlediska chybovosti, nejmenší počet odchylek obsahuje užitkový strahovský exemplář, do nějž majuskule doplnil s největší pravděpodobností sám uživatel, byť neuměle, avšak na základě osobní zkušenosti. Pro potřeby tohoto článku se zaměřujeme na místa, v nichž se doplněné písmeno různí, a rozdíl pak třídíme podle tří základních kritérií:³⁰

1) Doplněné písmeno vytváří hláskoslovnou nebo lexikální variantu: variantnost nacházíme především u předponových sloves (např. »oněměti/zněměti«: »Oněměl« **K** × »Zněměl« **SV** za lat. »Obmutui« Ps 38,10; »očekati/sčekati«: »Očekajž« **KS** × »Sčekajž« **V** za lat. »Exspecta« Ps 36,34; »srozuměti/urozuměti«: »Srozumějte« **SV** × »Urozumějte« **K** za lat. »Intelligite« Ps 49,22; »shlédnutí/vzhlédnuti«: »Szhlédniz« **V** × »Vzhlédniz« **S** × »A zhlédniž« **K** za lat. »Respice« Ps 24,16; ➤ Obr. 3a-c), zájmených tvarů (např. »Oniř« **SV** × »Aniř« **K** za lat. »Ipsi« Ps 19,9) a u překladového ekvivalentu za spojku »et« (např. »A vejdu« **KV** × »I vejdu« **S** za lat. »Et introibo« Ps 42,4). Často jde však spíše jen o záležitost pravopisnou (»Spuosobil« **KS** × »Zpuosobil« **V** za lat. »Paravit« Ps 9,8; »Zpravovati« **KV** × »Spravovati« **S** za lat. »Diriget« Ps 24,9; »Spravedlnost« **SV** × »Zpravedlnost« **K** za lat. »Iustitia« Ps 35,7).

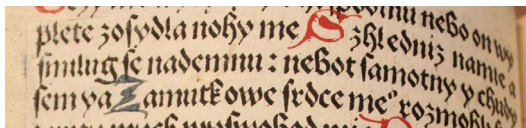
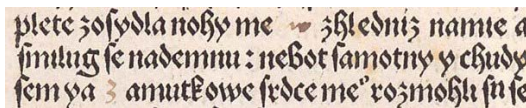
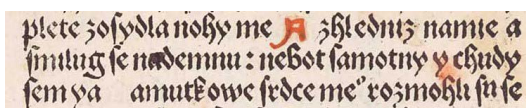
2) Doplněné písmeno vytváří zápis, který nedává smysl. Taková zkomolená podoba nejčastěji vznikla rubrikátorovou nepozorností nebo bezradností. Největší obtíže dělala rubrikátorovi písmena, která tvoří samostatné, jednopísmenné slovo. Týká se to především spojek »a« a »i« za latinské »et«, které ve vulgárních žalmech nezřídka stojí na začátku nového verše. Rubrikátora někdy nenapadlo, že chybí právě jednopísmenná spojka, a pokud neměl možnost konzultovat latinskou předlohu, mohlo mu leckdy připadat, že ve verši nic již nechybí. Byl zřejmě nejistý, a proto se rozhodl zopakovat na místě majuskule první písmeno zapsaného slova. Tento typ chyby najdeme ve všech exemplářích, nejčastěji pak v berlínském (např. ve verši 17,7 »I uslyšal jest« za lat. »Et exaudivit« vídeňský exemplář doplňuje majuskuli »I«, zatímco berlínský a strahovský doplňují »V«, čímž vzniká zápis »Vvflyšfal«, v klementinském výtisku doplnění chybí) a v klementinském, který ovšem prošel korekturou³¹ (např. ve verši 21,26 začínajícím »U tebeť jest chvála má« za lat. »Apud te laus mea« mají exempláře strahovský a vídeňský doplněnou majuskuli »V«, v klementinském exempláři byla přepsána majuskule »V« korektorem z původního »A«). Majuskule »A« nebyla doplňována pouze za jednopísmenná slova, často sloužila jako univerzální doplnění, zřejmě aby místo nezůstalo prázdné (např. ve verši 17,38 »Stíhatif budu nepřátele« za lat. »Persequar inimicos meos« má vídeňský a strahovský exemplář náležitou majuskuli »S«, rubrikátor klementinského exempláře však vytvořil zápis »Atihatit«, v berlínském výtisku nacházíme dokonce »Vtihatit«). Jindy rubrikátor neodhadl, že má být doplněno jednopísmenné slovo, a vytvořil neexistující tvar (např. ve verši 34,21 »A rozedřeli sú na mě usta svá« za lat. »Et dilataverunt super me os suum« nacházíme ve vídeňském exempláři podobu »Prozedřeli«, o neprůhlednosti předtištěné části vypovídá i to, že ve strahovském exempláři není majuskule doplněna vůbec).

3) Doplněné písmeno posouvá nebo zcela mění význam: chyba nemusí být zjevná na první pohled, podoba s daným písmenem ovšem často není doložena ve staročeské slovní zásobě a vznikla zřejmě kontaminací různých forem v kombinaci s mylnou interpretací vytištěné

Ps 35,1-13 (fol. 26^v), Ps 79,1-15 (fol. 61^r), Ps 105,1-108,4 (fol. 79^v-83^r), Ps 116,1-117,8 (fol. 87^v), ojedinele pak v těchto žalmech: Ps 78,6; 78,7; 78,9; 78,10; 109,1; 109,2; 109,7; 118,8; 118,18; 118,19; 118,20.

³⁰ Není-li uvedena sigla exempláře, znamená to, že buď v něm není majuskule doplněna, nebo místo není v příslušném exempláři dochováno.

³¹ Vzhledem k malému počtu oprav a k neustálenosti tvaru doplněných písmen se bohužel nedá blíže určit, kdy k opravě došlo.

Obr. 3a-c:
Různá doplnění majuskulí u předponového slovesa na fol. 18^v:
a) klementinský exemplář (← pozn. 21);
b) strahovský exemplář (← pozn. 23);
c) vídeňský exemplář (← pozn. 24)

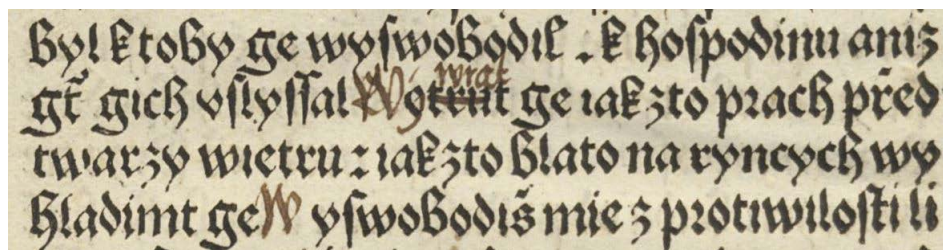

části slova (např. »Pozveselil« **K** * »Rozveselil se jakžto obr« **BSV** za lat. »Exsultavit ut gigas« Ps 18,6; »Pohlaví« **K** * »V ohlavi a uzdou čelisti těch sevři« **SV** za lat. »In camo et freno maxillas eorum constringe« Ps 31,9), případně jde o neexistující vazbu či nedoložený význam (»Raději« **K** * »Naději měj v hospodina« **SV** za lat. »Spera in Deo« Ps 41,6; »Nakládát« **K** * »Zakládát se potěšením ... hora Sion« za lat. »Fundatur exultatione ... mons Sion« Ps 47,3). U podob, které jsou ve staročeské slovní zásobě doložené a které nenarušují gramatickou stavbu věty, je chyba odhalitelná teprve v širším kontextu nebo na základě srovnání s latinskou předlohou. Taková chyba vznikla mylnou interpretací vytištěné části slova, která je homografní. Výsledné znění vyznívá často až úsměvně (např. »Vokusil« **B** * »Pokusil jsi srdce mého« **KSV** za lat. »Probasti cor meum« Ps 16,3; »Kázen« **K** * »Bázen páně svatá« **BSV** za lat. »Timor Domini sanctus« Ps 18,10, též 54,6; »Židy« **B** * »Lidi i hovada spasena učiníš« **KSV** za lat. »Homines et iumenta salvabis« Ps 35,7; »Aj« / »Ay« / **S** * »Ty pak, hospodine« **KV** za lat. »Tu autem, Domine« Ps 40,11). Někdy rubrikátor sice odhadl, že má být doplněno jednopísmenné slovo, výběrem se ale netrefil (např. »Ó, povstaň« **B** * »A povstaň, hospodine« **KSV** za lat. »Et exsurge, Domine« Ps 7,7).

Nejčastěji se omyl objevuje pouze v jednom z exemplářů, nacházíme však také shodu mezi více exempláři. Zpravidla z hlediska doplněných písmen mají k sobě blízko strahovský a vídeňský výtisk na jedné straně (např. »Vočekával« **SV** * »A očekávalť sem« **K** za lat. »Et sustinui« Ps 68,11; »Zranil« **SV** * »I ranil« **K** za lat. »Et percussit« Ps 77,66; »A zbujuje« **SV** * »Vzbuzuje« **K** za lat. »Suscitans« Ps 112,7; »Nezmorduješ« **SV** * »Že zmorduješ, bože, hříšníky« za lat. »Si occideris, Deus, peccatores« Ps 138,19) a berlínský a klementinský na straně druhé (např. »Budiž« **BK** * »Sudiž mě, hospodine« **SV** za lat. »Iudica me, Domine« Ps 7,9; »Radost« **BK** * »Žádost chudých uslyšal jest hospodin« **SV** za lat. »Desiderium pauperum exaudivit Dominus« Ps 9,38). Shody neznamenají ve všech případech vzájemnou závislost exemplářů, mohou být i čistě náhodné, dané vysokou pravděpodobností konkrétní interpretace (např. »Na« **KV** * »Za přestupníky sem měl všechny hříšníky země« **S** za lat. »Praevaticantes reputavi omnes peccatores terrae« Ps 118,119; »Vokázaly« **BSV** * »A okázaly sú se studnice vod« **K** za lat. »Et apparuerunt fontes aquarum« Ps 17,16).

Kromě rozdílů způsobených samotnou tiskovou podobou nebo doplněním majuskulí popsaných výše nacházíme mezi jednotlivými exempláři také nečetné odlišnosti způsobené většinou písarskými zásahy spočívajícími v úpravě vytištěného textu. Nejvíce tvůrčí byli v tomto ohledu uživatelé strahovského a berlínského exempláře. Např. na začátku verše 7,16 je vytištěno »ahniwy duol«. Klementinský výtisk má v souladu s lat. »Lacum« doplněnou majuskulí »B«, tedy znění »Bahnivý duol«, které nacházíme i v pozdější *Bibli pražské*. Uživatel strahovského exempláře ovšem vytištěné »a« přepsal na »o« a doplnil majuskulí »W«, čímž vznikla podoba »Vohnivý duol«, která se dostala také do zrestaurované rukopisné části vídeňského exempláře. Podobně ve verši 91,7 (»Vir insipiens non cognoscet« – »Muž nesmyslný nebudeť znáti«) pak k vytištěnému »vz« připsal majuskulí »G« a písmeno »v« přepsal na »y«, aby dostal v kontextu celkem přiléhavou verzi »Již nesmyslný nebudeť znáti«, která ovšem není správná vzhledem k lat. »Vir« a ke znění ostatních exemplářů »Muž«. Jiné dvě úpravy se objevují v berlínském exempláři: ve verši 10,7 je k vytištěnému »vdet« doplněna majuskule »W« a »v« přepsáno na »y«, čímž vzniká podoba »Výdet«, náležité znění za lat. »Pluet« je ovšem »Budeť dštíti«, které nacházíme v ostatních exemplářích. Ve verši 17,43 (»Et comminam eos ut pulverem« – »Zetruť je jakžto prach«) jsou dokonce v předtištěné části slova »etruť« škrtnuta písmena »trut«, nad kterými je nadepsáno »wrat«. Zásahem vzniká čtení »Vyvrať je jakžto prach«, ve kterém došlo ke změně gramatických kategorií (➤ Obr. 4).

Obr. 4:
Příklad písarského zásahu do vytištěného textu v berlínském exempláři (➤ pozn. 20), fol. 13^v

Další rozdíly mezi exempláři vznikly také tím, že někdy byla na místě jednoho velkého písmene dopsána písmena dvě. Takový případ se objevuje ve verši 33,14 v strahovském výtisku, kde je k předtištěné části »rotiz« připsáno »Sk«, a tedy varianta »Skrotiž jazyk svůj od zlého«, ostatní exempláře však mají za lat. »Prohibe linguam tuam a malo« podobu »Krotiž«. Další doklad nacházíme ve verši 88,45 v exempláři klementinském, v němž je tištěná podoba »azyl« upravena na »Zkazil si ho«, zatímco ostatní exempláře mají za lat. znění »Destruxisti eum« variantu »Kazil«. Ve vídeňském exempláři jsou na začátku verše 36,18 dokonce doplněna

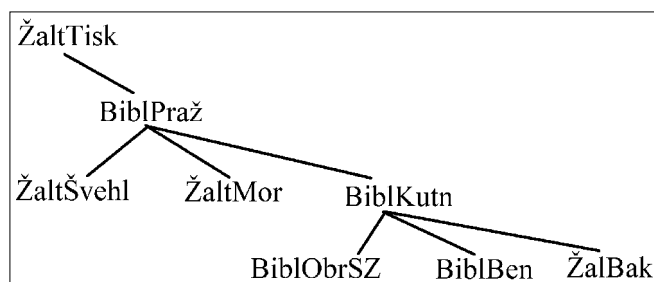
písmena tři: u tištěné části »nat« uživatel doplnil verzálku »P« a ještě nadepsal písmena »oz«, tedy »Poznát« hospodin duši nepoškrvněných«, ostatní exempláře však mají za lat. »Novit Dominus dies immaculatorum« pouze variantu »Znát«.

Tradice prvního tištěného žaltáře v prvotiscích bible

Znění nejstaršího tištěného žaltáře bylo dále tradováno dvojím způsobem: bylo přetiskováno jako součást celých biblí, zároveň se šířilo i v rukopisné podobě. Kompletní tištěné bible do roku 1500 navazují na ty rukopisné předchůdkyně, v nichž byl setřen rozdíl mezi *Knihou žalmů* a ostatními biblickými knihami tím, že začátky veršů nebyly signalizovány červeným a modrým písmenem, ale byly provedeny jako jiná velká písmena v textu. Jak v *Bibli pražské* (1488), tak *Bibli kutnohorské* (1489) bylo v *Knize žalmů* vynecháno místo pro doplnění pouze samotných iniciál, velká písmena na začátku veršů jsou již vytištěna. Obě bible byly pravděpodobně vydány ve velikém nákladu, na což poukazuje poměrně vysoký počet dochovaných exemplářů: *Bible pražské* je známo okolo 90 výtisků, *Bible kutnohorské* je známo na 50 výtisků.³² Vzhledem k tomu, že v případě obou tisků šlo podobně jako v případě prvního tištěného žaltáře o černobíle vytištěný »polotovar«, který si nechají vyzdobit, případně vyzdobí sami majitelé, výzdoba jednotlivých výtisků se může lišit. V použitém vídeňském exempláři *Bible pražské* se při doplňování velkých iniciál střídá červená a modrá barva, velká písmena jsou vybarvena žlutou barvou, stejně jako iniciála nadpisu, který jinak zůstává graficky neodlišen od samotného textu žalmu. Vybraný exemplář *Bible kutnohorské* je vyzdoben podobně, pro zvýraznění nadpisů používá navíc červenou barvu.

Kromě tištěných exemplářů se dochovaly také tři rukopisné opisy, které po vizuální stránce napodobují výzdobu předloh. Známé jsou dva rukopisy z konce 15. století vycházející z některého exempláře *Bible pražské*, jeden, který je zapsán v rukopise z roku 1496 spolu s českým *Novým zákonem*, tzv. *Žaltář Švehlův* (zkratka *ŽaltŠvehl*),³³ a jeden samostatný rukopis, ve kterém je žaltář doplněn o breviář, tzv. *Žaltář moravský* (zkratka *ŽaltMor*).³⁴ Opisem jednoho z výtisků *Bible kutnohorské* je pak rukopis *Starého zákona obrovských písmen* z přelomu 15. a 16. století, který kromě knih obsahuje i celou *Knihu žalmů* (zkratka *ŽaltObrSZ*).³⁵ Ve všech třech pramenech jsou počáteční písmena veršů psána černým inkoustem a jsou žlutě podbarvena.

Tradování čtvrtého překladu žalmů v nejstarších tištěných biblích se věnoval Josef Vintř.³⁶ Podle jeho zjištění je žaltář *Bible pražské* textově téměř identický s tiskem žaltáře z roku 1487, zatímco kutnohorský prvotisk bible má nečetné textové odchylky: ojediněle překládá jinak a tu a tam proti inovacím pražských prvotisků se přiklání ke čtení třetího překladu zastoupeného *Bibli boskovickou* (zkratka *BiblBosk*)³⁷ a v revidované podobě *Bibli padeřovskou* (zkratka *BiblPad*).³⁸ Znění žaltáře *Bible kutnohorské* pak převzal starý tisk *Bible benátské* z roku 1506 (► Obr. 5).³⁹ Naše srovnání pramenů na základě vytištěných verzálek na začátcích veršů Vintřovy závěry potvrzují. Tiskař Pražské bible se držel znění prvotisku žaltáře a v naprosté většině případů doplnil náležitě velké písmeno. Proto můžeme říct, že pracoval s předlouhou,

Obr. 5: Stemma dochovaných pramenů čtvrtého překladu žaltáře

³² Podle Kamila Boldana se náklad *Bible pražské* mohl pohybovat okolo 500 kusů, o nákladu *Bible kutnohorské* pouze uvádí, že musel být s ohledem na počet dochovaných výtisků »poměrně vysoký«, srov. BOLDAN, *Počátek českého knihtisku* (◀ pozn. 1), s. 239. Petr Voit však uvádí jiná čísla: »Jaroslav Vobr náklad Bible kutnohorské odhaduje na 100-200 výtisků [VOBR, Jaroslav: *Bible kutnohorská*, in: *Faksimile Bible kutnohorské Martina z Tišnova: doprovodná publikace k faksimile inkunábule Bible kutnohorské*, Praha 2010, s. 20-51, zde s. 22]. U Bible pražské lze uvažovat o číslech podobných.« Viz VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, I (◀ pozn. 5), s. 381.

³³ Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M II 47, fol. 1^r-63^r.

³⁴ Brno: Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020, fol. 10^r-108^v.

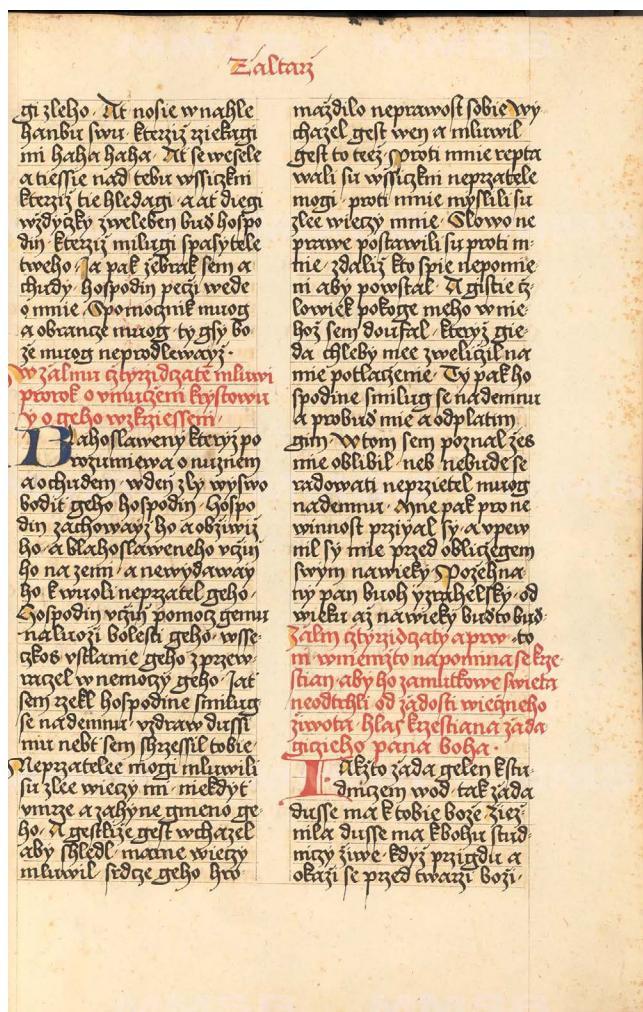
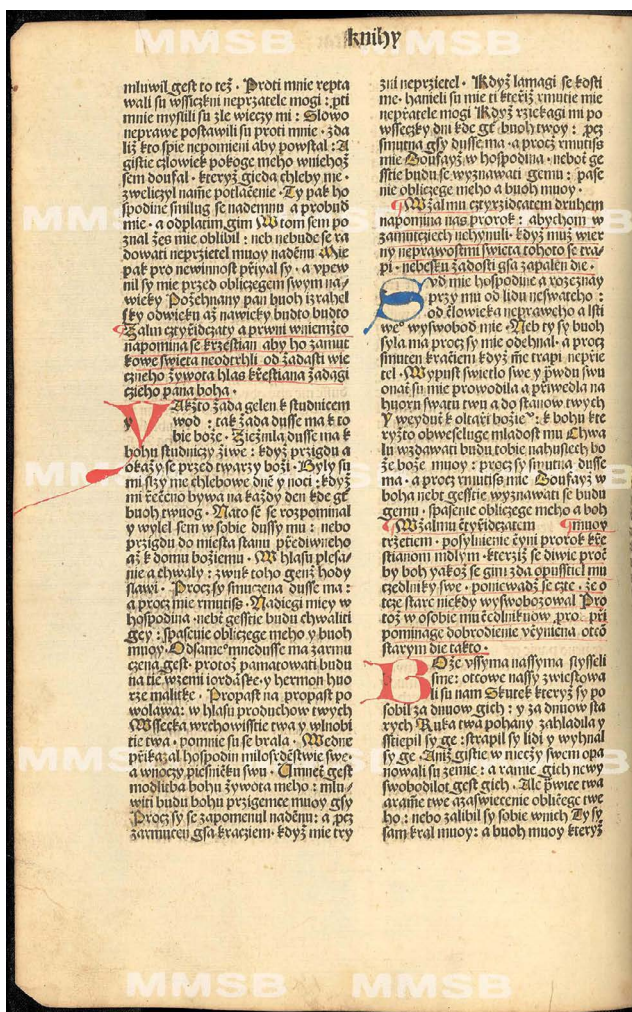
³⁵ Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 36, fol. 23^v-85^v. Srov. VINTR, *Prvotisky staročeského žaltáře* (◀ pozn. 4), s. 181.

³⁶ VINTR, *Prvotisky staročeského žaltáře* (◀ pozn. 4).

³⁷ Srov. pozn. 12.

³⁸ Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod 1175, fol. 194^r-216^v.

³⁹ Srov. VINTR, *Prvotisky staročeského žaltáře* (◀ pozn. 4), s. 180-181, 183.

Obr. 6a-b:
Ukázka tisku
Bible kutnohorské
(← pozn. 6, fol. 290^v)
a jejího opisu
ve Starém zákoně
obrovských písmen
(← pozn. 35, fol. 41^r)

terá – co se týče doplněných velkých písmen – měla lepší znění, než jaké poskytují dochované exempláře prvního tištěného žaltáře. Bible pražská má dokonce na některých sporných místech přesvědčivě nejlepší řešení, je jím např. sloveso »úpěti« (úpět, nařikat; křičet) za lat. »clamare« místo »pěti« (zpívat), »spěti« (zazpívat) a »trpěti« (trpět), které najdeme v dochovaných výtiscích nejstaršího žaltáře (»Úpěti sú ... k hospodinu« *BiblPraž* * »A pěli« *K*, »Spěli« *SV*, »Trpěli« *B* za lat. »Clamaverunt ... ad Dominum« Ps 17,42). Odchylné čtení se v *Bibli pražské* objevuje jen výjimečně (např. »Že zmorduješ« *ŽaltTisk /K*, »Nemorduješ« *SV/* * »Zmorduješ li« *BiblPraž, BiblKutn* za lat. »Si occideris« Ps 138,19).

Druhé vydání celé bible v Kutné Hoře přetiskuje znění *Bible pražské*. Celkově respektuje její verzi začátků žalmových veršů, týká se to také volby spojky »a« či »i« za lat. »et« (např. stejná spojka »a« ve verších 7,14, 17,7, 28,6 aj.; spojka »i« ve verších Ps 17,16, 18,15, 76,16 aj.) a také přejímá její inovace. Liší se pouze v několika případech, kdy vydavatel Martin z Tišnova potlačil některá nová čtení pražských tisků, nebo navrhl vlastní řešení. Několikrát se vrátil ke znění třetího překladu (např. »Těšiti se budem« *ŽaltTisk /K*, »Věšiti« *SV/*, *BiblPraž*, *ŽaltŠvehl*, *ŽaltMor* * »Veseliti se budem« *BiblBosk*, *BiblPad*, *BiblKutn*, *ŽaltObrSZ*, *BiblBen* za lat. »Laetabimur« Ps 19,6; »Obcházie anjel páně« *ŽaltTisk /KS/*, *BiblPraž*, *ŽaltŠvehl*, *ŽaltMor* * »Vpúštie anjel páně« *BiblPad*, *BiblKutn*, *ŽaltObrSZ*, *BiblBen*, »Vpúštie boží anjel« *BiblBosk* za lat. »Immittet« Ps 33,8; »Oboř se, hospodine« *ŽaltTisk /S*, »Uboř« *K*, »Zboř« *V/*, *BiblPraž*, *ŽaltŠvehl*, *ŽaltMor* * »Pospěš brzce, hospodine« *BiblKutn*, *ŽaltObrSZ*, *BiblBen*, »Pospěš, hospodine« *BiblBosk*, »Strč, pane« *BiblPad* za lat. »Praecipita, Domine« Ps 54,10). Naopak některá místa kutnohorského prvotisku přinesla nová řešení oproti třetímu překladu a znění nejstaršího žaltáře (např. »Sešlo« *BiblBosk*, *BiblPad*, *BiblPraž*, *ŽaltŠvehl*, *ŽaltMor* * »Hynulo« *BiblKutn*, *ŽaltObrSZ*, *BiblBen* za lat. »Defecit« Ps 72,26). V *Bibli kutnohorské* se také objevuje zcela jedinečné znění, které nepřebírají další prameny, tj. *Starý zákon obrovských písmen* ani *Bible benátská* (»Setruť« *ŽaltTisk /V*, »Zetruť« *KS/*, *BiblPraž*, *ŽaltŠvehl*, *ŽaltMor* * »Potruť« *BiblKutn* * »I zetruť« *ŽaltObrSZ*, *BiblBen* za lat. »Et comminuum« Ps 17,43).

V rukopisných kopiích prvotiskových vydání se odlišnosti objevují minimálně, jde o poměrně věrné opisy. V *Žaltáři Švehlově* nacházíme ve verši 21,13 písařský omyl: na místo znění

ostatních pramenů »Ostúpili sú mě telci mnozí« za lat. »Circumdederunt me vituli multi« nacházíme znění »Opustili jsú mě telci mnozí«. V *Žaltáři moravském* se ve verši 38,3 objevuje za lat. »Obmutui« překlad »Oněměn sem« (pasivní tvar slovesa »oněmiti«), kdežto v ostatních pramenech nacházíme znění »Oněměl sem« (aktivní tvar slovesa »oněměti«). V opisu žalmů ve *Starém zákoně obrovských písmen* jsme zaznamenali jen drobné odlišnosti oproti *Bibli kutnohorské*, např. ve verši 31,3 opisovač přidal částici »-t« ke spojce »že« za lat. »quoniam«, nebo ve verši 40,13 písař zapsal »mne« oproti vytištěnému »mě« za lat. »me« (← Obr. 6a-b).

Závěr

Pět dochovaných exemplářů prvního tištěného žaltáře z roku 1487 přináší na čtených místech různé znění čtvrtého překladu žalmů do staré češtiny, protože tiskař Martin z Tišnova ponechal prázdné místo pro iniciály signalizující nový žalm a velká písmena značící začátek verše. Ani profesionální rubrikátoři, ani samotní vlastníci výtisků však neměli k dispozici rukopisnou předlohu tisku pro doplnění správných písmen, a tak byly v každém výtisku doplněny často v různém znění. Předtištěná část neúplného slova totiž nebyla vždy zcela průhledná, ale byla naopak často homografní. Někdy exempláře přinášejí variantní znění daného místa, někdy jde o zjevné omyly, které lze opravit podle jiného exempláře či za pomoci znění latinské předlohy. Další oporu pak poskytují přetisky žaltáře v celých biblích, především *Bible pražská* přináší znění téměř shodné s prvním tiskem žaltáře. I díky ní se můžeme pokoušet o rekonstrukci přesného znění čtvrtého překladu s tím vědomím, že pokud se nenalezne původní rukopisná předloha tisku, zůstane původní intence autora čtvrtého překladu navždy otázkou a naše rekonstrukce velkých písmen hypotetickou.

První překlad celé bible do českého jazyka, jehož text zachycuje *Bible drážďanská*, vznikl patrně v padesátých letech 14. století.¹ Jeho pořízení je v odborné literatuře připisováno dvěma překladatelským skupinám na základě zjištění, že některé stejné latinské výrazy jsou přeloženy do češtiny každou skupinou odlišným způsobem. Například latinské *sacerdos* je první skupinou přeloženo starším českým výrazem »pop«, zatímco druhou skupinou mladším výrazem »kněz«. Některé další případy jsou následující: latinské *benedictus* je přeloženo jednak jako »blahoslavený«, jednak jako »požehnaný«, latinské *adorare* jednak jako »klaněti se«, jednak jako »modlit se«. Možný důvod pro zvolení různých překladových ekvivalentů se některými odborníky shledává v odlišném prostředí, ze kterého pocházeli příslušníci obou skupin.² Soudí se, že pracovníky první překladatelské skupiny mohli být břevnovští benediktini a druhé překladatelské skupiny pražští dominikáni.³

Bible drážďanská – kodex, jemuž bude věnována pozornost dále – vznikla asi v letech 1365-1375 a byla pořízena patrně šesti písaři z neznámé předlohy.⁴ Bohužel shořela na začátku první světové války v univerzitní knihovně v Lovani. Do Belgie byl tento rukopis totiž poslán z Královské knihovny v Drážďanech za účelem vyhotovení snímků. Tak jsou dnes dostupné pouze snímky lícních stran počínající zhruba od poloviny kodexu a opisy některých biblických částí různého rozsahu pořízené před jeho zánikem.⁵ Celý zachovaný text *Bible drážďanské* dnes zpřístupňuje edice *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká* (1981-2009), z níž dále vycházíme.

Cílem této studie je: (1) popsat, jak je zaznamenána staročeská diftongizace *ó* v *uo* (popř. sporadická diftongizace *o* v *uo*) a třetí staročeská přehláska *’o* v *ě*, *’ó* v *ie* v *Janově evangelíu Bible drážďanské*, a to na základě zjištění přesných poměrů *ó* vs. *uo*,⁶ *o* bez přehlásky vs. *ě*, *ó*

¹ KYAS, Vladimír et al.: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha – Řím 1997, s. 51.

² KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*, Praha 1971, s. 56.

³ KYAS et al., *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 1), s. 49. Naposledy se hypotézami o prostředí vzniku prvního překladu zabýval VINTR, Josef: *Komu byl určen první český překlad bible z poloviny 14. století a další otázky s tím spojené*, in: *Listy filologické* 142 (2019), s. 333-368.

⁴ SICHÁLEK, Jakub: *European Background: Czech Translations*, in: SOLOPOVA, Elizabeth (ed.): *The Wycliffite Bible. Origin, History and Interpretation*, Leiden – Boston 2017, s. 72; PEČÍRKOVÁ, Jaroslava et al.: *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká: s částmi Proroků rožmberských a Bible litoměřicko-třeboňské. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, V/1: Izaiáš – Daniel*, Praha 2009, s. 16. Výpisky: kopie výpisků Josefa Vašici z roku 1933 z dnes nezvěstné práce Josefa Vraštila o *Bibli drážďanské*, s. 16/5, 63/13 (uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.; za poskytnutí kopií výpisků děkujeme kolegům z oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.).

⁵ KYAS, *První český překlad bible* (◀ pozn. 2), s. 6-7, 12-13; KYAS et al., *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 1), s. 37-38.

⁶ Poněvadž je diftongizace krátkého *o* změnou sporadickou, byly vypsaný jenom doklady na krátký diftong *uo*. V *Janově*

Anastasia ROZHKOVA

Ústav českého jazyka a teorie komunikace,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Vybrané problémy vývoje staročeského vokalizmu v textech *Bible drážďanské*

Selected issues of the development of Old Czech vocalism in the *Dresden Bible* texts

The oldest complete Bible translation into the Czech language (1350s) was produced by two groups of translators. Its text was copied into the *Dresden Bible* by six scribes probably sometime between 1365 and 1375. This contribution describes in detail the ways of recording the Old Czech diphthongization *ó* to *uo* (*o* to *uo*) and the Old Czech umlaut *’o* to *ě* and *’ó* to *ie*, respectively, in the Gospel of John of the *Dresden Bible*. Furthermore, the author compares these observations with those from the Gospel of Luke, since both of these were produced by the same translator and recorded in the *Dresden Bible* by the same scribe.

Keywords: *Dresden Bible*; Old Czech; 14th century; diphthongization; umlaut

Number of characters / words: 17 740 / 2 633

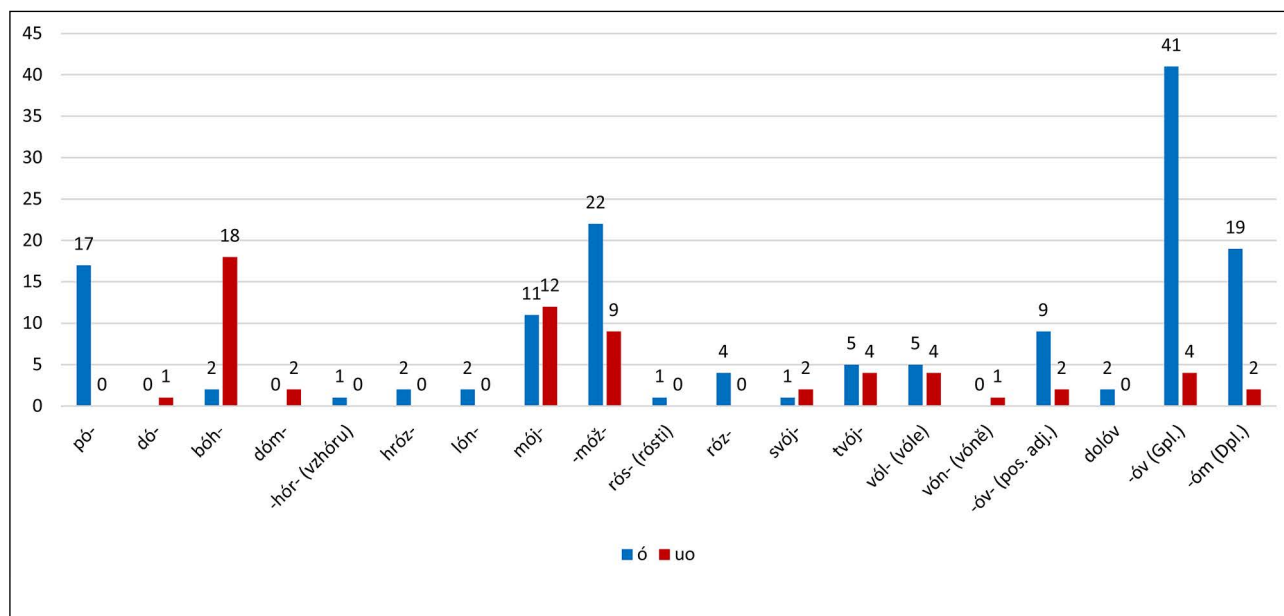
Number of figures: 3

Secondary language(s): Old Czech

bez přehlásky vs. *ie*, a (2) porovnat zjištěný stav s výsledky v *Lukášově evangelíu*.⁷ Zachycení výše uvedených hláskoslovných změn v těchto biblických knihách porovnáváme proto, že obě sledované knihy pořídil stejný překladatel (příslušník první skupiny) a text obou knih do *Bible drážďanské* zapsal stejný písař. Výchozí pracovní hypotézou tedy je, že mezi vybranými biblickými knihami nebudou po provedení statistického testu v oblasti hláskosloví nalezeny statisticky signifikantní rozdíly.⁸ Co se týče výběru zkoumaných hláskoslovných změn, je dán skutečností, že v obou případech jde o vývoj variant stejného vokálního fonému /ó/ a jeho krátkého protějšku /o/. V případě zkoumání třetí staročeské přehlásky si jsme vědomi některých nejasností spojených s teoretickým popisem této změny patrných z odborné literatury. Zejména není jasné, jestli se tato změna provedla na území Čech důsledně, nebo nikoliv, a také jestli se provedla ještě před zánikem konsonantické měkkostní korelace, nebo už jako důsledek tohoto zániku.⁹ U této staročeské hláskoslovné změny také nelze v žádném případě opomíjet možný vliv morfologické analogie na přehlasované vokály, a to analogie s tvrdými deklinacemi. Rozsah třetí staročeské přehlásky byl totiž omezen na slovtvorné a tvarotvorné formanty.¹⁰

1. Staročeská diftongizace ó v uo

V *Janově evangelíu Bible drážďanské* bylo zjištěno celkem 205 pozic pro diftongizaci, provedena byla v 61 případech. Při analýze způsobu zachycení staročeské diftongizace ó v uo písařem v *Janově evangelíu* jsme sledovali poměry ó a uo v jednotlivých morfech (► Obr. 1).¹¹

Obr. 1:
Poměry ó a uo v jednotlivých morfech v *Janově evangelíu Bible drážďanské*

evangelíu Bible drážďanské se jedná pouze o dvě slova: substantivum *wuodi* (J 2,7; genitiv singuláru) a adjektivum *buozy* (J 6,69; *buoží*), proto se už v příspěvku těmto případům podrobněji nevěnujeme.

⁷ K popisu obou sledovaných změn v *Lukášově evangelíu* srov. ROZHKOVA, Anastasia: *Odras tří hláskoslovných změn 14. století v Lukášově evangelíu a knize Izaiáš Bible drážďanské*, in: *Listy filologické* 143 (2020), s. 63-97. Text čtveroevangeliá zachycený na snímcích lícnicích stran je v edici doplněn opisem Josefa Vraštila, a tak jsou obě zkoumaná evangelia kompletní.

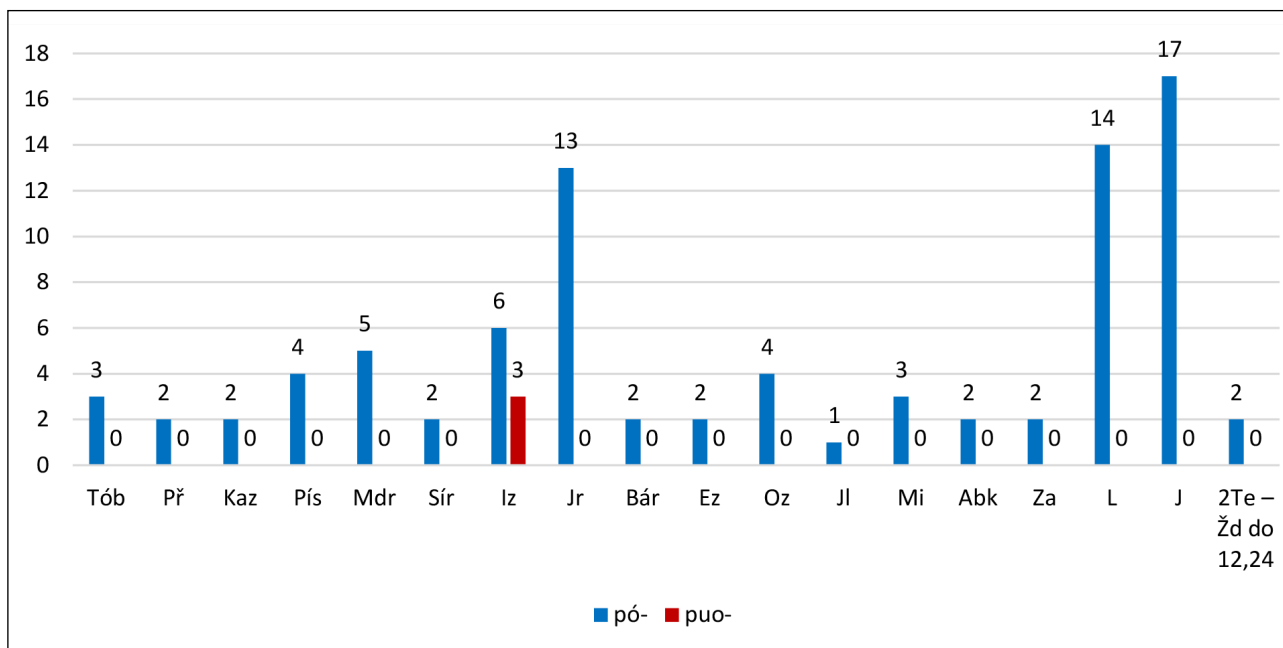
⁸ Na data byl aplikován Fisherův exaktní test, a to za účelem porovnání četností v určitých skupinách a tím odhalení statisticky signifikantních rozdílů mezi skupinami. Pokud získaná hodnota *p* byla menší než 0,05, rozdíl mezi porovnávanými skupinami byl hodnocen jako statisticky signifikantní. Nepočetné skupiny s četností výskytu menší než 10 nebyly statistickým testem analyzovány. O zvoleném statistickém testu a způsobu jeho užití srov. ROZHKOVA, *Odras tří hláskoslovných změn 14. století* (◀ pozn. 7), s. 67.

⁹ KOMÁREK, Miroslav: *Historická mluvnice česká, I: Hláskosloví*, Praha 1969, s. 118, 125; LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 72-74.

¹⁰ KOMÁREK, *Historická mluvnice česká, I* (◀ pozn. 9), s. 116; LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER, *Historická mluvnice češtiny* (◀ pozn. 9), s. 73; KOMÁREK, Miroslav: *Studie z diachronní lingvistiky*, Olomouc 2006, s. 241.

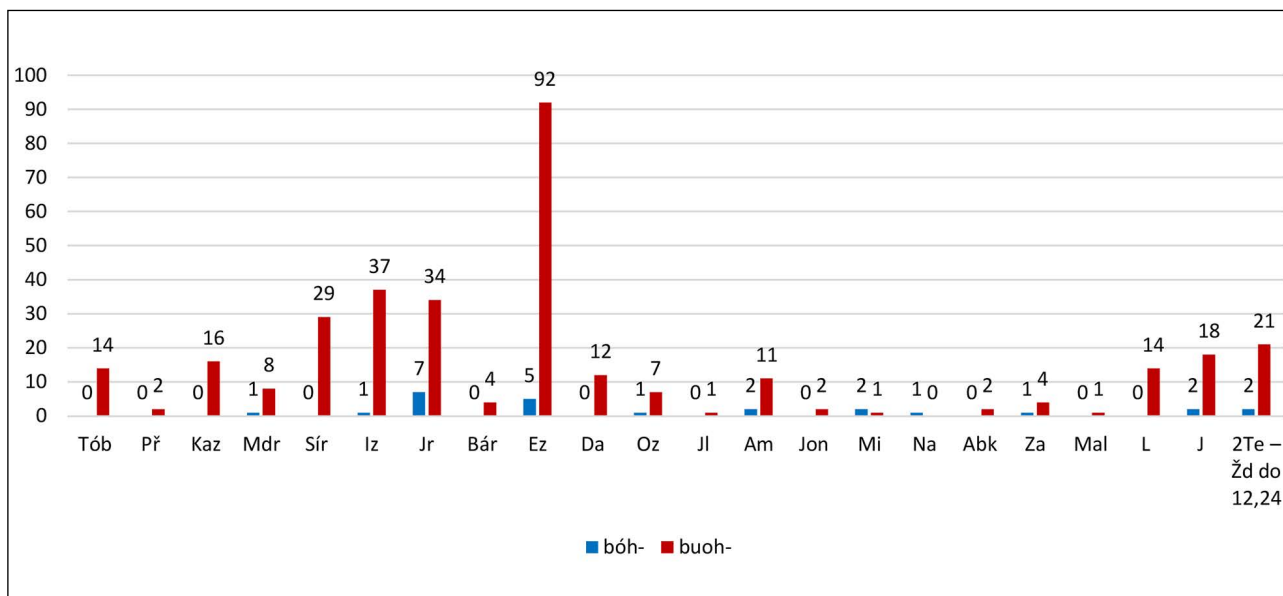
¹¹ Sledování poměrů ó a uo v jednotlivých morfech se osvědčilo už v našem dřívějším výzkumu staročeské diftongizace ó v uo v *Lukášově evangelíu* a knize *Izaiáš Bible drážďanské*, srov. ROZHKOVA, *Odras tří*

Z Obr. 1 je patrné, že většina morfů je zastoupena málo, takže z nich nelze zobecňovat. Je také vidět, že předpona *pó-* je v *Janově evangelíu* zapsána písařem výhradně v nediftongizované podobě. Tato skutečnost není překvapivá, neboť tento písař *Bible drážďanské* zapisuje předponu *pó-* v nediftongizované podobě (až na výjimky) i ve všech ostatních knihách, které opsál (➤Obr. 2).¹²

Obr. 2:
Poměry *ó* a *uo* v předponě *pó-* ve všech textech zapsaných sledovaným písařem Bible drážďanské

Statistickým testem bylo také potvrzeno, že rozdíly mezi touto předponou a kořeny *bóh-*, *mój-* a *-móž-* (ve tvarech odvozených od slovesa »moci«), patrné z Obr. 1, jsou statisticky signifikantní. Pokud jde o převahu výskytu kořene *bóh-* v novější podobě *buoh-*, tento způsob zápisu je rovněž obvyklý u sledovaného písaře *Bible drážďanské* (➤ Obr. 3).

Obr. 3:
Poměry *ó* a *uo* v kořeni *bóh-* ve všech textech zapsaných sledovaným písařem Bible drážďanské

hláskoslovných změn 14. století (↵ pozn. 7). Jsme si však vědomi, že na provedení změny může mít vliv i řada dalších faktorů (např. pozice slova na řádce vzhledem ke zbývajícím místu nebo celkovému počtu liter na řádce, pozice v rámci *Janova evangelia*, stav v předloze, okolní kontext atd.). Věnovali jsme při výzkumu staročeské diftongizace dlouhého *ó* pozornost také výskytu *ó* a *uo* po neslabičných předložkách. Zde je sledovaný poměr 4 : 11.

¹² Zkratky biblických knih citujeme podle Českého ekumenického překladu.

V případě kořene *bób-* bylo statistickým testem potvrzeno, že zjištěné rozdíly mezi tímto kořenem a kořeny *mój-*, *-móž-*, příponou *-óv-* posesivních adjektiv (čtvrtý sloupec od konce na Obr. 1) a koncovkami *-óv* a *-óm*¹³ genitivu a dativu plurálu (dva poslední sloupce na Obr. 1) jsou na zvolené hladině významnosti statisticky signifikantní. Jako statisticky signifikantní se ukázaly rovněž rozdíly mezi kořeny *mój-*, *-móž-* a koncovkou *-óv* genitivu plurálu (v případě kořene *mój-* je statisticky signifikantní rozdíl rovněž mezi ním a koncovkou *-óm* dativu plurálu).

Pokud jde o porovnání zjištěného stavu v *Janově evangeliu Bible drážďanské* (celkový poměr *ó* a *uo* je 144 : 61) s *Lukášovým evangeliem* (celkový poměr *ó* a *uo* je 115 : 200), byly statistickým testem odhaleny následující statisticky signifikantní rozdíly: koncovka *-óv* genitivu plurálu (poměr *ó* a *uo* v *Lukášově evangeliu* je 35 : 41), koncovka *-óm* dativu plurálu (poměr *ó* a *uo* v *Lukášově evangeliu* je 16 : 26), přípona posesivních adjektiv *-óv-* (poměr *ó* a *uo* v *Lukášově evangeliu* je 12 : 37) a kořen *mój-* (poměr *ó* a *uo* v *Lukášově evangeliu* je 2 : 15) se vyskytuje častěji v diftongizované podobě v *Lukášově evangeliu* než v *Janově evangeliu Bible drážďanské*. Je zřejmé, že zjištěné výsledky vyvracejí výše stanovenou pracovní hypotézu o tom, že by se sledované knihy neměly statisticky signifikantně lišit. Nelze však jednoznačně určit, jestli jsou dané rozdíly výsledkem různé míry písařových zásahů do textu, nebo jestli byly obsaženy už v předloze, ze které tento písař text opisoval. Předloha, z níž byl text do *Bible drážďanské* opsán, totiž není známa.

2. Třetí staročeská přehláska *’o* v *ě*, *’ó* v *ie*

Analýza způsobu zachycení třetí staročeské přehlásky *’o* v *ě*, *’ó* v *ie* v *Janově evangeliu Bible drážďanské* byla kvůli relativně malému počtu nasbíraných dokladů omezena pouze na zkoumání obecných poměrů dokladů bez přehlásky a dokladů přehlasovaných. Poměr krátkého *o* bez přehlásky oproti *ě* v této biblické knize je 47 : 9, poměr dlouhého *ó* bez přehlásky oproti *ie* pak 4 : 9. Tento rozdíl mezi krátkými a dlouhými vokály byl statistickým testem vyhodnocen jako statisticky signifikantní. Větší náchylnost dlouhých vokálů k přehlasování může být mj. vysvětlena patrně jejich větší napjatostí.¹⁴ Rozdíl mezi krátkými a dlouhými vokály je statisticky signifikantní rovněž v *Lukášově evangeliu Bible drážďanské*. Poměr krátkého *o* bez přehlásky oproti *ě* je zde 79 : 26, poměr dlouhého *ó* bez přehlásky oproti *ie* 10 : 24.

Pokud jde o porovnání výsledků v *Janově evangeliu* s *Lukášovým evangeliem*, zjištěné poměry jak krátkých, tak dlouhých vokálů bez přehlásky a přehlasovaných jsou si navzájem v obou knihách vizuálně podobné. Ani statistickým testem nebyly mezi sledovanými biblickými knihami nalezeny statisticky signifikantní rozdíly. Na okraj se však sluší také uvést, že na rozdíl od *Lukášova evangelia*, v němž se sedmkrát vyskytlo *uo* v pozicích původního dlouhého nepřehlasovaného *ó*,¹⁵ nebyly v *Janově evangeliu* podobné případy nalezeny.

Závěr

V tomto příspěvku jsme zkoumali zachycení staročeské diftongizace *ó* v *uo* a třetí staročeské přehlásky *’o* v *ě*, *’ó* v *ie* v *Janově evangeliu Bible drážďanské* a porovnávali zjištěné výsledky se stavem v *Lukášově evangeliu*. Obě vybrané biblické knihy byly totiž přeloženy příslušníkem jedné překladatelské skupiny a zapsány do Bible drážďanské stejným písařem.

Pro staročeskou diftongizaci *ó* v *uo* byly nalezeny statisticky signifikantní rozdíly mezi sledovanými knihami (ať už jsou dány písařovými zásahy, nebo povahou předlohy, z níž opisoval). Jedná se o častější výskyt koncovky *-óv* genitivu plurálu, koncovky *-óm* dativu plurálu, přípony posesivních adjektiv *-óv-* a kořene *mój-* v diftongizované podobě v *Lukášově evangeliu Bible drážďanské* ve srovnání se stavem v *Janově evangeliu*. Rozbor také potvrdil tendenci sledovaného písaře zapisovat předponu *pó-* bez diftongizace a slovo *buob* naopak s diftongizací.

U třetí staročeské přehlásky *’o* v *ě*, *’ó* v *ie* však mezi *Janovým* a *Lukášovým evangeliem* statisticky signifikantní rozdíly nalezeny nebyly. Nelze však úplně vyloučit, že zjištěný výsledek může být poněkud zkreslen malým počtem dokladů v *Janově evangeliu* (zejména co se týče

¹³ V případě koncovky dativu plurálu nelze vyloučit možnou přítomnost její krátké dublety v získaných datech.

¹⁴ KOMÁREK, Miroslav: *Nástin fonologického vývoje českého jazyka*, Praha 1982, s. 45; KOMÁREK, Miroslav: *Dějiny českého jazyka*, ed. Ondřej BLÁHA, Brno 2012, s. 98; LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER, *Historická mluvnice češtiny* (← pozn. 9), s. 65, 71.

¹⁵ Jedná se o tyto doklady: L 3,38 *enoffuow*; L 9,17 *koffuow*; L 3,37 *mafafeuw*; L 21,16 *otczuow*; L 3,27 *falathfeuw*; L 3,34 *tareffuow*; L 3,27 *zorobafeuow*.

dlouhých vokálů). Interpretace této staročeské hláskoslovné změny je navíc komplikována nejednoznačným popisem v odborné literatuře, zejména pokud jde o otázku (ne)systematičnosti jejího provedení na území Čech a otázku jejího vztahu k zániku konsonantické měkkostní korelace.

PŘÍLOHA

Doklady na staročeskou diftongizaci ó v uo v *Janově evangeliu Bible drážďanské*

1,1 buoh; 1,18 lonye; 1,23 zpojobte; 1,24 duchownykw; 1,27 duoftogen; 1,35 vczedlnykw; 1,42 iohanow; 1,46 moz; 2,6 ffpichow; 2,11 dywuow; 2,12 dnow; 2, 15 myennykom; 3,1 duchownykw; 3,2 nemoze; 3,2 dywow; 3,2 buoh; 3,3 nemoze; 3,4 moz; 3,4 muoze; 3,5 nemuoz; 3,9 muoze; 3,16 buoh; 3,17 buoh; 3,27 nemoze; 3,29 zenychow; 3,29 zenychow; 3,30 rofty; 3,33 boh; 3,34 buoh; 3,34 buoh; 4,1 vczedlnykw; 4,18 twoy; 4,22 zydow; 4,24 buoh; 4,34 muoy; 4,34 woli; 4,48 dywow; 4,48 zazrakow; 4,49 pogdy; 4,50 twoy; 4,53 twuoy; 4,53 duom; 5,4 hospodynow; 5,15 zidom; 5,17 muoy; 5,19 nemoz; 5,24 poyde; 5,29 poydu; 5,30 moy; 5,30 wole; 5,30 wole; 5,44 mozete; 5,47 fslowom; 6,8 vczedlnykw; 6,8 fflymonow; 6,8 petrow; 6,12 vczedlnykw; 6,13 okraykow; 6,24 vczedlnykw; 6,27 buoh; 6,32 muoy; 6,38 wuoli; 6,38 wuoli; 6,39 wuole; 6,40 wuole; 6,42 ozyepow; 6,44 nemuoz; 6,52 muozz; 6,60 vczedlnykw; 6,60 muoze; 6,65 nemuoz; 6,66 uczedlnykw; 6,68 pogdem; 7,6 moy; 7,7 nemoz; 7,8 nepoydu; 7,8 muoy; 7,13 brozu; 7,17 woli; 7,31 dywow; 7,34 nemozete; 7,35 poyde; 7,35 poyde; 7,36 nemozete; 7,37 hodow; 7,43 rozny<c>z; 7,45 biskupom; 7,45 duchownykw; 7,48 duchownykw; 8,6 dolow; 8,16 muoy; 8,19 twuoy; 8,21 nemozete; 8,22 nemuozete; 8,27 buoh; 8,31 zidow; 8,42 buoh; 8,43 nemozete; 8,54 muoy; 8,54 buoh; 8,56 muoy; 9,16 duchownykw; 9,16 muoze; 9,16 roznicie; 9,22 zidow; 9,29 buoh; 9,31 buoh; 9,31 woly; 9,40 duchownykw; 10,4 poyde; 10,4 poydu; 10,5 nepoydu; 10,16 moy; 10,19 rozny<c>ie; 10,21 moze; 10,27 muoy; 10,29 muoy; 10,29 nemoz; 10,32 skutkow; 10,35 nemoze; 10,37 skutkow; 10,38 skutkom; 11,7 vczedlnykw; 11,7 pogdyem; 11,15 pogdyem; 11,16 vczedlnykw; 11,16 pogdyem; 11,19 zyduow; 11,21 moy; 11,22 buoh; 11,23 twuoy; 11,32 muoy; 11,33 swuoy; 11,41 wzhoru; 11,45 zydow; 11,46 duchownykw; 12,3 duom; 12,3 wuonye; 12,4 vczedlnykw; 12,9 zydow; 12,11 zydow; 12,15 twuoy; 12,26 moy; 12,26 moy; 12,37 dywow; 13,2 fflymonow; 13,5 vczedlnykw; 13,23 vczedlnykw; 13,23 lonye; 13,29 hoduom; 13,31 buoh; 13,32 buoh; 13,32 buoh; 13,33 zydow; 13,33 nemozete; 13,36 nemozeff; 14,1 vczedlnykw; 14,1 buoh; 14,5 mozemy; 14,9 czaflow; 14,17 nemoze; 14,18 fyrotkow; 14,23 moy; 14,31 poydyem; 15,1 muoy; 15,4 nemoze; 15,5 nemozete; 15,8 moy; 15,24 skutkow; 16,12 nemozete; 17,1 twoy; 18,3 biskupow; 18,3 duchownykw; 18,11 fwoy; 18,14 zydow; 18,17 uczedlnykw; 18,22 sluzebnykw; 18,25 vczedlnykw; 18,35 twoy; 18,36 zydow; 18,37 muoy; 18,38 zydow; 19,14 zydow; 19,20 zydow; 19,26 twoy; 19,29 vftuom; 19,31 dolow; 19,33 hnatow; 19,40 zydow; 20,7 rozno; 20,18 vczedlnykw; 20,19 brozu; 20,27 swuoy; 20,27 moy; 20,28 moy; 20,28 buoh; 20,28 moy; 20,30 dywow; 21,2 vczedlnykw; 21,3 poydem; 21,14 vczedlnykw; 21,15 yanow; 21,16 yanuow; 21,17 yanuow; 21,19 poydyz.

Doklady na staročeskou diftongizaci ó v uo po neslabičných předložkách v *Janově evangeliu Bible drážďanské*

8,44 z uotcie; 10,38 w uotci; 12,42 z uobcie; 14,6 k uotci; 14,10 w uotci; 14,11 w uotci; 14,12 k otci; 14,28 k uotci; 15,6 w uoben; 15,26 z uotcie; 16,10 k otci; 16,16 k uotci; 16,17 k uotci; 16,23 w onom; 16,28 k otci.

Doklady na třetí staročeskou přehlásku ó v ě v *Janově evangeliu Bible drážďanské*

1,13 muzowa; 1,18 otczowie; 1,42 giezyffowi; 1,44 ondrziegiewa; 1,2 gezyffowa; 1,3 gezyffowa; 2,16 kupczowebo; 3,2 giezyffowi; 3,3 kralowftwie; 3,5 kralowftwie; 4,38 neufilowali; 4,38 vfilowali; 5,16 giezyffowi; 5,30 otczowy; 5,46 moyzieffowi; 6,38 otczowu; 6,39 otczowa; 6,71 gidaffowi; 9,22 wyobczowan; 9,28 moyzieffowi; 9,29 moyzieffowi; 11,21 giezyffowi; 11,47 giezyffowi; 12,3 gyezyffowy; 12,22 ondrziegiewi; 12,22 gyezyffowi; 13,23 gyezyffowie; 13,25 gyezyffowych; 13,26 gydaffowi; 14,24 otczowa; 18,2 zrazowaffe; 18,5 zrazowaffe; 18,22 gyezyffowi; 18,32 gyezyffowa; 18,36 kralowftwie; 18,36 kralowftwie; 18,36 kralowftwie; 19,1 biczowa; 19,9 gyezyffowi; 19,10 vkrzizowaty; 19,16 vkrziziewan; 19,18 vkrzizowali; 19,20 vkrziziewan; 19,23 vkrziziewachu; 19,25 gyezyffowa; 19,32 vkrzizowani; 19,33 giezyffowi; 19,38 giezyffowo; 19,38 giezyffowo; 19,39 giezyffiewi; 19,40 gyezyffiewo; 19,41 vkrzizowan; 20,12 gyezyffiewo; 20,27 thomaffowi; 21,2 zebedeaffowa; 21,21 giezyffiewi.

Doklady na třetí staročeskou přehlásku *ó* v *ie* v Janově evangeliu Bible drážďanské

4,18 muzow; 6,9 bohcenciew; 6,10 tysycziew; 6,11 bohcenciew; 6,13 kofjow; 6,13 bohcenciew; 7,22 otczow; 7,23 moyzieffow; 11,55 kragyew; 18,13 kapphaffyew; 19,12 ciefarziew; 19,34 rityerziew; 19,38 gyezyffyew.

Úplný překlad *Bible* do národního jazyka je tradičně považován za prubířský kámen vyspělosti daného jazyka. České prostředí z tohoto pohledu nabízí velmi bohatou historii. Nejstarší pokusy o překlad sahají až do doby cyrilometodějské a nejstarší úplný překlad pak do doby Karla IV. Není divu, české země v té době zaujímaly výjimečné postavení v rámci celé Evropy. Praha se stala sídelním městem hlavy celé Svaté říše římské a osvěcený Karel IV. silně dbal jak na udržování domácí přemyslovské tradice, tak i na povznesení českého národa a jeho vzdělanosti. Nově vzniklá univerzita pak dodala těmto snahám i patřičné odborné zázemí, podpora církve a řádových komunit pak i vzdělané písaře a teology. První úplný překlad byl nepochybně plodem tohoto kvasu a velmi dobře si poradil i s obtížemi, které na překladatele nutně kladly nástrahy takového teologicky i jazykově náročného díla. Doba panování Karla IV.¹ byla nepochybně výraznou vzpruhou pro domácí jazykový rozvoj, který spolu s rostoucím národnostním uvědoměním (podpořeným politickými událostmi) vedl k výraznému rozvoji celé společnosti. Druhá půle 14. století ovšem patřila také k obdobím značně turbulentním. Mnoho dosavadních jistot se otřásalo v základech a tento trend se nevyhnul ani samotným kořenům tehdejšího uspořádání, církvi. Zrodil se papežské schizma nutně vyvolávalo obavy a nejistotu, neslo s sebou ovšem i oživení zájmu o teologické otázky, v nichž tehdejší učenci hledali odpovědi na těžkou situaci své doby. Prvotní překlad *Bible* proto brzy přestával stačit jak na poli jazykovém, tak teologickém a objevovaly se tendence k jeho úpravě. Prvé snahy o změnu prvního biblického překladu jsou patrné už v mladší revizi tohoto překladu, zásadnější pak byly završeny novým překladem, pocházejícím z počátku 15. století.

Tento nový překlad k sobě bohužel přitahoval mnohem menší badatelskou pozornost než překlad první. K tomu bezpochyby přispěla i jeho menší uchopitelnost – k druhému překladu se počítá velké množství rukopisů, obsahujících ovšem ne zcela jednotný text. K menšímu zájmu badatelů pak přispěla i ta skutečnost, že tento překlad byl velmi brzy (snad právě i vzhledem k množství nestejných znění) revidován, a to textem tzv. překladu třetího, jehož znění bylo naopak napříč jednotlivými rukopisy poměrně jednotné.² Vzhledem k těmto okolnostem se menší pozornosti dostalo i jazykové stránce druhého překladu. Výrazněji se k ní vyslovil pouze Vladimír Kyas,³ přičemž i jeho souhrn ovšem obsahoval pouze velmi obecnou charakteristiku. V tomto článku bychom se proto chtěli zastavit alespoň u jedné z Kyasových tezí, týkající se užívání minulých časů v druhé biblické redakci, a Kyasovo povšechné hodnocení prozkoumat ve větší hloubce.

¹ O době Karla IV. více např. KAVKA, František: *Karel IV. Historie života velkého vladaře*, Praha: Mladá fronta, 1998. 361 s.

² Málo prozkoumaná ovšem zatím zůstává mladší úprava této redakce, obsažená v několika rukopisech tohoto překladu. Jen velmi obecně o ní hovoří ve své přehledové práci V. Kyas, srov. KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad 1997, s. 110-111.

³ Tamtéž, s. 68-72.

Hana KREISINGEROVÁ

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky, v. v. i, Praha

Jazyková specifika druhé staročeské biblické redakce (se zaměřením na temporální systém)

The second redaction of the Old Czech translation of the Bible and its linguistic specifics (with a focus on the temporal system)

The paper is concerned with the use of simple past tenses in the second redaction of the Old Czech translation of the Bible. Based on examination of the Clementine New Testament (1426, Prague: National Library, shelf mark XVII E 13), this study seeks to verify the thesis of the Czech biblist Vladimír Kyas (1917-1990) concerning the translation of the Latin perfect and imperfect tense in this rendering of the Bible.

Keywords: Old Czech; Bible translation; past tenses

Number of characters / words: 21 539 / 3 156

Number of figures: 6

Secondary language(s): Old Czech; Latin

Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., RVO: 68378092. Práce používá také data z *Vokabuláře webového*, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>), podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

1. Dosavadní shrnutí poznatků o minulých časech ve druhé biblické redakci

Jak již bylo zmíněno, obecný přehled jazykových specifik druhého staročeského biblického překladu poskytl ve své monografii o české *Bibli* Vladimír Kyas. Minulým časům se zde ovšem věnoval jen velmi zběžně. Ve svém shrnutí pouze konstatuje, že »autor II. redakce české *Bible* užíval i nadále aoristů při překladu latinských perfekt a zvláště českých imperfekt při překladu imperfekt latinských.«⁴ O jak silnou tendenci by se v obou případech mělo jednat, však už blíže nezmiňuje. Staročeská soustava minulých časů přitom do doby vzniku druhého překladu prodělala poměrně značný vývoj. Podrobněji se tomuto vývoji věnoval ve svém průzkumu již na konci 19. století Václav Ertl, jehož závěry, vycházející ze studia cambridžského rukopisu *Dalímiľovy kroniky* a jednotlivých rukopisů *Alexandreidy*, shrnul ve své mluvnici Jan Gebauer:⁵ ve studovaných rukopisech pocházejících převážně z první poloviny 14. století byl již zaznamenán (byť v nestejně míře) značný ústup původních jednoduchých časů na úkor složeného préterita. Je tedy patrné, že ústup jednoduchých minulých časů započal již dlouho před vznikem druhého biblického překladu. Gebauer jej hodnotí jako proces dlouhodobý, při kterém byla konečná volba jednoduchého či složeného préterita částečně ovlivněna i preferencemi autora, a konstatuje, že složené préteritum se objevovalo častěji v 1. a 2. osobě a že u některých sloves se tvary jednoduchých minulých časů držely déle.⁶

Ke Gebauerovu základnímu shrnutí se v průběhu času přidávaly i hlasy volající po důslednějším zvážení těchto posunů také z hlediska funkčního využití jednotlivých forem.⁷ Vhodné srovnání se nabízelo např. s prostředím staroslověnským.⁸ Za výrazný počín v této oblasti můžeme označit studii Naděždy Kvítkové, která na obdobném materiálu, s jakým pracoval Jan Gebauer (tj. na *Dalímiľově kronice*, v tomto případě ovšem na jejím vídeňském rukopise), zmapovala funkční využití složeného préterita v této památce. Z jejích závěrů vyplývá, že užití složeného préterita v návaznosti na starý systémový význam perfekta⁹ označovalo minulost, která »má blízký vztah ke komunikačnímu aktu«,¹⁰ a užívalo se ho tedy primárně v přímé řeči postav, případně k vyjádření autorova osobního stanoviska k vyprávěnému ději.

Ve světle těchto údajů se Kyasem předpokládané důslednější zachovávání aoristu a imperfekta na počátku 15. století jeví jako jistý anachronismus. Z Kyasových slov také nevyplývá, v jaké míře se v textu projevuje vedle jednoduchých préterit i préteritum složené. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli zaměřit náš průzkum právě na ověření tohoto Kyasova předpokladu. Zajímalo nás především, zda se skutečně objevuje ve větší míře náhrada latinské perfektum – stč. aorist, latinské imperfektum – stč. imperfektum a zda se i v tomto tak specifickém díle, silně ovlivňovaném jak svou předlohou, tak svým teologickým obsahem, případně neprojevuje i výše zmíněné funkční rozlišení.

K podrobnějšímu studiu jsme zvolili rukopis druhoredakčního textu *Klementinského Nového zákona*.¹¹ Tento rukopis byl zvolen především z toho důvodu, že se jedná o jediný úplný druhoredakční text dostupný v elektronické podobě.¹² Nejedná se sice o nejtýpčtějšího zástupce druhé biblické redakce, jeho text však považujeme za dostatečně centrální, aby mohl být použit.¹³ Zajímavostí tohoto textu je i to, že v úseku *Mt – 2 Th* obsahuje starší verzi druhoredakčního textu, zbytek *Epištol* naopak můžeme zařadit k mladší verzi. Kniha *Zjevení* pak byla k rukopisu dodatečně dodána (jedná se o text psaný jiným písařem a obsahující znění prvního biblického překladu), v našem průzkumu proto nebyla využita. Pro potřeby průzkumu bylo využito programu ParaConc, který umožňuje práci s paralelními korpusy (v našem případě staročeským a latinským).

⁴ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 2), s. 68.

⁵ Viz GEBAUER, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého*, III: *Tvarosloví*, II: *Časování*, Praha: Nakladatelství ČSAV, 1958, s. 62.

⁶ Tamtéž, s. 63: »Úzus zužuje vládu praeterit jednoduchých tím, že je omezuje víc a více na slovesa jenom některá a na osoby třetí.«

⁷ Např. DOSTÁL, Antonín: *Historická mluvnice česká*, II: *Tvarosloví*, II: *Časování*, Praha: SPN, 1967, s. 55.

⁸ V této souvislosti se českému systému věnoval ve své mluvnici právě Antonín Dostál, viz pozn. výše.

⁹ K jeho významu doporučuje Naděžda Kvítková ke studiu zejména studii KOPEČNÝ, František: *Považba českého préterita*, in: *Naše řeč* 34 (1950), s. 85-89.

¹⁰ Viz KVÍTKOVÁ, Naděžda: *K užívání préterit ve staré češtině*, in: *Listy filologické* 114 (1991), s. 237-242, zde s. 241.

¹¹ Praha: Národní knihovna ČR, sign. XVII E 13 (*Klementinský Nový zákon*, rkp., 1426).

¹² Přepis pořizen v rámci Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze.

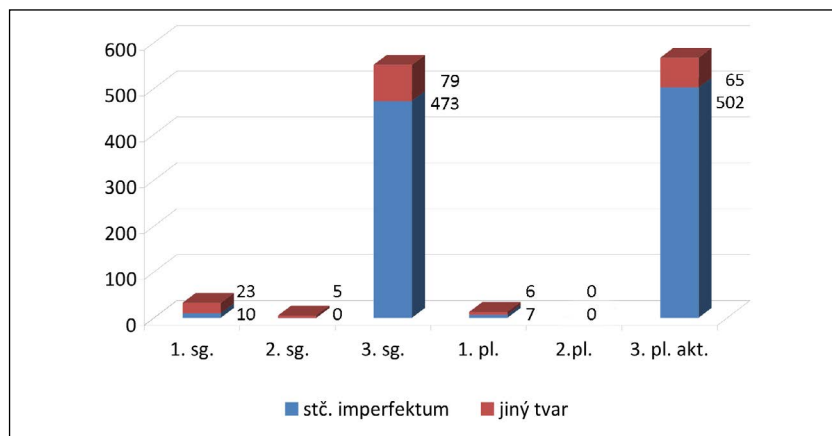
¹³ K této památce více viz ŠOBALÍKOVÁ, Hana: *Klementinský Nový zákon, památka na pomezí druhé biblické redakce*, in: *Bohemica Olomucensia* 3 (2011), č. 2 (*Philologica Juvenilia*), s. 14-18.

2. Překlad latinských imperfekt v *Klementinském Novém zákoně*

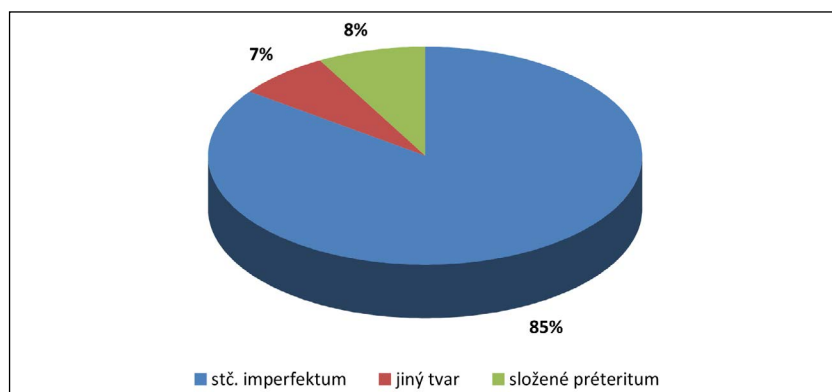
Pro potřeby průzkumu latinských imperfekt a jejich překladu do češtiny jsme se rozhodli sledovat úplný soubor jejich výskytů v *Klementinském Novém zákoně* v knihách *Mt – Ju*, a to odděleně pro jednotlivé osoby. Zajímalo nás, v kolika případech je latinské imperfektum přeloženo imperfektem českým a kdy je naopak převedeno jiným způsobem.

Zjištěné výsledky shrnují Grafy č. 1 a 2, zachycující způsoby překladu latinských imperfekt do češtiny. Je patrné, že v rámci druhého úplného biblického překladu bylo skutečně užíváno pro latinská imperfekta primárně imperfekt českých.

Graf č. 1:
Překlad latinského
imperfekta v *Klemen-
tinském Novém zákoně*

Graf č. 2:
Překlad latinského
imperfekta v *Klemen-
tinském Novém zákoně*
(celkové počty v %)

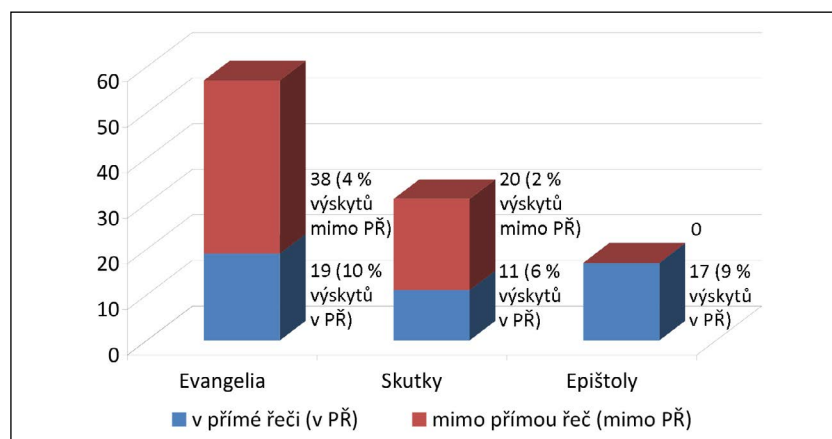
Pomocí stč. imperfekta bylo přeloženo celkově 85 % všech latinských imperfekt, přičemž jednotlivé sledované biblické knihy se co do procentuálního rozvržení výrazněji nelišily. Ve zbývajících případech bylo v nadpoloviční většině případů k překladu použito složeného préterita (složené préteritum tvořilo zhruba 60 % výskytů nepřekládajících pomocí stč. imperfekta), objevují se však i překlady pomocí aoristu (zhruba 20 % výskytů), v menším množství pak i překlady pomocí přechodníku, prézentního tvaru či futura.¹⁴

Nejvýraznější nárůst složených préterit na pozici latinského imperfekta byl zaznamenán – ve shodě s Gebauerovým pozorováním – v případě 1. a 2. osoby.¹⁵ Jan Gebauer vysvětloval převahu imperfekt ve 3. osobě větší frekvencí této osoby v úzu,¹⁶ nabízí se však i možnost, že nižší počet výskytů imperfekta na úkor složeného préterita v 1. a 2. osobě mohl být dán právě i (vzhledem k použité osobě pravděpodobněmu) začlenění těchto případů do přímé řeči. To by naznačovalo, že i v překladovém textu mohl být autor českého znění ovlivněn funkčním významem jednotlivých časů, a pro překlad přímé řeči proto užíval přednostně složeného préterita. Podrobnější průzkum všech případů užití složeného préterita na místě latinského imperfekta tuto hypotézu částečně potvrdil (viz Graf č. 3, zachycující počty složených préterit stojících na pozici latinského imperfekta v přímé řeči a mimo ni).

¹⁴ Za těmito případy by ovšem mohla stát i pouhá nepozornost překladatelova (latinské imperfektum je svou formou latinskému futuru velmi blízké).

¹⁵ Celkový počet výskytů 1. či 2. osoby ve sledovaném textu byl ovšem (vzhledem k charakteru zkoumaného textu) velmi nízký, netvořil ani 4 % všech případů.

¹⁶ GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého, III: Časování*, II: Časování (↵ pozn. 5), s. 63: »Praeterita jednoduchá drží se déle v těch případech, které se častěji vyskytují a tím v usu více jsou zakořeněny, než jiné: tedy častěji v osobách třetích než v prvních a druhých.«

Graf č. 3:
Výskyt staročeského složeného préterita na místě latinského imperfekta v *Klementinském Novém zákoně*

Všeobecně není počet latinských imperfekt vyskytujících se ve zkoumaném textu v přímé řeči příliš vysoký. Z jejich celkového počtu¹⁷ tvoří tyto případy pouhých 16 %. Z tohoto pohledu se nalezených 47 míst objevujících se v přímé řeči nejeví jako zcela zanedbatelné číslo (jedná se zhruba o 25 % všech výskytů latinského imperfekta v této pozici). Naproti tomu mimo přímou řeč je obdobná náhrada při přihlídnutí k celkovému počtu případů poměrně řídká (dosahuje zhruba jen 6 %). Zdá se tedy, že výskyt složeného préterita na pozici latinského imperfekta je skutečně pevněji svázan s jeho postavením v přímé řeči, což by odpovídalo jeho předpokládanému funkčnímu vymezení. Zdaleka se však ještě nedá hovořit o úplném vytlačení stč. imperfekta z této pozice.¹⁸ Skladba sloves nahrazujících latinské imperfektum složeným préteritem zároveň napovídá, že některá slovesa byla k přechodu k složenému préteritu náchylnější než jiná, a to jak v přímé řeči, tak i mimo ni. V našem případě se mezi opakujícími se slovesy objevují zejména slovesa mluvního projevu, pohybu a smyslového vnímání (mezi nejfrekventovanější slovesa konkrétně patří slovesa *dicere, nescire, ire, oportere a habere*).¹⁹

3. Překlad latinských perfekt v *Klementinském Novém zákoně*

Vladimír Kyas považuje překlad latinských perfekt prostřednictvím stč. aoristů pro druhou biblickou redakci za primární, byť v jejích případech už formuluje svá tvrzení opatrněji (viz výše). Při dokumentování skutečného stavu ve sledovaném rukopise druhé redakce jsme tentokrát, vzhledem k značnému rozsahu těchto forem, nepracovali s úplným souborem latinských perfekt, ale omezili jsme svůj výběr pouze na slovesa zakončená pro jednotlivé osoby na *-vi, -vistis, -vit, -vimus, -vistis, -verunt*. Také v tomto případě jsme sledovali jednotlivé osoby zvlášť.²⁰

Získaná data (viz Grafy č. 4 a 5, zachycující způsob překladu latinského perfekta) nastiňují výrazně odlišnou situaci, než s jakou jsme se setkali v případě převodu latinských imperfekt.

Třebaže (zvláště v 3. os. sg.)²¹ si aorist při překladu latinských perfekt udržuje jistou dominanci, jeho postavení je mnohem méně pevné než v případě stč. imperfekt. V souhrnu je aoristu k překladu latinského perfekta užito pouze v 25 % případů.²² Liší se ovšem i skladba dalších překladových ekvivalentů. Zatímco v případě latinských imperfekt se složené perfectum

¹⁷ Celkově bylo nalezeno ve sledovaném materiálu 1 170 latinských imperfekt (toto číslo je ovšem nižší než celkový počet imperfekt v latinské *Vulgátě*, odečteny jsou případy, kdy byl v českém znění text latinské předlohy vynechán).

¹⁸ Srov. např. *Mt 14,4*: »Neb řekl jest Jan« (*dicebat*); *Mt 18,25*: »kázal ho pán jeho prodati i ženu jeho i děti jeho i vsecky věci, kteréž jest měl« (*habebat*); *Mt 25,26*: »pán jeho vece jemu: Sluho zlý a léný, věděls, že žnu« (*sciebas*).

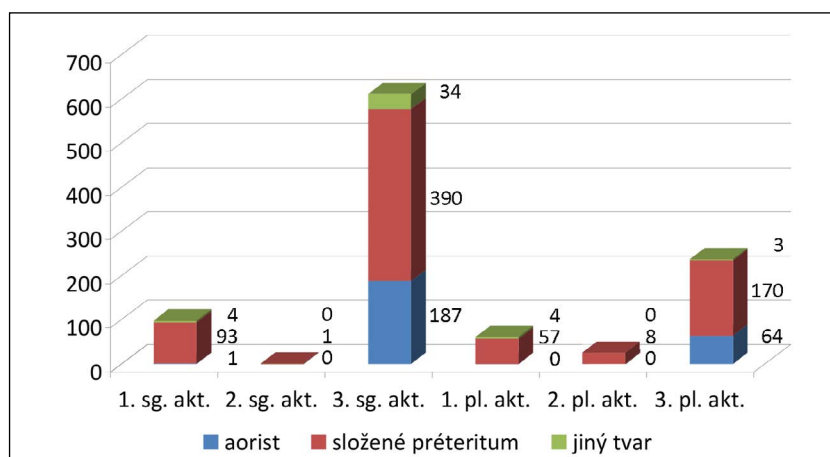
¹⁹ Z celkového počtu výskytů dosahují případy přeložené pomocí složeného préterita zhruba 30 %, pouze u slovesa *oportere* se tento poměr zvyšuje výrazněji.

²⁰ Pro potřeby průzkumu jsme se rozhodli za aoristy považovat všechny formy odpovídající aoristu stojící na pozici latinského perfekta. Získaná data je tak třeba považovat za jistou maximalistickou verzi a skutečný počet aoristů bude patrně o něco menší (především na úkor prezntních tvarů, ve sledovaném rukopisu neodlišitelných od aoristů kvůli absenci diakritiky).

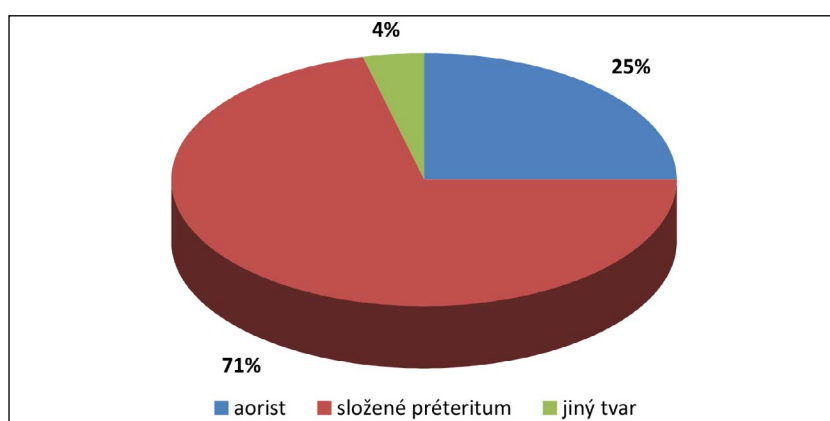
²¹ Jak bylo již řečeno, pro potřeby průzkumu byly za aoristy považovány všechny případy, které svou grafickou formou mohly aoristu odpovídat. Je však velmi pravděpodobné, že za vyšším počtem výskytů ve 3. os. sg. tak může stát i skutečnost, že ve zkoumaném rukopisu neoznačujícím diakritiku mohla být část formálních aoristů vnímána autorem jako 3 os. sg. prezntu, a proto nepodlehla transformaci v l-ový tvar.

²² Jak již bylo řečeno, skutečný počet překladatelem zamýšlených aoristů bude patrně ještě nižší.

Graf č. 4:
Překlad latinského
perfekta v *Klementin-
ském Novém zákoně*

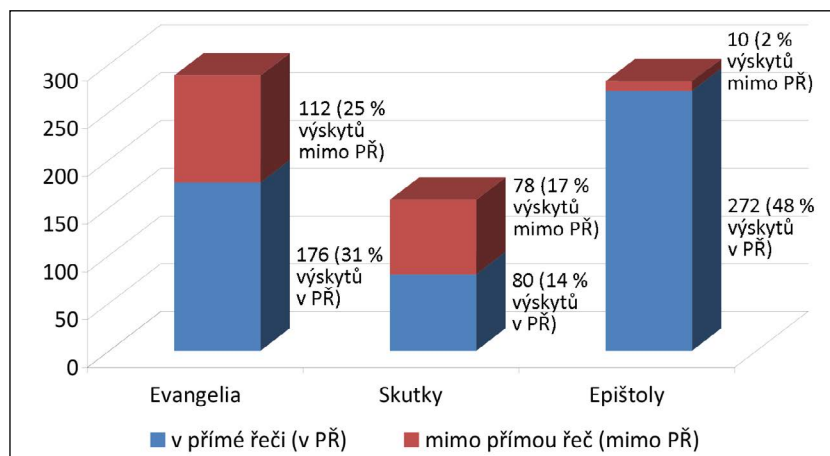

Graf č. 5:
Překlad latinského
perfekta v *Klementin-
ském Novém zákoně*
(celkové počty v %)

objevovalo mezi překladovými ekvivalenty téměř ve srovnatelném počtu případů jako ostatní neimperfektní formy, v případě latinského perfekta je příklon ke složenému préteritu zcela dominantní (je ho užito ve více než 70 % všech případů nepřekládajících latinské perfectum prostřednictvím aoristu). Oproti předchozímu průzkumu imperfekt jsme dále zaznamenali také jistý rozdíl v distribuci aoristu / složeného préterita mezi jednotlivými biblickými knihami. Zatímco v knihách čtveroevangelia je aoristu užito na místě latinského perfekta zhruba ve 45 %, ve *Skutcích* a *Epištolách* se toto procento výrazně snižuje a pohybuje se kolem 10 %. Tento rozdíl mohl zapříčinit odlišný přístup překladatelův, či větší ustálenost čtveroevangelních textů, pravděpodobněji se však jedná o důsledek rozdílného charakteru jednotlivých knih – *Skutky apoštolů* obsahují velký počet rozsáhlejších přímých řečí a některé části kapitol jsou psány v 1. osobě množného čísla, *Epištoly* se zas vyznačují velmi živým, až mluvenou řeč připomínajícím epistolárním stylem. Vyšší počet forem složeného préterita v těchto knihách naznačuje, že i v případě překladu latinských préterit se složeného préterita užívalo především v přímé řeči. Tomu by nasvědčovalo i opakovaně vysoké zastoupení složených préterit v 1. a 2. osobě. Provedené srovnání, sledující výskyt složeného préterita na pozici latinského perfekta s ohledem na jeho přítomnost v přímé řeči (viz Graf č. 6), pak tuto tezi potvrzuje.

Graf č. 6:
Výskyt staročeského
složeného préterita
na místě latinského
perfekta v *Klementin-
ském Novém zákoně*

Z uvedených dat je patrné, že překladatel užíval složených préterit k překladu latinských perfekt jak v přímé řeči, tak i mimo ni. Pokud ovšem přihlídneme k celkovému počtu výskytů latinských perfekt v přímé řeči a mimo ni (viz procentuální údaje), převaha složeného préterita v přímé řeči se ukáže zcela nespornou. Složené préteritum pokrývá téměř všechny doložené výskyty latinského perfekta v přímé řeči (v přímé řeči bylo latinské perfektum přeloženo prostřednictvím složeného préterita v 93 %, mimo přímou řeč tvoří jeho podíl 44 %). Pozice složeného perfekta v přímé řeči je tedy v tomto případě zcela dominantní a odpovídá jeho předpokládanému funkčnímu významu. Vyšší počty výskytů této formy i mimo přímou řeč ovšem naznačují, že složené perfektum se už významově částečně posouvá k pouhému vyjádření minulosti. Naproti tomu aorist jako překladový ekvivalent latinského perfekta se ve druhé redakci staročeského překladu Bible uplatňuje v menší míře, a to primárně v řeči vypravěče (což odpovídá jeho prvotnímu funkčnímu významu narativního času pro sled událostí).²³ I z této pozice je ovšem již částečně vytlačován právě složeným perfektem, třebaže některá slovesa odolávala tomuto trendu výrazněji.²⁴

3. Shrnutí

Kyasovy teze týkající se soustavy minulých časů v druhém biblickém překladu platí ve sledovaném *Klementinském Novém zákoně* jen částečně. V rámci sledovaného druhoredakčního rukopisu jsme již svědky postupného ústupu jednoduchých minulých časů, třebaže je pravda, že vzhledem k autoritě předlohy jsou tyto tendence oproti nebiblické literatuře zpožděny. Za velmi silnou je třeba označit především tendenci překládat latinské imperfektum imperfektem staročeským. Staročeské imperfektum, především pro 3. os. sg./pl., je tak možné označit za výrazný prvek dobového biblického stylu. Překlad latinských perfekt stč. aoristem se naopak ukázal již jako méně ustálený a výrazněji podléhající změně, a to zejména ve prospěch složeného préterita. To jak v případě imperfekt, tak aoristů se přednostně objevovalo v přímé řeči, tedy v pozici odpovídající jeho předpokládanému funkčnímu významu. Vyšší počty výskytů této formy i mimo přímou řeč ovšem naznačily, že složené perfektum se už významově částečně posouvá k pouhému vyjádření minulosti.

4. Průhled do minulosti

Každý ze staročeských biblických překladů přinesl něco nového. Dalo by se proto předpokládat, že v rámci jednotlivých překladů budeme svědky postupného zanikání jednoduchých minulých časů a jejich přechodu ve složené préteritum. První průzkumy však tomuto trendu zcela neodpovídají. Pro nastínění situace jsme porovnali výskyt složeného préterita pro 3. os. sg. ve čtveroevangeliu *Klementinského Nového zákona* a *Bible olomoucké*, reprezentující prvotní překlad v jeho mladší podobě. Z tohoto porovnání vyplynulo, že 93 % složených préterit vyskytujících se v *Klementinském Novém zákoně* obsahovala již srovnávaná prvoredakční *Bible olomoucká*, což poukazuje na výraznější ústup jednoduchých minulých časů již v prvním úplném biblickém překladu. Zhruba v 5 % případů se však *Klementinský Nový zákon* vrátil k jednoduchému minulému času²⁵ (třebaže se zdá, že už částečně tápal co do jejich skutečného významu).²⁶ Jedná se o první drobnou sondu a nelze z ní vyvozovat širší závěry, koresponduje však s prokazatelnou snahou druhého úplného biblického překladu přeložit text co možná nejvěrněji latinské předloze. Podobně jako v lexikální rovině, i zde je tak prvořadá snaha vytvořit jazykově srozumitelné dílo částečně problematizována mimojazykovými souvislostmi biblického překladu – a naznačuje tak, že při studiu biblických textů je třeba pamatovat na to, že tento typ textů bude vždy zrcadlit jazykový vývoj svou specifickou optikou.

²³ Srov. např. *Lk* 23,11: »I pohrda jím Erodes« (*sprevit*); *Lk* 8,30: »I otázá ho Ježíš« (*interrogavit*); *Lk* 22,3; *L* 5,22: »A když pozna Ježíš myšlenie jich« (*cognovit*).

²⁴ Mezi velmi frekventované patří zvláště slovesa *vecěti*, *jíti*, *kázati*, *zvolati*.

²⁵ Srov. např. *J* 18,22: »jeden při tom stoje z sluh, da políček Ježíšovi« (*KlemNZ*) × »stoje, da políček Ježíšovi« (*BibIO*); *J* 11,36: »Tehdy vecěchu Židé: »Aj, kterak ho milováše« (*KlemNZ*) × »Tehdy vecěchu Židé: »Aj, kterak jest jeho miloval« (*BibIO*); *Mk* 14,49: »Neb na vsaký den u vás bých, v chrámě uč« (*KlemNZ*) × »Však sem býval u vás na vsaký den, uč v chrámě« (*BibIO*).

²⁶ Srov. např. *Mk* 1,39: »I bieše káže v školách jich a ve vsí Galilei, vymietaje diábly« (*KlemNZ*) × »abych kázal v školách i po vsie Galilei« (*BibIO*).

Nový zákon štvrtej redakcie patril doposiaľ k menej skúmaným oblastiam bohatého fondu staročeského biblického prekladu. Keďže ide o text vznikajúci na pomedzí doby podebradskej a jagellonskej, teda o redakciu, kam patria pamiatky zachované v podobe rukopisov i prvotlačí, podrobná bádateľská pozornosť bola venovaná najmä prvotlačiam (*Biblii pražskej*¹ a *Biblii kutnohorskej*²), a to predovšetkým z knihovedného hľadiska.³ Problematika štvrtej redakcie je však zložitejšia. Aj preto, že obsahuje dve verzie úpravy textu – staršiu a mladšiu. Autorstvo staršej úpravy je podľa kolofónu

¹ *Biblia pražská* vytlačená roku 1488 s finančnou podporou štyroch pražských mešťanov predstavuje najstaršiu tlačenú bibliu v slovanskom jazyku a štvrtý najstarší tlačený kompletný biblický preklad v národnom jazyku.

² *Biblia kutnohorská* z roku 1489 s drevorezbami nemeckej proveniencie bola zaradená do rozsiahleho projektu faksimilných vydaní slovanských biblií v edícii *Biblia Slavica*. Pozri: *Kuttenberger Bibel = Kutnohorská [I] Bible: bei Martin von Tišnov: Nachdruck der Ausgabe Kuttendorf, Tišnov 1489* (hrsg. von Reinhold OLESCH und Hans ROTHE), Paderborn – München – Zürich 1989-1990.

³ Pozri napr.: VOIT, Petr: *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí, I: Severinsko-kosořská dynastie 1488-1557*, Praha 2013; VOIT, Petr: *Utravistě a knihtisk*, in: BOLDAN, Kamil: *Knih-tisk, zbožnost, konfese v zemích Koruny české doby poděbradské a jagellonské*, Praha 2018, s. 11-27; BOLDAN, Kamil: *Příběh Pražské bible*, Praha 2011.

Katarína DŽUNKOVÁ

Ústav východoevropských studií,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcie staročeskej *Biblie*

The fourth redaction of the Old Czech translation of the Bible and its ideological aspects

Old Czech translations of the Bible (1360-1500) comprise four redactions, which are representative of different types of arrangements for solving different translation issues. Previous research has showed that in order to create more understandable translations, the translators used available medieval Bible commentaries or explanatory dictionaries. The fourth Old Czech Bible redaction includes translations redacted by the Czech Utraquist auxiliary bishop and theologian Martin Lupáč (ca. 1450) and the Prague Bible (*incunabulum*, 1488). The ideological aspects of the fourth redaction have not been studied yet.

The aim of this study is to explore how the authors of the fourth redaction created an explanatory non-literal translation of New Testament in order to make its content accessible to a wider readership. We compared the text of the New Testament in its four redactions and focused on detection of translation innovations in the fourth redaction. The translators of the fourth redaction integrated their explanatory notes directly into the translated text, which enabled us to identify ideological patterns specific to each of the translators.

Our research shows that the translation of Martin Lupáč focused on theological or ecclesiological terms. He sought to translate specific terms of the Church hierarchy and religious community in accordance with Utraquist theology by using a special functional translation method. For example, he translated *anima* as *život* ('life'), not as *duše* ('soul'); *caro* as *tělo* ('body') within the context of the human physical body and as *člověk* ('human') within

the context of salvation; and *ecclesia* in the sense of the Church as a community, as *křesťané* ('Christians'). The most specific pattern of Lupáč's translation lies in his functional and explanatory translation of the term *episcopus* in the text of *The Epistles*. He did not translate the term as *biskup* ('bishop'), as it was rendered in the Prague Bible and other redactions, but as *kněz* ('priest') or *správce* ('administrator') of the Christian community. He used the term *biskup* only with regard to Jesus: the bishop of the Christian Church, as stated in *The Epistle to the Hebrews*. We provide evidence that the Prague Bible was based on the text of Lupáč's *New Testament*, even though the editors of the Prague Bible rejected some of his translations and developed new translation methods of their own: e.g. the translation of the word *sinus* as *věčnost* ('eternity') in John 1:18. Furthermore, our research has uncovered the use of several translation handbooks for the fourth redaction of the Old Czech Bible, e.g. *Glossa ordinaria*, Nicholas of Lyra's *Commentary*, *Vocabularius praedican-tium*, *Vocabularius brevilocus* and *Vocabularius ex quo*.

In conclusion, the fourth redaction of the Old Czech Bible is more concerned with explanatory devices than the previous redactions, as well as containing traces of theological views of its authors.

Keywords: Czech Bible translation; Prague Bible; Lupáč, Martin; Utraquist theology; medieval Bible commentaries; Nicholas of Lyra

Number of characters / words: 47 994 / 6 540

Number of figures: 10

Number of tables: 1

Secondary language(s): Old Czech; Latin

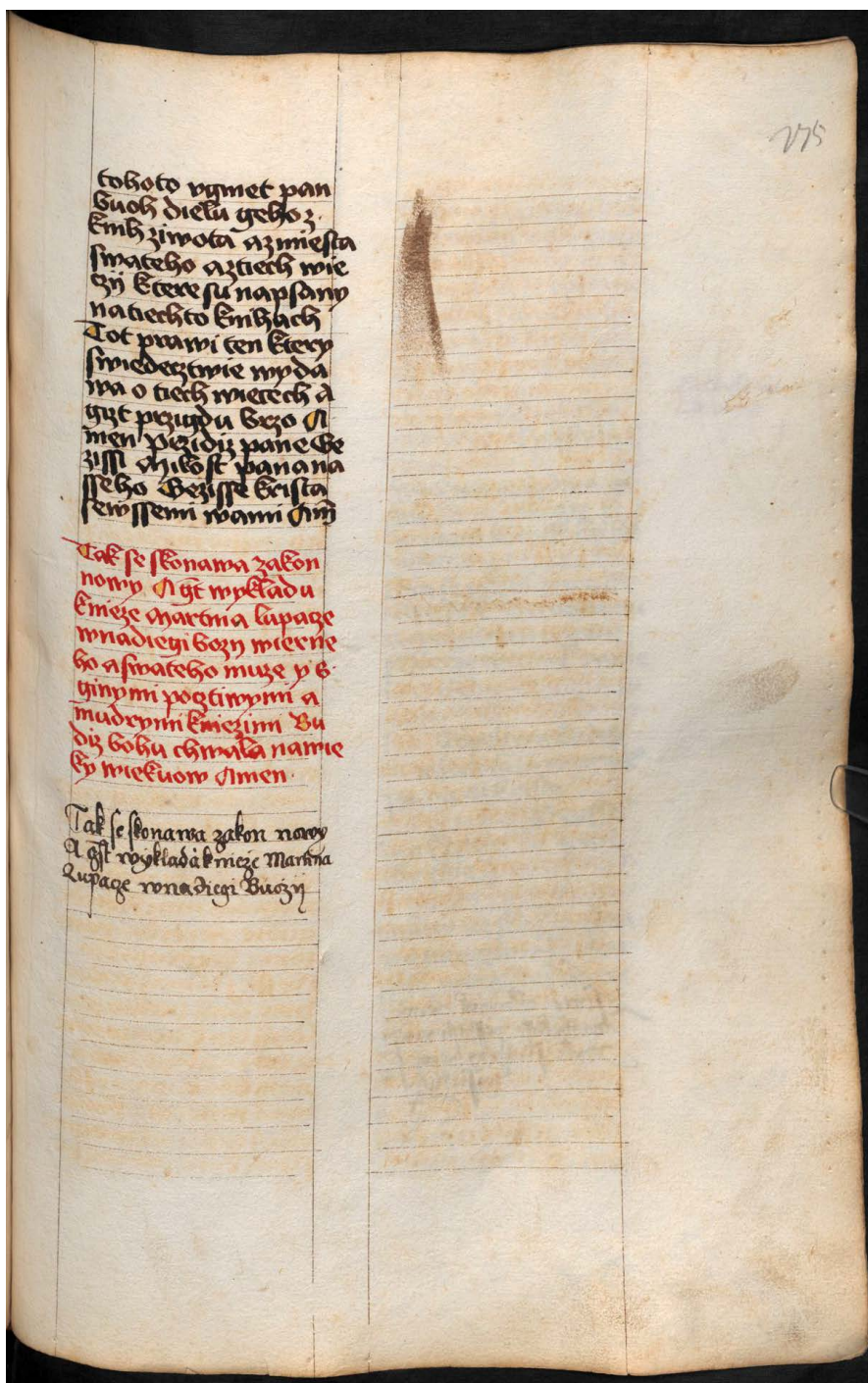
uvedenom v *Novom zákone* uloženom v Rakúskej národnej knižnici vo Viedni pripisované utrakvistickému pomocnému biskupovi Martinovi Lupáčovi († 1468, ► Obr. 1):

»Tak se skonává Zákon nový a jest výkladu kněze Martina Lupáče, v naději boží věrného a svatého muže, i s jinými poutivými a múdrymi kněžími. Budiž bohu chvála na věky věkuov. Amen.«⁴

Autorstvo mladšej úpravy sa pripisuje okruhu pražských utrakvistických univerzitných majstrov z osemdesiatych rokov 15. storočia. Na príbuznosť oboch úprav upozorňoval už Josef Dobrovský a Vladimír Kyas,⁵ podrobnejšie mu bola venovaná pozornosť v našom predošlom výskume, pričom sa potvrdilo, že »Lupáčov« preklad *Nového zákona* bol predlohou pre ďalej upravený text *Nového zákona Biblie pražskej*.⁶ Keďže v prípade »lupáčovského« prekladu ide o text vznikajúci v utrakvistickom prostredí okolo osobností, ktoré ešte patrili ku generácii delegátov Bazilejského koncilu a v prípade *Bible pražskej* o text od osobností doby konzervatívneho utrakvizmu a neskorej gotiky, vyvstáva otázka vplyvu teologických východísk autorov na prekladateľské riešenia v biblickom texte. To je istým spôsobom spojené aj so štylistickými postupmi – príklonom k funkčnému, vysvetľujúcemu prekladu, ktorý je zrozumiteľný svojmu auditóriu.

Spomínaná »lupáčovská« úprava biblického textu však bola prevedená iba v *Novom zákone*.

Dochoval sa v plnom znení v dvoch rukopisoch: v *Novom zákone Biblie lobkovickej*⁷ a *Muzeálnom Novom zákone mladšom* (► Obr. 2). *Nový zákon* uložený v Rakúskej národnej knižnici nazývaný *Nový zákon viedenský* (Lupáčov) a *Nový zákon strahovský* obsahujú text tzv. lupáčovskej úpravy až od *Listu Rimanom*. Evanjeliá týchto dvoch rukopisov sú príbuzné textu 3. redakcie typu *Bible litoměřickej* či *Bible cisterciánskej*. Keďže zo životopisu Martina Lupáča nie je známe, že by sa venoval prekladateľskej činnosti, podľa analýzy dostupných prameňov k jeho životu môžeme hypoteticky prácu na biblickom preklade zaradiť približne do štyridsiatych rokov

Obr. 1: Kolofón so zmienkou o Martinovi Lupáčovi v *Novom zákone viedenskom* (Wien: ÖNB, Cod. 3304, ◀ pozn. 4), f. 275^a

⁴ Wien: Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 3304, *Nový zákon Lupáčův (vídeňský) (Testamentum Novum cum prologis Hieronymi in linguam bohemicam translatum)*, po 1468, <http://data.onb.ac.at/rec/AC13950338>, fol. 275^a.

⁵ KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997, s. 129.

⁶ ДЖУНКОВА, Катарина: *Новый Завет Мартина Лупача как источник четвертой редакции древнечешского перевода Библии*, in: Филологические науки. Вопросы теории и практики 12/8 (2019), s. 244-249, https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2019_8_48.pdf.

⁷ *Starý zákon Biblie lobkovickej* obsahuje text druhoredakčného znenia.

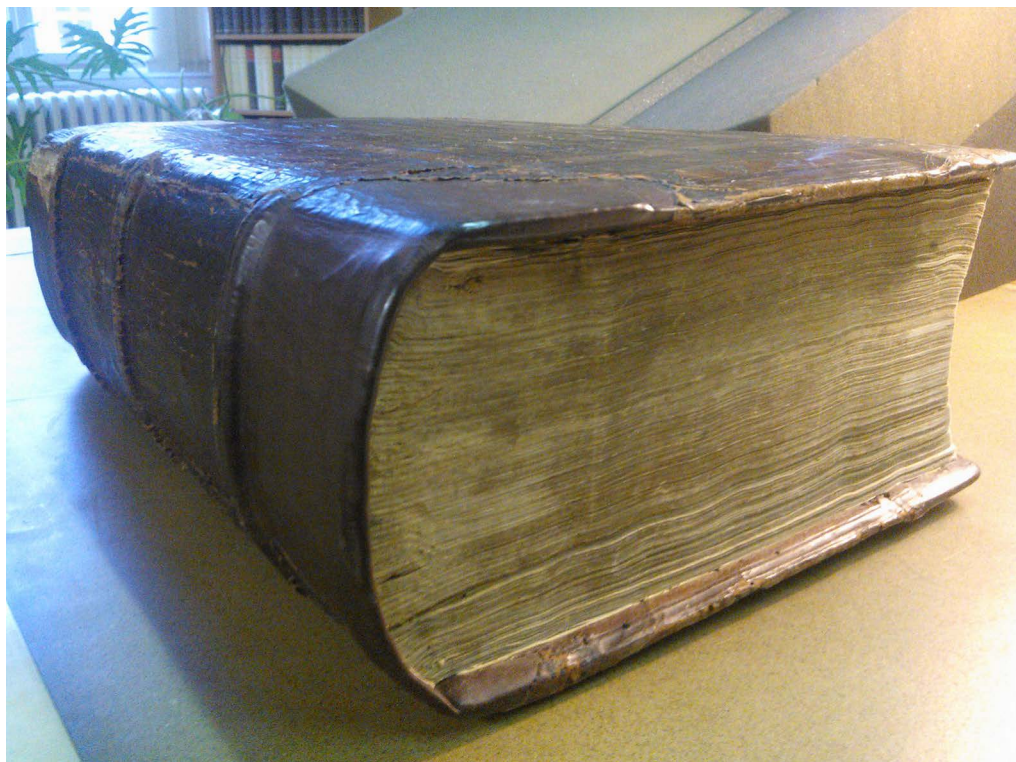
Obr. 2:
Ukážka bohato
zdobenej bordúry
Listu Filemónovi
z Muzeálneho Nového
zákona mladšieho
(Praha: KNM,
sign. I D 13), f. 183^r
(© Národní muzeum)

15. storočia.⁸ Prienik lexiky jazyka Martina Lupáča alebo ľudí z jeho okruhu do spomínaného novozákonného prekladu môžu dokazovať »germanizmy« – štylisticky príznakové výpožičky z nemčiny plne integrované do češtiny, ktoré obsahujú českojazyčné Lupáčove diela. S určitosťou sa však Lupáčovo autorstvo nedá potvrdiť, preto v texte používame jeho meno vo funkcii atribútu k prekladu v úvodzovkách.⁹

Mladšia úprava 4. redakcie zahŕňa dva tlačené úplné biblické preklady – *Bibliu pražskú* z roku 1488 (➤ Obr. 3-4) a *Bibliu kutnohorskú* z roku 1489. Okrem toho bol text *Nového zákona* 4. redakcie zhodný s *Bibliou pražskou* vydaný samostatne okolo roku 1491 pravdepodobne v Plzni, toto vydanie dochované v dvoch neúplných exemplároch je označované ako *Nový zákon*

⁸ Konzultácie s historikom Adamom Pálkom. Pozri ďalej: PÁLKA, Adam: *Martin Lupáč z Újezda: osobitý mysliteľ doby interregna a Jiřího z Poděbrad*, disertační práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2020, s. 65.

⁹ Pozri bližšie: Джункова, Катарина: *Вопрос языка и авторства древнечешского новозаветного перевода утраквистского священника Мартина Лупача (ок. 1450)*, in: *Slověne (Словѣне)* 2/2021 (pripravuje sa).

Obr. 3:
Exemplár *Bible*
pražskej, Praha:
NK ČR, sign. 41 B 19
(foto: K. Džunková)

Dlabačov.¹⁰ Rovnaký novozákonný text doplnený o drevorezby a registre perikop bol vydaný v Prahe v roku 1497/98 a označuje sa ako *Nový zákon ilustrovaný*. Žalmy 4. redakcie vyšli s nadpisom *Kníha chval boských* samostatne roku 1499 v Plzni. Okrem toho sa text 4. redakcie dochoval ešte v opisoch prvotlačí – v rukopise z roku 1493 obsahujúcom žalmy (*Žaltár Švehlov*) a novozákonný text (*Nový zákon Petra Švehlu z Hořiněvsi*). *Starý zákon* bol opísaný na prelome 15. a 16. storočia v rukopise, ktorý dostal názov *Starý zákon obrovských písmen*.¹¹

V našom výskume sme porovnávali nasledujúcich zástupcov jednotlivých redakcií staročeského novozákonného prekladu:

- I. redakcia: *Bible drážďanská*, 60. roky 14. st. [*Bib[Drážd]*]¹² – *Bible olomoucká*, 1417 [*Bib[Ol]*]¹³
 II. redakcia: *Bible mikušovská*, 1440-1460 [*Bib[Mik]*]¹⁴ – *Bible mlynářčina/Bible táborská*, 1429 [*Bib[Mlyn]*]¹⁵ – *Bible Bočkova*, 1430-1450 [*Bib[Boč]*]¹⁶
 III. redakcia: *Bible padeřovská*, 1432-1435 [*Bib[Pad]*]¹⁷ – *Bible cisterciácká*, 1456 [*Bib[Cist]*]¹⁸ – *Nový zákon Lupáčův, vídeňský*, po 1468 [*Bib[LupNZ]*]¹⁹: evanjelia III. redakcie, ostatné novozákonné knihy IV. redakcie

¹⁰ BOLDAN, Kamil: *Počátek českého knihtisku*, Praha 2018, s. 205-220.

¹¹ VOLEKOVÁ, Kateřina – SVOBODOVÁ, Andrea (eds.): *Staročeské biblické předmluvy*, Praha 2019, s. 76-77.

¹² KYAS, Vladimír (ed.): *Staročeská bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu Bible ze 14. století*, Praha 1981.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Brno: Moravská zemská knihovna (MZK), sign. Mk 1, *Bible mikušovská*, 1440-1460, <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:37340ee7-621b-479d-9fd1-26ed0f2d1bdf>.

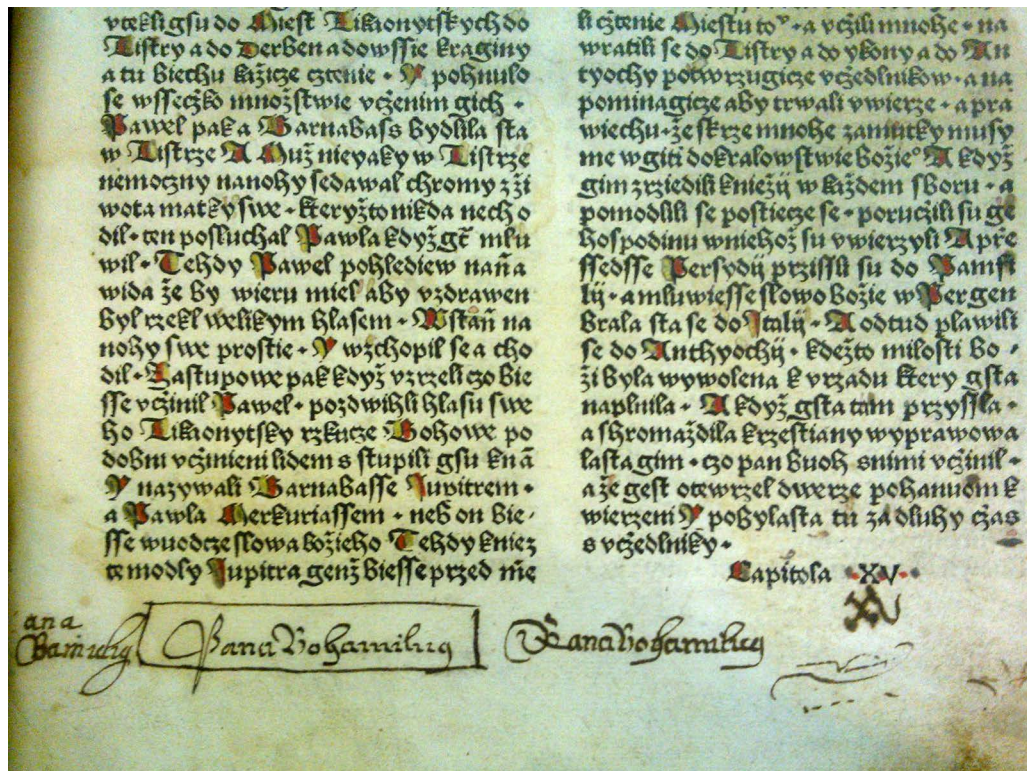
¹⁵ Praha: Národní knihovna (NK) ČR, sign. XVII A 10, *Bible mlynářčina (Bible táborská)*, cca 1475, http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XVII_A_10_OTZULP2-cs.

¹⁶ Brno: Moravský zemský archiv (MZA), fond G 10, č. 121/I-II, *Bible Bočkova (bočkovská)*, 1430-1450. Edície: *Ev. od Matúša*: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/50d6e93e-6538-4cc8-84d1-cb5489269c53/>; *Ev. od Marka*: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/3a598a5a-c002-4a65-b9c7-8b674ec445dd/plny-text/s-apatrem/folio/247r>.

¹⁷ Wien: Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 1175, *Bible padeřovská (Biblia bohemica, saec. XV)*, 1432-1435, <http://data.onb.ac.at/rec/AC13954505>. Pozri KUBÍK, Viktor: *Bible táborského hejtmána Filipa z Padeřova a knižní malba husitské doby*, Praha 2018.

¹⁸ New York: Pierpont Morgan Library, sign. MS M.752, *Bible cisterciácká*, 1456, <https://www.themorgan.org/manuscript/128494>.

¹⁹ Wien: Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 3304, *Nový zákon Lupáčův (vídeňský)*, po 1468 (← pozn. 4).

Obr. 4:
Ukážka neskoršieho
používania prvotlače
Biblie pražskej,
Praha: NK ČR,
sign. 41 B 22,
Skutky apoštolov, 14
(foto: K. Džunková)

IV. redakcia: *Nový zákon muzejní mladší*, 1485 [BiblMuzM(NZ)]²⁰ – *Bible lobkovická*, 1479/80 [BiblLobk]²¹ – *Bible pražská*, 1488 [BiblPraž]²² – *Bible kutnohorská*, 1489 [BiblKutn]²³ – *Nový zákon Dlábačův*, ok. 1492 [BiblDlabNZ]²⁴

Miestami sme inovácie 4. redakcie porovnávali pre zistenie ich ďalšieho použitia s *Bibliou kralickou*, 1579-1594 [BiblKral].²⁵ *BiblKral* niekedy uvádza prekladateľské riešenie starších biblí (aj *BiblPraž*) v poznámkach s označením »J.« ako »Jiní«, čo zodpovedá označeniu »Alii« v latiniských humanistických bibliách. Preklady *BiblKral* uvádzame výberovo.

Rôznočítania textu *Vulgáty* sme porovnávali s edíciou *Nouum Testamentum Domini nostri Jesu Christi latine...* J. Wordswortha a H. J. Whitea z rokov 1889-1954.²⁶ Potvrdilo sa taktiež použitie prekladateľských pomôcok, ako napr. výklad biblického textu od Mikuláša z Lyry.²⁷ *Glossa*

²⁰ Praha: Knihovna Národního muzea (KNM), sign. I D 13, *Nový zákon muzejní mladší*, 1485.

²¹ Brno: Moravský zemský archiv (MZA), fond G 10, č. 122, *Bible lobkovická*, 1479/80.

²² Praha: Národní knihovna (NK) ČR, sign. 41 B 19, *Bible pražská*, 1488, http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_41_B_19_11UYI3-cs. Pozri VOIT, Český knižtisk mezi pozdní gotikou a renesancí, I (< pozn. 3); BOLDAN, Příběh Pražské bible (< pozn. 3).

²³ Kutná Hora: České muzeum stříbra, sign. ST 1, *Bible kutnohorská* (1. vydanie so znakom, 2. vydanie bez znaku), 1489, http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-CMS_ST_1_OT1KZ07-cs. Faksimile: *Kuttenberger Bibel = Kutnaohorská [I] Bible* (< pozn. 1). Pozri KREMLA, Josef (ed.): *Faksimile Bible kutnohorské Martina z Tišnova: doprovodná publikace k faksimile inkunábule Bible kutnohorské*, Praha 2010.

²⁴ Praha: Strahovská knihovna, sign. DM V 5, *Nový zákon Dlábačův*, 1488, http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DM_V_5_3C5QGZ9-cs.

²⁵ Použili sme prvé kompletne vydanie s pôvodnými poznámkami v jednom zväzku: *Bible kralická: šestidílná: kompletní vydání s původními poznámkami*, Praha 2014.

²⁶ WORDSWORTH, John – WHITE, Henry Julian (eds.): *Nouum Testamentum Domini nostri Jesu Christi latine, secundum editionem Sancti Hieronymi*, vol. 1: *Quattuor Euangelia*, Oxford 1889; vol. 2: *Epistulae Paulinae*, Oxford 1941; vol. 3: *Actus Apostolorum. Epistula Jacobi. Epistula Petri Prima. Epistula Petri Secunda. Epistula Johannis Prima. Epistula Johannis Secunda. Epistula Johannis Tertia. Epistula Judae. Apocalypsis Johannis*, Oxford 1954.

²⁷ München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 2 Inc.c.a. 1232 a-1; 2 Inc.c.a. 1232 a-3, *Biblia: mit Postilla litteralis von Nicolaus de Lyra, Expositiones prologorum von Guilelmus Brito, Additiones ad Postillam Nicolai de Lyra von Paulus Burgensis und Repliae contra Burgensem von Matthias Doering; Venezia 1482 a 1483*, <https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0006/bsb00069225/images/>.

*ordinaria*²⁸ a ďalšie dobové vokabuláre a mamotreky, konkrétne: *Vocabularius praedicatorum* (1479/82),²⁹ *Vocabularius ex quo* (1482),³⁰ *Vocabularius breuiloquus* (1479)³¹ a *Mammotrectus* (1470).³² Na niektorých miestach sme prekladateľské riešenie porovnávali s nemeckou Mentelinovou bibliou z roku 1466,³³ porovnania sa však ukázali bez zhody.

Úryvky transkribujeme v zhode so zásadami platnými pre elektronické edície zverejňované v rámci *Vokabuláre webového*.³⁴ Prepisy z *Evanjelia od Matúša* a *Evanjelia od Marka* preberáme podľa prepisov zverejnených v rámci databázy *Diabible*.³⁵ Preklad 4. redakcie uvádzame v plnom znení, vhodné miesta inovatívnych prekladateľských riešení vo 4. redakcii vyznačujeme tučným písmom, citované exempláre nasledujú v poradí, ktoré začína »Lupáčovým« textom a za ním nasleduje text o niekoľko desaťročí mladšej *Biblie pražskej*, čím sa zároveň ukazuje vzťah medzi nimi. Potom nasledujú preklady 1.-3. redakcie, výnimočne je ich zhoda so 4. redakciou taktiež vyznačená tučným písmom. Kvôli úspore miesta uvádzame väčšinou v prípade 1.-3. redakcie iba skúmané prekladateľské riešenie bez širšieho textového kontextu, pričom vhodné znenia sú umiestnené spolu, bez ohľadu na možné ortografické odchýlky.

Keďže množstvo gramatických i lexikálnych inovácií 4. redakcie pochádza práve už z »lupáčovskej« úpravy, sústreďme našu pozornosť na nasledujúce prekladateľské postupy jej autorov:

- aktualizácia termínov (názvy valút, mier, rodinných väzieb...);
- zúženie významu lexikálnych jednotiek (napr. konkretizácia významu slovesného deja, zúženie významu lat. slovíe pohybu *eo a venio*...);
- použitie rôznych vrstiev slovnej zásoby, štylisticky zafarbených slov (tzv. »germanizmy«, latinizmy, frazeologizmy, synonymá...);
- snaha o expresívnosť prekladu, plastickejšie zobrazenie deja;
- zohľadnenie estetickéj stránky textu, stopy štylistickej disimilácie;
- snaha o vysvetľujúci preklad (použitie doplňujúcich vysvetlení z prekladateľských pomôcok priamo v texte).³⁶

V nasledujúcich oddieloch sa budeme venovať práve aspektu funkčného, vysvetľujúceho prekladu a možným ideovým, prípadne teologickým stopám pri jeho uplatnení.

1. Uplatnenie vysvetľujúceho prekladu

Snahy zostavovateľov poskytnúť českému auditóriu čo najzrozumiteľnejší biblický text nachádzame už v 1. redakcii, ktorá sa vyznačovala sviežosťou štýlu obzvlášť napr. v *Piesni piesní* či knihe *Genesis*.³⁷ Jedným zo spôsobov dosiahnutia zrozumiteľnosti bolo vysvetlenie menej jasných pasáží výkladmi začlenenými priamo do textu.³⁸ Vysvetlivky sa graficky nevyčleňovali, ale

²⁸ Gotha: Forschungsbibliothek, sign. Mon. Typ. s. l. et a. 2° 11, *Biblia cum glossa ordinaria*, pars IV, krátko po 23. septembri 1481, https://dnh.thulb.uni-jena.de/receive/ufb_cbu_00000227.

²⁹ München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 4 Inc.s.a. 1260, *Vocabularius praedicatorum*, 1479/82, <https://daten.digitale-sammlungen.de/-db/0003/bsb00034473/images/>.

³⁰ München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 2 Inc.s.a. 1229, *Vocabularius Ex quo*, nie po 1482, <https://daten.digitale-sammlungen.de/-db/0003/bsb00032646/images/>.

³¹ München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 2 Inc.s.a. 1023 a, *Vocabularius breuiloquus*, nie po 1479, <https://daten.digitale-sammlungen.de/-db/0004/bsb00043997/images/>.

³² München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 2 Inc.c.a. 34, Johannes (Marchesinus): *Mammotrectus super biblíam*, 1470, <https://daten.digitale-sammlungen.de/-db/0004/bsb00043475/images/>.

³³ München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. Rar. 285, *Biblia* (»Übers. aus dem Lat. mit dt. Tituli psalmorum«), Straßburg: Johann Mentelin, ante 1466, <https://daten.digitale-sammlungen.de/-db/0003/bsb00036981/images/>.

³⁴ *Vokabulář webový. Edice*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2020, verze dat: 1.1.15, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/>.

³⁵ *Diabible*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2020, verze dat: 0.1, <http://diabible.com>.

³⁶ Spomínané prekladateľské postupy rozoberám podrobnejšie v článku ДЖУНКОВА, *Вопрос языка и авторства древнечешского новозаветного перевода утраквистского священника Мартина Лупача* (ок. 1450) (< pozn. 9). Poznanky k tejto téme zazneli v príspevku *Otázka jazyka a autorstva novozákonného prekladu Martina Lupáča (cca 1450)* na medzinárodnom sympóziu *Bible západoslovanská: jazyk a styl*, ktoré sa konalo 3. 7. 2020 na Katolíckej teologickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe.

³⁷ KYAS, Vladimír: *Dobrovského třídění českých biblických rukopisů ve světle pramenů*, in: HAVRÁNEK, Bohuslav – DOLANSKÝ, Julius (eds.): *Josef Dobrovský 1753-1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození*, Praha 1953, s. 296.

³⁸ Nutnosť dopĺňania vysvetľujúcich dodatkov priamo do textu aj v prípade prvotlačí bola daná určitou zaostalosťou českého knižtlačiarstva, ktoré na rozdiel od knižnej produkcie v západnej Európe

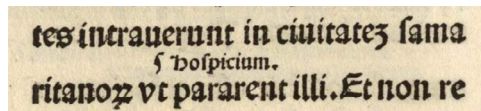
boli uvedené signalizačnými výrazmi – slovami »točičš«, »tověž« a pod.,³⁹ ktoré však v nasledujúcich redakciách postupne vymizli.⁴⁰ Zo skúmaných prekladateľských pomôcok použili autori »lupáčovskej« úpravy výklad *Sv. písma* od Mikuláša z Lyry, populárnu príručku *Glossa ordinaria*, mamotrekt blízky *Mamotrektu* G. Marchesiniho (1470) a vokabuláre blízke typom: *Vocabularius praedicatorum* (1479), *Vocabularius Ex quo* (1482) a *Vocabularius breuiloquus* (1479). Autori prekladu dopĺňali chýbajúci vetný člen, upresňovali pre českého čitateľa nedostatočne zrozumiteľný termín s ohľadom na súdobé reálie alebo kontext. Text 4. redakcie obsahuje omnoho viac inovatívnych štylistických postupov, ukážeme si len vybrané z nich.

1.1. Doplnenie chýbajúceho vetného člena

Príklad použitých interlineárnych glos z prekladateľskej pomôcky *Glossa ordinaria* (1480/81) vidíme napr. v *Lk* 9,52.⁴¹ Chýbajúci predmet dopĺňa »lupáčovský« preklad, prekladateľské riešenie preberá *BibPraž* a napokon ho nachádzame aj v *BibKraľ*.

<i>Lk</i> 9,52:	»et euntes intraverunt in civitatem Samaritanorum ut pararent illi«
<i>BibMuzMlNZ</i> :	»aby zjednali jemu <u>hospodu</u> «
<i>BibPraž</i> :	»aby mu zjednali <u>hospodu</u> «
<i>BibDrážď</i> :	»chtiece jemu přichystati potřebu«
<i>BibMlyn, BibPad</i> :	»aby jemu připravili potřebu«
<i>BibMik, BibLupNZ</i> :	»aby pripravili jemu«
<i>BibKraľ</i> :	»aby jemu zjednali <u>hospodu</u> «.

Obr. 5:
Ukážka použitej
interlineárnej glosy
z *Biblia cum glossa
ordinaria* (1481),
Lk 9,52 (< pozn. 28,
obr. 182, detail)

1.2. Upresnenie významu

Prekladateľské pomôcky pomohli autorovi aj pri aktualizácii textov. V *Mt* 6,30 termín *clibanus* (»pec«) prekladá »Lupáč« ako »kupa« na rozdiel od výrazu »pec«, použitého v predchádzajúcich redakciách. Tento výklad *clibanus* ako kopy sena predkladajú taktiež slovníky nemeckej proveniencie doložené v českých knižniciach, napr.: »id est fornax vel cumulus« [*Vocabularius ex quo*, 1482] – »ein heuhuff, quia fit ad modum clibani ut in evangelio: fenum cras mittetur ad clibanum. Sed proprie ein back ofen« [*Vocabularius praedicatorum*, 1479/82].

<i>Mt</i> 6,30:	»cras in clibanum mittitur«
<i>BibMuzMlNZ, BibLobk</i> :	»zítra v <u>kuopu</u> složena bývá«
<i>BibPraž</i> :	»zajtra v <u>kupu</u> bývá složena«
<i>BibDrážď</i> :	»bude v pec umetáno«
<i>BibOf</i> :	»bude v pec uvrženo«
<i>BibMik</i> :	»do peci vrženo bývá«
<i>BibMlyn</i> :	»v pec vrženo bývá«
<i>BibPad</i> :	»v pec puštěno bývá«
<i>BibLupNZ</i> :	»do peci puštěno bývá«
<i>BibKraľ</i> :	»do peci bývá vložena« (pozn.: »alembíku«).

V *Lk* 22,43 prekladá »Lupáč« stav *in agonia* slovesom »omdléti« ako predchádzajúce redakcie, avšak v tvare verbum finitum vo vedľajšej vete časovej. *BibPraž* použila vysvetľujúci ekvivalent »odpor těla s duchem«, ktorý sa spomína v niektorých prekladateľských pomôckach, napr. »in pugna sensualitatis et rationis de morte recusanda vel toleranda« [*Mamotrektus*, 1470] alebo v komentári Mikuláša z Lyry: »Erat enim ista agonia reluctatio sensualitatis mortem horrentis et rationis ipsam acceptantis«. Preklad *agonia* vo význame boja (»ein Kampf«) uvádza taktiež *Vocabularius praedicatorum* (1479/82).

zachovávalo podobu rukopisných kódexov. Prvé české tlačené biblie tak neobsahovali poznámkový aparát. Viac napr.: VOIT, Petr: *Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století*, in: *Libri magistri muti sunt. Pocta Jaroslavě Kašparové*, Praha 2013, s. 35-41, <http://eprints.rclis.org/22891/>.

³⁹ PYTLIKOVÁ, Markéta: *Zdroj výkladových vysvětlivek v nejstarší české biblí*, in: *Historie – Otázky – Problémy* 5/2 (2013), s. 119-129, tu s. 119-120, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-9448b798-eb6f-4c3e-955e-065a96099b3b>.

⁴⁰ KREISINGEROVÁ, Hana: *Vysvětlivky ve staročeském biblickém překladu prorockých knih*, in: *Linguistica Copernicana* 6/2 (2011), s. 211-222, tu s. 220-221, <http://dx.doi.org/10.12775/LinCop.2011.031>.

⁴¹ Skratky biblických knih uvádzame podľa slovenského katolíckeho prekladu vydaného Spolkom svätého Vojtecha v Trnave (*Starý zákon*, 1955; *Nový zákon*, 1986), <https://biblia.sk/clanky/katolicke-preklady>.

Lk 22,43:	»factus in agonia, prolixius orabat«
BibLMuzMfNZ, BiblLobk:	»když jest omdlel, déle se jest modlil«
BiblPraž, BiblKutn:	»učiněn <u>jsa v odporu těla s duchem</u> , obšírněji se modlil«
BiblDrážď, BiblOf, BiblMfyn, BiblPad:	»tu omdlev«
BiblMik:	»učiněn jsa na skončině«
BiblCist, BiblLupNZ:	»když jest byl v boji«
BiblKraf:	»jsa v boji« (pozn.: »snášejte přetěžký boj, a jsa v úzkosti; zkourmoučení náramném«).

sepatus ab euellor .leris . In agonia .pe .
p .i .m pugna sensualitatis r racōnis .de
morte recusanda vel tolerāda .f .gnis ē .

Hoci práve najstaršie české biblické preklady používali signalizačné výrazy »točičš«,⁴² »to jest«, »točičšto«, »tověz« a pod. alebo anaforicke zámená »ten«, »ta«, »to«, ktoré uvádzali prekladovo-interpretáčnej vysvetlivky (napr. »pardus to zvíře«),⁴³ a postupne tieto signalizačné výrazy vymizli, aj v 4. redakcii nachádzame sporadicky tento typ vysvetlenia priamo v texte.

2 Tim 2,17:	»sermo eorum ut cancer serpit«
BibLupNZ, BibLMuzMfNZ, BiblLobk:	»reč jich rozlézá se rovně jako ten neduh, ješto slove rak«
BiblPraž:	»reč jich jako rak, ten neduh, rozjiedá se«
BiblOf:	»jako rak opačící leze«
BiblMik, BiblPad:	»jako rak leze«
BiblKraf:	»jako rak rozjiedá se«.

Obdobných príkladov vysvetľujúceho prekladu priamo v texte, aj vrátane doplnkových slov ako napr. »věci« za latinské výrazy v pluráli neutra (*omnia* – »všetchny věci«; *haec* – »tyto věci«; *quanta* – »mnohé věci«; *aromata* – »vonné věci«), nachádzame v 4. redakcii mnoho.⁴⁴

1.3. Zasadenie do kontextu

4. redakcia sa snaží o presnejší, kontextuálny preklad. V pasáži o Premenení Pána Lk 9,31 rozpráva Ježiš s Eliášom a Mojžišom o udalostiach, ktoré majú nastať v Jeruzaleme, čo text *Vulgáty* pomenúva výrazom *excessum*. Komentár Mikuláša z Lyry to vysvetľuje ako budúce utrpenie Ježiša, *Mammotrectus* (1470) ako »passionem et mortem«. *BiblPraž* teda vo svojom texte používa vysvetľujúci preklad »smrt«.

Lk 9,31:	»dicebant excessum ejus, quem completurus erat in Jerusalem«
BibLMuzMfNZ, BiblLobk:	»A vypravovali sú převýšenie jeho, kteréž (jest) měl vyplniti v Jeruzalémě«
BiblPraž, BiblKutn:	»a vypravovali sú o smrti jeho, kterúž měl vyplniti v Jeruzalémě«
BiblDrážď, BiblOf:	»o jeho příhodě«
BiblMfyn, BiblMik, BiblPad, BiblCist, BiblLupNZ:	»vystúpenie«.

h mltie cū ht neutrū . Excessum .i . passio
et mortem .m .g .et .q .w . Elidit .m .p .i .m

Pozoruhodným spôsobom sa 4. redakcia vysporadúva s prekladom výrazu »testimonium ... super vos« v 2 *Sol* 1,10. »Lupáč« dopĺňa výraz podľa výkladu interlineárnej vysvetlivky v *Glosa ordinaria*: »quamvis super humanum sensum est« a modifikuje ho »vysoké nad rozum váš«. Toto prekladateľské riešenie sa zdalo zrejme príliš radikálne zostavovateľom *BiblPraž*, a tak sa snažili pasáž preložiť miernejšie ako »když sme vám kázali o tom dni«:

2 Sol 1,10:	»quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo«
BibLupNZ, BibLMuzMfNZ, BiblLobk:	»nebo vy uvěřili ste kázání našemu, <u>ač jest bylo vysoké nad rozum váš a to jste učinili pro ten den</u> «
BiblPraž:	»neb ste uvěřili svědečství našemu, <u>když sme vám kázali o tom dni</u> «
BiblDrážď, BiblOf, BiblMfyn, BiblPad:	»svědečství naše nad vámi«
BiblMik:	»svědečství naše na vás«.

Obr. 6:
Vysvetlenie »factus in agonia« v *Mammotrectus* (1470), Lk 22,43 (← pozn. 32, fol. 67^r, detail): »in pugna sensualitatis et racionis«

Obr. 7:
Vysvetlenie »excessum« v *Mammotrectus* (1470), Lk 9,31 (← pozn. 32, fol. 66^r, detail): »passionem et mortem«

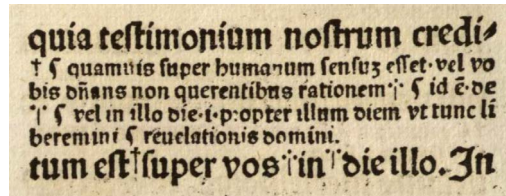
⁴² Točičš – ide o spojenie zámena *to* so slovesom *číti* v 2. os. sg *to čuješ*. Pozri GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*, I-II, Praha 1903 a 1916; Praha 1970.

⁴³ KREISINGEROVÁ, *Vysvětlivky ve staročeském biblickém překladu prorockých knih* (← pozn. 40), s. 211-220.

⁴⁴ ДЖУНКОВА, *Вопрос языка и авторства древневещского новозаветного перевода утраквистского священника Мартина Лупача (ок. 1450)* (← pozn. 9).

Obr. 8:
Ukážka použitej
interlineárnej glosy
z *Biblia cum glossa
ordinaria* (1481),
2 Sol 1,10 (← pozn. 28,
obr. 407, detail)

Aj na iných miestach *BibPraž* neprijíma mnohé »Lupáčove« dopĺňujúce prekladateľské riešenia podľa výkladových pomôcok. Príkladom je preklad *nunc* v *Hebr* 9,26 ako »nynie za času milostného«, čo má pôvod vo výklade Mikuláša z Lyry: »Nunc autem in tempore gratiae«. »Lupáč« ďalej dopĺňuje na vysvetlenie Ježišovej smrti »in cruce« v stčes. kontexte často používaný výraz »na šibenici kříže«.

Hebr 9,26:

»nunc autem semel in consummatione saeculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit«

BibMuzMNZ:

»ale nynie za času milostného při skonání světa jednu obětován jest na šibenici kříže, aby skrze své obětování hříechy zkazil«

BibPraž:

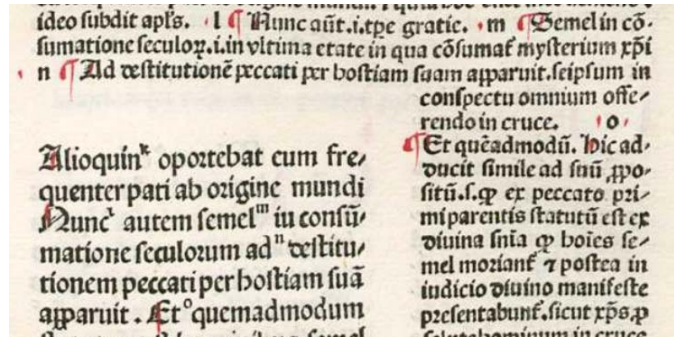
»ale nynie při skonání světa jednu obětován jest, aby skrze obětování zkazil hříech«

BibDrážď, *BibOl*, *BibMlyn*:

»ale nynie jedínú na skonání věkóv na zkažení hříecha skrzě obět svú ukázal sě jest«

BibMik, *BibPad*:

»nynie (pak) jednú na skonání věkóv k zkažení hříecha skrze obět svú ukázal sě jest«.

Obr. 9:
Ukážka použitia vý-
kladu Mikuláša z Lyry
(1482-1483), *Hebr* 9,26
(← pozn. 27, fol. 227r,
detail)

2. Teologické aspekty prekladateľských riešení

Uvedené ukážky prekladateľských riešení vyvolávajú otázku ideového prístupu ich autorov. Prekladateľom 4. redakcie išlo o zrozumiteľný preklad vyjadrujúci čo najpresnejšie význam slov na úkor doslovného znenia. Vysvetlivky vkladané priamo do textu mali predostrieť recipientovi zrozumiteľný text bez nutnosti ďalšieho výkladu. Na niektorých miestach sú prekladateľské riešenia natoľko výrazné, že sa v nich dá okrem štylistického, prekladateľského postupu, hľadať aj teologický, resp. ekleziologický kontext.

2.1. *Spiritus* – »duch«, »duše«, »vítr«; *anima* – »duše«, »život«

V »lupáčovskej« úprave 4. redakcie nachádzame niekoľko príkladov vysvetľujúceho prekladu, kde sa dá uvažovať o teologickej interpretácii. Pozrime sa napr. na »lupáčovský« preklad výroku z rozhovoru Ježiša s Nikodémom:

Jn 3,8:

»Spiritus ubi vult spirat«

BibMuzMNZ:

»vietr kde chce věje«

BibPraž:

»vietr kde chce věje«

BibLupNZ, *BibDrážď*:

»duch kde chce dýše«

BibMlyn, *BibMik*, *BibPad*:

»duch kde chce dýchá«

BibKraf:

»vítr kde chce věje«.

BibKral výrok dopĺňa bohatým vysvetlením v poznámkovom aparáte.⁴⁵ Výklad *spiritus* ako »duch« a »vietor« nachádzame aj v napr. *Vocabularius brevioquus* (1479) a *Vocabularius prae-*

⁴⁵ *Bible kralická: šestidílná* (← pozn. 25), s. 2372: »Kamž se mu a na kterou stranu světa líbí. Přivlastňuje se pak větru chtění, tak jako i jinde věcem mrtvým. Jako by tedy Pán řekl, 1. Jakož vítr volně věje kamž mu se dobře líbí: tak také Duch svatý znovu zplozuje kohož ráčí. 2. Jakož zvuk větru a jeho vání lidé cítí: tak také díla Ducha svatého, a jejich duchu svědectví vydávajícího čitelnost mají. 3. Jakož lidé

dicantium (1479), ktorý vykladá *spiritus* ako »wint, beweger«. Tento výklad napodiv neprijíma nemecká Mentelinova biblia z roku 1466, ktorá prekladá *spiritus* ako »geist«. Biblický výklad *spiritus* ako *ventus* predkladá vo svojich komentároch Mikuláš z Lyry.

Vo všeobecnosti sa v 4. redakcii *spiritus* prekladá ako »duch«, obzvlášť keď sa hovorí o Duchu Svätom, napr. Mt 28,19: »baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti« – *Bib/Praž, Bib/MuzM/NZ*: »křtíce je ve jméno otce i syna i ducha svatého«; alebo v prípadoch, keď ide o nečistého ducha, napr. Mk 9,19: »statim spiritus conturbavit illum« – *Bib/Praž, Bib/MuzM/NZ*: »ihned ho/jej duch zamútil«; alebo v prípade ľudskej duchovnej podstaty, napr. Mk 14,38: »Spiritus quidem promptus est, caro vero infirma« – *Bib/Praž, Bib/MuzM/NZ*: »duch zajisté hotov jest, ale tělo nemocno«. Predsa však najmä v *Evanjeliu od Lukáša* nachádzame v 4. redakcii miesta, kde sa *spiritus* prekladá ako »duše«, taktiež aj u Ježiša umierajúceho na kríži. Rôznočítania v edícii Wordsworth – White neuvádzajú nijakú alternáciu *anima*.

Lk 8,55: »reversus est spiritus ejus«

Bib/MuzM/NZ: »navrátila se duše jejie«

Bib/Praž: »navrátila se duše jejie«

Bib/Drážď, Bib/Of, Bib/Mlyn, Bib/Mik, Bib/Pad: »jejji duch«.

Lk 23,46: »Pater, in manus tuas commendo spiritum meum«

Bib/MuzM/NZ: »otče, v ruce tvoji porúčením duši svú«

Bib/Praž: »otče, v ruce tvoji porúčením duši svú«

Bib/Drážď, Bib/Mlyn, Bib/Mik, Bib/Pad, Bib/Cist, Bib/Lup/NZ: »duch mój«

Bib/Of: »duši moji«.

Lexém *anima* prekladá 4. redakcia funkčne ako »život« alebo v závislosti od kontextu ako »bezživotie«. Táto tendencia prekladu je v 4. redakcii natoľko zaužívaná, že v *Hebr 4,12* prekladá *Bib/Praž* protiklad »duše« – »duch« (*anima* – *spiritus*) ako »život« – »duch«. »Lupáč« v danom príklade používa nové vysvetľujúce prekladateľské riešenie: »duše i mocí jejich«.

Mt 2,20: »defuncti sunt enim qui quaerebant animam pueri«

Bib/MuzM/NZ: »neboť sú zemřeli ti, kteří sú hledali bezživotie dietete«

Bib/Praž: »neb zemřelití sú ti, kteří sú hledali bezživotie dietěte«

Bib/Drážď: »duše dietěcie«

Bib/Of: »smrti toho dětátka«

Bib/Pad, Bib/Boč, Bib/Mlyn, Bib/Mik: »duše dietěte«.

Mt 10,39: »Qui invenit animam suam, perdet illam: et qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.«

Bib/MuzM/NZ: »Kto nalezne život svůj, ztratí jej. A kto by ztratil život svůj pro mě, nalezne jej.«

Bib/Praž: »Kto nalezne život svůj, ztratí jej. A kto by ztratil život svůj pro mě, nalezne jej.«

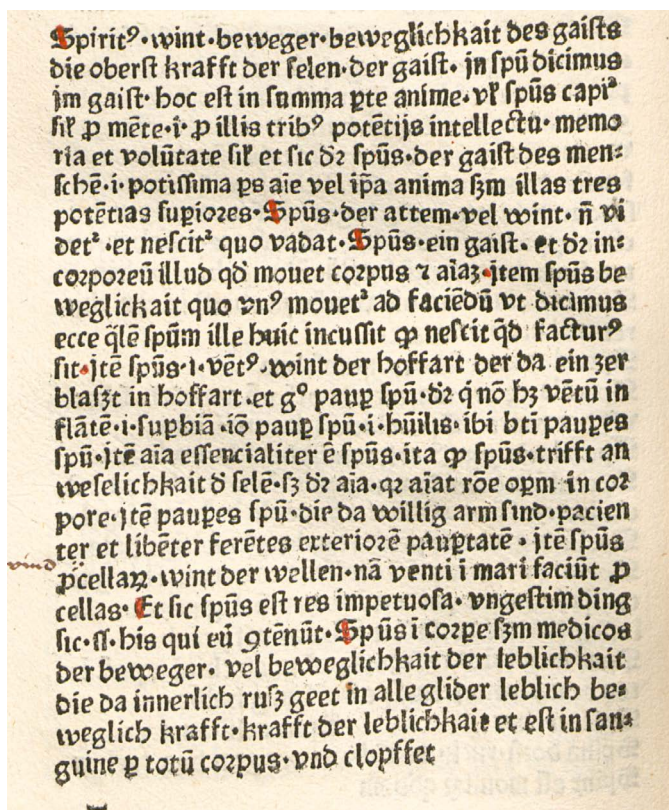
Bib/Drážď, Bib/Of, Bib/Pad, Bib/Boč, Bib/Mik: »duši [...] duši«.

Hebr 4,12: »usque ad divisionem animae ac spiritus«

Bib/MuzM/NZ, Bib/Lup/NZ, Bib/Lobk: »až do rozdělení duše i mocí jejich«

Bib/Praž: »až do rozdělení života i ducha«

Bib/Drážď, Bib/Of, Bib/Mlyn, Bib/Mik, Bib/Pad: »duše i ducha«.

Obr. 10:

Ukážka výkladu termínu »spiritus« vo výkladovom slovníku *Vocabularius praedicantium* (1479/82) (< pozn. 29, fol. 187^v, detail)

nevědí odkus vítr přichází a kam jde: tak také tomu nerozumějí, s toho stihnouti nemohou, jak Duch svatý je zplozovati ráčí.«

2.2. Sinus – »lóno«, »záhubie«, »věčnost«, »byt«

Asi najmarkantnejším príkladom významovo-interpretáčného prekladu teologického termínu v 4. redakcii je preklad lat. *sinus*, gr. *κόλπος*. Vyskytuje sa v *Evanjeliu od Lukáša* a v *Evanjeliu od Jána* – buď v hlbšom metaforickom zmysle (prológ *Jánovho evanjelia*) alebo vo význame lona (Lazár v lone Abrahámovom); či v obrazne vyjadrenom mieste, kde môže človek prijať dar (»lóno«, »záňadřie«); a pri opise scény poslednej večere. Štvrtá redakcia tu pracuje s rozličnými termínmi podľa kontextu. V prípade poslednej večere leží učeník na Ježišových »prsech«, pričom termín »prsa« sa používa aj namiesto lat. *pectus*. V prípade Ježišovho usmernenia o dávaní a dostávaní v *Lk* 6,38 používa 4. redakcia termín »záhubie« zhodný s ostatnými redakciami. V podobenstve o boháčovi a žobrákovi Lazárovi používa stčes. preklad termín »lóno«. Najproblematickejší je však preklad v často používanom prológu k *Evanjeliu od Jána*. *BibPraž* zavádza namiesto predošlého termínu »lóno« na opísanie vzťahu medzi Otcom a Synom nový výraz »věčnost«. O rok neskôr vychádza *BibKutn*, ktorá inak vykazuje lexikálne takmer totožný text s *BibPraž*. Zostavovatelia nového vydania, ktoré vytlačil v Kutnej Hore tlačiar pôvodne z katolíckeho prostredia Martin z Tišnova, tu použili termín »byt« (vo význame bytie, súcno, podstata, esencia...).⁴⁶ Na tomto mieste skúmané prekladateľské pomôcky neobsahujú priamo zodpovedajúce prekladateľské riešenie. *Glossa ordinaria* verš *Jn* 1,17 vysvetľuje: »manifestationem suae incarnationis deum invisibilem demonstravit«. Mikuláš z Lyry interpretuje: »intrinsicis divinitatis ipse comprehendit eam, quia habet eandem noticiam cum patre et iohannes post de hos alios plenius instruere.«

<i>Lk</i> 6,38:	»mensuram bonam, et confertam, et coagitatam, et supereffluentem dabunt in sinum vestrum«
<i>BibMuzMfNZ</i> :	»mieru dobrú a plnú a natlačenú a osutú dadieť v <u>záhubie</u> vaše«
<i>BibPraž</i> :	»mieru dobrú a plnú a natlačenú a vrchovitú dadieť v <u>záhubie</u> vaše«
<i>BibDrážď</i> :	»mieru dobrú i vrchovatú i strasenú i osutú dadie v <u>záhubie</u> vaše«
<i>BibOl</i> :	»mieru dobrú, vrchovanú, stlačenú i osutú dadie v <u>záhubie</u> vaše«
<i>BibMlyn</i> , <i>BibCist</i> , <i>BibPad</i> , <i>BibLupNZ</i> :	»mieru dobrú a plnú a natlačenú a osutú dadie v luono vaše«
<i>BibMik</i> :	»mieru dobrú a natlačenú a střesenú dadie v lóno vaše«.
<i>Lk</i> 16,22-23:	»portaretur ab angelis in sinum Abrahae ... vidit Abraham a longe, et Lazarum in sinu ejus«
<i>BibLupNZMf</i> , <i>BibLobk</i> :	»a nesen jest od anjeluov <u>do luona</u> Abrahamova ... uzřel Abraham a zdaleka a Lazara v <u>luonu</u> jeho«
<i>BibPraž</i> :	»a nesen jest od anjeluov <u>do luona</u> Abrahamova ... uzřel Abraham a zdaleka a Lazara v <u>luonu</u> jeho«
<i>BibDrážď</i> , <i>BibOl</i> , <i>BibMlyn</i> , <i>BibPad</i> , <i>BibMik</i> :	»do <u>lóna</u> Abrahámová ... v jeho <u>lóně</u> «.
<i>Jn</i> 1,17:	»unigenitus Filius, qui est in sinu Patris«
<i>BibMuzMfNZ</i> :	»jednorozený syn, jenž jest v luoně otcovíe«
<i>BibPraž</i> , <i>BibDfabNZ</i> :	»jednorozený syn, jenž jest v <u>věčnosti</u> otce«
<i>BibKutn</i> :	»jednorozený syn, jenž jest v <u>bytu</u> otce«
<i>BibDrážď</i> , <i>BibOl</i> , <i>BibMik</i> , <i>BibLupNZ</i> :	»v lóně otcově«
<i>BibMlyn</i> , <i>BibPad</i> :	»v lóně otcě«
<i>BibKraľ</i> :	»v lónu otce«.
<i>Jn</i> 13,23:	»Erat ergo recumbens unus ex discipulis ejus in sinu Jesu«
<i>BibMuzMfNZ</i> :	»na <u>prsech</u> Ježišových«
<i>BibPraž</i> :	»na <u>prsech</u> Ježišových«
<i>BibDrážď</i> , <i>BibMik</i> , <i>BibPad</i> , <i>BibMlyn</i> , <i>BibLupNZ</i> :	»na lóně«
<i>BibKraľ</i> :	»na klíně« (pozn. »v lónu«, J. »na <u>prsech</u> «).

2.3. Caro – »tělo«, »člověk«

Funkčný, významový preklad nachádzame aj v prípade lat. termínu *caro*. Ak ide o fyzickú stránku človeka, často vo význame pominuteľnosti a slabosti, 4. redakcia prekladá *caro* zhodne s predchádzajúcimi redakciami ako »tělo«. Ak však ide o ľudskú bytosť ako takú, obzvlášť v prípade spásy, 4. redakcia používa termín »člověk«.

Príklady prekladu *caro* ako »tělo« vo 4. redakcii. Pozornosť si v prvej ukážke zasluhuje použitie duálu:

⁴⁶ *Elektronický slovník staré češtiny*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006 sqq., verze dat: 1.1.15, <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

<i>Mt 19,6:</i>	»Itaque iam non sunt duo, sed una caro«
<i>Bib/MuzMNZ:</i>	»a tak již nejsta dva, ale jedno <u>tělo</u> «
<i>Bib/Praž:</i>	»a tak již nejsta dva, ale jedno <u>tělo</u> «
<i>Bib/Drážď, Bib/Boč, Bib/Mik, Bib/Pad:</i>	»jedno <u>tělo</u> «
<i>Bib/Of:</i>	»jeden život«.
<i>Mt 26,41:</i>	»Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma«
<i>Bib/MuzMNZ:</i>	»Duch zajisté hotov jest, ale <u>tělo</u> nemocno«
<i>Bib/Praž:</i>	»Duch zajisté hotov jest, ale <u>tělo</u> nemocno«
<i>Bib/Drážď:</i>	» <u>tělo</u> mdlo«
<i>Bib/Of, Bib/Boč, Bib/Mik, Bib/Pad:</i>	» <u>tělo</u> nemocno«.

Preklad *caro* ako »človek« vo 4. redakcii: Pozornosť si zasluhuje aj vo vybranej ukážke preklad *Dominus* ako »hospodin«, čo je ďalšou z črt možnej príbuznosti medzi 1. a 4. redakciou.

<i>Mk 13,20:</i>	»nisi breviasset Dominus dies, non fuisset salva omnis caro«
<i>Bib/MuzMNZ:</i>	»kdyt by neukrátil <u>hospodin</u> dní těch, nebyl by spasen <u>žádný člověk</u> «
<i>Bib/Praž:</i>	»byť neukrátil <u>hospodin</u> těch, nebyl by spasen <u>žádný člověk</u> «
<i>Bib/Drážď, Bib/Of:</i>	»by byl neukrátil <u>hospodin</u> těch dnuov, nebylo by spaseno všeliké tělo«
<i>Bib/Boč, Bib/Pad:</i>	»pán ... všeliké tělo«
<i>Bib/Mik:</i>	»pán ... všechno tělo«.
<i>Jn 17,2:</i>	»sicut dedisti eis potestatem omnis carnis«
<i>Bib/MuzMNZ:</i>	»jakož si dal jemu moc <u>nad každým</u> člověkem«
<i>Bib/Praž:</i>	»jakož si dal jemu moc <u>nad každým</u> člověkem«
<i>Bib/Drážď, Bib/Pad, Bib/LupNZ, Bib/Mlyn:</i>	»každým tělem«
<i>Bib/Mik:</i>	»všelikého těla«
<i>Bib/Kraf:</i>	» <u>každým člověkem</u> «.

3. Ekleziologický aspekt

V *Novom zákone* 4. redakcie môžeme nájsť aj prekladateľské riešenia motivované ekleziologicky. Utravistská teológia sa zapodievala otázkami chápania kresťanského cirkevného spoločenstva nielen ako rímsko-katolíckej cirkvi, otázkami udeľovania kňazského svätenia a birmovania alebo prijímania pod obojím. Práve odraz problematiky označenia cirkevnej obce a právomoci biskupa a kňaza môžeme nájsť v preklade 4. redakcie.

3.1. *Episcopus* – »kněz«, »zprávce«, »biskup«

V »lupáčovskej« úprave si zasluhuje pozornosť preklad lat. *episcopus* a *pontifex*. V texte stčes. evanjelií sa stretávame s prekladom *pontifex* ako »biskup«, čím sa označovali starozákonní veľkňazi. Obdobný výklad *pontifex* ako »ein bischoff« uvádzajú slovníky *Vocabularius ex quo* (1482) alebo *Vocabularius praedicatorum* (1479/82).

<i>Jn 18,13:</i>	»socer Caiphae, qui erat pontifex anni illius«
<i>Bib/MuzMNZ:</i>	» <u>biskupem</u> toho léta«
<i>Bib/Praž:</i>	» <u>biskupem</u> toho léta«
<i>Bib/Drážď, Bib/Mik, Bib/Mlyn, Bib/Pad:</i>	» <u>biskupem</u> léta toho«.

Zmena sa objavuje až v epištolách, kde vystupuje »biskup« ako predstaviteľ ranokresťanských obcí. Radikálni zástancovia utravistického hnutia sa odchyľili od nutnosti apoštolskej postupnosti a poslušnosti katolíckej cirkevnej hierarchii. Nepovažovali za nevyhnutné prijímať kňazské svätenie výlučne z rúk biskupa, tento akt mohol vykonať aj kňaz. Práve Martin Lupáč podporil na sklonku života formujúcu sa Jednotu bratskú, keď vysvätila svojich kňazov nezávisle od Ríma.⁴⁷ Lupáč vystupoval v diele *Quaestio de ordinatione sacerdotum* za práva kňazov vysvätiť nových kňazov a udeľovať sviatosť birmovania.⁴⁸ »Lupáčovská« úprava prekladá v Skutkoch apoštolov *episcopus* ako »kněz« alebo ako »zprávce«. Zostavovatelia *Bib/Praž* nový preklad neprijali a vrátili sa k pojmu »biskup«.

<i>Sk 20,28:</i>	»Spiritus Sanctus posuit episcopos«
<i>Bib/Lobk, Bib/LupNZ:</i>	»duch svatý za <u>zprávce</u> vás vystavil«
<i>Bib/Praž:</i>	»duch svatý za <u>zprávce</u> vás ustavil«
<i>Bib/Of, Bib/Mik, Bib/Mlyn, Bib/Pad:</i>	»vás duch svatý ostavil biskupy«.

⁴⁷ BARTOŠ, František Michálek: *M. Lupáč a Jednota bratská*, in: Křesťanská revue 32 (1965), s. 89-91.

⁴⁸ PÁLKA, Adam: *Super responso Pii Pape Martina Lupáče ako historický pramen*, magisterská práca, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2014, <https://is.muni.cz/th/xk0x1/>, s. 30.

Fřp 1,1: »qui sunt Philippis, cum episcopis et diaconibus«
BibLMuzMfNZ, BiblLobk, BiblLupNZ: »kteři jsů v Filipi s kněžimi i s jáhny«
BiblPraž: »kteři sů v městě Filipis s biskupy a s jáhny«
BiblDrážď, BiblOl, BiblPad, BiblMfyn, BiblMik: »s biskupy a s jáhny«.

V úryvku z *Prvého listu Timotejovi* si zasluhuje pozornosť nielen »Lupáčov« preklad *episcopus* ako »kněz«, ale aj preklad *irreprehensibilis* ako »bez smrteľného hřiechu«, pri podmienkach vlastností biskupa vykonávajúceho svoj úrad.

1 *Tim* 3,1-2: »si quis *episcopatum* desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse«
BiblLupNZ, BiblLobk, BiblMuzMfNZ: »jestliže kto kněžstvie žádá, dobrét práce žádá, ale musíť kněz býti bez smrteľného hřiechu«
BiblPraž: »žádá li kto biskupstvie, dobrét práce žádá, ale musíť biskup býti bez žaloby«
BiblOl, BiblMfyn, BiblMik: »žádá li kto biskupstvie, dobrét práce žádá, ale musíť biskup býti bez žaloby«
BiblPad: »ač kto biskupstvie žádá, dobrého skutku žádá, protož musí biskup bez tresktanie býti«.

V *Liste Hebrejom* sa termínom *pontifex* označuje Kristus ako najvyšší veľkňaz kresťanskej cirkvi. V tomto význame prekladá »Lupáč« *pontifex* ako »biskup« v celej epištole.

Hebr 3,1: »considerate Apostolum, et pontificem confessionis nostrae Jesum«
BibLMuzMfNZ, BiblLobk, BiblLupNZ, BiblPraž, BiblDrážď, BiblOl, BiblMik, BiblMfyn, BiblPad: »patřte na ... biskupa ... Ježiše«.

Tento výraz nachádzame aj v doplniteľnom vysvetľujúcom preklade zakomponovanom priamo do textu »lupáčovskej« úpravy.

Hebr 8,1: »Capitulum autem super ea quae dicuntur«
BiblLobk, BiblLupNZ, BiblMuzMfNZ: »Nadto pak nade všecko, což jest pověděno o biskupství pána Ježiše, krátké zavřenie řeči jest toto«
BiblPraž: »na to na všecko, což jest pověděno, krátké zavřenie řeči jest toto«.

Výnimočne prekladá »Lupáč« *episcopus* ako »biskup« v *Prvom Petrovom liste*, keď sa hovorí o Ježišovi ako o biskupovi ľudských duší.

1 *Pt* 2,25: »sed conversi estis nunc ad pastorem, et episcopum animarum vestrarum«
BiblPraž, BiblLobk, BiblMuzMfNZ, BiblLupNZ: »Byli ste zajisté někdy jakožto ovce bludné, ale již jste nyní obrãeni ku pastřři a k biskupu duši vašich.«

Uvedená tabuľka obsahuje preklad lexému *episcopus* v *Epištolách* a *Skutkoch apoštolov*. »Lupáčovská« úprava používa preklad podľa kontextu. Výskyt *pontifex* v texte evanjelií neuvádzame, keďže sa prekladá zhodne ako »biskup«. Pozornosť si vyžaduje radikalizmus rukopisov »lupáčovskej« úpravy, ktorých prekladateľské riešenie *BiblPraž* neprijíma. V tabuľke neuvádzame výskyt lexému »biskup« za lat. *pontifex* v *Liste Hebrejom*, čo sa prekladá zhodne vo všetkých skúmaných exemplároch.

Tab. 1:
Rozdielny preklad lexému »episcopus« ako »kněz«, »zprávce«, prípadne »biskup« v jednotlivých exemplároch 4. redakcie oproti jednotnému prekladu »biskup« v rukopisoch 1.-3. redakcie

	1.-3. red.	<i>BiblLupNZ</i>	<i>BiblLobk</i>	<i>BiblMuzMfNZ</i>	<i>BiblPraž</i>	<i>BiblKutn</i>
<i>Sk</i> 1,20 <i>episcopatus</i>	biskupstvie	biskupstvie	biskupstvie	biskupstvie	biskupstvie	biskupstvie
<i>Sk</i> 20,28 <i>episcopus</i>	biskup	zprávce	zprávce	zprávce	zprávce	zprávce
<i>Fřp</i> 1,1 <i>episcopus</i>	biskup	kněz	kněz	kněz	biskup	biskup
1 <i>Tim</i> 3,1 <i>episcopatus</i>	biskupstvie	kněžstvie	kněžstvie	kněžstvie	biskupstvie	biskupstvie
1 <i>Tim</i> 3,2 <i>episcopus</i>	biskup	kněz	kněz	kněz	biskup	biskup
<i>Tit</i> 1,7 <i>episcopus</i>	biskup	kněz	kněz	kněz	kněz	kněz
1 <i>Pt</i> 2,25 <i>episcopus</i>	biskup	biskup	biskup	biskup	biskup	biskup

3.2. *Ecclesia* – »sbor«, »cierkev«, »kostel«, »křesťané«

V textoch evanjelií sa stretávame s označeniami cirkevnej obce ako *synagoga* a *ecclesia*. V exemplároch skúmaných stčes. prekladov sa *synagoga* prekladá ako »škola«, »sbor«, »božnice«, »kostel«, »chrám«, »obec«, »modlitebnice«. 4. redakcia používa najčastejšie termín »sbor«, v ojedinelých prípadoch »obec« alebo sloveso »vyobcovati« (*Jn* 9,22) vo význame vylúčenia. Pozoruhodný je však príklon *BiblíPraž* k prekladateľskému riešeniu »škola«, ktoré najčastejšie používala 1. a staršia 2. redakcia – v 20 prípadoch z 36. Je to ďalší z dôkazov väzby medzi staršími prekladmi a 4. redakciou.⁴⁹ Tento výklad *synagogy* ako školy nachádzame už vo vokabulároch nemeckej proveniencie, napr. »agregatio, juden schül« [*Vocabularius ex quo*, 1482] a »schule, sammelung; juden schul; sammelung der juden, ubi disputant et agregant...« [*Vocabularius praedicatorum*, 1479].

<i>Mk</i> 3,1:	»introivit iterum in synagogam«
<i>BibíMuzMíNZ</i> :	»vjide opět do zboru«
<i>BibíPraž</i> :	»vjide opět do <u>školy</u> «
<i>BibíDrážď</i> , <i>BibíOf</i> , <i>BibíBoč</i> , <i>BibíMlyn</i> , <i>BibíLit</i> :	»do <u>školy</u> «
<i>BibíMik</i> , <i>BibíPad</i> :	»do sboru«.

Pozornosť si zasluhuje aj preklad *ecclesia*. Definovanie cirkevnej obce bolo dôležité najmä pre nekatolícku denomináciu formujúcu sa v českých zemiach.⁵⁰ V texte evanjelií *Vulgáty* ho stretávame dvakrát – v *Mt* 16,18 a v *Mt* 18,17, kde stčes. biblický preklad používa podľa kontextu v prípade Ježišových slov Petrovi termín »cierkev«, a v prípade cirkevného zhromaždenia termín »obec«. V 1. redakcii a mladšej 2. redakcii stretávame preklad »kostel«.

<i>Mt</i> 16,18:	»super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam«
<i>BibíMuzMíNZ</i> :	»na té skále vzdělám <u>cierkev</u> svú«
<i>BibíPraž</i> :	»na té skále vzdělám <u>cierkev</u> svú«
<i>BibíDrážď</i> , <i>BibíBoč</i> :	»kuostel muoj«
<i>BibíOf</i> , <i>BibíMik</i> , <i>BibíPad</i> :	» <u>cierkev</u> mú«.

<i>Mt</i> 18,17:	»dic ecclesiae«
<i>BibíMuzMíNZ</i> :	»pověz <u>obci</u> «
<i>BibíPraž</i> :	»pověz <u>obci</u> «
<i>BibíDrážď</i> , <i>BibíBoč</i> , <i>BibíMik</i> , <i>BibíPad</i> :	»pověz <u>obci</u> «
<i>BibíOf</i> :	»pověz kostelu«.

Staročeským názvom bohoslužobného miesta »kostel«, »chrám« a »cierkev« sa podrobnejšie venoval Igor Němec. Na základe prevedeného výskumu konštatuje, že v najstarších stčes. pamiatkach sa slovom »kostel« (z lat. *castellum*) označovala predovšetkým kamenná cirkevná stavba a slovo »cierkev« (z nem. *Kirche*, gr. *ἐκκλησία*) označovalo predovšetkým cirkevnú drevenú stavbu a taktiež cirkevnú obec. Slovo »chrám« označovalo s najväčšou pravdepodobnosťou miesto biblických sakrálnych stavieb (lat. *templum* a *tabernaculum*) a považovalo sa za prostriedok vyššieho štýlu a obrazného vyjadrenia. V stčes. biblických prekladoch nachádzame miestami výrazy »chrám páně« alebo »chrám těla« či »chrám boha živého«.⁵¹

Na voľný preklad lat. *ecclesia* v *Sk* 11,22 v *Biblii litoměřicko-třeboňskéj* ako »obec křesťanská« upozornila už Markéta Pytlíková, ktorá ho vysvetlila ako voľnú modifikáciu interlineárneho výkladu z *Glossa ordinaria*.⁵²

4. redakcia prekladá v *Skutkoch apoštolských* a evanjeliách *ecclesia* najčastejšie ako »sbor«. Podobne ako v prípade *synagogy*, aj tu sa v kontexte vylúčenia zo spoločenstva používa termín »obec«. V kontexte kresťanského spoločenstva sa prekladá ako »cierkev«. Aj v 4. redakcii však nachádzame aktualizovaný preklad »křesťané«. Vo verši 3 *Jn* 1,10 sa prejavuje zriedkavý rozdiel v termínoch »obec« a »cierkev« medzi rukopismi »lupáčovskej« úpravy *BibíMuzMíNZ* a *BibíLobk*, *BibíLupNZ*, ktoré sú inak zhodné. V *Sk* 5,11 komentuje *Glossa ordinaria* termín *ecclesia* ako »congregatio fidelium credentium«.

⁴⁹ Podrobnejšie pozri Джункова, *Вопрос языка и авторства древнечешского новозаветного перевода утраквистского священника Мартина Лупача (ок. 1450)* (↵ pozn. 9).

⁵⁰ MACEK, Josef: *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 295.

⁵¹ NĚMEC, Igor: *Nejstarší české názvy kostela*, in: NĚMEC, Igor: *Práce z historické jazykovědy*, Praha 2009, s. 464-467.

⁵² PYTLÍKOVÁ, *Zdroj výkladových vysvětlivek v nejstarší české biblii* (↵ pozn. 39), s. 126.

<i>Sk 5,11:</i>	»Et factus est timor magnus in universa ecclesia«
<i>BibfLupNZ, BibfMuzMfNZ, BibfLobk:</i>	»stala se jest bázeň veliká <u>mezi všemi křesťany</u> «
<i>BibfPraž:</i>	»I stala se jest bázeň veliká ve všem sboru«
<i>BibfDrážď, BibfOf:</i>	»ve všem sboru <u>křesťanském</u> «
<i>BibfMfyn:</i>	»po všem sboru«
<i>BibfMik:</i>	»ve všie cirkvi«
<i>BibfPad:</i>	»ve všem sboru«.
<i>Sk 20,28:</i>	»in quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei«
<i>BibfLupNZ, BibfLobk, BibfMuzMLNZ:</i>	»v němžto duch svatý za <u>zprávce</u> vás ustavil, abyste zpravovali <u>cierkev boží</u> «
<i>BibfPraž:</i>	»v němžto duch svatý za <u>zprávce</u> vás ustavil, abyste zpravovali <u>cierkev boží</u> «
<i>BibfOf:</i>	»v němžto jest vás duch svatý ustavil biskupy, abyšte zpravujíc vládli sborem božím«
<i>BibfMfyn, BibfMik, BibfPad:</i>	»v němžto jest vás duch svatý ostavil biskupy abyšte zpravovali sbor boží«.
<i>2 Sol 1,4:</i>	»ita ut et nos ipsi in vobis gloriemur in ecclesiis Dei«
<i>BibfLupNZ, BibfMuzMfNZ, BibfLobk:</i>	»takže my chlubíme se vámi <u>křesťany božími</u> «
<i>BibfPraž:</i>	»takže my chlubíme se vámi <u>mezi křesťany božími</u> «
<i>BibfDrážď:</i>	»v sňatcích božích«
<i>BibfMik:</i>	»v cirkviech božích«
<i>BibfOf, BibfMfyn, BibfPad:</i>	»v sborech božích«.
<i>3 Jn 1,10:</i>	»de ecclesia ejicit«
<i>BibfLupNZ, BibfLobk:</i>	»z <u>obce je honí</u> «
<i>BibfMuzMfNZ:</i>	»z <u>církvje je vylučuje</u> «
<i>BibfPraž:</i>	»z <u>obce honí</u> «
<i>BibfDrážď, BibfMik, BibfMfyn, BibfPad:</i>	»z sboru vymietá«.

Konfesionálnu príslušnosť ku kresťanstvu používajú rukopisy »lupáčovskej« úpravy nielen pri preklade *credentes* v *Sk 5,14*, ale aj v *Hebr 2,1* vyjadrením »my křesťané«, kde je doplnená aj zmienka o Kristovi a apoštoloch. V uvedenom príklade vidíme v »lupáčovskej« úprave taktiež použitie nedokonavých iteratívnych slovies »zachovávatí«, »slýchati« vyjadrujúcich nutnosť opakovania deja.

<i>Sk 5,14:</i>	»Magis autem augebatur credentium in Domino«
<i>BibfLupNZ, BibfMuzMfNZ, BibfLobk:</i>	»a více vždy rozmáháše se počet <u>křesťanův</u> «
<i>BibfPraž:</i>	»a vždy více rozmáháše se počet věřících«
<i>BibfDrážď, BibfOf:</i>	»věřících v hospodina«
<i>BibfMfyn:</i>	»v boze věřících«
<i>BibfMik, BibfPad:</i>	»v pánu věřících«.
<i>Hebr 2,1:</i>	»Propterea abundantius oportet observare nos ea quae audivimus«
<i>BibfLupNZ, BibfLobk, BibfMuzMfNZ:</i>	»protož musíme my <u>křesťané</u> hojnějie zachovávatí to, což sme <u>od Krista a od apoštoluov</u> slýchali«
<i>BibfPraž:</i>	»protož spasenie musíme my hojnějie zachovávatí to, což sme slýchali«
<i>BibfOf, BibfMfyn, BibfMik, BibfPad:</i>	»musíme zachovati to, což sme slýchali«.

4. Závěr

Výskum potvrdil, že 4. redakcia sa snaží o významovo presný a zrozumiteľný preklad, k čomu jej autorom pomáhali prekladateľské pomôcky (*Glossa ordinaria*, výklad *Sv. písma* od Mikuláša z Lyry, mamotrekty a vokabuláre). Tieto prekladateľské inovácie však mali presah aj do teologickej roviny textu. Prejavuje sa v uplatnení významového, funkčného prekladu napr. pri preklade *anima* ako »život«; *spiritus* ako »vietr«; *caro* ako »telo« alebo ako »človek« s ohľadom na kontext. Najmarkantnejšie sa tento postup odzrkadľuje v preklade *sinus* v 4. redakcii podľa kontextu ako »lono«, »záhubie«, »prsa« a »včnosť« alebo »byt«. V preklade 4. redakcie nachádzame aj stopy ekzeziologického uvažovania, napr. pri preklade termínov označujúcich cirkevné

ARTICULI

obce (*synagoga, ecclesia*) a dôraze na kresťanskú konfesionálnu príslušnosť. Stopy utrakvistickej teológie nesie v »Lupáčovej« úprave preklad *episcopus* ako »kněz« alebo »zprávce«. *BiblíPraž* túto radikálnu inováciu neprijíma. Uvedené príklady doložili východisko *BiblíPraž* z textu »lupáčovského« prekladu, niektoré príliš odvážne riešenia však *BiblíPraž* neprebrala. Na príklade použitia lexému »hospodin« za *dominus* a »škola« za *synagoga* sa potvrdzuje príbuznosť medzi najstaršími prekladmi a 4. redakciou. Text 4. redakcie obsahuje bohatý gramatický i lexikálny materiál, ktorý si vyžaduje ďalšie skúmanie. Vyspelosť práce s biblickým prekladom v 4. redakcii dokazuje aj prítomnosť vlastných prológov⁵³ uvedených v nedávnej publikácii Ústavu pre jazyk český Akadémie vied Českej republiky.

---

⁵³ VOLEKOVÁ – SVOBODOVÁ (eds.), *Staročeské biblické předmluvy* (◀ pozn. 11).

Ústup auxiliárů ve třetích osobách préteritálních tvarů patří k dynamickým rysům vývoje češtiny. Složená préterita bez pomocných sloves ve třetích osobách se sice objevují už od nejstarších dokladů češtiny (např. v glosách z první poloviny 12. století a v glosách zapsaných hebrejským písmem v dílech z první poloviny 13. století – jakkoliv je třeba brát v úvahu i specifický charakter glosování), ba lze je zřejmě předpokládat už pro pozdní praslovanštinu, zejména v její podobě mluvené,¹ protože v *Supraslském kodexu* jsou vynechávány hlavně v textech homiletických,² na druhé straně byl tento proces dovršen zřejmě až ve 20. století. Historické mluvnice nepřinášejí příliš exaktní formulace o jeho průběhu: Gebauer shrnuje, že pomocné sloveso se »časem vynechává«, přičemž vypouštění je »velmi rozšířeno již v textech starých« a realizuje se »více a rychleji«³ v singuláru než v plurálu, nicméně rezidua podle jeho svědectví setrvala až do nové češtiny, ovšem se silným stylistickým nebo regionálním příznakem, totiž v »dikci velebné« či v doudlebských nářečích.⁴ To, že auxiliáry přežily v lokálním folklóru i do poobrozenské doby, může potvrdit náhled do zpěvníků a sbírek lidových písní. U Erbena je zachycena např. píseň *Zabil jest Matoušek* (z Hradecka a z Berounska),⁵ v Sušilově sběru v písni *Stůj, březo zelená* čteme »Jedno jest dal svej matijce. Druhé jest dal svej sestrijce. Třetí jest dal svej milence« (z okolí Telče).⁶ Korpusové nástroje umožňují najít v textech 19. století řadu dokladů na auxiliárové *jest* a *jsou* (např. *byl jest se* objevuje u Kollára, Nerudy, Palackého, Vrchlického ad.).⁷

Obecně jsou však podle příruček auxiliáry ve třetích osobách v češtině už »asi kolem r. 1500 [...] velmi vzácné«.⁸ Podle Ondřeje Koupila šlo v době vydání náměšťské

¹ Srov. DOSTÁL, Antonín: *Historická mluvnice česká*, II: *Tvarosloví*, 2: *Časování*, Praha 1967, s. 65.

² DOSTÁL, Antonín: *Několik poznámek ke staročeským préteritům*, in: *Slavica Pragensia* 8 (1966), s. 81.

³ GEBAUER, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého*, III: *Tvarosloví*, II: *Časování*, Praha 1909, s. 421.

⁴ Tamtéž.

⁵ ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*, Praha 1864, s. 489.

⁶ SUŠIL, František: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*, Brno [1859], s. 752. Za upozornění na některé lidové písně zachovávající auxiliár děkujeme doc. PhDr. Josefu Bartoňovi, Th.D., z Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy.

⁷ Dotaz: *byl jest* v korpusu archiv_19_stol (děkujeme kolegům z Ústavu Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze za umožnění přístupu na adrese <http://www.korpus.cz> [cit. 20. 10. 2020]).

⁸ TRÁVNÍČEK, František: *Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví*, Praha 1935, s. 421; srov. KRAJČOVIČ, Rudolf: *Původ a vývin slovenského jazyka*, Bratislava 1981, s. 165; LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 244, VINTR, Josef: *Das Tschechische. Hauptzüge seiner Struktur in Gegenwart und Geschichte*, München 2005, s. 212; KOSEK, Pavel: *Historická mluvnice češtiny*, I, Brno 2014, s. 258-259; KOSEK, Pavel: *Préteritum ve starší češtině*, in: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2016, s. 1410.

Robert DITTMANN

Ústav českého jazyka a teorie komunikace,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Préteritální auxiliár ve třetích osobách v *Matoušově evangeliu* ve starších českých biblích

The third-person preterite auxiliary in the Gospel of Matthew in Old Czech Bibles

This contribution examines the gradual vanishing of the third-person preterite auxiliary in Czech Bibles from the mid-fourteenth century (the Dresden Bible) to the Baroque period (St Wenceslas Bible), focusing especially on early modern printed Bibles. The sample selected for analysis were the first fourteen chapters of the Gospel of Matthew, from which a total of nearly seven thousand specimens has been excerpted. The recession of auxiliaries seems not to have been linear in Old Czech Bible redactions. However, after the attitude voiced in the first Czech printed grammar (1533) reached wider acceptance among Bible editors around the mid-sixteenth century, the auxiliaries survived in remnants only. One variable, the grammatical category of number, was subjected to further analysis, confirming that omissions in the singular progressed more rapidly than in the plural.

Keywords: preterite auxiliary; Bible translation; Gospel of Matthew; Old Czech; Middle Czech

Number of characters / words: 71 363 / 11 539

Number of tables / figures: 4 / 2

Secondary language(s): Old Czech

Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci projektu reg. č. 18-07309S: *Nový zákon 1601: vrchol biblické práce v jednotě bratrské*. Pro publikovanou verzi příspěvku jsme se rozhodli rozpracovat jen jeden aspekt referátu předneseného na konferenci konané na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v červenci 2020. Za pomoc s kontrolou excerptce ze staročeských rukopisných biblí a za excerptci dokladů z *BiblíDražď* děkujeme Mgr. Anastasii Rozhkové. Transkripční zásady přebíráme z edice *Bible kralická šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami*, Praha 2015, užíváme však dnešní interpunkci a velká písmena.

gramatiky »už dávno o tvar literárního jazyka, příznačný pro konzervovaný sakrální jazyk biblického překladu (nebo obecně pro periferii jazykového systému [...])«. ⁹ Podobně se vyslovuje Antonín Dostál: auxiliáry se v biblickém textu objevují dlouho, a to s funkcí »vyjadřovat starobylost«. ¹⁰ Doklady z biblického stylu ještě z počátku 20. století můžeme přinést ze Sýkoraova překladu *Nového zákona*, jenž jinak znamená významný předěl, neboť jím vlastně začíná moderní český novozákonní překlad. ¹¹ A přesto i v něm je v ojedinělých zbytcích auxiliár uchován (*Mt 21,20*: »kterak jest ihned uschl«; *Mk 16,6*: »vstalť jest«). ¹² Rovněž Karafiátova úprava *Bible kralické*, pietně konzervativní, obsahuje auxiliár, v Matoušově evangeliu ho uchovává na týchž místech jako poslední kralické vydání z roku 1613 v *Mt 2,20*, *12,28* a *14,2* nebo dále v *Mt 27,23.64*. ¹³ Zdá se tedy, že vysoký styl biblického překladu byl jedním z posledních útočišť auxiliáru ve třetích osobách a že jiným útočištěm byl jeho stylistický protipól, lokálně, funkčně a na ústní komunikaci omezená periferní nářečí. V okrajových úsecích jihozápadočeské nářeční skupiny byly zbytky auxiliáru zachyceny ještě na začátku dvacátých let 20. století. ¹⁴ Každopádně rezistence auxiliárů vůči tendenci je ze třetích osob eliminovat je dlouhodobá.

Předmětem našeho zájmu v tomto příspěvku však bude biblický styl starší doby, a to od prvního kompletního překladu bible v polovině 14. století do vydání *Bible svatováclavské* včetně. Dosavadní bádání si ústupu auxiliáru všímá. Pozdní památky třetí redakce podle Vladimíra Kyase ¹⁵ auxiliáry redukovaly – podle Bohuslava Součka je dokonce v *Bibli nymburské* z roku 1462 ve *Zjevení* »[n]ejnápadnějším znakem přepisu [...] důsledné odstraňování« pomocného *jest* –, ¹⁶ a zatímco na začátku 16. století *Bible benátská* tvary pomocného slovesa »přímo hýří«, ¹⁷ náměšťská mluvnice se staví proti jejich zachování ¹⁸ a náměšťský *Nový zákon* je odstraňuje. To, co probublalo na povrch v explicitních metajazykových formulacích první české mluvnice, jistě latentně klíčilo delší dobu. Auxiliáry totiž opouští i jinak striktně doslovný a jednoduchými minulými časy proslulý *Lukášův Nový zákon*. ¹⁹ V předmluvě k *Bibli Netolického* z poloviny 16. století, podepsané Melantrichem, která se na náměšťskou gramatiku odvolává, je vynechávání tvarů *jest* a jsou přímo tematizováno:

»ty dvě slova, *jest* a *jsou*, kteréžto neslušně a zbytečně, až do tesknosti a ošklivosti čtení a poslouchání na mnoha místech nepotřebně kladeny bývali [!], ty jsme ven vypouštěli, a kdež jich potřeby bylo, tu jsme jich zanechávali.« ²⁰

Pokud se čtenář chce dozvědět, kde jsou tvary slovesa *býti* potřeba, je odkázán na náměšťskou gramatiku a její oddíl *de verbis*: ²¹ ponechat se mají tam, kde jsou ve funkci spony nebo existenciálního slovesa. ²² Z pozdější doby jsou však préteritální auxiliáry ve třetích osobách doloženy z *Bible kralické šestiřádkové*, z *Bible svatováclavské* ²³ a objevují se, jak jsme naznačili, ve zbytcích až do 20. století.

⁹ OPTÁT, Beneš – GZEL, Petr – PHILOMATHES, Václav: *Gramatika česká (1533)*, ed. Ondřej KOUPIL, Praha 2019, s. 83.

¹⁰ DOSTÁL, *Historická mluvnice česká* (◀ pozn. 1), s. 65.

¹¹ BARTOŇ, Josef: *Moderní český novozákonní překlad. Nové zákony dvacátého století před Českým ekumenickým překladem*, Praha 2009, s. 63; BARTOŇ, Josef: *Století moderního českého biblického překladu (1909-2009)*, in: *Listy filologické* 133 (2010), s. 57.

¹² *Nový zákon Pána našeho Ježíše Krista, 1: Evangelia*. Podle Vulgaty se stálým ohledem na text původní (řecký) přeložil a úvod i výklady opatřil Dr. Jan Lad. SYKORA, Praha 1909.

¹³ *Bibli svatá, to jest: Svatá Písma Starého i Nového zákona. Text kralický z roku 1613 podle původních textů opravený*, Praha 1941.

¹⁴ BĚLIČ, Jaromír: *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 198.

¹⁵ KYAS, Vladimír [et al.]: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha – Řím 1997, s. 106.

¹⁶ SOUČEK, Bohuslav: *Česká Apokalypsa v husitství. Z dějin textu Zjevení Janova – od Konstantina ke Komenskému. Úvodem k vydání Nového zákona Tábořského*, Praha 1967, s. 104.

¹⁷ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 15), s. 132.

¹⁸ Srov. OPTÁT – GZEL – PHILOMATHES, *Gramatika česká (1533)* (◀ pozn. 9), fol. C3a, G2b-G3b.

¹⁹ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 15), s. 136.

²⁰ *Bibli česká [...]*, Praha 1549. Citujeme exemplář Brno: Moravská zemská knihovna, sign. ST3-0030.270.A, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003622&local_base=KPS [cit. 27. 10. 2020], fol. A2b. *Knihopis* K01101.

²¹ Tamtéž.

²² OPTÁT – GZEL – PHILOMATHES, *Gramatika česká (1533)* (◀ pozn. 9), fol. G2a.

²³ DITTMANN, Robert: *Jazyk překladu velkých proroků v prvním vydání Bible svatováclavské*, in: ZAND,

Zachovávání auxiliáru v jisté míře nebylo nicméně v raném novověku výsadou vysokého stylu, uplatňovaného typicky v biblických překladech. Řadu dokladů na auxiliáry préterit lze uvést i z jejich stylistického antipodu, smolných knih,²⁴ jež reprodukuje tehdejší mluvený jazyk, musel to tedy být v té době ještě jev přítomný v úzu, nakolik však skutečně mluveném u nižších sociálních vrstev a nakolik jen u písařů s nějakou mírou stylizace zachycujících či později přepisujících průběh výslechu, dnes přesně určit nelze. Např. ze *Smolné knihy velkobítešské* můžeme ze zápisu z roku 1630 uvést: *jest ... dostal, jest ... přepisoval, jest nevěděl, jest ... přijal, jest dal, jest nevěděl, jest ... nechtěl, jest ... poslal.*²⁵ V této souvislosti připomeňme, že Stephen M. Dickey²⁶ na základě rozboru 507 dokladů složeného préterita ve třetích osobách ze soukromé korespondence žen z období pozdního středověku a raného novověku soudí, že až ve druhé polovině 16. století se tvary bez auxiliáru prosadily jako základní (v kontextech bez příslovečného určení času a posloupnosti dějů). Je zjevné, že tato a další stylové oblasti střední češtiny na systematictější ohledání stále čekají.

Vratme se ještě k reflektování auxiliárů ve třetích osobách préteritálních tvarů ve starších českých gramatikách. Blahoslavova gramatika při komentování náměšťské pasáže kritizující časté *jest* a *sú/sou* nabízí, jako i v jiných případech, pohled diferencovanější: někde je potřebné auxiliár zachovat proto, aby neutrpěla ozdornost, hladkost a plnost češtiny,²⁷ a pokud by se pomocné sloveso úplně vynechalo, zněla by taková řeč jako sedlácká mluva.²⁸ Blahoslav tu tedy přiznává auxiliárům esteticko-stylistickou hodnotu. Na jiném místě²⁹ však soudí, že auxiliár u *narodil se* přidávali někteří »ociose« a »viciose« (»rozvlekle« a »chybně«), a tento příklad doplňuje dubletami *mluvil – mluvil jest, políbil ho – políbil jest ho*, přičemž poslední z nich nazývá tvarem »cum pleonasmu (čehož já sic nechválím)«. Philonomova gramatika uvádí v paradigmatech pravidelně tvary s auxiliárem,³⁰ a to i v pasivu, a v jeho časoměrném překladu žalmů jsou někdy také doloženy (např. *jest neštípil*).³¹ V převedení Álvarezovy gramatiky do češtiny vydaném roku 1598 jsou v přehledu konjugace a taktéž u jednotlivých konjugací auxiliáry uvedeny,³² včetně např. plusquamperfekta a pasiva v minulém čase,³³ jen výjimečně se objevuje tvar bez auxiliáru (*když dávno milován byl, když milování byli dávno*).³⁴ Nudožerské gramatika reflektuje kolísání: v přehledu sice uvádí *jest* a *jsou*, ale zároveň dodává, že »tertia persona in prosa absque distinctiva intelligitur«,³⁵ a v přehledech konjugací se auxiliár neobjevuje.³⁶ Jen tvary bez auxiliáru uvádějí jezuitské gramatiky ze 17. století: ta od Jiřího Drachovského, vydaná roku 1660,³⁷ i na něho navazující mluvnice Jiřího Konstance (1667),³⁸ »ortografický« Šteyerův

Gertraude – NEWERKLA, Stefan M. (eds.): *Jezuitská kultura v českých zemích. Jesuitische Kultur in den böhmischen Ländern*, Brno 2018, s. 184.

²⁴ Z výběrové edice pardubických smolných knih viz GIGER, Markus: *Typ šel jest, šli sú v slovenčine a češtine 16.-18. storočia*, in: NÁBĚLKOVÁ, Mira – PATKOVÁ, Jana (eds.): *Česko-slovenská súčasnosť a česká slovakistika. Zborník prác k 10. výročiu pražskej univerzitnej slovakistiky*, Praha 2006, s. 195.

²⁵ VERBÍK, Antonín – ŠTARHA, Ivan (eds.): *Smolná kniha velkobítešská 1556-1636*, Brno 1973, s. 174-176.

²⁶ DICKEY, Stephen M.: *See, Now They Vanish: Third-Person Perfect Auxiliaries in Old and Middle Czech*, in: *Journal of Slavic Linguistics* 21 (2013), s. 109.

²⁷ ČEJKA, Mirek – ŠLOSAR, Dušan – NECHUTOVÁ, Jana (eds.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno 1991, fol. 62a, 109b.

²⁸ Tamtéž, fol. 109b.

²⁹ Tamtéž, fol. 131a.

³⁰ BENEŠOVSKÝ zvaný PHILONOMUS, Matouš: *Grammatica Bohemica. Gramatika česká. Knížka slov českých vyložených*, ed. Ondřej KOUPIL, Praha 2003, fol. D5a-F7a.

³¹ Tamtéž, fol. G1b.

³² ALVARUS, Emmanuel: *De institutione grammatica libri III, locupletati et scholiis nuper aucti ac recogniti*, Praha 1598, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/AlvInst1598> [cit. 20. 10. 2020], fol. 21a-21b, 23a-23b. *Knihopis* K00130.

³³ Tamtéž, fol. 26b, 29a-29b, 32a-32b, 34b-35a.

³⁴ Tamtéž, fol. 35b.

³⁵ BENEDIKT Z NUDOŽER, Vavřinec: *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*, ed. Nancy Susan SMITH, Ostrava 1999, s. 43.

³⁶ Tamtéž, s. 47-63.

³⁷ KOUPIL, Ondřej: *Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny*, Praha 2012.

³⁸ KONSTANC, Jiří: *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* [...], Praha 1667. Citujeme exemplář Olomouc: Vědecká knihovna, sign. 32.278, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/KonsLima1667> [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K04307.

Žáček (1668) v přehledu minulého času³⁹ a také kompilační *Prima principia linguae Bohemicae*.⁴⁰ Rosova gramatika o auxiliárech poznamenává, že »tertia persona utriusque numeri pulchrius absque illis stat«,⁴¹ v konjugacích se uvádí tvary s auxiliárem (*byl jest, byli jsou, trhal jest* atd.,⁴² u pasiva implicitně i *býval jest volán*),⁴³ ale opakuje se, že »[i]n tertia persona praeteriti solet melius illa particula auxiliativa jest et jsou abiici. Sicut in omnibus aliis verbis, ut *byl fuit, byli fuerunt*«⁴⁴ a ve výkladech se uvádějí příklady bez auxiliárů ve 3. osobě. Janditova mluvnice opakuje, že auxiliár »in tertia persona pulchrius omittitur«,⁴⁵ v přehledu konjugací se s nimi ovšem počítá.⁴⁶ Také v Doležalově gramatice se lze setkat s auxiliáry ve 3. osobě: podle autora se přidávají »tum, cum emphasin aliquam includit«. ⁴⁷ Uzávorkovaná *jest* a *sou* se u Doležala objevují v přehledu konjugace slovesa *býti*,⁴⁸ v souhrnném přehledu konjugací sice chybí,⁴⁹ ale jsou uvedeny, opět v závorkách, u jednotlivých konjugací (a jednou bez nich, nejspíš z typografických důvodů, kvůli zahuštěnému řádku),⁵⁰ a to i v pasivu minulého času, např. *volán (jest) byl*.⁵¹ Nicméně třeba v přehledu nepravidelných sloves se netisknou.⁵² Jak je z této probírky mluvnice a podobných příruček do půle 18. století zřejmé, někteří autoři dlouho s možností existence auxiliáru ve třetích osobách alespoň počítali, byť ji nedoporučovali jako vhodnou či bezpříznakovou volbu.

Cíl a metodologie

Cílem tohoto příspěvku je prozkoumat přesněji stav zastoupení préteritálního auxiliáru ve třetích osobách v celých tištěných biblích do konce 17. století (*Nový zákon Bible svatováclavské* vyšel roku 1677) s přesahem do staročeských biblí rukopisných první až třetí redakce. Chceme exaktněji zjistit, jak se vyvíjelo zastoupení auxiliárů v celých tištěných biblích v linearitě času (se sondážním náhledem na dědictví rukopisné staročeské tradice) a nakolik se ve druhé půli 16. věku lišil přístup oficiálního a komerčně úspěšného mainstreamového melantrišského tisku od nelegálně vytištěné a archaizující *Bible kralické šestiřádkové*. Podle Kyasova zjištění odstranila *Šestiřádková* přes 50 % auxiliárů *Blahoslavova Nového zákona*, jenž »převzal mnoho složených tvarů« z *Melantrišky*, bez níž by »byl jistě mnohem pokrokovější«. ⁵³

Za excerpční bázi jsme zvolili prvních čtrnáct kapitol *Matoušova evangelia*. Začátek evangelia a celého *Nového zákona* byl zvolen záměrně, protože tam si překladatelé zpravidla blíže ohmatávali terén a při převodu jim krystalizovaly jednotlivé typy řešení. Zkoumanými biblemi byly z první redakce *Bible drážďanská (Bib/Drážď)* a *Bible olomoucká (Bib/Ol)*,⁵⁴ z druhé redakce

³⁹ KOUPIL, Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny (◀ pozn. 37), s. 343.

⁴⁰ *Prima principia linguae Bohemicae*, Praha s. a. [2. pol. 17. století]. Citujeme exemplář Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AC XII 85, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/Prin> [cit. 20. 10. 2020], fol. A10b, A12a, B2a, B4a, B6a. *Knihopis* K14365.

⁴¹ ROSA, Václav Jan: *Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus [...] constans*, Praha 1672, s. 133. Citujeme exemplář Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., sign. T III 3178a, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/RosaGram1672> [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K14884.

⁴² Tamtéž, s. 142, 145.

⁴³ Tamtéž, s. 232.

⁴⁴ Tamtéž, s. 144.

⁴⁵ JANDIT, Václav: *Grammatica linguae Boëmicae [...]*, Praha 1704, s. 82. Citujeme exemplář Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., sign. ze soukromé sbírky, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/JanditGram1704> [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K03493.

⁴⁶ Tamtéž, s. 87, 89, 93 aj.

⁴⁷ DOLEŽAL, Pavel: *Grammatica Slavico-bohemica [...]*, Bratislava 1746, s. 88. Citujeme exemplář Olomouc: Vědecká knihovna, sign. 88.778, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DolGram1746> [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K02058.

⁴⁸ Tamtéž, s. 96.

⁴⁹ Tamtéž, s. 98.

⁵⁰ Tamtéž, s. 101.

⁵¹ Tamtéž, s. 100-112.

⁵² Tamtéž, s. 113-117.

⁵³ KYAS, Vladimír: *Jazykové rozdíly Nového Zákona v překladě Blahoslavově a v biblí Kralické z r. 1593 (K 350. výročí dokončení šestiřádkové bible Kralické)*, in: *Slovo a slovesnost* 9 (1943), s. 198.

⁵⁴ KYAS, Vladimír (ed.): *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, I: Evangelia*, Praha 1981.

Préteritální auxiliár ve třetích osobách v *Matoušově evangeliu* ve starších českých biblích

Bible litoměřická (BibLit),⁵⁵ ze třetí redakce *Bible padeřovská (BiblPad)*,⁵⁶ ze čtvrté redakce *Bible pražská (BiblPraž)*.⁵⁷ Z celých biblí raného novověku do konce 17. století jsme zkoumali *Bibli benátskou (BibBen)*,⁵⁸ první a druhou *Severýnovu bibli (BiblSev1 a BiblSev2)*,⁵⁹ *Bibli Netolického (BibNet)*,⁶⁰ druhou *Melantrichovu bibli (BibMel2)*,⁶¹ čtvrtou *Melantrichovu bibli (BibMel4)*,⁶² *Bibli kralickou šestidílnou (BibKral1)*⁶³ a *Bibli svatováclavskou (BibVác)*.⁶⁴ Samostatné *Nové zákony* jsme soustavněji prozkoumat nemohli, přesto však jsme průzkum celých biblí doplnili o rozbor některých významných samostatných novozákonních verzí: tzv. lupáčovskou úpravu jsme zohlednili začleněním *Nového zákona muzejního mladšího (NZMuzM)*,⁶⁵ turbulentní období první třetiny 16. století jsme pokryli ještě excerpce *Nového zákona Klauďánova (NZ1518)*⁶⁶ a *Lukášova (NZ1525)*,⁶⁷ vzhledem k inovačnímu charakteru jsme excerpovali dále náměšťský *Nový zákon (NZ1533)*⁶⁸ a první vydání *Blahoslavova Nového zákona (NZ1564)*.⁶⁹ Pro orientaci lze uvést, že v *Bibli Melantrichově* z let 1556-1557, jejíž text byl i hlavním českým východiskem *Blahoslavova Nového zákona* z roku 1564, čítají zkoumané kapitoly *Matoušova evangelia* celkem 516 dokladů préteritálních tvarů (aktiva i pasiva). Do nich počítáme i antepretéritum tvořené složeným préteritem slovesa *býti* a *l*-ovým přičestím a započítáváme zcela řídké pasivní tvary s minulým časem slovesa *býti* jako *byla snoubena*. Při excerpce zanedbáváme případy možného zkrácení při souvýtýsku více préteritálních forem, z nichž jen jedna má *jest*, a jiné lze tudíž chápat jako kontextově ovlivněné elipsy auxiliáru. Sporný případ v *Mt 12,22 jest mluvil i viděl* jsme kategorizovali každý zvlášť, tj. druhou podobu jsme zařadili do skupiny bez auxiliáru. Vede nás k tomu ne zcela jasná hranice elipsy auxiliáru a absence pomocného slovesa (je možné si představit i formu s opakovaným auxiliárem, např. *jest mluvil i viděl jest*); z *Bible padeřovské* je patrné, že i složená préterita v blízkém kontextu mohou mít auxiliár opakovaně, ačkoliv samozřejmě elipsu auxiliáru pod vlivem blízkého kontextu nelze vyloučit (*Mt 9,7: »vstal jest a šel jest«; Mt 9,25: »všel jest a držal jest«; srov. Mt 7,24-25: »[...] jest ustavil dóm svůj na skále.*

⁵⁵ *Diabible. Český biblický překlad v diachronním pohledu: Databáze pozdně středověkých biblických textů* [on-line], verze dat 0.1, Praha 2020, *Bible litoměřická*, <http://www.diabible.com/bible/biblit/mt> [cit. 6. 12. 2020].

⁵⁶ Tamtéž, *Bible padeřovská*, <http://www.diabible.com/bible/biblpad/mt> [cit. 7. 12. 2020].

⁵⁷ [*Bible pražská*], Praha 1488. Citujeme exemplář Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Ink 13.C.5, <http://data.onb.ac.at/rec/AC07537625> [cit. 25. 10. 2020]. *Knihopis* INCO13.

⁵⁸ *Bibli česká* [...], Benátky 1506. Citujeme exemplář Olomouc: Vědecká knihovna, sign. II 32.058. *Knihopis* K01097.

⁵⁹ *Bibli česká* [...], Praha 1529. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 A 13, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003620&local_base=KPS [cit. 26. 10. 2020]. *Knihopis* K01098; *Bibli česká* [...], Praha 1537. Citujeme exemplář Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BB IV 1. *Knihopis* K01099.

⁶⁰ *Bibli česká* [...] (< pozn. 20).

⁶¹ *Bibli česká* [...], Praha 1556-1557. Citujeme exemplář Olomouc: Vědecká knihovna, sign. III 32.296 (1. exemplář). *Knihopis* K01102.

⁶² *Bibli česká* [...], Praha 1570. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 A 6, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003625&local_base=KPS [cit. 28. 10. 2020]. *Knihopis* K01104.

⁶³ *Bibli české díl první* [...] šestý, [Kralice] 1579-1594. Citujeme exemplář Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 2.H.49 (Vol. 6), <http://data.onb.ac.at/rec/AC09709218> [cit. 29. 10. 2020]. *Knihopis* K01107.

⁶⁴ *Bibli česká* [...], Praha 1677-1715. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 A 12, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000010849&local_base=KPS [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K01111.

⁶⁵ *Diabible* (< pozn. 55), *Nový zákon muzejní mladší*, <http://www.diabible.com/bible/biblmuz/mt> [cit. 8. 12. 2020].

⁶⁶ *Zákon nový* [...], Mladá Boleslav 1518. Citujeme exemplář Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 185662-B, <http://data.onb.ac.at/rec/AC09709208> [cit. 7. 11. 2020]. *Knihopis* K17096.

⁶⁷ *Nový zákon* [...], Mladá Boleslav 1525. Citujeme exemplář Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DR IV 17. *Knihopis* K17097.

⁶⁸ *Nový testament* [...], Náměšť nad Oslavou 1533. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 D 91, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017103&local_base=KPS [cit. 10. 11. 2020]. *Knihopis* K17099.

⁶⁹ *Nový zákon* [...], [Ivančice] 1564. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 G 724, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017114&local_base=KPS [cit. 12. 11. 2020]. *Knihopis* K17110.

Sstúpil jest dešť a přišly sú řěky a duli sú větrové a obořili sú sě na dóm ten, a nepadl jest«; Mk 14,19: »žehnal jest a lámal a dal jest«). Nezohledňujeme znění marginálií, např. v Mt 6,2 má první Severýnova bible přezens *potracujít* a jen v marginálii *sú vzali*. Koncové <-l> připsané v *Bibli padeřovské* soudobou rukou do Mt 8,16 (*uzdravil*) respektujeme a tvar kategorizujeme jako složené préteritum. Znění doplněná při vynechávkách editory nezohledňujeme, např. Mt 13,7 *vzrostla sú* v *Bibli litoměřické*.

Výsledky

Celkem jsme vyexcerpovali 6 959 dokladů. Jejich základní distribuci představuje Tabulka 1. Symbol plus (+) v ní značí přítomnost auxiliáru, symbol minus (-) jeho nepřítomnost. Desetiinná místa v procentuálních poměrech uvádíme především kvůli malým rozdílům od druhé poloviny 16. století.

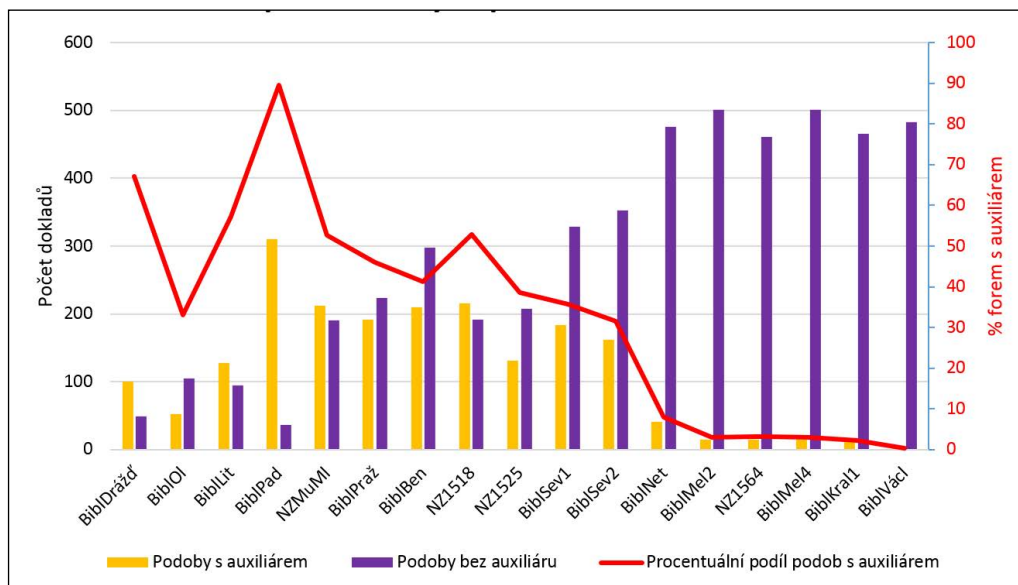
Tab. 1:
Celkové zastoupení složených préterit s auxiliárem a bez něho ve třetích osobách

	<i>BibDrážd</i>		<i>BibOf</i>		<i>BibLit</i>		<i>BibPad</i>		<i>NZMuzMf</i>		<i>BibPraž</i>		<i>BibBen</i>		<i>NZ1518</i>		<i>NZ1525</i>	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
<i>Mt 1</i>	6	41	6	45	3	41	49	4	9	47	14	43	15	42	12	45	6	46
<i>Mt 2</i>	12	0	4	12	14	5	26	3	21	13	15	20	17	22	17	18	7	15
<i>Mt 3</i>	1	0	0	3	2	2	8	0	6	3	4	6	5	10	5	4	3	3
<i>Mt 4</i>	6	0	0	5	7	9	22	6	13	17	10	21	10	28	13	19	9	18
<i>Mt 5</i>	3	0	3	0	3	0	5	0	6	0	5	1	6	1	6	0	4	1
<i>Mt 6</i>	3	0	3	1	3	0	3	0	4	0	4	0	4	0	4	0	3	1
<i>Mt 7</i>	4	1	6	1	10	1	14	0	11	3	12	2	12	6	11	3	10	3
<i>Mt 8</i>	1	2	2	2	10	2	20	5	26	13	22	22	23	35	26	14	17	12
<i>Mt 9</i>	7	0	3	3	20	6	37	2	27	16	25	21	31	34	31	12	11	21
<i>Mt 10</i>	6	0	2	3	4	3	6	1	4	3	5	2	5	2	5	2	1	5
<i>Mt 11</i>	12	2	2	5	6	3	12	1	7	4	7	5	7	7	7	4	3	9
<i>Mt 12</i>	11	2	8	2	8	5	25	2	18	9	18	11	20	20	18	9	9	18
<i>Mt 13</i>	24	1	9	14	23	12	43	5	33	28	29	27	34	35	34	27	32	26
<i>Mt 14</i>	4	0	4	9	14	6	40	7	27	34	21	43	21	56	26	35	16	30
CELKEM	100	49	52	105	127	95	310	36	212	190	191	224	210	298	215	192	131	208
Σ	149		157		222		346		402		415		508		407		339	
%	67,1		33,1		57,2		89,6		52,7		46,0		41,3		52,8		38,6	

	<i>BibSev1</i>		<i>BibSev2</i>		<i>BibNet</i>		<i>BibMe12</i>		<i>NZ1564</i>		<i>BibMe14</i>		<i>BibKraf1</i>		<i>BibVác1</i>	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
<i>Mt 1</i>	12	44	5	51	1	56	0	57	0	56	0	57	0	56	0	55
<i>Mt 2</i>	14	25	9	30	1	38	1	38	1	37	1	38	1	38	1	38
<i>Mt 3</i>	3	12	2	15	0	18	0	17	0	14	0	17	0	15	0	14
<i>Mt 4</i>	11	27	11	27	0	38	0	38	0	32	0	38	0	33	0	33
<i>Mt 5</i>	5	2	5	2	3	4	2	5	0	7	2	5	0	7	0	10
<i>Mt 6</i>	1	0	4	0	3	1	3	1	3	1	3	1	1	1	0	4
<i>Mt 7</i>	12	6	10	8	3	15	0	18	1	17	0	18	1	17	0	18
<i>Mt 8</i>	19	40	17	42	2	57	1	58	2	49	1	58	2	49	0	53
<i>Mt 9</i>	25	41	21	44	7	58	2	64	2	53	2	64	2	53	0	57
<i>Mt 10</i>	5	2	4	4	2	6	1	6	1	6	1	6	1	6	0	6
<i>Mt 11</i>	7	9	7	9	2	15	0	17	1	17	0	17	0	18	0	17
<i>Mt 12</i>	18	25	18	24	9	34	2	41	2	37	2	41	2	37	0	38
<i>Mt 13</i>	30	41	29	42	7	62	2	67	1	72	2	67	1	72	0	74
<i>Mt 14</i>	21	54	20	55	1	74	1	74	1	63	1	74	1	62	1	68
CELKEM	183	328	162	353	41	476	15	501	15	461	15	501	12	464	2	485
Σ	511		515		517		516		476		516		476		487	
%	35,8		31,5		7,9		2,9		3,2		2,9		2,5		0,4	

Vizuálně přehledněji tatáž data představuje Graf 1.

Graf 1:
Celkové zastoupení
složených préterit
s auxiliárem a bez něho
(pravá svislá osa před-
stavuje procentuální
stupnici)

Interpretace

Ústup auxiliárů ve staročeských překladech bible nebyl lineární. Staročeská *Bible drážďanská*, v níž čtveroevangelium překládal příslušník starší, tzv. popske skupiny, má v našem rozsahu Mt 1-14 celkem 149 složených préterit, z toho auxiliár obsahuje 100, tj. 67,1%.⁷⁰ Překvapivě zcela opačný je poměr auxiliárů v *Bibli olomoucké*, zástupkyni mladší vrstvy první redakce staročeského překladu. Její předloha čerpala znění Matouše z verze *Evangelia sv. Matouše s homiliemi* a dále ho upravovala. Překladačem *Evangelia sv. Matouše s homiliemi* byl člen mladší skupiny překladatelů,⁷¹ jehož blízkost k Dominikánovi, zřejmě přeloživšímu do staročeského *Pasionálu* také svatováclavskou legendu od Karla IV., ukazuje i přebrání podobenství z *Vita Caroli*.⁷² V Mt 1-14 obsahuje *Bible olomoucká* 157 složených préterit ve 3. osobě, tedy jen nepatrně větší počet než *Bible drážďanská*, to znamená, že nedochází k žádné výraznější expanzi složených préterit na místo jednoduchých minulých časů, ty ve sledovaném úseku stále převažují. Auxiliár je však v *Bibli olomoucké* zastoupen pouze v 52 případech, tj. asi ve třetině dokladů. Naše zjištění lze interpretovat tak, že příslušník mladší skupiny užíval progresivnější, mladší tvary,⁷³ bylo by však vhodné ověřit zastoupení auxiliárů také v jiných evangeliích, protože *Evangelium sv. Matouše s homiliemi*, jehož znění bylo včleněno do mladší verze první staročeské redakce, představovalo původně samostatnou památku se značně svébytným překladem. Její vznik je kladen do stejné doby jako dokončení prvního staročeského překladu bible, tj. do padesátých let 14. století,⁷⁴ ale zachovala se v pozdějším opise. Výrazný posun ve znění překladu mezi *Bibli drážďanskou* a *Evangeliem sv. Matouše s homiliemi* potvrdila v lexikální rovině na materiálu Mt 3-5 a Mt 26,1-16 Hana Kreisingerová.⁷⁵

⁷⁰ Za údaje z této sondy vděčíme Mgr. Anastasii Rozhkové. Znění v Mt 14,3 *bieše ... jal i svázal i uvrhl* nezapočítáváme do excerpce a chápeme jako tři stejné časy (v latině je třikrát perfekturní: *tenuit, alligavit, posuit*). Formu s negací *nenieť umrla* v Mt 9,24 lze chápat jako složené préteritum s oslabeným ablautovým stupněm v *l*-ovém přičestí (stojí za latinské *non est ... mortua*, *Bible olomoucká* zde má *neumřělat jest*, viz též Mt 2,20 *sú zmrlí za defuncti sunt* ve staročeských evangeliářích, srov. GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/II [◀ pozn. 3], s. 199), v naší excerpce je zohledněno jako podoba vzniklá z kladného *jest umrla*, počítáme tedy s nepřímou stopou auxiliáru.

⁷¹ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 15), s. 53.

⁷² KREISINGEROVÁ, Hana: *Základní problémy II. staročeské biblické redakce*, disertační práce, katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc 2019, <https://library.upol.cz/arl-upol/cs/csg/?repo=upolrepo&key=42034650186>, s. 82.

⁷³ ROZHKOVA, Anastasia: *Odras tří hláskoslovných změn 14. století v Lukášově evangeliu a knize Izaiáš Bible drážďanské*, in: *Listy filologické* 143 (2020), s. 86.

⁷⁴ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 15), s. 53.

⁷⁵ KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (◀ pozn. 72), s. 83.

Další údaje týkající se zastoupení préteritálních auxiliárů v první redakci staročeského překladu jsou k dispozici z výzkumů Jany Zdeňkové: v úseku *Da* 1,1-6,28 má podle jejího zjištění *Bible drážďanská* doplněná *Proroky rožmberskými* celkem 238 složených préterit ve třetích osobách aktiva a zvrátneho pasiva, z toho 116 s auxiliárem (48,7%), 116 bez něho a 6 případů lze chápat jako elidovaný auxiliár.⁷⁶ Tento úsek prorockých knih překládal příslušník mladší překladatelské skupiny. Stephen M. Dickey⁷⁷ zjistil ve staročeských skladbách z konce 14. století, že auxiliár ve 3. osobě préterit je v menšině: v *Asenechovi* se objevuje ve 28 % dokladů (z celkového počtu 246 tokenů), v *Životě Adama a Evy* pouze ve 14 % (z 292 tokenů).

Z druhé redakce, pro niž bylo typické přepracování novozákonního překladu, jsme excerpovali *Bibli litoměřickou* z roku 1429. Je to bible popsaná dříve Vladimírem Kyasem jako »typická památka II. redakce«. ⁷⁸ Podle novějších zjištění nicméně tato bible není zcela reprezentativním zástupcem druhoredakčního znění, má větší míru samostatných překladatelských řešení a někdy se přiklání k mladšímu znění druhé redakce.⁷⁹ Překlad *Matoušova evangelia* ve druhé redakci každopádně navazuje jazykově, a to včetně náboženské terminologie, na mladší fázi první redakce, zachovanou mj. v *Bibli olomoucké*. Z naší excerptce je zjevné, že v *Bibli litoměřické* výrazně stoupl zastoupení složeného préterita na úkor jednoduchých minulých časů: oproti *Bibli olomoucké* má zástupkyňe druhé redakce o 65 složených préterit ve třetích osobách více, to znamená nárůst o více než 40 %. V této souvislosti uvedme, že jednoduché minulé časy v mluvené češtině zanikly asi před koncem 14. století, jak na základě Husova úzu dovozuje Miroslav Komárek,⁸⁰ a že ve třetích osobách se držely nejdéle.⁸¹ Zároveň se však *Bible litoměřická* vrací k převaze složených préterit s auxiliárem ve 3. osobě (57,2%). Jejich procentuální zastoupení je sice nižší než v *Bibli drážďanské*, ale výrazně vyšší než v *Bibli olomoucké*. Výsledky však samozřejmě nelze zobecňovat na celý *Nový zákon*, natožpak na druhou redakci, která je značně různorodá.

Ze třetí redakce jsme excerpovali *Bibli padeřovskou*. Druhá a třetí redakce si byly co do doby vzniku i lexikálního ztvárnění velmi blízké, bližší než druhá redakce k první.⁸² Třetí redakce se oproti druhé vyznačuje výraznou uniformitou překladu⁸³ a ve *Starém zákoně* akcentem na doslovnost, kdežto *Nový zákon* byl revidován či upravován jen v malé míře,⁸⁴ přičemž v lexiku »především ustálil rozkolísanější podobu druhoredakčního textu«. ⁸⁵ *Bible padeřovská*, vzorný zástupce prvotního znění třetí redakce, vznikla v letech 1432-1435. V naší excerptci z *Mt* 1-14 je zřejmé, že ve srovnání s *Bibli litoměřickou* dále přibývalo složených préterit na úkor jednoduchých minulých časů: zvýšení počtu složených préterit ve 3. osobě z 222 na 346 znamená nárůst o cca 56 %. Na první pohled překvapivý je v *Matoušově evangeliu* výrazný nárůst podílu préteritálních tvarů třetích osob s auxiliárem: v našem úseku je jich téměř 90 %, ve srovnání s *Bibli litoměřickou* (cca 57 %), tedy o více než 30 %. Tak velký rozdíl – tentokrát ovšem v úbytku auxiliárů – se v našich datech vyskytl už jen u náměšťského *Nového zákona* (ve srovnání s první *Severýnkou*, viz dále). Vysokou míru užití pomocných sloves ve složených préteritech zjistila ve třetí redakci při rozboru *1S* 1-2 také Jana Zdeňková.⁸⁶ Zkoumala *Bibli olomouckou* z první redakce a *Bibli kladrubskou* z roku 1471 ze třetí redakce, a ačkoliv obě bible mají v tomto vzorku téměř identický počet složených préterit ve 3. osobě aktiva (60 a 62, přičemž každá z těchto památek má v daném úseku celkem 132 dokladů forem minulého času v činném rodě), auxiliár je v *Bibli olomoucké* přítomen ve 28 dokladech (46,7 %), avšak v *Bibli kladrubské* v 53 dokladech (85,5 %). Zdeňková to vysvětluje snahou »o překladatelskou důslednost« (typickou pro třetí redakci), a poněvadž se »jedná o důslednost v užívání ustupujícího jevu, vede tato důslednost

⁷⁶ Údaje z připravované disertace, písemná komunikace emailem dne 11. 11. 2020. Děkujeme autorce za poskytnutí dat.

⁷⁷ DICKEY, *See, Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 93-94.

⁷⁸ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (↵ pozn. 15), s. 91.

⁷⁹ KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (↵ pozn. 72), s. 85.

⁸⁰ KOMÁREK, Miroslav: *Dějiny českého jazyka*, Brno 2012, s. 212.

⁸¹ GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/II (↵ pozn. 3), s. 63.

⁸² Srov. KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (↵ pozn. 72), s. 90.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (↵ pozn. 15), s. 100.

⁸⁵ KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (↵ pozn. 72), s. 91.

⁸⁶ ZDENKOVÁ, Jana: *K užívání pomocného slovesa 3. osoby složeného préterita ve staročeské Bibli olomoucké a Bibli kladrubské*, in: HINCOVÁ, Katarína – GREGORÍK, Peter (eds.): *Rara avis XI. Zborník z XI. mezinárodnej filologickej konferencie. Trnava 23.-24. apríl 2014*, Trnava 2015, s. 385-396.

Préteritální auxiliár ve třetích osobách v *Matoušově evangeliu* ve starších českých biblích

k archaickému charakteru textu.⁸⁷ Bohuslav Souček udává pro *Zjevení* v tzv. *Novém zákoně v aksamitu* (Praha: Národní knihovna, sign. XVII D 19, cca polovina 15. století), rovněž ze třetí redakce, že »[p]erfekta nejsou nikdy bez pomocného slovesa«.⁸⁸ Není skutečně vyloučeno, že v 15. století se biblický styl začal ve třetí redakci vyznačovat výrazným podílem složených préterit s auxiliáry (pozdější opisy třetí redakce auxiliáry poněkud redukovaly)⁸⁹ a že tuto charakteristiku si ve srovnání s jinou českojazyčnou produkcí mohl s jistými výkyvy udržet až do střední češtiny, ověřit by to však musel rozsáhlejší průzkum.

Samostatnějším překladem na přechodu mezi třetí a čtvrtou redakcí je tzv. lupáčovská úprava, dochovaná mj. v *Novém zákoně muzejním mladším* z roku 1485,⁹⁰ jež jsme excerpovali. Lupáčovský překlad v sobě zahrnul starší tradici všech tří redakcí, ale zároveň byl v řadě případů inovativní, v lexiku podle rozboru Hany Kreisingerové⁹¹ zejména u sloves. V naší excerpti má *Nový zákon muzejní mladší* 402 dokladů složených préterit ve třetích osobách, ve srovnání s *Biblí padeřovskou* se tedy opět zvyšuje podíl složených préterit (z 346 na 402, tj. o 16 %). Velmi pozoruhodný je ovšem procentuální podíl zastoupení auxiliárů u nich: v lupáčovské modifikaci dosahuje pouze 52,7 % a v tomto smyslu se blíží druhoredakční *Bibli litoměřické* (57,2 %) a prvoredakční *Bibli drážďanské* (67,1 %), kdežto *Bible olomoucká* s revizí *Evangelia sv. Matouše s homiliemi* (33,1 %) a *Bible padeřovská* (89,6 %) se v naší sondě prozatím jeví spíše jako krajní póly, vymezující u sledovaného jevu mantinely staročeského biblického stylu.

Nyní přistoupíme k produkci tištěné. Čtvrtá redakce, zastoupená v naší excerpti *Bibli pražskou*, pokračuje ve frekvenci auxiliárů a složených préterit v linii lupáčovské úpravy: počet préterit nadále stoupá, ale jen velmi nepatrně (ze 402 na 415, tj. o cca 3 %) a naopak podíl préteritálních tvarů třetích osob s auxiliárem mírně klesá (z 52,7 % na 46,0 %, tj. cca o 7 %).

První tištěná bible 16. století, *Bible benátská*, odstranila imperfekta a podstatnou část aoristů, takže ve srovnání s *Bibli pražskou* značně zvyšuje počet složených préterit (ze 415 na 508, tj. zhruba o pětinu). Podíl tvarů třetích osob s auxiliárem však v našem vzorku nadále mírně klesá: z 46,0 % v *Bibli pražské* na 41,3 % v *Bibli benátské*; podle dosavadního bádání bychom spíše čekali výrazný podíl nových préteritálních forem s auxiliáry. Procentuální zastoupení auxiliárů poté pokračuje v nevýrazném poklesu v *Severýnových biblích*: v první na 35,8 %, ve druhé na 31,5 %, zároveň jsou eliminovány drobné zbytky jednoduchých minulých časů a jsou realizovány některé další drobné změny. Do excerpte jsme nicméně zahrnuli také dva *Nové zákony*, *Kladyánův* a *Lukášův*, neboť v nich se projevuje snaha navázat na starší překlady oživením jednoduchých minulých časů. V naší excerpti je to dobře viditelné na snížení absolutního počtu složených préterit ve třetích osobách (v *Benátské bibli* celkem 508, u Kladyána 407, u Lukáše jen 339, tj. méně než v *Bibli padeřovské*, cca o století starší) i na procentuálním zastoupení auxiliárů: u Kladyána dosahuje 52,8 %, je tedy vyšší než v tištěných biblích a shoduje se s lupáčovskou úpravou (*Nový zákon muzejní mladší* 52,7 %), což platí i pro absolutní počet složených préterit (u Kladyána 407, v *Novém zákoně muzejním mladším* 402). Za hodné pozoru považujeme, že doslovný a v některých ohledech archaizující *Lukášův Nový zákon* je přes výrazné snížení počtu složených préterit v míře zastoupení auxiliárů (38,6 %) zhruba na stejné úrovni jako první *Severýnova bible* z téhož desetiletí (35,8 %). Blíže statisticky není prověřeno, nakolik oproti *Bibli benátské* odstraňoval auxiliár ve *Zjevení Nový zákon plzeňský* z roku 1527, podle Bohuslava Součka *jest »zhusta odstraňuje«*.⁹²

Radikální řez do české překladatelské tradice provedl náměšťský *Nový zákon*, který ve sledovaném úseku Mt 1-14 auxiliáry ve třetích osobách složeného préterita neobsahuje vůbec (v tabulce a grafu proto není uveden). Pokud jde o celé bible, jako důležitá edice akcelerující ústup auxiliárů se jeví *Bible Netolického* (*Norimberskou bibli* z roku 1540 jsme neexcerpovali, neboť až na detaily věrně otiskla Severýnovo druhé znění):⁹³ oproti druhé *Severýnově bibli* redukovala jejich přítomnost z 31,5 % na 7,9 %. Další, ale už jen malou redukcí pomocných sloves přinesla druhá *Melantrichova bible* (*BiblMel2*). Stejný počet auxiliárů, patnáct, udržuje i čtvrté vydání

⁸⁷ ZDENKOVÁ, Jana: *K užívání pomocného slovesa 3. osoby složeného préterita* (↵ pozn. 86), s. 391.

⁸⁸ SOUČEK, Česká Apokalypsa v husitství (↵ pozn. 16), s. 108.

⁸⁹ KYAS, Česká bible v dějinách národního písemnictví (↵ pozn. 15), s. 106.

⁹⁰ ДЖУНКОВА, Катарина: *Новый Завет Мартина Лупача как источник четвертой редакции древнечешского перевода Библии*, in: *Источники Филологические науки. Вопросы теории и практики* 12 (2019), s. 244.

⁹¹ KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (↵ pozn. 72), s. 87.

⁹² Srov. SOUČEK, Česká Apokalypsa v husitství (↵ pozn. 16), s. 137.

⁹³ KYAS, Česká bible v dějinách národního písemnictví (↵ pozn. 15), s. 164.

(*Bib(Mel4)*) a na všech těchto místech má auxiliár také *Veleslavínův Nový zákon* z roku 1597⁹⁴ a *Bible Samuela Adama z Veleslavína*.⁹⁵ Zmíněný zásah do kontinuity české tradice v biblich spojených s Melantrichovým jménem lze připsat vlivu náměšťské gramatiky.

Bratrské texty druhé poloviny 16. století mají ve zkoumaném rozsahu obdobně nízký počet préteritálních auxiliárů ve třetích osobách jako linie melantrišská. Za závažnou však považujeme výraznou závislost *Blahoslavova Nového zákona* z roku 1564 v kladení auxiliáru na textu druhé *Melantrichovy bible*: je sotva náhodné, že např. z první stovky excerpovaných dokladů mají oba překlady jen jednou auxiliár, a to na stejném místě v *Mt 2,20* (»jsou zemřeli« *Bible Melantrichova* – »sou zemřeli« *Blahoslavův Nový zákon* z roku 1564 a později i *Šesti dílka* a další bratrské edice). Podobně je tomu na dalších místech, kde druhá *Melantriška* auxiliár uchovala, tato místa se většinou kryjí s místy, na nichž má auxiliár také *Blahoslavův Nový zákon*, a později lze pod množinu míst s auxiliárem ve čtvrté *Bibli Melantrichově* subsumovat většinu míst v *Šesti dílce*. Výše zmíněný stav lze interpretovat jako nenápadné, ale výmluvné svědectví o Blahoslavově závislosti na melantrišském znění z druhé poloviny padesátých let 16. století a také jako příspěvek k uznávané relativní chronologii vzniku Blahoslavova překladu: průzkum auxiliárů ve 3. osobě složeného préterita potvrzuje, že Blahoslav nemohl připravovat svůj překlad *Matoušova evangelia* (či jen jeho konečnou redakci?) dříve než v roce 1557, kdy byla druhá *Melantriška* dotištěna. *Netolického Nový zákon* z roku 1551⁹⁶ má totiž ve stopách *Bible Netolického* stále větší zastoupení složených préterit než *Melantriška* z roku 1556-1557, ty se však nepromítly do Blahoslavova překladu, např. v *Mt 12,3*: »jest lačněl«, *Mt 12,40*: »jest byl«, *Mt 13,33*: »jest zkysalo«.

Kralický Nový zákon z roku 1601 a *Kralická bible* z roku 1613, které do tabulky a grafu zahrnutý nejsou, ponechávají auxiliár z jedenácti míst *Šesti dílky* pouze na čtyřech (*Mt 2,20*: »sou zemřeli«; *Mt 6,16*: »vzaliť sou«; *Mt 12,28*: »přišlot jest«; *Mt 14,2*: »jest vstal«). Druhé vydání *Nového zákona Šesti dílky* se tedy k auxiliárům ve třetích osobách stavělo rezervovaněji než Blahoslav a první vydání *Kralické bible šesti dílné*.⁹⁷ Celkově je však dokladů ve druhé polovině 16. století velmi málo: jejich procentuální zastoupení se ve zkoumaném rozsahu zohledněných tisků pohybuje v rozmezí od 2,5 do 3,2% z možných pozic. Blahoslavův překlad a *Šesti dílka* obsahují v úhrnu méně préteritálních forem třetích osob než *Bible Melantrichovy*. Je to dáno hlavně dvěma faktory: 1) přezentem historickým a 2) kondenzací pomocí přechodníkových konstrukcí. Rozdíly mezi dalšími vydáními od *Bible benátské* do *Bible Severýnovy* plynou z drobných změn v soustavě časů a způsobů (prézens historický, subjunktiv, zčásti jiná předloha, variantní znění apod.). V první *Severýnově bibli* počítáme mezi určité slovesné tvary vícekrát doložený tvar řek (na místě, kde mají další překlady a *Vulgata Clementina*⁹⁸ finitní tvary) – *Mt 3,15*: »odpověděv Ježíš, řek jemu«; *Mt 9,6*: »tehdy řek dnů zlámanému«; *Mt 9,22*: »uzřev ji, řek«.

Nemůžeme se v této sondě pouštět do úvah o rozličných proměnných, které mohly mít na postup préteritálních tvarů s nulovým osobním morfem vliv, např. o vlivu délky klauze, umístění v hlavní/vedlejší větě, o vlivu podob kontextuálně blízkých složených préterit, o vlivu slovesného rodu a vidu, jmenného rodu, o vázanosti auxiliárů na konkrétní lemmata a o vlivu jejich frekvence, o typografických omezeních (»zahuštěnost« řádku) či o vlivu předloh, např. latinských indikativů perfekta typu *Mt 9,18*: »defuncta est« – *Bib/Drážď*: »jest skončala«.⁹⁹ Vysoká míra identity evangelijního biblického textu by zkoumání některých těchto proměnných na dostatečně velkém vzorku zřejmě také umožňovala. K jedné proměnné bychom se však chtěli stručně vrátit.

⁹⁴ *Nový zákon* [...], Praha 1597. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 C 32, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017121&local_base=KPS [cit. 1. 12. 2020]. *Knihopis* K17117.

⁹⁵ *Bibli česká* [...], Praha 1613. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 A 9, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000009531&local_base=KPS [cit. 4. 11. 2020]. *Knihopis* K01106.

⁹⁶ *Nový zákon* [...], Praha 1551. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 D 92, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017109&local_base=KPS [cit. 11. 11. 2020]. *Knihopis* K17105.

⁹⁷ Komenského *Manuálík* v *Mt 2,20* a *6,16* auxiliár nemá, pasáže v *Mt 12,28* a *14,2* zkracuje, takže odpovídající slovesa neobsahuje. Tvar 3. osoby s auxiliárem obsahuje ale ve shodě s *NZ1601* a *Kralickou bibli* z roku 1613 např. v *Mt 27,23,64*, viz HROZNÝ, Jindřich (ed.): *Manuálík aneb Jádro celé Bibli svaté* [...] [= Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XVIII. (7.)], Brno 1926.

⁹⁸ *Vulgata Clementina*, in: *Clementine Vulgate Project*, <http://vulsearch.sourceforge.net/index.html> [cit. 15. 11. 2020].

⁹⁹ K proměnným srov. např. DICKEY, *See, Now They Vanish* (◀ pozn. 26).

Průzkum jedné proměnné: kategorie čísla a ústup auxiliárů

Podle Gebauera zanikal auxiliár dříve ve 3. osobě singuláru (která je častější) než plurálu. Pro současnou češtinu v korpusu SYN2005 platí, že 3. osoba singuláru préterita tvoří 71,7% všech tvarů indikativa préterita (1. osoba singuláru 8,4%, 2. osoba singuláru 1,2%, 1. osoba plurálu 2,5%, 2. osoba plurálu 0,2%) a 3. osoba plurálu 16,0%,¹⁰⁰ tj. v korpusových datech je 3. osoba singuláru minulého času zhruba čtyřiapůlkrát častější. To vcelku dobře odpovídá i starším a méně přesným údajům¹⁰¹ a tento poměr do jisté míry koresponduje i s našim vzorkem *Mt 1-14*: pro 3. osobu singuláru jsme excerpovali v rozsahu *Bible drážďanské až Bible Netolického (BiblíNet)*, tedy za cca dvě století do poloviny 16. věku, celkem 3 246 dokladů, pro 3. osobu plurálu 1 209 dokladů (řídce duálové tvary zde teď ponecháváme zcela stranou). Ze zmíněných 3 246 dokladů v singuláru mělo auxiliár 1 224, tj. 37,7%. Z 1 209 dokladů na 3. osobu plurálu mělo auxiliár 677, tj. 56,0%, přičemž platí, že v každém zkoumaném prameni bylo procentuální zastoupení auxiliárů ve 3. osobě plurálu vyšší než ve 3. osobě singuláru. Data z našeho vzorku tak zřejmě podporují výše uvedený Gebauerův postřeh. Nejmarkantnější je přítom procentuální rozdíl mezi singulárem a plurálem překvapivě v *NZ1525*, jenž má jinak složených préterit v důsledku svého návratu k jednoduchým minulým časům z námi excerpovaných pramenů 16. století nejméně, a dále v *Bibli olomoucké* a na mladší verzi první redakce navazující *Bibli litoměřické. Lukášův Nový zákon* je také jediným pramenem, v němž v absolutní četnosti složených préterit s auxiliárem převládají tvary 3. osoby plurálu nad tvary 3. osoby singuláru (➤ Tab. 3), a jeho jazyk (s dativy plurálu *-om*, komparativy adverbii *raději, lehčejí*, doloženou diftongizací *kteřajž strom*, zájmeny *všeliký, jenž, všichni* atd.), jenž po poměrně dlouhou dobu spolufarmoval jazykový úzus v bratrských sborech, si zaslouží další pozornost. Výsledky v distribuci tvarů 3. osoby singuláru s auxiliárem a bez něho mohlo jen do jisté míry zkreslit stereotypní opakování sloves v Ježíšově rodokmenu v *Mt 1*, *Bible benátská* nebo první *Severýnova bible* totiž ukazují, že i ve schematických formulích rodokmenu bylo střídání tvarů s auxiliárem a bez něho možné. Přehled počtu forem v singuláru a plurálu s auxiliárem a bez něho (duál ponecháváme nyní stranou, jeho četnost je v našem vzorku vždy menší než deset výskytů) zachycují Tabulky 2 a 3 níže. Souhrnné údaje z obou tabulek jsou představeny v Tabulce 4 (duál je i v tomto případě ponechán stranou).

Stanovení příčin zjištěného stavu není jednoznačné. Z materiálu jsme se zaměřili na jedinou proměnnou – navíc tu, která podle Stephena M. Dickeyho¹⁰² ze sedmi jím zkoumaných faktorů ovlivňuje ne/přítomnost auxiliáru nejméně – a není jasné, do jaké míry se na zjištěném stavu mohly spolupodílet proměnné další, jako např. postavení ve vedlejší větě, kategorie vidu, slovesný rod, přítomnost příslovecného určení času ad. Takový průzkum je však mimo možnosti tohoto příspěvku. Vyjdeme z Gebauerova zjištění, podporovaného i našim materiálem.

Ve 14. století už musíme zřejmě počítat se závěrečným stupněm gramatikalizace složeného préterita, původní spona pak fungovala jako auxiliár, enklitizovala se¹⁰³ (i když proces přeměny v »čistokrevnou« příklonku zaujímající výhradně druhou pozici byl završen daleko později)¹⁰⁴ a negace se přesunula na *l*-ové participium. Slovosledné postavení préteritálních auxiliárů v první redakci staročeské bible svědčí o plné enklitizaci,¹⁰⁵ v nejstarší české próze se objevují jen zbytkové stopy jejich původní schopnosti nést přízvuk.¹⁰⁶ S postupným pronikáním složeného préterita na místo jednoduchých minulých časů se počítá již pro pozdní praslovanštinu, dokládají ho už *Kyjevské listy* a *Frizinské památky*.¹⁰⁷ Ve staroslověnských památkách se nalézá

¹⁰⁰ BARTON, Tomáš et al.: *Statistiky češtiny*, Praha 2009, s. 166.

¹⁰¹ JELÍNEK, Jaroslav – BEČKA, Josef Václav – TĚSITELOVÁ, Marie: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*, Praha 1961, s. 91, uvádějí, že singulárové tvary sloves převládají nad plurálovými zhruba v poměru 3 : 1.

¹⁰² DICKEY, See, *Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 105.

¹⁰³ KOSEK, Pavel: *Development of Word Order of Preterit Auxiliary Clitics in the Old Czech Bibles*, in: ZIKOVÁ, Markéta – ČAHA, Pavel – DOČEKAL, Mojmir (eds.): *Slavic Languages in the Perspective of Formal Grammar. Proceedings of FDSL 10.5, Brno 2015, Frankfurt am Main 2015*, s. 195; KOSEK, Pavel: *Slovesled auxiliáru préterita v českých raně novověkých biblích*, in: *Linguistica Brunensia* 63 (2015), s. 113.

¹⁰⁴ KOSEK, Pavel – ČECH, Radek – NAVRÁTILOVÁ, Olga – MAČUTEK, Ján: *On the Development of Old Czech (En)clitics*, in: *Glottometrics* 40 (2018), s. 59.

¹⁰⁵ KOSEK, Pavel: *Wortstellung des Präteritum-Auxiliars in der ältschlechischen Olmützer Bibel*, in: *Die Welt der Slawen* 62 (2017), s. 39.

¹⁰⁶ KOSEK, Pavel: *Die Wortstellung des Präteritum-Auxiliars in den ältesten tschechischen Prosatexten*, in: *Zeitschrift für Slawistik* 62 (2017), s. 642.

¹⁰⁷ HORÁLEK, Karel: *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, s. 229.

celkem zhruba 600 případů složeného préterita, asi 10 000 aoristů a okolo 2 300 imperfekt, v *Supraslském kodexu* je často doloženo složené préteritum bez auxiliáru.¹⁰⁸

	<i>BiblDrážď</i>		<i>BiblOl</i>		<i>BiblLit</i>		<i>BiblPad</i>		<i>NZMuzMl</i>		<i>BiblPraž</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>Mt 1</i>	41	0	45	0	41	0	4	0	47	0	42	1
<i>Mt 2</i>	0	0	8	4	4	1	3	0	10	3	13	7
<i>Mt 3</i>	0	0	2	1	2	0	0	0	1	2	4	2
<i>Mt 4</i>	0	0	4	1	9	0	6	0	13	4	18	3
<i>Mt 5</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
<i>Mt 6</i>	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<i>Mt 7</i>	0	1	1	0	1	0	0	0	1	2	1	1
<i>Mt 8</i>	2	0	2	0	2	0	5	0	9	4	13	9
<i>Mt 9</i>	0	0	3	0	6	0	1	1	14	2	18	3
<i>Mt 10</i>	0	0	3	0	3	0	1	0	3	0	2	0
<i>Mt 11</i>	2	0	5	0	3	0	1	0	3	1	5	0
<i>Mt 12</i>	2	0	2	0	5	0	2	0	6	3	5	6
<i>Mt 13</i>	1	0	13	1	11	1	5	0	22	6	15	12
<i>Mt 14</i>	0	0	8	1	6	0	6	1	22	12	28	15
CELKEM	48	1	97	8	93	2	34	2	151	39	165	59
Σ	49		105		95		36		190		224	

Tab. 2:
Zastoupení préterit
bez auxiliáru
ve třetích osobách
singuláru a plurálu

	<i>BiblBen</i>		<i>NZ1518</i>		<i>NZ1525</i>		<i>BiblSev1</i>		<i>BiblSev2</i>		<i>BiblNet</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>Mt 1</i>	41	1	44	1	46	0	43	1	50	1	55	1
<i>Mt 2</i>	15	7	12	6	13	2	17	8	19	11	25	13
<i>Mt 3</i>	7	3	4	0	4	0	9	3	12	3	15	3
<i>Mt 4</i>	22	5	13	6	16	2	23	4	23	4	30	8
<i>Mt 5</i>	1	0	0	0	0	1	2	0	2	0	3	1
<i>Mt 6</i>	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0
<i>Mt 7</i>	4	2	1	2	2	1	5	1	6	2	8	7
<i>Mt 8</i>	25	10	9	5	12	0	30	10	32	10	40	17
<i>Mt 9</i>	28	6	11	1	21	0	32	9	33	11	42	16
<i>Mt 10</i>	2	0	2	0	4	1	2	0	4	0	6	0
<i>Mt 11</i>	7	0	3	1	7	2	9	0	9	0	13	2
<i>Mt 12</i>	14	6	6	3	15	3	17	8	17	7	22	12
<i>Mt 13</i>	21	14	20	7	22	4	26	15	26	16	36	26
<i>Mt 14</i>	39	17	22	13	29	1	38	16	38	17	49	25
CELKEM	226	71	147	45	192	17	253	75	271	82	345	131
Σ	297		192		209		328		353		476	

¹⁰⁸ STIEBER, Zdzisław: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 2005, s. 233-234.

Tab. 3:
Zastoupení préterit
s auxiliárem
ve třetích osobách
singuláru a plurálu

	<i>BiblDrážď</i>		<i>BiblOl</i>		<i>BiblLit</i>		<i>BiblPad</i>		<i>NZMuzMf</i>		<i>BiblPraž</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>Mt 1</i>	5	0	4	2	3	0	49	0	8	0	14	0
<i>Mt 2</i>	9	3	1	3	9	5	17	9	11	10	8	7
<i>Mt 3</i>	1	0	0	0	2	0	8	0	5	1	3	1
<i>Mt 4</i>	6	0	0	0	5	2	18	4	10	3	7	1
<i>Mt 5</i>	1	2	1	2	1	2	2	3	3	3	2	3
<i>Mt 6</i>	0	3	0	3	0	3	0	3	1	3	1	3
<i>Mt 7</i>	3	1	3	3	5	5	8	6	7	4	7	5
<i>Mt 8</i>	1	0	2	0	5	5	10	9	14	10	15	5
<i>Mt 9</i>	6	0	3	0	18	2	29	8	19	5	17	4
<i>Mt 10</i>	4	2	1	1	2	2	4	2	2	2	3	2
<i>Mt 11</i>	6	6	0	2	4	2	10	2	5	2	4	2
<i>Mt 12</i>	7	4	7	1	8	0	19	6	12	6	13	5
<i>Mt 13</i>	20	4	3	6	14	9	22	21	13	20	15	14
<i>Mt 14</i>	2	2	3	1	13	1	25	15	15	12	12	9
CELKEM	71	27	28	24	89	38	221	88	125	81	121	61
Σ	98		52		127		309		206		182	

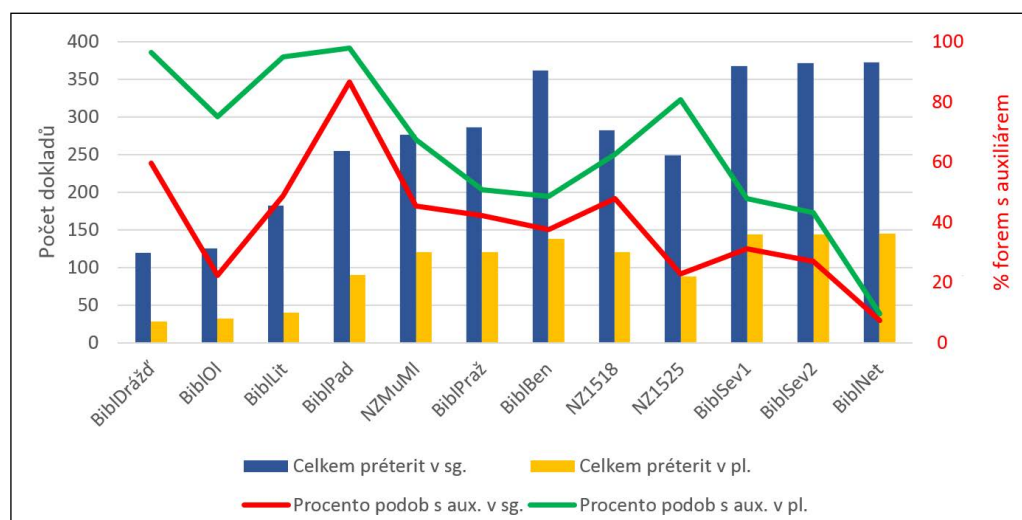
	<i>BiblBen</i>		<i>NZ1518</i>		<i>NZ1525</i>		<i>BiblSev1</i>		<i>BiblSev2</i>		<i>BiblNet</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>Mt 1</i>	15	0	12	0	6	0	12	0	5	0	1	0
<i>Mt 2</i>	10	7	11	6	4	3	8	6	6	3	0	1
<i>Mt 3</i>	4	1	4	1	2	0	2	1	2	0	0	0
<i>Mt 4</i>	7	2	10	3	7	2	7	4	7	4	0	0
<i>Mt 5</i>	3	3	3	3	2	2	2	3	2	3	1	2
<i>Mt 6</i>	1	3	1	3	0	3	1	0	1	3	0	3
<i>Mt 7</i>	7	5	7	4	5	5	6	6	5	5	3	0
<i>Mt 8</i>	16	5	15	9	7	9	11	8	10	7	2	0
<i>Mt 9</i>	21	6	22	6	6	4	17	8	15	6	6	1
<i>Mt 10</i>	3	2	3	2	0	1	3	2	2	2	0	2
<i>Mt 11</i>	4	3	5	2	2	1	4	3	4	3	1	1
<i>Mt 12</i>	14	6	12	6	4	5	13	5	13	5	8	1
<i>Mt 13</i>	19	15	15	19	7	25	16	14	16	13	4	3
<i>Mt 14</i>	12	9	15	11	5	11	12	9	12	8	1	0
CELKEM	136	67	135	75	57	71	114	69	100	62	27	14
Σ	203		210		128		183		162		41	

	<i>BiblDrážď</i>		<i>BiblOl</i>		<i>BiblLit</i>		<i>BiblPad</i>		<i>NZMuzMl</i>		<i>BiblPraž</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
Celkem s auxiliárem	71	27	28	24	89	38	221	88	125	81	121	61
Celkem bez auxiliáru	48	1	97	8	93	2	34	2	151	39	165	59
Σ	119	28	125	32	182	40	255	90	276	120	286	120
% tvarů s auxiliárem	59,7	96,4	22,4	75,0	48,9	95,0	86,7	97,8	45,3	67,5	42,3	50,8

Tab. 4: Absolutní a procentuální zastoupení préteritálních tvarů ve třetích osobách singuláru a plurálu s auxiliárem a bez něho

	<i>BiblBen</i>		<i>NZ1518</i>		<i>NZ1525</i>		<i>BiblSev1</i>		<i>BiblSev2</i>		<i>BiblNet</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
Celkem s auxiliárem	136	67	135	75	57	71	114	69	100	62	27	14
Celkem bez auxiliáru	226	71	147	45	192	17	253	75	271	82	345	131
Σ	362	138	282	120	249	88	367	144	371	144	372	145
% tvarů s auxiliárem	37,6	48,6	47,9	62,5	22,9	80,7	31,1	47,9	27,0	43,1	7,3	9,7

Data z posledních dvou řádků Tabulky 4 zobrazuje přehledně Graf 2:

Graf 2: Celkové zastoupení složených préterit s auxiliárem a bez něho v singuláru a v plurálu (pravá svislá osa představuje procentuální stupnici)

Při gramatikalizaci složeného préterita se posléze můžou jeho formy redukovat. Ve slovanských jazycích, které gramatikalizovaly pro minulý čas konstrukci s *l*-ovým participiem,¹⁰⁹ pozorujeme často fonetickou redukci auxiliárů, projevující se jednak v syntetizaci tvarů (typicky polština), jednak v zániku auxiliáru (v celém paradigmatu východoslovanské jazyky). Na východě tento proces proběhl rychleji, např. ve staroruských nápisech na březové kůře jsou doklady na vypouštění auxiliáru ve 3. osobě už v 11. století a pak ve století 12. až 13. jsou složená préterita bez auxiliárů dosti často.¹¹⁰ Na syntetizaci grafickou ve střední češtině <bylímfe> upozornil František Kopečný, až Rosova gramatika žádá psaní zvlášť.¹¹¹ Ve 3. osobě odstranily auxiliár čeština, slovenština, polština (a makedonština), částečně srbština a chorvatština (u zvratných sloves),¹¹² někde je kolísání (bylo např. v polabštině, v kašubštině auxiliár

¹⁰⁹ Na okrajích slovanského areálu (lužická srbština, dnes vymřelá polabština, zčásti srbština, chorvatština, v dialektch jsou i zbytky v některých dalších jazycích) a v bulharštině a makedonštině zůstaly zachovány v různé míře jednoduché minulé časy, srov. STIEBER, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (← pozn. 108), s. 225.

¹¹⁰ DICKEY, *See, Now They Vanish* (← pozn. 26), s. 79; STIEBER, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (← pozn. 108), s. 234.

¹¹¹ KOPEČNÝ, František: *Základy české skladby*, Praha 1962, s. 95-96.

¹¹² Srov. DALEWSKA-GREŃ, Hanna: *Języki słowiańskie*, Warszawa 2002, s. 356-357.

Préteritální auxiliár ve třetích osobách v *Matoušově evangeliu* ve starších českých biblích

zanikl).¹¹³ V obecné češtině dospěl ovšem vývoj dál odstraněním auxiliáru i z prvních osob (*já myslím, my tušíme*), což je proces doložený kupříkladu i v některých slovenských dialektech.

Třetí osoby jako tzv. bezpříznakové s proměnlivým a externě vyjádřeným subjektem prošly ekonomickou redukcí tvarů i v přítomných tvarech (psl. **vedetb* > stč. *vede*, **vedotb* > stč. *vedú*). Největší systémový tlak tendence k ekonomičnosti lze očekávat ve frekventovanější 3. osobě singuláru, pro sledování tohoto procesu ale bohužel nemáme dostatek dat. Není ovšem zcela vyloučeno, že 3. osoba singuláru byla už v praslovanských dialektech původně tvořena jen přítomným kmenem.¹¹⁴ Ne zcela jednoznačná je interpretace tvarů třetích osob obsahujících koncové <t> v českých a česko církevněslovanských glosách z první poloviny 12. století, glosách Jagičových a Paterových; v bohemikách zapsaných hebrejským písmem u autorů spjatých s pražským prostředím první poloviny 13. století se koncové <t> ve třetích osobách přítomných tvarů neobjevuje.¹¹⁵ Důležitost 3. osoby singuláru můžeme ilustrovat alespoň pozdními nářečnými inovacemi, jako je složený zápor s *není* (např. na Frenštátsku *neňi sem, neňi sy, neňi, neňi zmy, neňi ste, neňi su*).¹¹⁶

Pokud jde o složené préteritum, v češtině 14. století jsou bezpečně doloženy slabičně redukováné enklitické tvary, pro 2. osobu singuláru *s*, např. *pozvalš, svítěžš, mohš, tys oheň horující*, pro 3. osobu singuláru *j*, např. *jímžto j nebyš; kdyžto j uzřela anděla, to j proto buoh učinil*¹¹⁷ (ve staré češtině jsou zkrácené tvary doloženy i ve funkci neauxiliárové, *j* ve funkci plnovýznamové a sponové, *s* ve funkci sponové).

Auxiliár se po gramatikalizaci složeného préterita mohl odstraňovat snáze tam, kde to bylo v souladu s morfemickou strukturou soustavy slovesných tvarů, a to zejména v přítomtu, neboť naprostou většinu slovesných tvarů tvoří součet tvarů přítomtu a minulého času (v SYN2005 tvoří indikativ prézenta cca 47 % a indikativ préterita cca 45 % v rozložení časů a způsobů u sloves).¹¹⁸ Po gramatikalizaci složeného préterita plní původní spona funkci osobního morfu¹¹⁹ – a v přítomtu¹²⁰ pozorujeme příznačný nulový osobní morf ve 3. osobě singuláru (*on bře-e-0, děl-á-0, pros-i-0*, od konce 14. století ještě zřejmý proniknutím tvarů 1. osoby typu *děl-á-m, pros-i-m*), kdežto ve 3. osobě plurálu nikoliv (*oni ber-0-ú, děl-aj-ú, pros-0-ie*). Také pro polštinu, v níž funkce auxiliáru jako osobního morfu došla následně naplnění syntetizací (*byłem, byłeś* atd.), platí, že ve 3. osobě ustupovaly auxiliáry dříve v singuláru a v plurálu později,¹²¹ v mluveném jazyce se už v 15. století auxiliár ve třetích osobách neužíval.¹²² Strukturální spjatosti složeného préterita s přítomtem v češtině si všiml také Kopečný,¹²³ jenž upozornil na paralelu z ruštiny: obligatorní osobní zájmena u préterit (u nichž auxiliáry brzo odpadly) si vynutila povinné užívání personálií i v přítomtu.

Ještě jedna poznámka k nulovému osobnímu morfu: ten pozorujeme ve staré češtině také ve 2. a 3. osobě singuláru v kondicionálu: *pros-i-l-0 by-0*, kdežto ve 3. osobě plurálu ještě v rané staré češtině zřejmě dožíval postupně mizející kondicionál *pros-i-l-i by-chu*. Ve 14. století již dominuje kondicionál 3. osoby plurálu s *by* (dvojí manifestace gramému čísla byla redundantní) a vytváří se symetrie *dělal by : dělali by - dělal : dělali* (později vidíme spjatost préteritálních a kondicionálových tvarů tvořených pomocí *l*-ového přičestí např. na inovaci v podobě *-s* ve 2. osobě singuláru *bys* podle typu *dělals*, nebo nářečně snad ve tvarech préterita typu *michme*

¹¹³ STIEBER, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (◀ pozn. 108), s. 236.

¹¹⁴ Srov. např. LANGSTON, Keith: *The Morphology of Slavic*, in: KLEIN, Jared – JOSEPH, Brian – FRITZ, Matthias (eds.): *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics. HSK 41.3*, Mouton 2018, s. 1552; OLANDER, Thomas: *Proto-Slavic Inflectional Morphology. A Comparative Handbook*, Leiden – Boston 2015, s. 324-327.

¹¹⁵ BLÁHA, Ondřej et al.: *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země*, Praha 2015, s. 290.

¹¹⁶ BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (◀ pozn. 14), s. 201.

¹¹⁷ Doklady ze Staročeské textové banky z textů 14. století. *Staročeská textová banka*, verze dat 1.1.16, <https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB> [cit. 9. 11. 2020].

¹¹⁸ BARTOŇ, *Statistiky češtiny* (◀ pozn. 100), s. 165.

¹¹⁹ LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER, *Historická mluvnice češtiny* (◀ pozn. 8), s. 244.

¹²⁰ Pro jednoduchost zde uvádíme jen tvary nedokonavých sloves. Přítomní tvary dokonavých sloves vyjadřují typicky futurum.

¹²¹ MIGDALSKI, Krzysztof: *The Syntax of Compound Tenses in Slavic*, Utrecht 2006, s. 41.

¹²² STIEBER, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (◀ pozn. 108), s. 235.

¹²³ KOPEČNÝ, *Základy české skladby* (◀ pozn. 111), s. 98-99.

to *viskoumali* na Prachaticku).¹²⁴ Konečně můžeme připomenout i nulu v aoristu (*vy-pros-i-0*), jejíž složené préteritum začalo jako první nahrazovat,¹²⁵ ve staré ruštině o tomto procesu svědčí nápisy na březové kůře.¹²⁶

Dvojitá vývojová linie préteritálního auxiliáru a neauxiliárového *býti* v některých jazycích potvrzuje specifičnost obou sad tvarů, tedy to, že préteritální auxiliár funguje odlišně. Zůstane-li u češtiny: pro 2. osobu singuláru je dnes ve funkci spony jen *-s* řídke (dříve *tys hoden, zdrávas*), v nářečích se ve funkci samostatného *býti* prosadily pozdní analogické tvary (nejen na Moravě *su*, od 18. stol. *seš*,¹²⁷ dále *seme, sete* v Podještědí a jinde; je příznačné, že v jihozápadočeské skupině, kde je ve 2. osobě singuláru *dělal jsi*, byly také na Doudlebsku zachovány zbytky auxiliárů, vývoj préteritálních tvarů zde tedy nedošel tak daleko a analogie podle prézentu se prosadila i v kondicionálních tvarech jako *ty by si chtěl*), na rozdíl od krátké odpovědi futurálním auxiliárem (*Budeš nakupovat? – Budu.*; též v pasivu: *Je teď zkoušen? – Je.*) je taková reakce u složeného préterita vyloučena, auxiliáry v něm fungují tedy skutečně jako nesamostatné osobní morfy. O zeslabení původní spony svědčí i možnost příklonné *-s* v mluvené češtině opakovat (*tys tam byl/s*).¹²⁸ Auxiliáry jsou enklitika, kdežto spona či existenciální *býti* nikoliv. Neauxiliárové *býti* může být modifikováno (*bývám* s rysem neaktuálnosti a opakovosti), kdežto auxiliár nikoliv (**bývám nes*). O negaci jsme se už zmínili. Rozdíl mezi auxiliárovým a samostatným *býti* se snažil bratrský pravopis vystihnout pomocí pobočné slabiky (*jsem – sem, jsi – si* atd.). Bylo by zajímavé zjistit, jestli distribuce dublety *je / jest* souvisí do nějaké míry s auxiliárovým a samostatným užitím, než byly auxiliáry ze 3. osoby singuláru odstraněny.

Vyšší frekventovanost 3. osoby singuláru než plurálu by zároveň znamenala větší systémový tlak tendence k ekonomičnosti na fonetickou redukci tohoto gramatikalizovaného tvaru.¹²⁹ Na druhé straně v nejfrekventovanější, 3. osobě se nejdéle drží jednoduché minulé časy,¹³⁰ to by mohlo znamenat, že třetí osoby složeného préterita mohly být zpočátku procesu expanze složeného préterita na místo jednoduchých minulých časů frekvenčně relativně oslabena. V této souvislosti můžeme uvést Horálkovo zjištění, že tvary složeného préterita pronikaly nejprve do 2. osoby singuláru (na místo aoristů)¹³¹ – podobně uvažuje i Dickey¹³² na základě rozboru staročeského *Života Adama a Evy*, při němž zjistil absenci aoristů ve druhých osobách. To by snad mohlo naznačovat souvislost postupného nabourávání původního temporálního systému s frekvencí tvarů, neboť 2. osoba je podle korpusových dat pro současnou češtinu nejméně frekventovanou osobou ze singuláru a tvarové redukci podléhá její préteritální tvar určitě už ve 14. století (*dělal/s*). I v tomto případě ale bude zapotřebí podrobnějšího výzkumu distribuce v jednotlivých číslech a osobách alespoň v češtině historické doby. Jsme si také vědomi toho, že vztah frekvence a jazykové změny nemusí být přímočarý.

Závěry

Préteritální auxiliár ve třetích osobách byl podle naší sondy v *Mt* 1-14 ve starší verzi první redakce staročeského překladu, dochované v *Bibli drážďanské*, ještě často zachovávan (cca na dvě třetiny možných pozic), výrazně ho ovšem redukovala mladší verze první redakce (cca na třetinu možných pozic) – avšak ta zde navázala na *Evangelium sv. Matouše s homiliemi. Bible litoměřická* z druhé redakce zvyšuje počet složených préterit na úkor jednoduchých minulých časů, pravděpodobně však celkově ve třetích osobách stále převládají jednoduché minulé časy, jak usuzujeme z počtu složených préterit ve třetích osobách v překladech 16. století. Třetí redakce v *Bibli padeřovské* pokračovala v expanzi préterit na místa jednoduchých minulých časů, ale mimořádně zvýšila počet auxiliárů, obsahuje ho zhruba v devíti z deseti možných pozic, což je zvláštní i v tom ohledu, že *Nový zákon* byl ve starší fázi této redakce přepracován jen málo. Ve druhém desetiletí 14. století tedy vedle sebe existovaly opisy mladší verze první redakce s malým počtem auxiliárů ve zkoumaném vzorku *Matoušova evangelia* a zřejmě i třetí redakce

¹²⁴ BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (↵ pozn. 14), s. 197.

¹²⁵ VAILLANT, André: *Grammaire comparée des langues slaves*, III: *Le verbe*, Paris 1966, s. 87.

¹²⁶ ЖОЛОбОВ, Олег Феофанович: *Древнерусская грамматика. Простые претериты и praesens historicum*, Казань 2017, s. 43-46.

¹²⁷ TRÁVNÍČEK, *Historická mluvnice československá* (↵ pozn. 8), s. 419.

¹²⁸ BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (↵ pozn. 14), s. 198.

¹²⁹ GROV, DICKEY, *See, Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 85.

¹³⁰ GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/II (↵ pozn. 3), s. 63.

¹³¹ HORÁLEK, *Úvod do studia slovanských jazyků* (↵ pozn. 107), s. 211.

¹³² DICKEY, *See, Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 87.

s extrémně vysokým počtem auxiliárů. Výkyv v naší sondě vyrovnává syntetizující lupáčovská úprava třetí redakce snad z doby okolo poloviny 15. století: dále zvyšuje absolutní počet složených préterit ve 3. osobě a v počtu auxiliárů je blízká *Bibli litoměřické*. Velmi podobné chování vykazuje *Bible pražská*, jen mírně se zvyšuje absolutní počet složených préterit ve 3. osobě a mírně se snižuje zastoupení auxiliárů. O další navýšení počtu préteritálních tvarů třetích osob se zasloužila *Bible benátská*, přičemž procentuální zastoupení auxiliárů v nich dále slabě klesá. Tuto vývojovou trajektorii udržují i další dvě celé tištěné bible ze Severýnovy officíny, ale v první třetině 16. století se minulý čas včetně auxiliárů préterit stává jedním z neuralgických vývojových bodů v biblickém stylu. Nositelem dynamiky jsou samostatně vydané *Nové zákony* a s jedním z nich spojená první česká gramatika. *Klaudyánův Nový zákon* navázal na starší překlady (oproti *Bibli benátské* výrazně snížil počet složených préterit a u zbylých navýšil počet auxiliárů cca o 10 %), *Lukášův Nový zákon* se ještě výrazněji odvrátil od složených préterit, avšak u těch, která ponechal, je v zastoupení auxiliárů v souladu se stavem v *Bibli benátské* a první *Bibli Severýnově*. Radikální redukci auxiliárů přinesl náměšťský *Nový zákon* a jeho úzus, podepřený gramatikou, byl recipován v polovině 16. století v celobiblických tiscích spojených s Netolickým a Melantrichem a později produkovaných samostatně druhým jmenovaným. Rezidua auxiliárů z tohoto typu textu převzal s některými odchylkami a na jeho postoj navázal *Blahoslavův Nový zákon*, další bratrská tradice v *Novém zákoně Šestidílký* a v jeho druhém vydání z roku 1601 auxiliáry dále poněkud redukovala, takže do exulantských vydání, typicky vycházejících z posledního bratrského vydání z roku 1613, mohly proniknout jen ve zcela nepatrných zbytcích. Domácí tradice v *Bibli svatováclavské* obsahuje, byť nečetné, doklady auxiliárů, ty se zřejmě ojedinele udržely s přesahem až do první poloviny 20. století. Od první *Severýnovy bible* se v podstatě udržuje stabilní celkový počet složených préterit, mírná redukce v bratrských textech je dána často kondenzací pomocí přechodníků a uplatněním préteritu historického. Výsledky naší sondy ale samozřejmě nelze zobecňovat na celé biblické redakce nebo celé památky, týkají se pouze srovnání prvních čtrnácti kapitol *Matoušova evangelia*.

Návaznost v uplatnění auxiliárů mezi *Blahoslavovým Novým zákonem* a druhou *Bibli Melantrichovou*, resp. melantrišským textem druhé poloviny padesátých let 16. století, hodnotíme jako doklad toho, že melantrišský text sloužil do výrazné míry jako hlavní české východisko Blahoslavova překladu. Bratrská vydání z prvního dvacetiletí 17. století obsahují v našem úseku o něco méně préteritálních auxiliárů než *Nový zákon* Daniela Adama z Veleslavína a bible jeho syna Samuela Adama.

Vysoká míra kolísání v zastoupení auxiliáru ve 3. osobě singuláru a plurálu ve staročeských biblických překladech od poloviny 14. století do počátku 15. století včetně se nezdá podporovat hypotézu Stephena M. Dickeyho,¹³³ který ve tvarech s auxiliáry a bez nich spatřuje rozdíl sémantický: formy bez pomocného slovesa měly podle něj vyjadřovat neutrální minulý čas, kdežto podoby s ním děj s relevancí pro přítomnost a/nebo děj zdůrazněný. Sotva si však můžeme představit, že v podstatě totožný biblický text by jednou mohl být podán s tak nápadně odlišným zastoupením auxiliárů (*Bib/Drážď* – *Bib/Ol* – *Bib/Pad*), pokud by nesly výraznější sémantický náboj. Připomeňme, že Blahoslav v doznívajících auxiliárech spatřuje prvek esteticko-stylistický, pozdější Doležalova gramatika nicméně emfatickou funkci podobám s ponechaným auxiliárem přiznává. Není také jasné, jak interpretovat přibývajícím počtem forem s auxiliárem ve zmíněné korespondenci po většinu 15. století¹³⁴ a zda by také konkurence *dostals* / *dostal jsi* měla nést stejnou sémantickou diferencí. Podle Dostála složené préteritum ve 14. století převažuje nad jednoduchými minulými časy, přičemž »pravidelně nemá již vztahu k přítomnosti, je to prostě minulý čas«.¹³⁵

Zajímavým zjištěním, potvrzujícím starší Gebauerovu formulaci a korelující s vývojem v polštině, je, že auxiliár ve 3. osobě složeného préterita se ve výraznější procentuální míře udržoval ve všech námi zkoumaných biblích před polovinou 16. století v plurálu. Vysvětlujeme to konfrontací již gramatikalizovaného préteritálního subsystému, v němž auxiliár plní funkci osobního morfu, s morfematickou strukturou 3. osoby singuláru préteritu, pro kterou je nulový osobní morf typický. Bez souvislosti zde asi nebyl ani k roku 1300 již v podstatě gramatikalizovaný kondicionál, v němž má 3. (i 2.) osoba singuláru také osobní morf nulový, a snad i nula v aoristu (*vy-pros-i-0*). Konečně dalším faktorem je frekvence 3. osoby singuláru: v tomto nejfrekventovanějším tvaru paradigmatu mohla po gramatikalizaci složeného préterita působit tendence k ekonomičnosti nejsilněji.

¹³³ DICKEY, *See, Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 107.

¹³⁴ Tamtéž, s. 104.

¹³⁵ DOSTÁL, *Několik poznámek ke staročeským préteritům* (↵ pozn. 2), s. 84.

Dostálovu hypotézu o vynechávání auxiliáru v homiletických textech, bližších mluvenému jazyku, by mohlo pro starou češtinu podpořit srovnání se staročeskými evangeliáři: edice staročeského překladu evangeliáře od Josefa Vintra¹³⁶ obsahuje v námi zkoumaném rozsahu *Mt* 1-14 celkem 27 perikop (z nich jedna je složena ze dvou evangelních úseků: *Mt* 5,43-48 a *Mt* 6,1-4; do perikop spadá i Ježíšův rodokmen v *Mt* 1,1-16). V těchto perikopách je složené préteritum ve 3. osobě celkem 85krát, z toho však auxiliár je obsažen pouze v 9 dokladech (10,6%). Pro 3. osobu plurálu máme z perikop 9 dokladů a z nich auxiliár mají čtyři, pro 3. osobu singuláru 76 dokladů a z nich má auxiliár pouze pět (6,6%). *Bible drážďanská* má ve stejných úsecích, jaké pokrývají perikopy, celkem 76 složených préterit ve třetích osobách, z toho auxiliár, popř. jeho stopu v *Mt* 9,24, má 35 (tj. 46,1%). Budeme-li považovat perikopy evangeliáře a odpovídající úseky *Bible drážďanské* za dva nezávislé soubory, statistický χ^2 -test¹³⁷ na hladině významnosti 0,05 potvrzuje, že rozdíl v uchování auxiliárů je nenáhodný ($p < 0,01$) a auxiliáry jsou v evangeliářích užívány statisticky významně méně. Úzus evangeliářů, jejichž vznik bývá spojován s kazatelskými řádými, jako byli dominikáni, by mohl korespondovat s menším procentuálním zastoupením préteritálních auxiliárů v *Evangelíu svatého Matouše s homiliemi*.

Z excerptce dále vyplynulo několik drobných doplnění k poznání historického vývoje češtiny a jazyka konkrétních biblí. Z *Bible benátské* je možné uvést přechodník minulý *ztáhv* (*Mt* 12,49), z první *Severýnovy bible* vícekrát složené préteritum bez pobočné slabiky *řek* a z *Bible drážďanské*¹³⁸ příklady na auxiliár ve druhé osobě duálu, v níž byl dosud považován za nedoložený¹³⁹ – *Mt* 11,4: »Jděte, odpovězta Janovi, co jsta slyšala a viděla«; podobné doklady lze najít i ve *Staročeské textové bance*: »Proč jsta mne tak hledali« (dí Ježíš k rodičům; *Hradecký rukopis*); »k nima řekl: Ó, přehubená člověky, kak jsta daleko zablúdila« (*Pasionál muzejní*). Koncovka dativu plurálu *-om* je doložena nejen v *NZ1525* a *NZ1533*,¹⁴⁰ ale také v *NZ1518* (např. *Mt* 10,18: *národom*; *Mt* 10,21: *rodičom*; *Mt* 11,1: *učedníkom*; *Mt* 11,7: *zástupom*; *Mt* 11,20: *městom*) a v *Bibli benátské* (*Mt* 6,12: *viníkom*; *Mt* 11,20: *městom*). Častý výskyt formy *kto* v biblických textech zřejmě umožňuje přehodnotit náhled na tuto podobu jako na nápadný archaismus náměšťské mluvnice.¹⁴¹ Na základě dostupných dat se zdá, že v textech první čtvrtiny 16. století tato forma ještě stále převládala nad *kdo*, jak ukazuje korpusový srovnávač variant (v celém časovém úseku bylo dokladů na formu *kdo* 76 864, *kto* 3 836).¹⁴² Z naší excerptce můžeme tato data podepřít řadou případů z různých tištěných biblických textů, např. *Mt* 3,7 *Bib|Praž*: »kto jest ... ukázal«; *Mt* 5,19 *Bib|Ben*: »kto přestupí«; *Mt* 5,19 *NZ1518*: »ktož bude činiti«; *Mt* 5,21 *Bib|Sev1*: »pakli by kto zabil«; *Mt* 12,19 *Bib|Sev2*: »ani kto na ryňcích uslyší«.

¹³⁶ VINTR, Josef: *Die ältesten tschechischen Evangeliare. Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion*, München 1977. Vycházíme jen z textu kritické edice, případné difference zachycené v aparátě (např. některé rukopisy mají v *Mt* 2,1 auxiliár *jest*) zde nezohledňujeme.

¹³⁷ *Social Science Statistics*, <http://www.socscistatistics.com> [cit. 2. 12. 2020].

¹³⁸ Za upozornění děkujeme Mgr. Anastasii Rozhkové.

¹³⁹ GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/II (↵ pozn. 3), s. 422; KOSEK, *Préteritum ve starší češtině* (↵ pozn. 8), s. 1409.

¹⁴⁰ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (↵ pozn. 15), s. 153.

¹⁴¹ KOUPILOV, Ondřej: *Náměšťská gramatika: autoři a jejich dílo*, in: OPTÁT – GZEL – PHILOMATHES, *Gramatika česká (1533)* (↵ pozn. 9), s. liv.

¹⁴² Dostupný on-line: <http://syd.korpus.cz> [cit. 10. 12. 2020].

W badaniach nad genezą *Biblii gdańskiej* (1632) powtarza się pogląd, że wśród tekstów pomocniczych, z których korzystał Daniel Mikołajewski, redagując przekład gdański, poczesne miejsce miała czeska *Biblia kralicka*, czyli wydany w latach 1579-1593 sześciotomowy,¹ pierwszy czeski przekład Pisma Świętego dokonany w duchu protestanckiej doktryny *solā Scripturā* z języków oryginalnych.²

Jan Szeruda pisał już w 1932 roku:

»[...] identyczne wyrażenia, dosłowne brzmienie wersetów i szyk wyrazów każą nam raczej sądzić, że rewizja *Biblii brzeskiej* w wydatny sposób posługiwała się *Biblią kralicką*, która tłumaczowi polskiemu więcej dawała materiału pomocniczego niż najlepsze przekłady zagraniczne. [...] Tak więc *kralicka* z nawiązką oddała *gdańskiej* to, co swego czasu wzięła z *brzeskiej*.«³

¹ *Bible kralická*, Kralice 1579-1593 (I: *Knihy Mojžišovy*, Kralice 1579; II: *Jozue – Ester*, Kralice 1580; III: *Job – Píseň Šalomounova*, Kralice 1582; IV: *Proroci*, Kralice 1587; V: *Apokryfy*, Kralice 1588; VI: *Nový zákon*, Kralice 1593). Nowy Testament w edycji kralickiej ukazał się, jak się przyjmuje, w roku 1593. Była to zrewidowana wersja przekładu Jana Blahoslava, który po raz pierwszy ukazał się drukiem w roku 1564 (po raz drugi w 1568 roku). Rewizji edycji kralickiej dokonał Jan Nĕmčanský, zestawiając translację Jana Blahoslava, której podstawą był łaciński Nowy Testament w przekładzie Theodora Bezy, z oryginałem greckim – por. KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997, s. 175-209.

² HRABÁK, Josef – JEŘÁBEK, Dušan – TICHÁ, Zdeňka: *Průvodce po dějinách české literatury*, Praha 1976, s. 110.

³ SZERUDA, Jan: *Geneza i charakter Biblii gdańskiej*,

Tomasz LISOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza,

Poznań

Bohemizm semantyczny *mięśny* (2Cor 3:3, gr. σάρκινος) wobec problemu leksykalnej relacji między *Biblią gdańską* (1632) a *Biblią kralicką* (1593)

The semantics of the Bohemism *mięśny* (2 Cor 3:3, the σάρκινος gr.): The issue of filial lexical relation between the *Gdańsk Bible* (1632) and the *Kralice Bible* (1593)

In the verse 2 Cor 3:3 of the *Gdańsk Bible* (1632), translated by Daniel Mikołajewski, the adjective *mięśny* was used as the Polish equivalent of the Greek lexeme σάρκινος 'of the flesh; consisting of flesh, composed of flesh; pertaining to the body (as earthly and perishable material)'. In the remaining biblical locations, in which the lexeme σάρκινος appears in the Greek source text (Rom 7:14, 1 Cor 3:1, Heb 7:16), the adjective *cielesny* was used as its Polish equivalent in the *Gdańsk Bible*. By contrast, in the majority of other Polish Renaissance New Testament renderings, the adjective *cielesny* can be found in all of those biblical locations.

This interpretation of the Greek lexeme σάρκινος from the *Gdańsk Bible* is identical with the one observed in the Czech *Kralice Bible* (1593): in 2 Cor 3:3, the Czech adjective *masitý* (cf. Polish *mięśny*) was used, whereas in Rom 7:14, 1 Cor 3:1, Heb 7:16, the Czech adjective *tělesný* (cf. Polish *cielesny*) was used.

This distribution, which reflects the semantic distinctions observed in the two Bibles, was established by Erasmus of Rotterdam in his Renaissance Latin transla-

tion of the Greek New Testament, known as the *Novum Instrumentum* (Geneva, 1516). In the *Vulgate*, the Latin adjective *carnalis* 'fleshly, carnal (as opposed to *spiritalis*)' stands for the Greek σάρκινος in all of the locations discussed. However, in his translation Erasmus replaced the adjective *carnalis* with the adjective *carneus* 'of flesh' in the verse 2 Cor 3:3.

The semantic value of the Czech adjective *masitý* (vs. *tělesný*) reflects this change of meaning ('of flesh substantially' rendered as 'of meat').

This paper argues that Daniel Mikołajewski took into consideration distributive pattern of the equivalents of the Greek lexeme σάρκινος in the *Kralice Bible* and introduced it in the *Gdańsk Bible*, as reflected by the parallels in the use of the Polish adjective *mięśny* and the Czech adjective *masitý* in 2 Cor 3:3. Therefore, the Polish adjective *mięśny* in the verse 2 Cor 3:3 should be considered a contextual semantic Bohemism and another evidence of lexical filial relation between the Polish *Gdańsk Bible* and the Czech *Kralice Bible*.

Keywords: Old Polish; Old Czech; Renaissance Bible translations; *Gdańsk Bible*; *Kralice Bible*; Mikołajewski, Daniel; biblical lexemes; Bohemisms; Erasmus of Rotterdam

Number of characters / words: 45 416 / 6 029

Secondary language(s): Old Polish; Old Czech; Greek; Latin

Irena Kwilecka zauważa, porównując *Biblię gdańską* z *Biblią brzeską*:

»Nowy przekład [...] trzyma się kurczowo oryginału i pod tym względem bliższy jest czeskiej *Biblii kralickiej*, do której nawiązuje między innymi w *Księgach apokryficznych*, przejmując stamtąd zestaw tych Ksiąg, tytuły i ich kolejność. W *Biblii gdańskiej* brak przedmowy, objaśnień i komentarzy, tak charakterystycznych dla *Biblii brzeskiej*. Wprowadzono jedynie wstępy do niektórych ksiąg, zaczerpnięte zazwyczaj z czeskiej *Biblii kralickiej*, i argumenty do poszczególnych rozdziałów.«⁴

Te spostrzeżenia znalazły empiryczne potwierdzenie w badaniach Tomasza Lisowskiego. Przeprowadzona przez niego porównawcza analiza kwantytatywno-dystrybucyjna leksykonów Nowego Testamentu *Biblii gdańskiej* (1632),⁵ Nowego Testamentu *Biblii brzeskiej* (1563),⁶ *Nowego Testamentu gdańskiego* (1606)⁷ oraz Nowego Testamentu *Biblii* w przekładzie Jakuba Wujka (1599)⁸ pozwoliła wyłonić w leksykonie Nowego Testamentu *Biblii gdańskiej* takie hasła, które poświadczane są wyłącznie w tym tekście lub w tym tekście i w tekście *Nowego Testamentu gdańskiego*, czyli w translacjach, w redagowaniu których uczestniczył Daniel Mikołajewski.⁹ Tak wyłonione leksemy zostały zestawione z ich odpowiednikami w Nowym Testamencie *Biblii kralickiej*.¹⁰ Celem tego zabiegu nie było jednak orzekanie, czy dany leksem jest bohemizmem,¹¹ a jedynie wskazanie na ewentualne zależności leksykalne przekładu gdańskiego od *Kr93*.

W obrębie poddanego analizie kontrastywnej wycinka leksykonu *Gd32*, przy uwzględnieniu szczegółowo określonych kryteriów morfologicznych i fonetycznych,¹² za pozostające w relacji filiacyjnej z ich odpowiednikami w *Kr93* uznać można 94 hasła tworzące tekst *Gd32* (zostały one użyte w 215 miejscach paralelnych z *Kr93*). Choć większość z nich nie jest bohemizmami, jednak ich pojawienie się w tekście *Gd32* uznać można za przejaw zależności filiacyjnej przekładu gdańskiego z 1632 roku od czeskiego przekładu kralickiego. Wyłonione w ten sposób hasła wskazujące na zależność leksykalną *Gd32* od *Kr93*, wraz z ich użyciami, stanowią 1,8 % leksykonu oraz 0,2 % tekstu *Gd32*.¹³

Warszawa 1932, s. 28-29. A następnie także: WOJAK, Tadeusz: *Studium o Biblii gdańskiej*, in: *Z Problemów Reformacji* 5 (1985), s. 17-47, tu s. 25.

⁴ KWILECKA, Irena: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003, s. 335-352, 347.

⁵ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *Biblii gdańskiej* z 1632 roku, posługiwał się będę skrótem – *Gd32*. Korzystam ze skanu egzemplarza *Biblii gdańskiej* z 1632 roku, przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Biblia Święta, to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone*, Gdańsk 1632.

⁶ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *Biblii brzeskiej* z 1563 roku, posługiwał się będę skrótem – *Brz63*. Korzystam ze współczesnego reprintu *Biblii brzeskiej* wraz z komentarzami, wydanego w serii *Biblia Slavica* – ROTHE, Hans – SCHOLZ, Friedrich (ed.): *Brester Bibel 1563, I-II*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2001.

⁷ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *gdańskim* z 1606 roku, posługiwał się będę skrótem – *NTg06*. Korzystam ze skanu egzemplarza *Nowego Testamentu gdańskiego* z 1606 roku, przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa z greckiego na polski język z pilnością przełożony. A teraz znowu przejrzany i z dozwoleń Starszych wydany*, Gdańsk 1606.

⁸ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *Biblii* Jakuba Wujka z 1599 roku, posługiwał się będę skrótem – *Wuj99*. Korzystam ze skanu *Biblii* Jakuba Wujka z 1599 roku, przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, według łacińskiego przekładu starego, w Kościele powszechnym przyjętego, na polski język znowu z pilnością przełożone, z dokładaniem tekstu żydowskiego i greckiego i z wykładaniem katolickim trudniejszych miejsc do obrony wiary świętej powszechnej przeciw kacerztwom tych czasów należących*, tłum. Jakub WUJEK, Kraków 1599.

⁹ LISOWSKI, Tomasz: *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań 2010, s. 351-387.

¹⁰ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *Biblii kralickiej* z 1593 roku, posługiwał się będę skrótem – *Kr93*. Korzystam ze zdigitalizowanej wersji pierwodruku z 1593 roku: *Nový Zákon vnově vydaný*, [Kralice] 1593, <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10861207-0>.

¹¹ Wśród leksemów wskazujących na ewentualną zależność filiacyjną między *Kr93* a *Gd32* znalazły się też takie, które należą do leksyki odziedziczonej z języka prasłowiańskiego, a więc z punktu widzenia genetycznego wspólnej dla języka czeskiego i polskiego, np. gr. ἀστοχέω – czes. *cíf* i pol. *ceł* w 1Tim 1:6 – *Kr93*: *od cífe poblúdiiti* cf. *Gd32*: *uchybić celu*; *NTg06*: *obłqdzic się*; *Brz63*: *ubłqdzic*; *Wuj99*: *obłqdzic się*. Por. LISOWSKI, *Sola Scriptura* (↵ ref. 9), s. 355.

¹² Por. LISOWSKI, *Sola Scriptura* (↵ ref. 9), s. 352-355.

¹³ Por. LISOWSKI, *Sola Scriptura* (↵ ref. 9), s. 384-387.

34 spośród tak wyłonionych haseł wspólnych dla Gd32 i Kr93 na tle leksykonu polszczyzny szesnastowiecznej, który został zrekonstruowany na podstawie tekstów tworzący kanon źródłowy *Słownika polszczyzny XVI wieku*,¹⁴ to leksemy wyjątkowe.¹⁵ Ich niewielka liczba (lub całkowity brak) poświadczeń w materiałach SPXVI dowodzi, że wyrazy te znajdowały się na marginesie ówczesnej leksyki polskiej, a ich pojawienie się w przekładach nowotestamentowych wskazuje na to, że ich występowanie ograniczone było względami tekstowo-stylistycznymi (zależność od biblijnego przekładu czeskiego).¹⁶

Do nich zaliczyć należy hasła w ogóle niepoświadczone w SPXVI: *rozumiteľnie* (1Cor 14:19 TR: *νοῦς*; Kr93: *srozumiteľně*);¹⁸

2) hasła z 1 poświadczeniem w SPXVI: *dychać* (Act 9:1 TR: *ἐμπνέω*; Kr93: *dychati*),¹⁹ *kotlarz* (2Tim 4:14 TR: *χαλκεύς*; Kr93: *kotlář*),²⁰ *nałamaný* (Mat 12:20, gr. *συντριβω*; Kr93: *nałomený*),²¹ *oliwka* (Iac 3:12 TR: *ἐλαία*; Kr93: *olivka*),²² *przylatować* (Mat 13:32 TR: *ἐρχομαι*; Kr93: *přiletěti*),²³ *siniałość* (1Pet 2:24 TR: *μώλωψ*; Kr93: *zsinalost*),²⁴ *spofmieszczanin* (Eph 2:19 TR: *συμπολίτης*; Kr93: *spofuměšťan*),²⁵ *ukryty* (Heb 11:23 TR: *κρύπτω*; Kr93: *ukryt*),²⁶ *uwarowanie się* (1Cor

¹⁴ MAYENOWA, Maria Renata et al. (ed.): *Słownik polszczyzny XVI wieku*, I-XXVII. Wrocław – Kraków – Warszawa 1966-2016. Odtąd, powołując się na ten słownik, posługiwał się będę skrótem – SPXVI.

¹⁵ Wprawdzie *Biblia gdańska* została wydana już w XVII stuleciu, w roku 1632, prace nad nią rozpoczęły się dużo wcześniej, na początku XVII wieku – por. SIPAYŁŁO, Maria: *W sprawie genezy Biblii gdańskiej*, in: *Reformacja w Polsce* 6 (1934), s. 144-151, tu s. 146; KOSSOWSKA, Maria: *Biblia w języku polskim*, II, Poznań 1969, s. 85-112; PIETKIEWICZ, Rajmund: *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim*, I: *Od początku do 1638 roku*, Poznań 2016, s. 497-503). Kompetencja językowa jej tłumacza, Daniela Mikołajewskiego (1560-1633; por. SIPAYŁŁO, Maria: *Daniel Mikołajewski*, in: *Polski słownik biograficzny*, XXI, Wrocław 1976, s. 154-156) w dużej mierze kształtowała się w drugiej połowie XVI wieku.

¹⁶ Takie oddziaływanie wzorców czeskich na polszczyznę biblijną sięga doby staropolskiej. Tłumacze polscy sięgali po biblijne przekłady czeskie w poszukiwaniu adekwatnych rozwiązań translacyjnych. Por. URBANČZYK, Stanisław: *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich*, I: *Biblia królowej Zofii a staro-czeskie przekłady Pisma św.*, Kraków 1946; KYAS, Vladimír: *Česká předloha staropolského žaltáře*, Praha 1962; ROSPOND, Stanisław: *Z badań nad stosunkami językowymi polsko-czeskimi do XVI w.*, in: *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 4 (1963), s. 103-215; CYBULSKI, Marek: *Bohemizmy ortograficzne w drugiej i trzeciej części Psalterza floriańskiego*, in: *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 32 (1986), s. 43-50; IDEM: *Bohemizmy leksykalne w piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego*, in: *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica* 23 (1990), s. 51-64; IDEM: *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988; IDEM: *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Składnia zdania pojedynczego*, Łódź 1993; KWILECKA, Irena: *Bible tchéque médiévale et les traductions bibliques anciennes polonaises. Précis de problèmes des recherches*, in: EADEM: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003, s. 197-198; EADEM: *Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej)*, in: *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica* 23 (1990), s. 73-82; LISOWSKI, Tomasz – MIGDAŁ, Jolanta: *Leksemy osobliwe w miejscach słownikowo różnych Psalterza floriańskiego i puławskiego*, in: KUCAŁA, Marian – KRAŻYŃSKA, Zdzisława (ed.): *Studia historycznojęzykowe*, I, Kraków 1994, s. 101-112. Język czeski oddziałujący na kształt językowy polskich średniowiecznych przekładów biblijnych przyczyniał się do wzrostu sprawności funkcjonalnej polszczyzny i wpływał na wzrost jej intelektualizacji. Por. LEWASZKIEWICZ, Tadeusz: *Rola przekładów Biblii w formowaniu języków literackich europejskiego kręgu kulturalnego*, in: KAMIŃSKA, Maria – MAŁEK, Ewa (ed.): *Biblia a kultura Europy*, Łódź 1992, s. 232-248, tu 242; IDEM: *Rola kontaktów językowych we wstępnym okresie formowania się słowiańskich języków literackich (na tle ogólniejszym)*, in: GALSTER, Bogdan (ed.): *Z polskich studiów slawistycznych: VIII: Językoznawstwo. Prace na XI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Bratysławie 1993*, Warszawa 1992, s. 133-138, tu s. 136; IDEM: *O potrzebie nowego spojrzenia na genezę polskiego języka literackiego (z uwzględnieniem tła ogólnoeuropejskiego)*, in: KUCAŁA, Marian – KRAŻYŃSKA, Zdzisława (ed.): *Studia historycznojęzykowe*, I, Kraków 1994, s. 213-220, tu s. 215-217.

¹⁷ TR – STEPHANUS (ESTIENNE), Robert (ed.): *Novum Testamentum Graece*, Genève 1550, <https://biblehub.com/tr/matthew/1.htm>.

¹⁸ 1Cor 14:19 – Brz63, NTg06: *według wyrozumienia*; Wuj99: *rozumieniem*.

¹⁹ Act 9:1 – Brz63: *być zapalonym*; Wuj99: *parować*; NTg06: *dychać*.

²⁰ 2Tim 4:14 – Brz63: *rodgieser*, Wuj99: *mosiężnik*, NTg06: *kotlarz*.

²¹ Mat 12:20 – Brz63, NTg06: *stfuczony*; Wuj99: *zgniecony*.

²² Iac 3:12 – Brz63: *oliwa*; Wuj99: *jagoda winna*; NTg06: *oliwka*.

²³ Mat 13:32 – Brz63, Wuj99, NTg06: *przychodzić*.

²⁴ 1Pet 2:24 – Brz63: *raz siniafy*; Wuj99, NTg06: *siność*.

²⁵ Eph 2:19 – Brz63, Wuj99: *mieszczanin*; NTg06: *spofmieszczanin*.

²⁶ Heb 11:23 – Brz63, NTg06: *skryty*; Wuj99: *kryć*.

7:2 TR: –; Kr93: *uvaronáni se*),²⁷ *wynafożyć* (Mar 5:26 TR: *δαπανάω*; Kr93: *γυναλοῦσι*),²⁸ *zachowanie* (1Cor 7:19 TR: *τήρησις*; Kr93: *zachonánáni*),²⁹ *zrownać* (Luc 19:44 TR: *ἔδαφιζω*; Kr93: *srovnati*);³⁰

3) hasła z 2 poświadczeniami w SPXVI: *bezprawie* (Act 7:24 TR: *ἀδικέω*; Kr93: *bezprávi trpěti*; Gd32: *bezprawie cierpieć*),³¹ *dołamać* (Mat 12:20 TR: *κατάγνυμι*; Kr93: *dołomiti*),³² *gorliwie* (Luc 22:44 TR: *ἐκτενέστερον*; Kr93: *horlivě*),³³ *hojny* (Rom 15:29 TR: *πλήρωμα*; Kr93: *hojný*),³⁴ *obwinąć* (Mar 15:46 TR: *ἐνειλέω*; Kr93: *obvinúti*),³⁵ *odrzec się* (2Cor 4:2 TR: *ἀπειπον*; Kr93: *odřeknúti se*),³⁶ *samcołożnik* (1Cor 6:9 TR: *ἀρσενοκοίτης*; Kr93: *samcoložník*),³⁷ *trapić się* (Mat 8:6 TR: *βασανίζω*; Kr93: *trápiti se*),³⁸ *wybiec* (Act 19:16 TR: *ἐκφεύγω*; Kr93: *vyběhnúti*),³⁹ *wyłączać* (3Ioan 1:10 TR: *ἐκβάλλω*; Kr93: *vyloučiti*),⁴⁰ *wysokomyślny* (1Tim 6:17 TR: *ὑψηλοφρονέω*; Kr93: *vysokomyslný*),⁴¹ *zmiłowyczyć się* (Rom 9:16 TR: *ἐλεέω*; Kr93: *smilovánati se*);⁴²

4) hasła z 3 poświadczeniami w SPXVI: *zawidzieć* (Iac 4:2 TR: *ζηλώω*; Kr93: *záviděti*);⁴³

5) hasła pochodzące ze źródeł nienależących do kanonu SPXVI, nieobjęte statystyką:⁴⁴ *powiadomy* (Act 26:3 TR: *γνώστης*; Kr93: *ronědom*),⁴⁵ *przypiąć się* (Act 28:3 TR: *καθάπτω*; Kr93: *připěti se*),⁴⁶ *spółdziedziczka* (1Pet 3:7 TR: *συγκληρονόμος*; Kr93: *spoludědička*).⁴⁷

Na odrębną uwagę zasługuje pojawiający się w Gd32 w wersecie 2Cor 3:3 leksem *mięśny*, który w tym miejscu biblijnym jest odpowiednikiem czeskiego leksemu *masitý*:⁴⁸

2Cor 3:3

Gd32: »Gdyż to jawna jest, żeście listem Chrystusowym przez usługę naszą zgotowanym, napisanym nie inkaustem, ale Duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serc mięśnych.«

Kr93: »Nebo to zjavně jest, že jste vy list Kristův, zpravený skrze přisluhování naše, napsaný ne čermdlem, ale Duchem Boha živého, ne na dskách kamenných, ale na dskách srdce masitých.«

Hasło *mięśny* w leksykonie Gd32 uznać należy za *hapax legomenon*. Przymiotnik ten bowiem wystąpił w tekście tego przekładu tylko w cytowanym tu miejscu biblijnym. Jest on także na tle leksykonów Brz63, NTg06 oraz Wuj99 osobliwością leksykalną tekstu zredagowanego przez Daniela Mikołajewskiego.⁴⁹

Czeskie *masitý* i polskie *mięśny* są ekwiwalentami greckiego przymiotnika *σάρκινος* ›of the flesh; consisting of flesh, composed of flesh; pertaining to the body (as earthly and perish-

²⁷ 1Cor 7:2 – Brz63: *uwiarowanie*; Wuj99: –; NTg06: *uwarowanie się*.

²⁸ Mar 5:26 – Brz63, NTg06: *nałożyć*; Wuj99: *wydać*.

²⁹ 1Cor 7:19 – Brz63, Wuj99, NTg06: *zachowanie*.

³⁰ Luc 19:44 – Brz63: *położyć równą z ziemią*; Wuj99: *obalić na ziemię*; NTg06: *zrownać*.

³¹ Act 7:24 – Brz63: *cierpiący krzywdę*; Wuj99, NTg06: *ukrzywdzony*.

³² Mat 12:20 – Brz63, Wuj99, NTg06: *złamać*.

³³ Luc 22:44 – Brz63, NTg06: *pilnie*; Wuj99: *długo*.

³⁴ Rom 15:29 – Brz63, NTg06: *zupelny*; Wuj99: *obfitość*.

³⁵ Mar 15:46 – Brz63, Wuj99, NTg06: *uwinąć*.

³⁶ 2Cor 4:2 – Brz63, NTg06: *odrzucić*; Wuj99: *odrzucać*.

³⁷ 1Cor 6:9 – Brz63, Wuj99: *sodomczyk*; NTg06: *samcołożnik*.

³⁸ Mat 8:6 – Brz63, Wuj99, NTg06: *być trapionym*.

³⁹ Act 19:16 – Brz63: *zuciekać*; Wuj99: *uciec*; NTg06: *uciekać*.

⁴⁰ Ioan 16:2 – Brz63: *ruszać*; Wuj99: *wyłączać*.

⁴¹ 1Tim 6:17 – Brz63: *wynosić się sercem*; Wuj99: *rozumieć wysoce*; NTg06: *rozumieć wysoko*.

⁴² Rom 9:16 – Brz63: *zmiłować się*; Wuj99: *łitujący się*; NTg06: *zmiłujący się*.

⁴³ Iac 4:2 – Brz63, NTg06: *żądać z chucią*; Wuj99: *być zawisnym*.

⁴⁴ Fakt, że leksemy te w SPXVI notowane są ze źródeł pozostających poza kanonem, świadczy, że były one wyrazami słabo rozpowszechnionymi w ówczesnej polszczyźnie.

⁴⁵ Act 26:3 – Brz63, Wuj99, NTg06: *być świadomym*.

⁴⁶ Act 28:3 – Brz63, NTg06: *uchwycić się*; Wuj99: *ująć się*.

⁴⁷ 1Pet 3:7 – Brz63: *dziedzic spoleczny*; Wuj99: *dziedziczka spolna*; NTg06: *spoldziedzic*.

⁴⁸ Nie był on przedmiotem analizy zaprezentowanej w opracowaniu LISOWSKI, *Sofa Scriptura* (↵ ref. 9), ponieważ para leksemów *masitý* – *mięśny* nie spełnia przyjętego tam kryterium morfologicznego.

⁴⁹ Por. LISOWSKI, *Sofa Scriptura* (↵ ref. 9), s. 263.

able material)⁵⁰; ›cielesny, będący z ciała (o sercu 2Cor 3:3); ›zmysłowy, należący do domeny ciała⁵¹.

Grecki przymiotnik σάρκινος, będący derywatem od rzeczownika σάρξ ›flesh, body, human nature, materiality; kindred⁵²; ›ciało⁵³ wystąpił w tekście Nowego Testamentu w sumie 4 razy, poza wspomnianym już werselem 2Cor 3:3, także w następujących wersach Rom 7:14,⁵⁴ 1Cor 3:1⁵⁵ oraz Heb 7:16.⁵⁶ W tych trzech wersach odpowiednikiem greckiego σάρκινος w tekście Gd32 jest przymiotnik *cielesny*. SPXVI na podstawie tekstów źródłowych tak definiuje jego ówczesne znaczenie: ›związany z ciałem, często z odcieniem ujemnym, w przeciwieństwie do strony duchowej, utworzony z ciała; widomy, materialny; osobisty; ›lubieżny, zmysłowy⁵⁷. Podobnie rzecz się ma w wypadku Kr93 – w tych trzech wersach greckie σάρκινος oddane zostało przez czeski leksem *tělesný* ›tělesný; hmotný, skutečný, smyslový⁵⁸.

Znamienne więc jest to, że rozkład polskich i czeskich ekwiwalentów greckiego leksemu σάρκινος w obu zestawianych przekładach jest identyczny. Ta zależność staje się jeszcze bardziej wyrazista, jeśli prześledzimy dystrybucję polskich ekwiwalentów w innych renesansowych przekładach nowotestamentowych. W większości z nich we wszystkich czterech miejscach biblijnych greckie σάρκινος oddawane jest przez polskie *cielesny*. Taki stan rzeczy panuje w translacjach kręgu katolickiego, dla których tekstem wyjściowym była łacińska *Wulgata*. A są to przekłady przedsochorowe – *Nowy Testament krakowski* (1556),⁵⁹ *Biblia Leopolda* (1561),⁶⁰ oraz

⁵⁰ Thayer's Greek Lexicon, Electronic Database. Copyright 2002, 2003, 2006, 2011 by BibleSoft, Inc. All rights reserved. Used by permission, <https://biblehub.com/greek/4560.htm>.

⁵¹ POPOWSKI, Remigiusz: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich hasel, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995, hasło: σάρκινος, s. 550.

⁵² Strong's Concordance. Bible Hub, <https://biblehub.com/greek/4561.htm>.

⁵³ POPOWSKI, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* (↵ ref. 51), hasło: σάρξ, s. 550.

⁵⁴ Rom 7:14 TR: Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Gd32: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny, alem ja *cielesny*, zaprzędany pod grzech.« Kr93: »Vímé zajisté, že Zákon jest duchovní, ale já jsem *tělesný*, prodaný hříchu.«

⁵⁵ 1Cor 3:1 TR: Καὶ ἐγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκίκοις, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Gd32: »I ja, bracia! nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym* i jako niemowlątkom w Chrystusie.« Kr93: »A já, bratří, nemohl jsem vám mluvit jako duchovním, ale jako *tělesným*, jako maličkým v Kristu.«

⁵⁶ Heb 7:16 TR: Ὅς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου. Gd32: »Który się stał nie według zakonu przykazania *cielesnego*, ale według mocy żywota nieskazitelnego.« Kr93: »Kterýžto učiněn jest knězem ne podle zákona přikázání *tělesného*, ale podle moci života neporušitelného.«

⁵⁷ MAYENOWA et al., *Słownik polszczyzny XVI wieku* (↵ ref. 14), III, hasło: *cielesny*, <http://spxvi.edu.pl/indeks/szukaj/?tryb=0&q=cielesny&typ=&porzadek=0>.

⁵⁸ BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: *Malý staročeský slovník*, Praha 1979, <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=masn%u00fd>.

⁵⁹ *Nowy Testament polskim językiem wyłożony według doświadszonego łacińskiego textu od Kościoła Krześciańskiego przyjętego. K temu przyłożono lekcje i prorocstwa z Starego Zakonu wzięte, które przy Ewangeliach bywają czytane*, Kraków 1556, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/11703/edition/10492/content>. Posługiwał się będę skrótem – *Krak56*.

Krak56 – Rom 7:14: »Wiemy bowiem, iż zakon duchowny jest. A ja jestem *cielesny*, zaprzędany pod grzechem.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*. Jako malutkim w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Objawieni iż listem jesteście Chrystusowym sprawionym od nas, napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »[...] który nie według zakonu przykazania *cielesnego* uczynion jest, ale według mocy żywota nieskazzonego.«

⁶⁰ *Biblia to iest Księgi Starego i Nowego Zakonu na polski język z pilnością według łacińskiej Biblijej od Kościoła Krześciańskiego powszechnego przyjęty, nowo wyłożona*, tłum. Jan Leopolda vel Nycz, Kraków 1561, <https://polona.pl/item/11633395/2/>. Posługiwał się będę skrótem – *Leop61*.

Leop61 – Rom 7:14: »Bo to wiemy, iż zakon duchowny jest, a ja jestem *cielesny*, zaprzędany pod grzech, bo to, co czynię, nie rozumiem.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*. Jako malutkim w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Objawieni będąc, że jesteście listem Chrystusowym, sprawionym od nas, i napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach *cielesnych* serca waszego.« Heb 7:16: »[...] który sie stał nie według zakonu przykazania *cielesnego*, ale według mocy żywota nieskazistego.«

posoborowe – *Nowy Testament* w przekładzie Jakuba Wujka (1593),⁶¹ a zwłaszcza *Biblia* w przekładzie Jakuba Wujka, w opracowaniu komisji jezuickiej (1599).⁶² Zauważmy, że w *Wulgacie*⁶³ ekwiwalentem greckiego leksemu σαρκινος we wszystkich czterech miejscach biblijnych jest przymiotnik *carnalis*⁶⁴ »fleshly, carnal (opp. to spiritalis)«. ⁶⁵

Przymiotnik *cielesny* jest także jedynym polskim ekwiwalentem greckiego leksemu σαρκινος w poprzedzających edycję *Biblii gdańskiej* translacjach kręgu ewangelickiego, dla których zgodnie z deklaracjami tłumaczy podstawą był grecki tekst Nowego Testamentu. Są to: *Nowy Testament królewicki* w przekładzie Stanisława Murzynowskiego (1551/1552),⁶⁶ *Biblia brzeska* (1563),⁶⁷ *Nowy Testament gdański* (1606),⁶⁸ w redagowaniu którego uczestniczył także Daniel Mikołajewski, tłumacz *Biblii gdańskiej*.

Jednak w wypadku czterech wariantów translacji Szymona Budnego z lat 1570, 1572, 1574 i 1589,⁶⁹ które powstały w środowisku antytrynitarskim (braci polskich), dla których podstawą

⁶¹ *Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa, znowu z łacińskiego i greckiego na polskie wiernie a szczyrze przełożony*, tłum. Jakub WUJEK, Kraków 1593. Korzystam ze skanu egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Posługiwał się będę skrótem – Wuj93.

Wuj93 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny: a jam jest *cielesny*, zaprzędany pod grzechem.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*. Jako malutkie w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Oznajmieni że jesteście listem Chrystusowym, od nas sprawionym, i napisanym nie czernidłem, ale Duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »Który się nie stał wedle zakonu, ktorego rozkazanie jest *cielesne*, ale wedle mocy żywota, który skażon być nie może.«

⁶² Wuj99 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny: a jam jest *cielesny*, zaprzędany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*. Jako malutkim w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Oznajmieni że jesteście listem Chrystusowym, od nas sprawionym, i napisanym nie inkaustem, ale Duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »Który nie wedle zakonu rozkazania *cielesnego* stał się, ale wedle mocy żywota nieskazitelnego.«

⁶³ *Biblia Sacra Latina ex Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V. et Clementis VIII.*, London 1977. Dalej będę się posługiwał skrótem – *Vulg.*

⁶⁴ *Vulg.* – Rom 7:14: »Scimus enim quod lex spiritalis est: ego autem *carnalis* sum venundatus sub peccato.« 1Cor 3:1: »Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi *carnalibus*; tamquam parvulis in Christo.« 2Cor 3:3: »Manifestati quoniam epistula estis Christi, ministrata a nobis, et scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis *carnalibus*.« Heb 7:16: »Qui non secundum legem mandati *carnalis* factus est, sed secundum virtutem vitae insolubilis.«

⁶⁵ LEWIS, Charlton T. – SHORT, Charles (ed.): *A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Revised, enlarged*, Oxford 1879, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dcarnalis>.

⁶⁶ ROTHE, Hans – LUCZAK, Arleta (ed.): *Des Neuen Testaments Erster Teil: Die vier heiligen Evangelien des Matthäus, Marcus, Lucas und Johannes aus dem Griechischen in die Polnische Sprache übertragen und mit einer kurzen Auslegung erklärt von Stanislaw MURZYNOWSKI*, Padeborn – München – Wien – Zürich 2008. Posługiwał się będę skrótem – Murz52.

Murz52 – Rom 7:14: »Abowiemi wiem, iż zakon duchowny jest, a ja *cielesny* jestem, zaprzędany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*, jako działkam w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »[...] gdy okazujecie, że jesteście listem Chrystusowym, przez naszą posługę sprawionym, napisanym nie czernidłem, ale duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »[...] który się zsał nie według zakonu przykazania *cielesnego*, ale według mocy żywota nieskończonego.«

⁶⁷ Brz63 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny, ale ja *cielesny* jestem, zaprzędany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia! Nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym* i prawie jako niemowniátkam w Krystusie.« 2Cor 3:3: »Gdy się okazuje, że jesteście listem Krystusowym przez naszą posługę sprawionym, napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »Który się nie stał kapłanem z zakonu, ktorego rozkazanie jest *cielesne*, ale z mocy żywota, który zepsowan być nie może.«

⁶⁸ NIgd06 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny, a ja jestem *cielesny*, zaprzędany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*, jako niemowniátkom w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Gdy się okazuje, że jesteście listem Chrystusowym przez naszą posługę sprawionym, napisanym nie inkaustem, ale Duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »Który nie wedle zakonu rozkazania *cielesnego* zstał się, ale wedle mocy żywota nieskazitelnego.«

⁶⁹ *Nowy Testament*, tłum. Szymon BUDNY, Nieśwież 1570, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=4262&from=FBC>; *Biblia, to jest księgi Starego i Nowego Przymierza znowu z języka ebrejskiego, greckiego i łacińskiego na polski przełożone*, tłum. Szymon BUDNY, [Nieśwież, Zasław lub Ulza?] 1572,

przekładu Nowego Testamentu był tekst grecki, dystrybucja ekwiwalentów greckiego σώκιος jest identyczna jak w *Biblii gdańskiej* – w wersecie 2Cor 3:3 w tych tekstach pojawia się przymiotnik *mięśny*,⁷⁰ w pozostałych trzech wersecach (Rom 7:14, 1Cor 3:1, Heb 7:16)⁷¹ wystąpił przymiotnik *cieśny*. Ten stan rzeczy zapewne za przekładem Szymona Budnego powtórzony został przez antytrynitarza Walentego Smalcusa w opracowanym przez niego *Nowym Testamencie rakowieckim* z 1606 roku.⁷² Natomiast inny tłumacz kręgu antytrynitarzkiego, ostro krytykujący przekład Szymona Budnego,⁷³ Marcin Czechowic w swoim *Nowym Testamencie* z 1577⁷⁴ roku we wszystkich czterech miejscach biblijnych przywołuje, podobnie jak to ma miejsce w większości polskich renesansowych translacji, leksem *cieśny*.⁷⁵

W Nowym Testamencie ciało (gr. σάρξ oraz gr. σῶμα) ujmowane jest jako jeden z głównych elementów ontologiczno-strukturalnych kondycji ludzkiej. Kontrastowe przeciwstawienie ciała i ducha służy uwydatnieniu wyższości ducha nad ciałem. Ciało bowiem jest słabe, cierpiące, wprawdzie podtrzymujące życie, ale niebędące jego zasadą.

Ciało jest narzędziem, z jednej strony, dobra (w takim ujęciu w Nowym Testamencie przywoływany bywa przede wszystkim leksem σῶμα),⁷⁶ z drugiej strony, zła, grzechu, rozumiane go jako wykroczenie przeciwko Bogu (w takim ujęciu w Nowym Testamencie przywoływany bywa przede wszystkim leksem σάρξ).⁷⁷ Nie oznacza to jednak, że ciało jest grzeszne z natury, ani też że jest niezbędne do popełnienia grzechu. W teologii biblijnej Nowego Testamentu za sprawą otwarcia się na działanie Ducha Świętego ciało, wydane wcześniej na służbę grzechowi, doznaje reorientacji i staje się narzędziem czynienia dobra.⁷⁸ Antyteza ciało – duch w Nowym

<https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=4263&from=pubstats>; *Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu miejscach za pewnymi dowodami od przysad przez Simona Budnego oczyszczone, i krotkimi przypiskami po krajach objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, które każdej jak miar odmiany przyczyny ukazują*, tłum. Szymon BUDNY, [Łosk?] 1574, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=120603>; *Nowy Testament*, tłum. Szymon BUDNY, Łosk 1589, <https://polona.pl/item/nowy-testament.NzY4NzA1Nw/309/#info:metadata>. Pisząc o tych przekładach, posługiwał się będę skrótem – Bud70/72/74/89.

⁷⁰ Bud70/72/74/89 – 2Cor 3:3: »Objawieni (będąc) zeście list Krystusow [Bud74/89: Christusa], sprawiony od nas, napisany nie czernidłem, ale duchem Boga żywiącego, nie na deskach kamiennych, ale na deskach serca *mięśnych*.«

⁷¹ Bud70/72/74/89 – Rom 7:14: »Wiemy bo że zakon duchowny jest, a zaś *cieśny* jestem, zaprzedan pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cieśnym*, jako dzieciom w Krystusie [Bud74/89: Christusie].« Heb 7:16 [Heb 7:6]: »Który nie wedle zakonu *cieśnego* przykazania uczynion, ale wedle mocy żywota nierozruszliwego.«

⁷² *Nowy Testament, to iest, wszystkie pisma Nowego Przymierza, z greckiego języka na polski z nowu wiernie przełożone: Przez niektóre sflugi Słowa Bożego, tajemnic niebieskich i językow do takiej prace potrzebnych wiadome, i Starsze tych Zborow, które wyznawają, że nikt inszy, jedno Ociec Pana naszego Jezusa Christusa, jest onym jedynym Bogiem izraelskim, a że on człowiek Jezus Nazaranski, który się z Panny narodził, a żaden inszy oprócz niego, albo przed nim, jest jednorodnym Synem Bożym*, tłum. W. SMALC, Raków 1606, <https://polona.pl/item/nowy-testament-to-iest-wszystkie-pisma-nowego-przymierza.NzUyOTA2Njk/1/#info:metadata>. Posługiwał się będę skrótem – Smal06.

Smal06 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon duchowny jest. A ja *cieśny* jestem, zaprzedany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem mówić wam jako duchownym, ale jako *cieśnym*, jako niemowiętkom w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Objawieni że jesteście listem Chrystusowym, usługowaniem naszym sprawionym, napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywiącego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *mięśnych*.« Heb 7:16: »Który się nie wedle zakonu przykazania *cieśnego* zstał, ale wedle mocy żywota nieskazitelnego.«

⁷³ KOSSOWSKA, *Biblia w języku polskim*, II (≠ ref. 15), s. 36.

⁷⁴ *Nowy Testament to jest wszystkie pisma Nowego Przymierza z greckiego języka na rzecz polską wiernie i szczerze przełożone*, tłum. Marcin CZECHOWIC, Kraków 1577, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3611&from=FBC>. Posługiwał się będę skrótem – Czech77.

⁷⁵ *Czech77* – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny, a ja jestem *cieśny*, zaprzedany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cieśnym*, jako niemowiętkom w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Objawieni że jesteście listem Chrystusowym, usługowaniem naszym sprawionym, napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywiącego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *mięśnych*.« Heb 7:16: »Który się nie stał wedle zakonu, którego rozkazanie jest *cieśne*, ale wedle mocy żywota, który skażon być nie może.«

⁷⁶ LÉON-DUFOUR, Xavier (ed.): *Słownik teologii biblijnej*, tłum. Kazimierz ROMANIUK, Poznań 1994, s. 145.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 145.

⁷⁸ WIDŁA, Bogusław: *Słownik antropologii Nowego Testamentu*, Warszawa 2003, s. 32.

Testamencie ujmować należy zatem jako dualizm moralny. Ciało oznacza to, co ziemskie, duch zaś to, co niebieskie.⁷⁹

W wersecie 2Cor 3:3 przymiotnik σάρκινος występuje w wyrażeniu ἡ πλάξ σάρκινα (>tablica cielesna<), dla którego antytezą jest wyrażenie ἡ πλάξ λιθίνη (>tablica kamienna<). Przeciwwstawienie przymiotnika λιθίνος >kamienny< przymiotnikowi σάρκινος >dotyczący ciała, cielesny< obok wspomnianych chrześcijańskich asocjacji o charakterze wartościującym, moralnym, jakim obarczone jest zwłaszcza w listach św. Pawła pojęcie ciała, uruchamia sem substancjalny – >tablica wykonana z kamienia< vs. >tablica wykonana z ciała (ludzkiego)<. Sem ten mieści się w wartości semantycznej zarówno greckiego leksemu σάρκινος, jak i łacińskiego *carnalis*. Na podstawie dany SPXVI możemy wnosić, że także szesnastowieczne znaczenie polskiego leksemu *cielesny*, który w większości renesansowych przekładów nowotestamentowych jest ekwiwalentem σάρκινος // *carnalis*, zawiera ten sem. Przypomnijmy: >związany z ciałem, często z odcieniem ujemnym, w przeciwieństwie do strony duchowej, utworzony z ciała; widomy, materialny; osobisty<; >lubieżny, zmysłowy<. Dlatego też przywołanie w analizowanych miejscach biblijnych leksemu *cielesny* jest uzasadnione semantycznie. Zauważmy jednak, że w tekstach religijnych jest on obciążony chrześcijańskimi wartościującymi asocjacjami moralnymi.

Z kolei w wartości semantycznej czeskiego przymiotnika *tělesný* >tělesný; hmotný, skutečný, smyslový<⁸⁰ sem substancjalny się nie mieści. Uwidacznia się on natomiast w dawnej wartości semantycznej derywatu od *maso*, tj. przymiotnika *masitý* – >(o těle n. jeho části) tvořený masem<; >(ve funkci gen.) masa<.⁸¹ Leksem ten w przeciwieństwie do przymiotnika *tělesný* nie uruchamia chrześcijańskich wartościujących asocjacji moralnych.

W 1516 roku w Bazylei ukazała się krytyczna edycja greckiego tekstu Nowego Testamentu, pt. *Novum Instrumentum*, w opracowaniu Erazma z Rotterdamu.⁸² Humanista dołączył swój filologiczny przekład na łacinę oryginalnego tekstu Nowego Testamentu. W trzech omawianych tu miejscach biblijnych jako ekwiwalent greckiego σάρκινος przywołał znany z *Wulgaty* łaciński przymiotnik *carnalis* (Rom 7:14; 1Cor 3:1; Heb 7:16⁸³). Natomiast w wersecie 2Cor 3:3 grecki przymiotnik przełożył jako *carneus*⁸⁴ >of flesh (post-class.)<.⁸⁵ Tym samym dokonał re-interpretacji semantycznej tego werseku biblijnego, polegającej na rezygnacji z uruchamiania chrześcijańskich wartościujących asocjacji moralnych, jakie niesie ze sobą w tekstach religijnych łacińskie *carnalis*, i na uwypukleniu semu substancjalnego, który jest dominantą semantyczną łacińskiego *carneus*.⁸⁶ Z taką interpretacją semantyczną zgodził się również Teodor Beza, przywołujący w swoim przekładzie Nowego Testamentu greckiego na łacinę (1556)⁸⁷ w wersecie 2Cor 3:3 przymiotnik *carneus*.⁸⁸

⁷⁹ LÉON-DUFOUR, *Słownik teologii biblijnej* (< ref. 76), s. 143-144.

⁸⁰ BĚLIČ – KAMIS – KUČERA, *Malý staročeský slovník* (< ref. 58), <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=masn%u00fd>.

⁸¹ *Elektronický slovník staré češtiny*, Praha 2006, <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=masit%u00fd>.

⁸² ERASMUS ROTERODAMUS (ed. & transl.): *Novum Instrumentum*, Basel 1516, <http://www.csnm.org/printedbook/viewbook/ErasmusNovumInstrumentum>. Trzy lata później po naniesieniu emendacji publikacja ta została wznowiona: ERASMUS ROTERODAMUS (ed. & transl.): *Novum Testamentum omne*, <https://archive.org/details/novumtestamentum00eras/page/480/mode/2up>. W odniesieniu do obu wydań stosuję skrót – *NovInstr16/19*.

⁸³ *NovInstr16/19* – Rom 7:14: »Scimus enim, quod lex spiritalis est. Ego autem *carnalis* sum, uenditus sub peccatum.« 1Cor 3:1: »Et ego fratres, non potui loqui uobis, ut spiritali[bus], sed ut *carnali*[bus], ut infanti[bus] in Christo.« Heb 7:16: Q[u]i no[n] iuxta lege[m] mandati *carnalis* fact[us] sit, sed iuxta pote[n]tia[m] uitae indissolubilis.«

⁸⁴ *NovInstr16/19* – 2Cor 3:3: »Dum manifestatis [*NovInstr19*: declaratis], q[uod] estis epistola Christi, subministrata, a nobis inscripta, no[n] atramento, sed spiritu dei uiue[n]tis, no[n] in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis *carneis*.«

⁸⁵ LEWIS – SHORT, *A Latin Dictionary* (< ref. 65), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3AAalphabetic+letter%3DC%3Aentry+group%3D19%3Aentry%3Dcarneus>.

⁸⁶ To rozwiązanie translatorskie Erazm podtrzymał w drugim wydaniu swojego opracowania krytycznego z roku 1519.

⁸⁷ DE BÈZE, Théodore (ed. & transl.): *Novum Testamentum*, Genève 1556, <https://archive.org/details/NovumTestamentumNewTestamentInLatinbeza1850/page/n255/mode/2up>. Posługiwał się będę skrótem – *BezNT56*.

⁸⁸ *BezNT56* – 2Cor 3:3: »Dum palam sit vos esse epistolam Christi subministratam a nobis, inscriptam non atramento, sed Siritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in *carneis* tabulis cordis.«

Zaproponowane przez Erazma Rotterdamskiego rozróżnienie semantyczne utrwalili w swoim przekładzie Nowego Testamentu Marcin Luter.⁸⁹ W wersetach Rom 7:14; 1Cor 3:1; Heb 7:16 reformator wprowadza do tekstu niemieckiego przymiotnik *fleischlich*⁹⁰ ›carnalis; aus Fleisch bestehend; sinnlich‹;⁹¹ do wersetu 2Cor 3:3 natomiast przymiotnik *fleischern*⁹² ›carneus; aus Fleisch bestehend‹.⁹³ Ten drugi przymiotnik, jak wskazują przytoczone tu definicje semantyczne, uwyppukla sem substancjalny i nie uruchamia chrześcijańskich wartościujących asocjacji moralnych.

Podążając za wzorcem zainicjowanym przez Erazma z Rotterdamskiego, a podchwycyonym przez Marcina Lutera i powtórzonym przez Teodora Bezę, takie rozwiązanie translacyjne zastosował także Jan Blahoslav w swoim przekładzie Nowego Testamentu – *Nový zákon vnově do češtiny přeložený* z 1564 roku (2. wydanie przejrane i poprawione z roku 1568). W wersecie 2Cor 3:3 przywołał przymiotnik *masitý*:

»Nebo to zjevné jest, že jste vy list Kristův, skrze přisluhování naše napsány ne černdlem, ale Duchem Boha živého, ne na dskách kamenných, ale na dskách srdce *masitých*.«⁹⁴

Werset ten nieco zmodyfikowany leksykalnie, jednak zachowujący przymiotnik *masitý*, jak już wiemy, został inkorporowany do *Biblii kralickiej*. W pozostałych trzech miejscach biblijnych ekwiwalentem greckiego *σάρκινος* jest podobnie jak w *Biblii kralickiej* przymiotnik *tělesný*.⁹⁵

Szesnastowieczni tłumacze Nowego Testamentu na język polski mogli zatem przywołać w wersecie 2Cor 3:3 jako ekwiwalent greckiego *σάρκινος* lub łacińskiego *carnalis* leksem *cielesny*, który w pozostałych trzech kontekstach nowotestamentowych uznać można za w pełni adekwatny semantycznie, lub też pójść za semantyczną interpretacją znaczenia greckiego *σάρκινος*, jaką zaproponował Erazm z Rotterdamskiego, przywołując w swoim przekładzie łacińskim leksem *carneus*. W wypadku tego leksemu w jego wartości semantycznej na pierwszy plan wysuwa się sem substancjalny.

To drugie rozwiązanie pośród polskich tłumaczy renesansowych zastosował jako pierwszy Szymon Budny, doskonały krytyk tekstu, w swojej pracy translacyjnej odwołujący się do rozstrzygnięć między innymi Erazma z Rotterdamskiego, Marcina Lutera, Jana Kalwina, Teodora Bezy i innych.⁹⁶ Leksem *mięśny* w 2Cor 3:3 przywołany został we wszystkich czterech redakcjach przekładu Szymona Budnego (1570, 1572, 1574, 1589). Powtórzony on został także w *Nowym Testamencie* (1606) w opracowaniu Walentego Smalcjusia, który był korygandą wcześniejszego przekładu ariańskiego, niewykluczone, że właśnie Szymona Budnego.⁹⁷

Trzecim przekładem polskim, w którym pojawia się w wersecie 2Cor 3:3 leksem *mięśny* jako ekwiwalent greckiego *σάρκινος* (lub Erazmiańskiego *carneus*) jest *Biblia gdańska* (1632) w przekładzie Daniela Mikołajewskiego. W swojej pracy kierując się doktrynalną zasadą *solā Scriptura*, usilnie zabiegał on o to, by przekład na język polski semantycznie był możliwie bliski sensom tekstu oryginału.⁹⁸ W rozstrzygnięciu kwestii semantycznych, a co za tym idzie, w doborze możliwie najbardziej adekwatnych polskich ekwiwalentów greckiego oryginału

⁸⁹ *Biblia das ist die Gantze Heilige Schrifft Deutsch*, tłum. Martin LUTHER, Wittenberg 1534, <https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/epnresolver?id=935008438>. Posługiwał się będą skrótem – *Luth34*.

⁹⁰ *Luth34* – Rom 7:14: »Denn wir wissen, daß das Gesetz geistlich ist; ich bin aber *fleischlich*, unter die Sünde verkauft.« 1Cor 3:1: »Und ich, liebe Brüder, konnte nicht mit euch reden als mit Geistlichen, sondern als mit *Fleischlichen*, wie mit jungen Kindern in Christo.« Heb 7:16: »[...] welcher nicht nach dem Gesetz des *fleischlichen* Gebots gemacht ist, sondern nach der Kraft des unendlichen Lebens.«

⁹¹ DWDS. *Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute*, <https://www.dwds.de/wb/fleischlich>.

⁹² *Luth35* – 2Cor 3:3: »[...] die ihr offenbar geworden seid, daß ihr ein Brief Christi seid, durch unsern Dienst zubereitet, und geschrieben nicht mit Tinte, sondern mit dem Geist des lebendigen Gottes, nicht in steinerne Tafeln, sondern in *fleischerne* Tafeln des Herzens.«

⁹³ DWDS. *Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute*, <https://www.dwds.de/wb/dwb/fleischern>.

⁹⁴ *Nový zákon vnově do češtiny přeložený*, tłum. Jan BLAHOŠLAV, 1568, https://books.google.cz/books?id=r_xkAAAAcAAJ&pg=PP5&hl=pl&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false. Posługiwał się będą skrótem – *Blah64/68*.

⁹⁵ *BlahNT64/68* – Rom 7:14: »Víme zajisté, že Zákon jest duchovní, ale já jsem *tělesný*, prodáný hřichu.« 1Cor 3:1: »A já, bratři, nemohl jsem vám mluvit jako duchovním, ale jako *tělesným*, jako maličkým v Kristu.« Heb 7:16: »Kterýžto učiněn jest knězem ne podle zákona přikázání *tělesného*, ale podle moci života neporušitelného.«

⁹⁶ KOSSOWSKA, Maria: *Biblia w języku polskim*, I, Poznań 1968, s. 277.

⁹⁷ KOSSOWSKA, *Biblia w języku polskim*, II (← ref. 15), s. 36-37.

⁹⁸ Por. LISOWSKI, *Solā Scriptura* (← ref. 9), s. 443-445.

obok rozwiązań translacyjnych przywołanych we wcześniejszych polskich przekładach, i to bez względu na krąg wyznaniowy, w którym one powstały, pomocą służyły Danielowi Mikołajewskiemu także rozstrzygnięcia zawarte w czeskiej *Biblii kralickiej*.

Przywołując w wersecie 2Cor 3:3 leksem *mięśny* Daniel Mikołajewski zdecydował się przychylić się do interpretacji semantycznej greckiego *σάρκιος* zaproponowanej przez Erazma z Rotterdamu. To rozstrzygnięcie semantyczne, powtórzone w łacińskim przekładzie Teodora Bezy *Nowego Testamentu* (1556), wspierały decyzje translacyjne podjęte przez Marcina Lutra, a na gruncie polskim przez Szymona Budnego i Walentego Smalcjusia. Oparcie dla tego rozwiązania translacyjnego znalazł Daniel Mikołajewski w dokonanym z łacińskiej translacji Teodora Bezy czeskim przekładzie Jana Blahoslava, który po rewizji polegającej na zestawieniu tego przekładu z oryginałem greckim, dokonanej przez Jana Němčanského, wszedł w skład *Biblii kralickiej*.

Przymiotnik *mięśny*, choć w semantycznie zgodny z substancjalnym sensem leksemu zawartego w oryginale greckim (uwypuklonym w renesansowych przekładach łacińskich Erazma z Rotterdamu i Teodora Bezy), użyty w odniesieniu do tkanki organizmu ludzkiego budującej mięśnie ludzkie w ówczesnej polszczyźnie, uruchamiał sens niecodzienny, można by rzec naturalistyczny. SPXVI tak definiuje znaczenie leksemu *mięśny*: >przymiotnik od *mięso*< to jest >miękkie części ciała ludzkiego i zwierzęcego, często o przeznaczeniu jadalnym<; >sporządzony z mięsa (o potrawach)<; >odżywiający się mięsem, jedzący mięso<; >żyjący w mięsie<; >związany pośrednio z mięsem<.⁹⁹ Trzykrotnie w tekstach kanonu źródeł SPXVI przymiotnik *mięśny* został użyty w kontekstach uruchamiających znaczenie, które mogło być derywowane z wersetu biblijnego 2Cor 3:3 – przen. >podatny na działanie *łaski* bożej, dobry (o sercu)<.¹⁰⁰ W dwu kontekstach ten przymiotnik wystąpił w znaczeniu uruchamiającym wartościujące chrześcijańskie asocjacje moralne, które typowo przekazywane były w tamtym stuleciu przez przymiotnik *cielesny*: *mięśny* – >przymiotnik od *ciało*<; >cielesny, materialny, zmysłowy<; >o ciele ludzkim w odróżnieniu od duszy, grzesznym pierwiastku w człowieku w odróżnieniu od *łaski*<.¹⁰¹

Można przyjąć, że połączenie wyrazowe *tablica mięśna* zamiast powszechniejszego w polskich renesansowych przekładach nowotestamentowych połączenia *tablica cielesna* zostało wprowadzone do wersetu 2Cor 3:3 *Biblii gdańskiej* za sprawą służącego Danielowi Mikołajewskiemu za wzór rozstrzygnięć translacyjnych przekładu kralickiego. Wówczas niecodzienne w ówczesnej polszczyźnie kontekstowe substancjalne znaczenie przymiotnika *mięśny* >wykonany z mięsa ludzkiego<, uruchamiane także w czeskim tekście biblijnym przez przymiotnik *masitý*, uznać należy za bohemizm semantyczny.

Biblia gdańska wydana w 1632 roku na ponad 300 lat, bo do roku 1975, kiedy z inicjatywy Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego i Kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej ukazał się nowy przekład Pisma Świętego, tak zwana *Biblia warszawska*, była przekładem kanonicznym dla polskich ewangelików. Przez ten czas w ich świadomości utrwalano się to wymodelowane kontekstowo na wzór czeski znaczenie przymiotnika *mięśny* lub później *mięśny*.

⁹⁹ MAYENOWA et al., *Słownik polszczyzny XVI wieku*, XIV (< ref. 14), hasło: *mięśny*, <http://spxvi.edu.pl/index/haslo/66649>.

¹⁰⁰ 1. á což my im vczynimy/ iefli ich Bog fam nie przerobi/ á kámiennego ich fercá nie obrzeže: a nowego mięśnego/ miekkiego y powolnego nie vczyni? *CzechRozm* 68v. 2. y będę s čiebie wyrzucal ferce kámienne/ á będę dawał ferce mięśne/ iz będziejz fluchał y wierzył Ewánieliey [!] *KrowObr* 47. 3. Pánu Bogu díkyuy izěš fię iuz tákogo Teftámentu doczekał/ ktoryč z fercá opoczyftego/ mięśne y miekkie [...] čyni *SkarŽyw* 3. Por. MAYENOWA et al., *Słownik polszczyzny XVI wieku*, XIV (< ref. 14), hasło: *mięśny*, <http://spxvi.edu.pl/index/haslo/66649>.

¹⁰¹ *Ibidem*.

V západoevropských literaturách raného novověku jsou hojně zastoupeny veršované parafráze biblických textů, především žalmů. Odhaduje se, že jen ve Francii se v průběhu šestnáctého století podílelo na skládání veršovaných žalmových parafrází asi šedesát francouzsky píšících autorů, nepočítaje četné autory píšící latinsky.¹ Veršované parafráze žalmů byly také hojně vydávány tiskem, některé z nich i opakovaně, takže jen ve francouzskojazyčném prostředí je pro období let 1525 až 1900 zdokumentováno více než tři tisíce tištěných edic veršovaných žalmů.² Rekord v počtu vydání drží patrně kalvínský, tzv. *Ženevský žaltář*, který byl poprvé tištěn v roce 1562: již na konci ledna toho roku uvádějí ženevské záznamy více než 27 000 vytištěných exemplářů³ a z let 1562-1564 je známo více než sedmdesát a do roku 1661 více než pět set jeho vydání.⁴

Korpus raně novověkých žalmových parafrází je nejen objemově rozsáhlý, ale také značně rozrůzněný. Zmínili jsme již jazykový rozdíl mezi parafrázemi psanými

¹ JEANNERET, Michel: *Poésie et tradition biblique au XVIe siècle*, Paris 1969, s. 7.

² NOAILLY, Jean-Michel: *Présentation de la Bibliographie des psaumes imprimés en vers français*, in: FERRER, Véronique – MANTERO, Anne – JEANNERET, Michel (eds.): *Les paraphrases bibliques aux XVIe et XVIIe siècles. Actes du Colloque de Bordeaux des 22, 23 et 24 septembre 2004*, Genève 2006, s. 225-240, zde s. 231.

³ PIDOUX, Pierre (ed.): *Le psautier huguenot du XVIe siècle*, II: *Documents et bibliographie*, Bâle 1962, s. 128-129; CANDIAUX, Jean-Daniel: *Le Psautier de Genève. 1562-1685*, Genève 1986, s. 14.

⁴ NOAILLY, *Présentation de la Bibliographie des psaumes imprimés en vers français* (← pozn. 2), s. 233.

Cyril Tomáš MATĚJEC

Katedra církevních dějin a literární historie,
Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Časomíra v českých žalmových parafrázích humanistického období

Quantitative metre in Czech psalm paraphrases before 1620

Early modern literature of the Bohemian lands, like other European literatures of this period, is relatively rich in verse paraphrases of psalms, in both vernacular and Latin. Vernacular (Czech) psalm paraphrases use mostly rhymed syllabic verses, which had been common in Czech poetry since its medieval beginnings. Nevertheless, psalm paraphrases also provided the space for the first attempts at Czech quantitative poetry.

Before 1620, two sets of psalm paraphrases were composed using quantitative verse, both being the undisputed first attempts at Czech quantitative poetry ever. Matouš Benešovský published quantitative paraphrases of Psalms 1 to 8 as part of his brief explanation of Czech grammar in 1587. Vavřinec Benedikt z Nudožer (Nudožerský), who also authored a treatise on Czech grammar, published quantitative paraphrases of twelve psalms in two independently printed collections (one containing paraphrases of psalms 75, 79, 80, 82, 90, 94, 96, 97, 101, and 113; the second containing paraphrases of psalms 91 and 103) in 1606. Nudožerský published perhaps only a small part of his compositions, since in his first collection he mentioned that he “tried the quantitative versification in more than a hundred psalms”. A single later account states that

during his lifetime, Nudožerský managed “to complete his work” and that the manuscript of his paraphrases had disappeared in the first years of the Thirty Years’ War.

The present study highlights a significant difference between these first two attempts at Czech quantitative verse. Benešovský used elegiac couplet in all his paraphrases, observing its classical form with considerable consistency. As a result, his verse dramatically differed from the traditional verse of medieval and early modern Czech poetry: it lacked rhyme and had a variable number of syllables. Nudožerský, by contrast, used a “rhythmometric” versification, inspired probably by the Latin poetry of his friend Jan Campanus Vodňanský. At first glance, therefore, his quantitative verse does not differ from the traditional Czech syllabic verse: Nudožerský accepted only such metrical schemes of classical quantitative poetry that had a fixed number of syllables (Aeolian metres) and, in keeping with the “rhythmometric” method, he introduced rhyme into quantitative strophic forms.

Keywords: Psalm paraphrases; Czech biblical language; Latin poetry; versology; Benešovský (Philonomus), Matouš; Benedikt Nudožerský (Nudozerinus), Vavřinec
Number of characters / words: 43 255 / 6 107
Number of figures: 2
Secondary language(s): Latin; Old Czech

ve vernakulárních jazycích a parafrázemi složenými v univerzální latině.⁵ Jiný významný rozdíl je mezi texty určenými k hudebnímu provedení, tedy pro zpěv, a texty určenými pro recitaci nebo tiché čtení. Rozmanitá byla také funkce těchto parafrází: mívaly, zejména v reformačním prostředí, významnou úlohu v liturgickém i soukromém duchovním zpěvu; jiné se uplatňovaly ve společenském životě jako příležitostné, zejména gratulační skladby; některé také vznikaly jako svého druhu umělecké experimenty a jiné zase mohly sloužit, opět především v protestantském prostředí, jako vzorové texty ve školní výuce. Různý byl také teologický a exegetický přístup k biblické předloze: znatelné jsou nejen konfesní rozdíly, ale také odlišnosti ve způsobu a míře interpretace: někteří autoři se těsně přidržují formulací biblické předlohy, jiní postupují více »interpretativně« a ti se pak dále různí podle toho, zda uplatňují interpretaci historickou (tj. vztahují obsah žalmů na krále Davida nebo jinou starozákonní postavu), nebo christologickou (tj. vztahují obsah žalmů na Krista), nebo případně »akomodativní« (tj. vztahují obsah žalmu na některou jinou postavu, např. na adresáta gratulační básně). Značné rozdíly jsou také ve způsobu uměleckého zpracování a ovšem i v jeho kvalitě: mezi autory raně novověkých žalmových parafrází se objevují jak neznámí amatéři, tak vynikající slovesní umělci své doby.⁶

Ledacos z toho, co jsme dosud řekli o žalmových parafrázích v raném novověku obecně, lze přiměřeně vztáhnout také na žalmové parafráze, které vznikaly v českém prostředí. Jakkoliv totiž obecně platí, že jazykově české slovesné umění té doby se ubíralo po značně odlišných cestách než literatury jižní a západní Evropy (italská, francouzská, španělská, anglická, nizozemská), v případě veršovaných žalmových parafrází lze říci, že nejen že tento druh básnického umění dospěl i do českého prostředí, ale že zde také došel – patrně pro svou vazbu na tradičně oblíbený žánr duchovní písně – značného rozšíření a že také mezi osudy žalmové poezie v západní Evropě a v českém prostředí lze pozorovat, především v průběhu šestnáctého století, četné analogie.

Oproti německojazyčnému prostředí, kde se vernakulární žalmové parafráze objevují od prvních let reformace, jmenovitě od roku 1523, kdy k práci na nich vyzývá Martin Luther, nebo francouzskojazyčnému, kde jsou první tištěné texty tohoto druhu uváděny k roku 1525, přicházejí veršované parafráze žalmů do českojazyčného písemnictví sice s patrným, ale nepřilíživým zpožděním: zastoupeny jsou již v kancionálu *Piesně chval božských*, který uspořádal a roku 1541 vydal bratrský biskup Jan Roh.⁷ V následujících desetiletích byly postupně vydány četné další parafráze jednotlivých žalmů nebo jejich malé soubory. Některé byly tištěny samostatně, jiné jako součást kancionálů nebo jiných tisků, a někdy i takových, které se svým rázem mohou zdát od biblické poezie poměrně vzdálené: např. parafráze žalmu 91 složená Matyášem Gryllem z Gryllova byla v roce 1582 tištěna jako duchovní píseň v knížce, která shrnuje duchovní i praktické rady, jak si počínat v době morové epidemie, a soubor osmi žalmových parafrází, jejichž autorem je Matouš Benešovský, byl v roce 1577 tištěn jako součást jeho gramatiky češtiny.⁸

První českojazyčnou veršovanou parafrázi celého žaltáře, tj. sbírku parafrází všech sto padesáti kanonických žalmů, vydal v roce 1572 pod názvem *Žaltář svatého Davida krále pražský*

⁵ Jako svéráznou kategorii lze připojit také výrazně »akademickou« a početně omezenou produkci v klasické řečtině, srov. např. PORTUS, Aemilius: *Omnes Davidis psalmi in Graecum carmine heroico conversi*, Basel 1581; DUPONT, James: *Δαβίδης ἔμμετρος sive Metaphrasis libri psalmorum Graecis versibus contexta*, London 1674. Poněkud stranou protikladu »latinské« versus »vernakulární« stojí také ještě vzácnější a podobně »akademické« parafráze psané biblickou hebrejštinou. Deset takových parafrází, složených sylabickými rýmovanými verši na nápěvy *Ženevského žaltáře*, publikoval Komenského učitel Johann Heinrich Alsted v roce 1623, srov. ALSTED, Johann Heinrich: *Methodus sancrosanctae theologiae octo libris tradita*, Hanau 1623, s. 164-173.

⁶ Z předních latinsky píšících autorů, kteří skládali žalmové parafráze, bývají jmenováni např. Marcantonio Flaminio (1498-1550) a George Buchanan (1506-1582), z francouzsky píšících Clément Marot, François de Malherbe, Pierre Corneille, z anglicky píšících Philip Sidney a John Milton, z německy píšících Martin Opitz, Paul Fleming, Georg Rudolf Weckherlin, Andreas Gryphius; v sousedním Polsku přebásnil všech sto padesát žalmů *magnus parens* polského básnictví Jan Kochanowski (1530-1584).

⁷ Srov. BACH, Inka – GALLE, Helmut: *Deutsche Psalmendichtung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert: Untersuchungen zur Geschichte einer lyrischen Gattung*, Berlin – New York 1989, s. 89; HOFMANN, Andrea: *Psalmrezeption in reformatorischem Liedgut: Entstehung, Gestalt und konfessionelle Eigenarten des Psalmliedes, 1523-1650*, Leipzig 2015, s. 91; JEANNERET, Poésie et tradition biblique au XVIe siècle (< pozn. 1), s. 35-42.

⁸ *Krátké naučení, kterak se lidé pobožní v čas moru chovati mají: buďto že by z nakaženého povětří ujíti, aneb s jinými v něm zuostati chtěli [...]*, Praha: Daniel Adam z Veleslavína, 1582 (*Knihopis* č. 6057, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000008132&local_base=KPS). K Benešovskému srov. dále, též pozn. 16 a 17.

měšťan Jan Vorličný. O patnáct let později, roku 1587, byla tištěna další parafráze celého žaltáře, *Žalmy neb Zpěvy svatého Davida*, vlastně česká jazyková verze *Ženevského žaltáře*, složená bratrským kazatelem Jiřím Strejcem. Do konce šestnáctého století pak stihly vyjít ještě další dvě českojazyčné parafráze celého žaltáře, a to *Žalmy svatého Davida* složené Davidem Crinitem z Hlavačova a tištěné v roce 1590 a *Žalmy svatého Davida* složené Jakubem Melissaeem a tištěné v roce 1596. V průběhu devadesátých let se však zejména významně šířila a trh patrně víceméně ovládla Strejcová českojazyčná úprava *Ženevského žaltáře*, která pak i po následující tři století zůstávala nejúspěšnějším a nejvíce rozšířeným českojazyčným veršovaným zpracováním biblických žalmů. Tento úspěch Strejcových žalmů snad přispěl k jistému utlumení tvůrčí aktivity na poli žalmových parafrází, takže za dvě desetiletí, která uplynula mezi vydáním Melissaeových žalmů a vypuknutím stavovského povstání, vznikla už nanejvýš jen jedna úplná parafráze celého žaltáře, a to prací mistra pražské univerzity Vavřince Benedikta z Nudožer († 1615), pokud jen můžeme spolehnout na tvrzení, že se mu takovou parafrází podařilo dokončit. O jistém slábnutí zájmu o žalmové parafráze může svědčit i to, že Nudožerský za svého života vydal ze svých žalmových skladeb jen dva malé soubory ukázek, a zejména pak to, že rukopis jeho parafrází zůstával netištěn i po jeho smrti, až po pěti letech při obsazení Prahy císařským vojskem v roce 1620 patrně zanikl.

I v českém prostředí vznikaly vedle vernakulárních skladeb také parafráze psané latinsky. Úplné latinské parafráze žaltáře složili David Crinitus, týž, který je autorem i parafráze českojazyčné (*Psalmi regii vatis in odas redacti*, 1591), a Jan Campanus Vodňanský (*Odarum sacrarum liber prior*, 1611). Také v českém prostředí platí, že mezi skladateli žalmových parafrází jsou zastoupeny i významné postavy literárního života své doby: vedle již zmiňovaného Jiřího Strejce lze např. jmenovat Jana Blahoslava, Šimona Lomnického z Budče nebo později Jana Amose Komenského.

Na rozdíl od západoevropského prostředí, kde nejen v šestnáctém, ale i v sedmnáctém a osmnáctém století představují veršované žalmové parafráze živou a mnohdy velmi významnou položku vernakulárního písemnictví, v prostředí českojazyčném vznikání nových žalmových parafrází víceméně končí během událostí stavovského povstání a následné rekatolizace, ne-li už dříve. Výraznou výjimku představují prakticky jen žalmové parafráze, které v průběhu svého života skládal Jan Amos Komenský. Úplná nová parafráze celého žaltáře se pak objevuje až v roce 1781, kdy byl v Drážďanech tištěn *Celý žaltář proroka a krále Davida* složený Jiřím Petermannem, kazatelem tamní exulantské luterské obce. Petermannovy parafráze však vstoupily už do značně odlišného kulturního kontextu, jak je mimo jiné patrné z toho, že jako knižní novinku je recenzoval Josef Dobrovský.⁹

* * *

Po stránce veršové formy se raně novověké žalmové parafráze zpravidla úplně podřizují literárním zvyklostem toho jazykového prostředí, pro které vznikly. Latinské žalmové parafráze bývají proto obvykle skládány nerýmovaným časoměrným veršem a zpravidla čerpají z bohaté nabídky veršových a strofických forem, kterou poskytovala starověká řecká a latinská poezie.

Častá a snad nejčastější je v latinských žalmových parafrázích kombinace daktylského hexametru a daktylského pentametru, tedy elegické distichon, které už ve starověku patřilo k hojně užívaným formám latinsky psané poezie (např. Ovidius jím napsal většinu svých skladeb), a v menších skladbách rozmanitého druhu, zejména v epigramech a elegiích, je s oblibou užívali také raně novověcí autoři. Vedle jednotlivých parafrází, které byly elegickým distichem složeny, vznikly v raném novověku také některé úplné parafráze žaltáře, které pro všech sto padesát žalmů užívají pouze tuto jedinou formu. Patrně nejznámější z nich je ve své době úspěšné a častěji přetiskované *Psalterium universum* německého novolatinského básníka Helia Eobana Hessa.¹⁰

Jiná forma, která se v latinských žalmových parafrázích častěji uplatňovala, byla »aiolská metra«, veršové a strofické útvary, které římská poezie převzala z řecké aiolské lyriky (Alkaios, Sapfó) a které jsou v latinském písemnictví tradičně spojeny se jménem augustovského básníka Quinta Horatia Flacca.¹¹ Asi nejznámější z těchto útvarů je sapfická strofa, ve své horatiovské

⁹ DOBROVSKÝ, Josef: *Celý žaltář krále a proroka Davida* [...], in: Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren 1 (1786), s. 122-123. Srov. ČAPEK, Jan Blahoslav: *Záření ducha a slova*, Praha 1948, s. 144-152.

¹⁰ Jako celek bylo tištěno poprvé roku 1537. Novodobá edice založená na druhém vydání z roku 1538: HESSUS, Helius Eobanus: *Psalterium universum*, ed. Mechthild FUCHS, Berlin 2009.

¹¹ Horatius nebyl sice první, kdo v římském prostředí z aiolské lyriky čerpal, ale užíval aiolských forem značně rozsáhlejší měrou než jeho předchůdci a »ukáznil« aiolské útvary do té podoby, ve které je pak přejímali další latinsky píšící básníci, včetně raně novověkých.

podobě složená ze tří veršů jedenáctislabičných (sapfický hendekasylab) a jednoho kratšího, pětlabičného (adónský verš).¹² Autoři, kteří ve svých žalmových parafrázích tato metra užívali, se často snažili o to, aby ve svých skladbách představili co možná široké spektrum různých veršových a strofických útvarů, aby pokud možno napodobili něco z formálního bohatství, kterým vynikl a na němž si zakládal právě Horatius jako jejich hlavní antický vzor. Charakteristickým a v raném novověku velmi oceňovaným představitelem takového přístupu je skotský novolatinský básník George Buchanan, který ve své parafrázi žaltáře (*Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*) užívá na třicet různých metrických forem převzatých ze starověké latinské poezie.¹³

Parafráze skládané ve vernakulárních jazycích naproti tomu obvykle užívaly sylabického nebo sylabotónického verše, zpravidla rýmovaného, tzn. té podoby verše, která v tom kterém vernakulárním prostředí byla běžná i v původní poezii. Jako příklad může sloužit již zmiňovaný, v raném novověku velmi rozšířený a vlivný *Ženevský žaltář*: jeho texty byly složeny v rozmanitých sylabických rýmovaných strofických útvarech, většinou převzatých z pozdně středověké a raně renesanční francouzské poezie. V českojazyčném prostředí lze jako jistou obdobu uvést veršovanou parafrázi celého žaltáře, kterou na konci šestnáctého století složil a vydal již zmíněný Jakub Melissaeus: jednotlivé parafráze tohoto souboru jsou složeny v sylabických rýmovaných strofických útvarech, často převzatých ze starších českých duchovních písní.

Tu a tam se mezi veršovanými parafrázemi žalmů objevují také skladby, které z naznačeného schématu, tedy ze spojení vernakulárního jazyka se sylabickou, resp. sylabotónickou versifikací na jedné straně a latinského jazyka s versifikací časoměrnou na straně druhé, různým způsobem vybočují. Patrně nejznámější výjimka tohoto druhu jsou žalmové parafráze, které v šedesátých a sedmdesátých letech šestnáctého století skládal básník francouzské Plejády Jean-Antoine de Baïf (1532-1589) a které kombinují vernakulární jazyk (francouzštinu) s kvantitativní, časoměrnou versifikací.¹⁴ V českém předbělohorském písemnictví představují analogické řešení, tedy kombinaci češtiny jakožto vernakulárního jazyka a časoměrné versifikace, žalmové parafráze, které složili Matouš Benešovský a Vavřinec Benedikt z Nudožer.¹⁵

* * *

První z nich, Matouš Benešovský, se v písemných pramenech objevuje na konci šedesátých let šestnáctého století, kdy je uváděn jako klerik pražské arcidiecéze. V roce 1573 byl vysvěcen na kněze. Útržkovitě dochované zmínky neumožňují rekonstruovat jeho souvislý životopis, nicméně k roku 1587 je z utrakvistického prostředí dochována zpráva, že Benešovský někdy

¹² Podrobněji o formách aiolské lyriky např. KUTÁKOVÁ, Eva: *Laudabile carmen*, I: *Římská metrika*, Praha 2012.

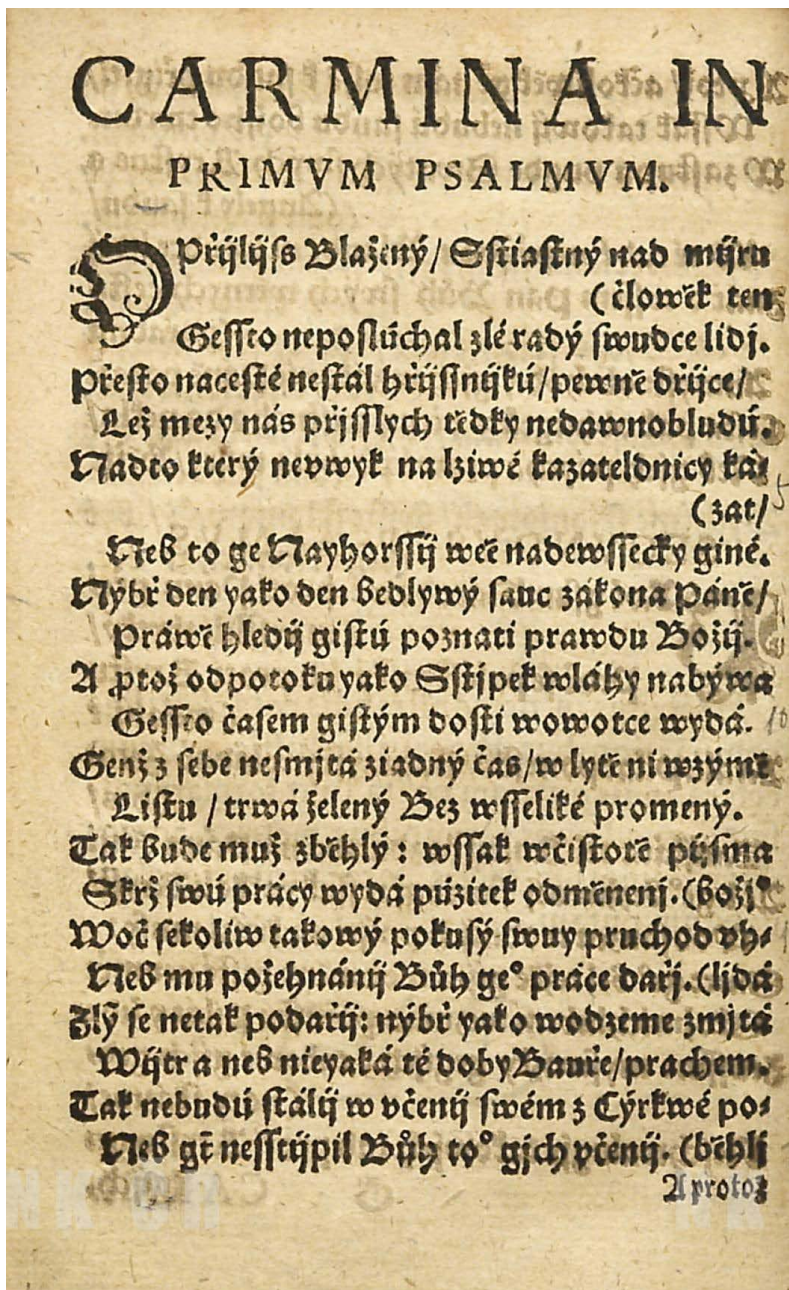
¹³ Jako celek byly Buchananovy parafráze tištěny poprvé v roce 1565 nebo 1566. Novodobá edice založená na antverpském vydání Christoha Plantina z roku 1582: BUCHANAN, George: *Poetic paraphrase of the Psalms of David (Psalmorum Davidis paraphrasis poetica)*, ed. Roger P. H. GREEN, Genève 2011.

¹⁴ Novodobá edice dostupná on-line: BAÏF, Jean-Antoine de: *Œuvres en vers mesurés*, ed. Olivier BETTENS, 2006, <https://virga.org/baif/>. Baïfův autograf (*Versions du Psautier et Chansonnettes*, Paris: Bibliothèque Nationale de France, ms. fr. 19140) je zpřístupněn v digitální knihovně *Gallica*: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90619664/f376.item>.

¹⁵ Za prvního pěstitelů časomíry v českojazyčném písemnictví bývá někdy pokládán Jan Blahoslav, zejména pro své výklady o využití kvantity v českém verši, které podal ve své *Musice* (resp. v jejím druhém vydání z roku 1569), srov. např. KRÁL, Josef: *O prosodii české*, I: *Historický vývoj české prosodie*, ed. Jan JAKUBEC, Praha 1923, s. 26: »První, kdož se o časoměrnou báseň pokusil, jest Blahoslav.« Blahoslav se však nepokoušel prosadit časoměrnou versifikaci, dokonce od jejího zavedení spíše odrazoval (»velikát by musila s tím práce býti a téměř marná«). Blahoslav pouze žádal, aby ve verších určených ke zpěvu byly pokud možno (»pokudž možné«) sladěny délky slabik s délkami příslušných not. Spíše než o časoměrné versifikaci lze tedy mluvit o »zřeteli ke kvantitě slabik« (Horálek), »časoměrném zřeteli« (Kollárik) nebo »časoměrně zbarvených verších« (Koupil), srov. HORÁLEK, Karel: *Přehled vývoje českého a slovenského verše*, Praha 1957, s. 27; KOLLÁRIK, Oto: *Zástoj Vavrinca Benedikta Nedožerského v prozodickom vývine českej poézie*, in: Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia 2 (1971): *Štúdie z literárnej vedy, jazykovedy a teórie vyučovania*, red. Laurent HOREČNÝ, s. 9-51, zde s. 18; KOUPIL, Ondřej: *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*, 2. rev. vyd., Praha 2015, s. 252. Veršované texty, které Blahoslav skládal, navíc ukazují, že jeho básnická praxe byla ještě volnější než teorie. Platí to také o jeho písních založených na biblických předlohách. Parafráze žalmů, které Blahoslav složil a zařadil do *Šamotulského kancionálu* a které kdysi Josef Jireček otiskl ve své edici českých časoměrných žalmových parafrází, nejsou časoměrné, jak to už na konci devatenáctého století ukázal Josef Král, srov. JIREČEK, Josef (ed.): *Časoměrné překlady žalmův Br. Jana Amosa Komenského, pak Br. Jana Blahoslava, kn. Matouše Philonoma Benešovského a M. Vavřince Benedikta Nudožerského*, Vídeň 1861, s. 59-64; KRÁL, O prosodii české, I: *Historický vývoj české prosodie* (viz výše), s. 29-30.

předtím »odstoupil od strany katolické« a »dal se k straně naší podobojí přijímajících«. O dva roky později je zmiňován jeho sňatek. Na přelomu osmdesátých a devadesátých let je pak uváděn jako opat emauzského kláštera. Z písemných dokladů mizí rokem 1592, kdy byl »pro svý zlý, neřádný, pohoršlivý chování« uvězněn a následně vypovězen z českého království. Tiskem za svého života vydal tři práce: překlad listů sv. Ignáce Antiochijského (snad v roce 1576), latinsky psanou mluvnici češtiny (v roce 1577) a sbírku různých pozorování o jazyce, zejména etymologických, nazvanou *Knížka slov českých* (v roce 1587).¹⁶

Obr. 1:

Matouš BENEŠOVSKÝ:
Grammatica Bohemica
(Praha: NK, sign.
54 F 94), fol. G1^v
(začátek Benešovského
žalmových parafrází)

¹⁶ Podrobněji o Matoušovi Benešovském a jeho dvou »jazykových knížkách« píše v úvodu ke své edici Ondřej Koupil: BENEŠOVSKÝ, Matouš: *Grammatica Bohemica (Gramatika česká). Knížka slov českých vyložených*, ed. Ondřej KOUPIL, Praha 2003, s. IX-XXXV. Srov. též KOUPIL, *Grammatykáři* (← pozn. 15), zejm. s. 101-105, 226-266.

¹⁷ BENEŠOVSKÝ, Matouš: *Grammatica Bohemica, studiosis eius linguae utilissima*, Praha 1577 (*Knihopis* č. 7165, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/BeneGram1577>), fol. G1^v-G7^v.

¹⁸ Tamtéž, fol. A5^v.

¹⁹ HORÁLEK, *Přehled vývoje českého a slovenského verše* (← pozn. 15), s. 27: »O skutečné časoměrné verše se první pokusil Matouš Benešovský.« Srov. též pozn. 15.

²⁰ BENEŠOVSKÝ, *Grammatica Bohemica* (← pozn. 17), fol. G1^r: »[...] quod opus carminibus metricae ad modum Latinorum factis loco prosodiae claudendum putavi.«

Své časoměrné žalmové parafráze vydal v roce 1577 jako součást své mluvnice češtiny (► Obr. 1).¹⁷ Těchto osm parafrází spolu s krátkým epigramem, který je připojen za úvod téže gramatiky,¹⁸ jsou zdá se v českém humanistickém písemnictví první česky psané skladby, které užívají v pravém slova smyslu časoměrného verše.¹⁹ Podle poznámky, kterou jsou parafráze uvedeny, byly do mluvnice zařazeny jako náhrada za pojednání o versifikačních pravidlech (»prosodii«), které v raném novověku bývalo obvyklou součástí gramatických výkladů.²⁰ Metrický rozměr, kterého Benešovský ve všech těchto devíti veršovaných skladbách užívá, je elegické distichon, tj. kombinace daktylského hexametru a daktylského pentametru, jeden z nejobvyklejších veršových rozměrů starověkého i raně novověkého latinského písemnictví.

Jako dílo veršového umění představují tyto skladby značně radikální rozchod s tím, co bylo v tehdejší české verši obvyklé. Pokud by se s Benešovského texty byli setkali čtenáři, kteří neměli zkušenost s řeckou a latinskou poezií a kteří znali jen tehdejší veršované skladby psané česky, patrně by byli měli obtíže vůbec poznat, že jsou to skladby veršované. Obvyklým příznakem českého verše býval už od středověku pevný počet slabik. Řecké nebo latinské hexametry a pentametry však pevný počet slabik nemají, a nemají ho tedy ani hexametry a pentametry Benešovského. I když v češtině existoval a měl starobylou tradici také typ verše, který pevný slabičný počet nezachovával, totiž bezrozměrný verš, přece i ten byl vyznačen aspoň druhým charakteristickým znakem staršího českého verše, rýmem. Avšak Benešovského elegická disticha po vzoru latinských hexametru

a pentametru nemají ani rým. A naproti tomu to, co Benešovského distichům dávalo pevný řád, totiž pravidelné střídání dlouhých a krátkých slabik, by bylo neškolenému čtenáři bezpochyby zůstalo skryté, takže by se mu byly Benešovského hexametry a pentametry nejspíš jevily jen jako jakýsi verš neverš, pouhá grafická napodobenina »skutečného«, pravidelně sylabického nebo aspoň rýmovaného verše.

Pro čtenáře, kteří měli zkušenost s latinskou časoměrnou poezií, starověkou nebo novověkou – a lze ovšem předpokládat, že ti, kdo Benešovského latinsky psanou mluvnici brali do rukou, takovou zkušenost zpravidla měli – pro ně by uvedené zvláštnosti Benešovského veršovaných skladeb, totiž absence rýmu, variabilní délka verše i pravidelné uspořádání slabik s ohledem na jejich jejich kvantitu, byly něčím zcela samozřejmým a jako neobvyklá by se jim byla jevila snad jen okolnost, že Benešovský tyto tradiční versifikační náležitosti realizuje v netradičním materiálu, ne v latině nebo řečtině, ale ve vernakulárním jazyce, v češtině.

* * *

Teprve dvacet sedm let po vydání Benešovského mluvnice, v roce 1606, vyšly tiskem další parafráze žalmů složené časoměrným veršem. Jejich autorem byl někdejší učitel v Zatci a Německém Brodu, od roku 1604 profesor pražské univerzity Vavřinec Benedikt z Nudožer.²¹ Také on byl zároveň autorem latinsky psané gramatiky češtiny a také u něho je mezi prací na gramatice, která s sebou nesla nutnost vypořádat se teoreticky s versifikačními pravidly popisovaného jazyka, a prací na časoměrných žalmových parafrázích zřejmá souvislost.²² Na rozdíl od Benešovského však Nudožerský nezařadil své žalmové parafráze do své gramatiky, ale vydal je samostatně, navíc s jistým časovým odstupem – gramatika vyšla v roce 1603, parafráze v roce 1606. Vedle gramatiky a žalmů vydal Nudožerský i některé další tištěné práce: latinsky psanou učebnici aritmetiky pro univerzitní studenty, latinsky psanou řeč, ve které navrhuje reformu studia na pražské univerzitě, a další dva drobné příležitostné tisky, rovněž spojené s jeho působením na pražské univerzitě. V rukopise zůstala jeho latinsky psaná poetika. Ve vztahu k jeho časoměrným pokusům není bez významu, že podobně jako jeho přítel Jan Campanus Vodňanský a další autoři té doby psal také Nudožerský v poměrně hojné míře latinskou časoměrnou poezii, většinou příležitostnou.²³

V roce 1606 vydal Nudožerský tiskem dva sborníčky svých česky psaných žalmových parafrází – jeden je dedikován pražské univerzitě a obsahuje časoměrné parafráze deseti žalmů (č. 75 [► Obr. 2], 79, 80, 82, 90, 94, 96, 97, 101 a 113) a jednu původní píseň, rovněž složenou časoměrně.²⁴ Druhý soubor je dedikován ingrosátorovi větších desk zemských Janu Bunsonovi z Bunsonu a obsahuje časoměrné parafráze dalších dvou žalmů (č. 91 a 103).²⁵ V předmluvě ke svému prvním souboru žalmových parafrází Nudožerský zmiňuje, že své versifikační zásady vyzkoušel »ve více než stech žalmech«.²⁶ Těmto slovům se obvykle rozumí tak, že Nudožerský

²¹ K životu a působení Vavřince Benedikta z Nudožer srov. zejm. ČAPEK, Jan Blahoslav: *Příspěvky k životu a dílu Vavřince Benedikta – Nudožerina*, in: Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 7 (1966), č. 2, s. 7-32; KOLLÁRIK, Oto: *Zástoj Vavřince Benedikta Nudožerského v epoche nášho humanizmu*, in: HOLOŤÍK, Ľudovít – VANTUCH, Anton (eds.): *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.-16. storočí*, Bratislava 1967, s. 270-287; OUTRATA, Filip: *Vavřinec Benedikt Nudožerský jako typ humanistického vzdělance*, in: Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 42 (2002), s. 59-74.

²² BENEDIKT Z NUDOŽER, Vavřinec: *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*, Praha 1603 (Knihopis č. 1062, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017767&local_base=KPS). Novodobá edice: BENEDIKT Z NUDOŽER, Vavřinec: *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*, ed. Nancy Susan SMITH, Ostrava – Šenov u Ostravy 1999.

²³ Pro podrobnější údaje o Nudožerského literárních pracích (včetně ztracených rukopisných) srov. HEJNIC, Josef: *Benedictus (Benedicti, Nudožerský), Vavřinec*, in: HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, 1: A-C, Praha 1966, s. 182-188.

²⁴ BENEDIKT Z NUDOŽER, Vavřinec: *Aliquot psalmodum Davidicorum paraphrasis rhythmometrica, lyrico carmine ad imitationem Latinorum nunc primum attentata*, Praha 1606 (Knihopis č. 17575, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017609&local_base=KPS). Posledně jmenovaná původní píseň má svou vlastní předmluvu, v níž je věnována domažlickému radnímu Mikuláši Novaciovi z Ružomberka (známému mj. pro svoje kontakty s Janem Campanem Vodňanským).

²⁵ BENEDIKT Z NUDOŽER, Vavřinec: *Žalmové devadesátý první a stý třetí na způsob latinských veršů* vydání od Laurence Benedykta Nudožerského, Praha 1606 (Knihopis č. 17578, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017612&local_base=KPS).

²⁶ BENEDIKT Z NUDOŽER, *Aliquot psalmodum Davidicorum paraphrasis rhythmometrica* (◀ pozn. 24).

Psalm LXXV.

Discantus.

Altus.

2. Když spatřím toho čas, Pán řek' povstanu,
A Trán vyzdvihnu mág sám řek' Pán Pánú:
Po vsechných Kragínách lid budu souditi,
Echyt' šiffně vessečno řiditi.

Obr. 2: Vavřinec BENEDIKT z NUDOŽER: *Aliquot psalorum Davidicorum paraphrasis rhythmometrica* (Praha: NK, sign. 54 Se 131), fol. A6^v (začátek Nudožerského parafráze žalmu č. 75)

v kontextu jazykově českého básnictví skutečně čímsi novým. Ačkoliv tři desetiletí před Nudožerským publikoval své časoměrné pokusy Matouš Benešovský a ačkoliv je možné a při omezeném rozsahu tehdejší české kulturní obce snad i pravděpodobné, že Nudožerský Benešovského žalmové parafráze znal,³⁰ je přece jen mezi Nudožerským a Benešovským v postoji k otázce českého časoměrného verše značná odlišnost.

fol. A3^r: »Cum itaque de tota quantitate et ratione poeticae Bohemicae iam tandem a nobis sit conclusum et in psalmis plus quam centum non infeliciter periclitatum [...]«

²⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos: *Opera omnia*, 1, Praha 1969, s. 22: »Laurentius Benedictus Nudozerinus [...] concinnaverat Psalmos Davidicos vario metri genere [...]. Quod opus cum vixdum absolvisset [...]«

²⁸ Tamtéž, s. 22: »[...] fatis cessit [...], testamento illud cuidam legans, qui in editione procuranda negligentior, eam in illud usque tempus, quo in direptione Pragae (anno 1620) periit, distulit.«

²⁹ Za Nudožerského práci bývá pokládána také parafráze žalmu 117, kterou ve své mluvnici biblické češtiny cituje Pavel Doležal, srov. DOLEŽAL, Pavel: *Grammatica Slavico-bohemica* [...], Bratislava 1746, s. 214; KRÁL, *O prosodii české*, I (< pozn. 15), s. 36-38; ČAPEK, *Příspěvky k životu a dílu Vavřince Benedikta – Nudožerina* (< pozn. 21), s. 28-29. Odchytky od Nudožerského versifikačních pravidel, zejména absence rýmu, však ukazují, že bude třeba hledat jiného autora. Je rovněž poněkud podezřelé, že by se byl zničehonic v roce 1746 v Uhrách objevil úryvek textu, který byl podle jiné zprávy zničen v roce 1620 v Praze.

³⁰ Srov. KRÁL, *O prosodii české*, I (< pozn. 15), s. 36; ČAPEK, *Příspěvky k životu a dílu Vavřince Benedikta – Nudožerina* (< pozn. 21), s. 19; KOUPIL, *Grammatykáři* (< pozn. 15), s. 253.

měl už v roce 1606 složeno více než sto (úplných) časoměrných žalmových parafrází. V roce 1661 pak píše Komenský v listu Montanovi, že Nudožerský skládal časoměrné »davidovské žalmy« a že toto dílo za svého života »dokončil«. ²⁷ Komenského slova se obvykle vykládají tak, že Nudožerský za svého života stihl složit časoměrnou parafrázi celého žaltáře, všech sto padesáti žalmů. Ze stručné zprávy, kterou Komenský podává o dalších osudech těchto parafrází, však plyne, že už v Komenského době byly pokládány za ztracené: Nudožerský je ve své závěti odkázal bližší neurčené osobě, která měla pořídit jejich vydání; tato osoba však byla v plnění svého úkolu »poněkud nedbalá« (»negligentior«), takže »při plenění Prahy v roce 1620« Nudožerského soubor parafrází zanikl, aniž byl tištěn. ²⁸

Ať už budeme Nudožerského slova o »více než stech žalmech« a Komenského údaje o »dokončeném« souboru parafrází vykládat jakkoliv, v každém případě platí, že dnes máme z Nudožerského žalmových parafrází k dispozici pouze ty, které Nudožerský sám nechal vytisknout ve zmiňovaných dvou souborech v roce 1606. ²⁹ Z pohledu dějin českého verše je z těchto dochovaných souborů zvláště zajímavý soubor první, protože Nudožerský k němu připojil latinský výklad, ve kterém vysvětluje svůj postoj k otázce rozlišení dlouhých, krátkých a obojetných slabik v češtině, a stručný přehled metrických útvarů, které ve svých skladbách užil. Zajímavá je také dedikační předmluva, v níž konstatuje novost svého podniku a obrací se na své kolegy, univerzitní mistry, aby jakožto zkušení čtenáři řeckých a latinských básníků jeho práci prozkoumali a posoudili.

Nudožerského časoměrné skladby jsou

Benešovský zvolil jeden typický útvar latinské časoměrné poezie a v jeho obvyklé podobě ho realizoval v českém jazykovém materiálu, aniž by se přitom snažil zmírnit napětí mezi takto vzniklým časoměrným veršem a vžitou, obecně rozšířenou a tehdy obvyklou podobou verše sylabického. Nudožerský naproti tomu vybírá z repertoáru řeckolatinické časoměrné poezie metrických útvarů více, ale opatrně přitom volí jen takové, které lze usmířit s versifikačními zvyklostmi panujícími v tehdejší české poezii, totiž takové, které zachovávají pevný počet slabik.³¹ S tím souvisí také další rozdíl: zatímco Benešovský volí metrický útvar, který je obvyklý v mluvní, recitované poezii, a nic nesevřídčí o tom, že by měl v úmyslu hudební provedení svých veršů, Nudožerský vybírá z lyrických, aiolských meter, která byla za humanismu častěji zhudebňována, a zřetelně dává najevo, že své parafráze považuje za písňovou poezii: v prvním souboru, dedikovaném pražské univerzitě, otiskuje čtyřhlasé nápěvy, na které mají být jeho parafráze zpívány, a ve druhém souboru na tyto nápěvy alespoň odkazuje.³²

Krom toho obojího je tu ještě rozdíl asi nejnapadnější: zatímco Benešovský se řídí zvyklostmi latinské humanistické poetiky i v tom, že skládá verše zásadně nerýmované, Nudožerský do svých českých časoměrných veršů rýmy systematicky zavádí, a to i přesto, že jsou tyto verše jinak vědomě budovány jako nápodoba klasických rozměrů starověké a humanistické poezie, a také přesto, že musel dobře vědět, že novolatinští autoři hledí na rým jako na středověký přežitek, kterému je nejlepší se vyhnout.

Častěji se připomíná, že významným inspiračním vzorem byly pro Nudožerského latinské časoměrné parafráze George Buchanana.³³ Souvislosti mezi Nudožerským a Buchananem jsou patrné: Nudožerský se neomezuje na jeden metrický útvar jako Benešovský, ale podobně jako Buchanan pořádá cosi jako »přehledku« různých metrických útvarů, a nejen že vybírá z téhož okruhu lyrických meter, ale v některých případech dokonce pro daný žalm volí stejné metrum, kterého užil už Buchanan.³⁴ Že Nudožerský Buchananovy žalmy musel znát, je patrné také z toho, že některé nápěvy, které Nudožerský ke svým parafrázím přikládá, jsou shodné s nápěvy, které ke své edici Buchananových žalmů připojil profesor univerzity v Rostocku David Chytraeus.³⁵ Mohlo by se snad dokonce i zdát, že Nudožerský se jen zhlédl v Chytraeově zhudebněné podobě Buchananova díla a snažil se vytvořit její věrnou jazykově českou nápodobu.

Nicméně srovnáváme-li Nudožerského s Buchananem, vyvstávají také některé výrazné rozdíly. Za prvé: Zatímco Buchanan se neomezuje na lyrická metra, ale připouští i rozměry, které mají proměnlivý počet slabik (hned první žalm přebásňuje stichickým hexametrem a jinde užívá například také elegického disticha), Nudožerský se všem typům verše, které mají proměnlivý počet slabik, důsledně vyhýbá. Zvláště nápadné je to právě v případě hexametru nebo elegického disticha, protože ty patří k nejobvyklejším a nejtypičtějším formám řecké i latinské časoměrné poezie, takže ve formálním experimentu, jakým Nudožerského parafráze jsou, bychom jejich přítomnost mohli s vysokou pravděpodobností očekávat. A za druhé: Nudožerský užívá rýmu, který u Buchanana chybí. Buchanan se totiž stejně jako Benešovský přidržuje antické, resp. humanistické podoby časoměrných meter, a rýmu se proto vyhýbá. Naproti tomu Nudožerský konce svých veršů důsledně opatřuje zvukovými shodami, jak to bylo obvyklé v tehdejší české poezii.

³¹ Lze tu také mluvit o rozdílu mezi časomírou »aiolskou«, která zachovává pevný počet slabik ve verši, a »iónskou«, v níž počet slabik ve verši kolísá, srov. JAKOBSON, Roman: *Základy českého verše*, in: TÝŽ: *Poetická funkce*, ed. Miroslav ČERVENKA, Jinočany 1995, s. 157-248, zde s. 233; IBRAHIM, Robert – PLECHÁČ, Petr – ŘÍHA, Jakub: *Úvod do teorie verše*, Praha 2013, s. 21-22.

³² Srov. KOLLÁRIK, *Zástoj Vavrinca Benedikta Nudožerského v prozodickom vývine českej poézie* (≠ pozn. 15), s. 33-47 (mj. přehled metrických útvarů, kterých Nudožerský užívá); KOUPIL, *Grammatykáři* (≠ pozn. 15), s. 252-253, 258 (rozlišení »hudebního« a »literárního« pojetí časomíry).

³³ S Buchananem spojoval Nudožerského parafráze už Komenský v listu Montanovi, srov. KOMENSKÝ, *Opera omnia*, 1 (≠ pozn. 27), s. 22: »Laurentius Benedictus Nudozerinus [...] concinnaverat Psalmos Davidicos [...] ad Buchanani imitationem.« Srov. dále ČAPEK, Jan Blahoslav: *K žalmové poesii reformačních humanistů*, in: Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského 14 (1937), s. 88-112, zde s. 91; KOLLÁRIK, *Zástoj Vavrinca Benedikta Nudožerského v epoche nášho humanizmu* (≠ pozn. 21), s. 280; KOUPIL, *Grammatykáři* (≠ pozn. 15), s. 254. Nudožerský sám Buchananovo jméno zmiňuje v prvním souboru svých parafrází, ale nemluví o něm přímo jako o svém literárním vzoru, srov. BENEDIKT Z NUDOŽER, *Aliquot psalmorum Davidicorum paraphrasis rhythmometrica* (≠ pozn. 24), fol. C7^r.

³⁴ Srov. ČAPEK, *K žalmové poesii reformačních humanistů* (≠ pozn. 33), s. 92; KOLLÁRIK, *Zástoj Vavrinca Benedikta Nudožerského v prozodickom vývine českej poézie* (≠ pozn. 15), s. 27-47.

³⁵ Srov. ČAPEK, *Přispěvky k životu a dílu Vavrinca Benedikta – Nudožerina* (≠ pozn. 21), s. 23; KOLLÁRIK, *Zástoj Vavrinca Benedikta Nudožerského v epoche nášho humanizmu* (≠ pozn. 21), s. 281; TÝŽ, *Zástoj Vavrinca Benedikta Nudožerského v prozodickom vývine českej poézie* (≠ pozn. 15), s. 27-47.

Za cenu jistého omezení metrického repertoáru, tj. za cenu vyloučení časoměrných meter s proměnlivou délkou verše, tak Nudožerský dosáhl toho, že všechny jeho skladby zachovávají pevný počet slabik ve verši. A za cenu jisté »barbarizace« starověkých uměleckých forem Nudožerský zavedl do časoměrných strofických útvarů rým. Připuštění těchto dvou úprav mělo za následek, že Nudožerského skladby se na první pohled ničím nelišily od obvyklého veršování sylabického. Lze tedy také říci, že zatímco Benešovský se s tradiční sylabickou podobou českého verše jednoznačně rozchází a nahrazuje ji časoměrným schématem, důsledně převzatým z latinské poezie, Nudožerský sice také uvádí časomíru do českého verše, ale pokouší se to učinit nenápadně, snaží se ji jakoby do tradiční sylabické podoby českého verše »propašovat«. Takové řešení mělo být patrně vstřícným krokem vůči tehdejší většinovým uživatelům české duchovní poezie. Nudožerský se tak pokusil vytvořit takový verš, který by na jedné straně uváděl v soulad hudební a jazykovou kvantitu a který by zároveň na straně druhé českým zpěvákům a posluchačům poskytoval to, na co byli ve verši zvyklí, tedy pevný slabičný počet a rým.³⁶

Toto Nudožerského řešení lze označit za zcela jedinečné a nové, ale jen tehdy, posuzujeme-li je v kontextu tehdejší literární produkce psané česky. Nahlédneme-li však do soudobé poezie psané latinsky, nalézáme k Nudožerského snahám některé nápadné analogie. V českém prostředí jsou to především skladby Jana Campana Vodňanského, mistra Karlovy univerzity a Nudožerského dlouholetého přítele. Vedle četných latinských veršovaných prací, které po formální stránce obvyklým způsobem realizují humanistickou představu o nápodobě starověkých vzorů, publikoval Campanus také některé latinsky psané veršované skladby, které podobně jako Nudožerského parafráze kombinují klasická časoměrná metra a rým.³⁷ Ve svých tištěných pracích dával Campanus tomuto způsobu formálního uspořádání veršovaného textu různá pojmenování, v nichž většinou kombinoval výraz »metrum«, odkazující k časoměrnému verši těchto skladeb, s výrazem »rhythmus«, který v dobové latinské terminologii označoval »rým«. Mezi takto utvořenými pojmenováními se u Campana objevuje také adjektivum »rhythmicus« (»rytmometrický«, »rýmočasoměrný«), které pro označení svých českojazyčných žalmových parafrází užil i Nudožerský.³⁸ Campanus tímto »rytmometrickým« postupem složil značné množství veršů, krom jiného také latinskou parafrází všech sto padesáti žalmů, kterou otiskl v prvním dílu své sbírky *Odae sacrae*.³⁹ Protože Campanus psal takové »rytmometrické« verše přinejmenším od roku 1604⁴⁰ a protože v předmluvě k uvedené sbírce *Odae sacrae* výslovně poznamenává, že kombinaci rýmu a časomíry od něho převzal Nudožerský,⁴¹ zdá se, že Nudožerského přínos českému veršovému umění – podobně jako přínos Benešovského – je spíše ten, že již dříve existující versifikační zásady převedl do jiného, vernakulárního jazykového materiálu, než že by byl objevil versifikační zásady zcela nové. Tedy podobně jako Benešovský vzal stará, po staletí osvědčená versifikační pravidla latinské časoměrné poezie a snažil se je pokud možno důsledně, jen s nezbytnými modifikacemi, aplikovat na odlišný jazykový materiál, na češtinu, tak ani Nudožerský se svým spojením časomíry, sylabismu a rýmu patrně nebyl zcela originální, nýbrž převzal už hotový a v latinské poezii zčásti vyzkoušený, byť poněkud neobvyklý postup, a pokud možno důsledně ho aplikoval na »nový« jazykový materiál, tedy rovněž na češtinu.

* * *

Při pohledu do dějin českého verše lze říci, že pokusy Matouše Benešovského a Vavřince Benedikta z Nudožer o český časoměrný verš byly v tom smyslu úspěšné, že se vydaly směrem, kterým se pak v následujících třech stoletích ubíral ne nepatrný počet skladatelů jazykově

³⁶ Narážka na populární účel rýmu zaznívá v předmluvě k prvnímu souboru Nudožerského žalmových parafrází: je tam citováno mínění Jana Campana, že Nudožerský se prý »nemusí příliš obávat nepříznivé kritiky«, protože jeho parafráze »mají rým podle lidového obyčeje«. Srov. BENEDIKT Z NUDOŽER, *Aliquot psalmorum Davidicorum paraphrasis rhythmicometrica* (◀ pozn. 24), fol. A2^r: »Quia enim psalmi isti [...] rhythmus etiam ad vulgarem consuetudinem haberent, non magnopere mihi ab iniqua censura metuentum putabat.«

³⁷ Srov. LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav: *Jiřího Třanovského latinské duchovní parafráze ód Horatiových*, in: *Listy filologické* 63 (1936), s. 67-80, zde s. 72-74.

³⁸ BENEDIKT Z NUDOŽER, *Aliquot psalmorum Davidicorum paraphrasis rhythmicometrica* (◀ pozn. 24), fol. A1^r, A2^r. Srov. LUDVÍKOVSKÝ, *Jiřího Třanovského latinské duchovní parafráze ód Horatiových* (◀ pozn. 37), s. 73.

³⁹ CAMPANUS VODŇANSKÝ, Jan: *Odarum sacrarum liber prior, psalmos Davidicos continens*, Praha 1611.

⁴⁰ Srov. LUDVÍKOVSKÝ, *Jiřího Třanovského latinské duchovní parafráze ód Horatiových* (◀ pozn. 37), s. 73.

⁴¹ Srov. CAMPANUS VODŇANSKÝ, *Odarum sacrarum liber prior* (◀ pozn. 39), fol. 4^v: »Vir [...] doctissimus M. Laurentius Benedictus [...] meo exemplo rhythmus metro copulare [coepit] [...]«

českých veršů. Druhého z těchto »průkopníků«, Vavřince Benedikta z Nudožer, navíc stoupenci časomíry častěji připomínali jako svého zasloužilého předchůdce: v polovině sedmnáctého století se tak Nudožerského jméno a zmínka o jeho žalmech objevuje u Komenského, o sto let později u Pavla Doležala a později také u dalších slovenských autorů, kteří užívali biblické češtiny jako spisovného jazyka.⁴² Komenský dokonce Nudožerského skladby zmiňuje jako podnět, který ho ke skládání časoměrných žalmových parafrází přivedl: v době, kdy se pro změnu politických poměrů nemohl věnovat svému povolání,⁴³ se prý dověděl, že ve válečných událostech roku 1620 byly zničeny »davidovské žalmy«, které »rozmanitým druhem metra« složil »pražský profesor Vavřinec Benedikt z Nudožer«, a v bolesti nad tím, že »vlast je zbavena takového pokladu«, prý časoměrně složil »několik žalmů«, »dychtiv« tímto způsobem »sám nahradit ztrátu.«⁴⁴

Ti, kteří se v pozdějších dobách o skládání českých časoměrných veršů pokoušeli, však zpravidla kráčeli více ve stopách Benešovského než Nudožerského. Důmyslný pokus o spojení sylabismu a časomíry, který v latinské poezii uskutečnil Campanus a v české Nudožerský, byl snad přece jen poněkud umělý a především snad sdílel některé význačné slabiny obou versifikačních systémů, které se snažil propojit: byl totiž podobně jako »čistá« časomíra pracný a na rozdíl od ní mu patrně chyběl onen příznak »exkluzivity«, »ušlechtilosti«, »klasičnosti«, s časomírou obvykle spojovaný, protože se až příliš věrně dovedl podobat sylabismu s jeho příznaky »lidovosti«, »neumělosti« či »barbarskosti«. Snad tedy také proto ti, kteří v následujících stoletích – sedmnáctém, osmnáctém a devatenáctém – časoměrné verše skládali, následovali spíše Benešovského v tom smyslu, že se zpravidla neomezovali na rozměry, které zachovávají pevný počet slabik ve verši, ale hojně a snad především uplatňovali také ty, jejichž slabičný počet je proměnlivý, a to nejčastěji týž daktylský hexametr a daktylský pentametr, kterých užíval už Benešovský. A spíše Benešovského následovali také v tom, že podle starověkého vzoru se zpravidla vyhýbali rýmu, patrně proto, že se ve shodě s autory humanistických poetik obávali, aby zvukové shody na koncích veršů nedodávaly jejich skladbám »barbarský«, »bizarní«, »středověký« nádech.

⁴² ČAPEK, *Příspěvky k životu a dílu Vavřince Benedikta – Nudožerina* (◀ pozn. 21), s. 8-10, 28-29.

⁴³ KOMENSKÝ, *Opera omnia*, 1 (◀ pozn. 27), s. 22: »[...] per ingrata illa mea, hominis a functione vocationis remoti, otia [...]«.

⁴⁴ Tamtéž, s. 22 »Laurentius Benedictus Nudozerinus, professor Pragensis, [...] concinnaverat Psalmos Davidicos vario metri genere [...]. Quod opus [...] in direptione Pragae (anno 1620) periit [...]. Quo ego cognito, tanto thesauro patriam privari vehementer dolui, jacturamque pensare avidus ipse manum admovi, concinnatis metricae psalmis aliquot.«

Česká katolická práce nad biblickým překladem v období mezi »klasickými« biblemi humanismu a baroka (tj. především *Kralickou* a *Svatováclavskou*) a plody moderního českého biblického překládání (které začíná na počátku 20. století) je ještě stále polem velmi málo probádaným.¹ Zvláště to platí pro konec 18. a počátek 19. století, tj. dobu ranějšího obrození, z níž byl zatím relativně podrobně zpracován jen jeden okrajový (i když pozoruhodný) překladový počín, donedávna prakticky zcela neznámé, osobité čtveroevangelium »studijního typu« Františka Novotného z Luže (1810/11).² Tento článek si klade za cíl přidat do mozaiky další střípek, totiž vynést na světlo jiné, taktéž velice málo známé dílo: svérázné přetlumočení celého *Nového zákona* (1791/92) z ruky moravského kněze Františka Poláška. V následujících odstavcích bude tedy podána jakási rámcová první zpráva o práci, jež velmi dlouho nezaslouženě ležela stranou zorného pole filologů i biblistů. Zaměříme se přitom pochopitelně zejména na cílový tvar českého textu – na výrazná specifika autorova zacházení s jazykovými prostředky češtiny, jež se v jeho době nacházela na samém prahu obrození.

1. Česká bible na konci 18. století

Než se dostaneme k jádru našeho tématu, je na místě aspoň v základních obrysech představit situaci české bible na konci 18. století. Jaké *Písmo svaté* se u nás tehdy četlo? Evangelická menšina (v českých zemích teprve krátkou dobu tolerovaná na základě císařského patentu z roku 1781) užívala starou *Bibli kralickou*, dováženou v různých edicích z Německa a Uher, jejíž text vydavatelé měnili jen velice málo. Příslušník katolické většiny pak měl k dispo-

¹ Poměrně dobře je již zmapována doba od nejstarších staročeských překladů do *Bible svatováclavské*, srov. zvláště monografie: KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad, 1997; DITTMANN, Robert: *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici*, Olomouc: Refugium, 2012. České biblické překlady po roce 1900 se již také dočkaly relativně podrobného zpracování v člancích a částečně i monografiích, např.: BARTOŇ, Josef: *Století moderního českého biblického překládání (1909-2009)*, in: *Listy filologické* 133 (2010), č. 1-2, s. 53-77; TÝŽ: *Proměny českého biblického textu v moderní době*, in: LAPKO, Róbert (ed.): *K metodice nového překladu Svätého písma do slovenčiny*, Mahtomedi (MN, USA): Vision Slovakia, 2016, s. 118-148; BARTOŇ, Josef: *Moderní český novozákonní překlad. Nové zákony dvacátého století před Českým ekumenickým překladem*, Praha: Česká biblická společnost, 2009; TÝŽ: *Pět českých novozákonních překladů. Nové zákony od Českého ekumenického překladu do roku 1989*, Praha: Česká biblická společnost, 2013. První větší stať představující alespoň »hlavní linii« katolických biblických překladů od barokní *Bible svatováclavské* po *Bibli svatojanskou* (1888/89) předložil KOMÁREK, Karel: *České katolické bible v 18. a 19. století aneb Dědictví svatováclavské*, in: *Historie – otázky – problémy* 5 (2013), č. 2, s. 195-206. Překlady druhé poloviny 19. století se věnuje TÝŽ: *České katolické bible 2. pol. 19. století: poslední fáze před zlomem v tradici*, in: *Bohemica Olomucensia* 9 (2017), č. 2, s. 72-86.

² Zejména je k dispozici nedávno vydaná monografie (jejíž součástí je také edice jednoho z evangelií): BARTOŇ, Josef: – DITTMANN, Robert: *Český obrozenec překládá Písmo. Překladatelské dílo Františka Novotného z Luže. Edice Janova evangelia*, Praha: Scriptorium, 2018.

Josef BARTOŇ

Katedra biblických věd a starých jazyků,
Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Český překlad *Písma* »pro lid obecný«: *Nový zákon* Františka Poláška z roku 1791/92

A Czech translation of Holy Scripture "for the common folk": František Polášek's *New Testament*, 1791/2

This article is concerned with a previously underexplored text of the New Testament from the period of early Czech National Revival. Its author, František Polášek (1757-1818), was a Professor at the University of Olomouc, as well as working as a rural priest for many years and being one of Josef Dobrovský's closest Moravian friends. Based on a comparative analysis with the official Czech biblical text (the so-called Imperial Bible), this article documents numerous peculiarities of Polášek's translation. Most of them are systemic changes, which point to considerable modernization in language and style through simplification of constructions and removal of many 'semitizing' structures. Within the context of the Czech biblical translation, this is a completely unique work. In the interest of conveying the New Testament text to the "common folk", the author implemented numerous interpretative and stylistic solutions, which otherwise did not appear in the Czech mainstream Biblical translation until after 1900.

Keywords: Bible translation; Czech biblical language; Czech biblical style; New Testament; Czech national revival; Polášek, František

Number of characters / words: 44 793 / 6 833

Number of figures: 6

Secondary language(s): Old Greek; Latin; German

Článek vznikl v rámci projektu Univerzity Karlovy PROGRES Q01.

zici tyto nové tisky: roku 1778 vyšel *Nový zákon* tzv. *Bible císařské* (nazvané podle císařovny Marie Terezie, která vydání finančně podpořila), jež byla brzy nato kompletována (1780). Šlo v podstatě o přepracování textu starší barokní *Bible svatováclavské* (poprvé 1677/1712/1715; podruhé 1769/1771/1771) provedené členem řádu paulánů Václavem Fortunátem Durychem (1735-1802) a jeho žákem a řádovým spolubratrem Františkem Faustinem Procházkou (1749-1809). Ti se při své revizi především významně inspirovali v *Bibli kralické*. Podle textu *Bible císařské* vyšel pak ještě samostatný *Nový zákon* (1785). Procházka poté vydal své vlastní přepracování *Nového zákona* (1786) a později ještě provedl novou revizi celé bible (1804). Více přihlížel k semitsko-řecké původnině a opět čerpal z českého textu *Bible kralické*. Procházkovy počiny, navazující na *Svatováclavskou* i *Kralickou bibli*, se pak staly základem »hlavní linie« katolických biblí 19. století, která skončila až tzv. *Bibli svatojanskou* (1888/89), po níž na počátku 20. století již začala nová, moderní epocha českého biblického překládání.

Stranou zmíněného »hlavního proudu« (kralicko-svatováclavsko-procházkovského) se už ke konci 18. století a hlavně pak ve století následujícím odvážilo několik překladatelů publikovat svá vlastní tlumočení biblických textů do češtiny, jež vykazovala ne zcela malou míru samostatnosti, nezávislosti. Jedním z těchto tvůrců byl kněz František Polášek, dnes prakticky zapomenutá osobnost, zajímavá tím, že v sobě chovala zároveň jiskru vzdělaného akademika i vnímavost k prostému člověku.

2. Osobnost překladatele³

František Polášek⁴ se narodil 3. října 1757 v Příboře na severovýchodní Moravě do rodiny soukeníka. Ve svém rodišti absolvoval piaristické gymnázium, v Olomouci a Brně pak vystudoval filozofii a teologii. Ještě jako jáhen byl pro své studijní úspěchy přijat jako suplent na teologickou fakultu v Brně, kde od jara 1781 přednášel řečtinu a hermeneutiku *Nového zákona*. Na konci roku 1781 byl vysvěcen na kněze. Dva roky nato se stal řádným profesorem (v Olomouci, kam se mezitím univerzita ve formě lycea přesunula zpět z Brna). Roku 1788 byl jmenován druhým vicerektorem v generálním semináři v Hradisku u Olomouce. Důležitou skutečností bylo, že prvním vicerektorem zde byl od roku 1787 Josef Dobrovský; ten posléze (1789) povýšil do funkce rektora, a byl tedy Poláškovým představeným. Po zrušení semináře (1790) Polášek odešel (stejně jako Dobrovský) do penze a vypomáhal jako duchovní ve farnostech poblíž Olomouce. Avšak roku 1794 se vrátil na olomouckou teologickou fakultu, kde vystřídal několik oborů (profesor dogmatiky, později morálky a pastorálky) a 1798 získal doktorát z teologie. Dvě období zastával funkci rektora lycea (1799 a 1802). Ze zdravotních důvodů (pro nemoc trávicího traktu) opustil roku 1803 vysokoškolskou kariéru a přijal farářské místo v Dolanech (9 km od Olomouce), kde jako obětavý a všeobecně oblíbený duchovní působil až do své smrti. Během oněch patnácti let ovšem byl v kontaktu s olomouckou univerzitou: suploval morálku a pastorálku, 1816 byl jmenován ředitelem teologických studií. Roku 1817 začal churavět vážněji a zemřel 4. července 1818.⁵

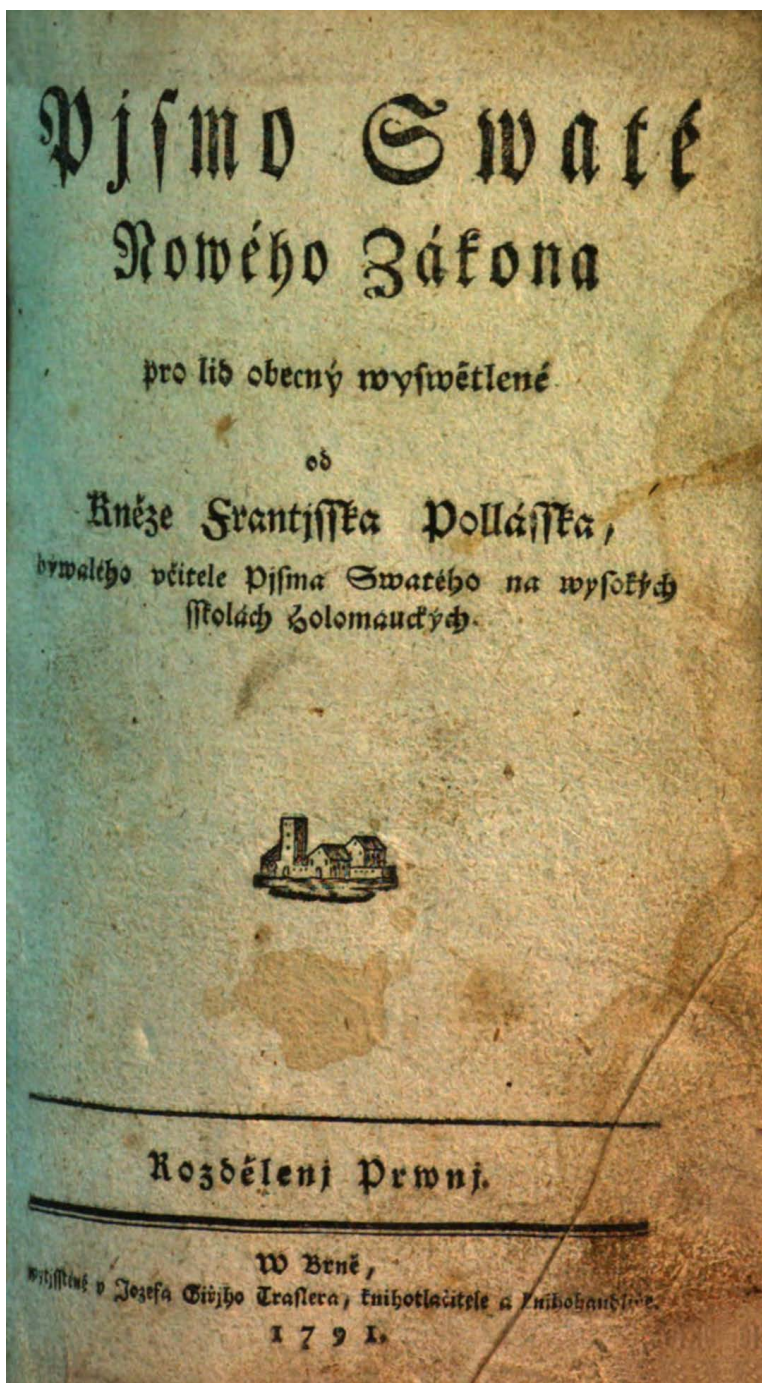
Poláškově jméno jako autora či překladatele nese celá řádka knižních publikací v latině, češtině i němčině, v širokém záběru od textů odborných až po tituly zcela prakticky zaměřené, adresované prostému moravskému lidovému čtenáři. Některé knížky vyšly až po jeho smrti. Pozoruhodným plodem, do nějž se otiskla jak Polášková odborná erudice, tak jeho blízkost obyčejným lidem, je jeho zvláštní přetlumočení *Nového zákona*.

³ V životopisném medailonu čerpám z těchto zdrojů: CINEK, František: *K národnímu probuzení moravského dorostu kněžského 1778-1870*, Olomouc: Družina literární a umělecká, 1934, s. 130-135; CZIKANN, Johann J. H.: *Die lebenden Schriftsteller Mährens. Ein literarischer Versuch*, Brünn: J. G. Trassler, 1812, s. 118-121 [medailon s bibliografií]; DÝMAL, Leopold: *Charakteristika kněžských buditelů podle jejich závětí a pozůstalosti*, in: *Archa* 25 (1937), č. 4, s. 185-191 [Polášková osobnost je pojednána na s. 190-191]; RYBIČKA, Antonín: *Polášek František*, in: RIEGER, František L. – MALÝ, Jakub (eds.): *Slovník naučný*, 6, Praha: Ignác L. Kober, 1867, s. 534; TIDL, Ludvík: *Na stoletou památku. Životopis Františka Poláška, bývalého profesora pastorálky a dobrovědy na vysokých školách v Olomouci, později faráře v Dolině, rady knížete arcibiskupa, konsistorního předsedy, titulárního děkana a ředitele bohosloveckých studií v Olomouci*, in: KULDA, Beneš Method (ed.): *Moravan. Kalendář na rok obyčejný 1857. Ročník šestý*, Brno: Dědictví svatého Cyrilla a Methodia, [s. a.], s. 38-41.

⁴ Lze narazit na různé podoby jeho příjmení: Polášek i Pollášek (v českých spisech), Polaschek i Pollaschek (ve spisech německých a latinských).

⁵ Mnohé moderní zdroje, zvláště internetové (včetně hesla *František Polášek* na české Wikipedii), uvádějí chybně dataci Poláškovy smrti k roku 1828. Zdrojem tohoto omylu by mohl být chybný údaj v Centrálním katalogu České republiky (dostupné k datu 13. 10. 2020): https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000028874&local_base=AUT.

Obr. 1:

Titulní strana 1. dílu
Nového zákona
Františka Poláška
https://books.google.cz/books?id=oH-plAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gs_bse_summary_r&pli=1#v=onepage&q&f=false

⁷ Josef Jiří Trasler (1759-1816) byl zakladatel jednoho z nejvýznamnějších moravských knihtiskařských a knihkupeckých podniků, s pobočkami v Opavě a v Krakově. Tiskl německy, česky a polsky a v tisících mívá jeho jméno podobu také německou (Joseph Georg Traßler) či polskou (Józef Jerzy Trasler).

⁸ Srov. VOIT, Petr: *Josef Jiří Trassler*, in: *Encyklopedieknihy.cz (Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku)*, © Knihovna AV ČR 2020, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Josef_ji%C5%99%C3%AD_Trassler.

⁹ Kniha vyšla zanedlouho (1796) podruhé u jiného brněnského tiskaře Jana Silvestra Siedlera.

¹⁰ VRAŠTIL, Josef: *České překlady biblické*, in: TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (red.): *Český slovník bohovědný*, III, Praha: Václav Kotrba, 1926, s. 334-339 (zmínka o Poláškově *Novém zákonu* je na s. 338).

¹¹ Omyl mohl vzniknout na základě nějakého německy psaného textu, kde jsou názvy českých spisů Františka Poláška uvedeny jen v překladu do němčiny. Takovým zdrojem by mohl být např. medailon v knize DÖRING, Heinrich: *Die gelehrten Theologen Deutschlands im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*, 3, Neustadt a. d. Orla: Johann Karl Gottfried Wagner, 1833, s. 362-363 (»Franz Pollaschek«), kde figuruje titul »Erklärung der heiligen Schriften des Neuen Testaments für gemeine Leute. Brünn 1791«. Naopak již zmíněný životopisný medailon v knize J. J. H. CZIKANNA *Die lebenden Schriftsteller Máhrns* (< pozn. 3) z roku 1812, kdy Polášek byl ještě naživu, uvádí bibliografii Poláškových knih (s. 120-121; 12 titulů), a žádný německojazyčný překlad (či výklad) *Nového zákona* zde zaregistrován není.

3. Kniha: vydání, dobový ohlas, inspirační zdroj, uspořádání, podoba textu

Poláškův překlad vyšel pod plným titulem *Písmo Swaté Nového Zákona pro lid obecný vysvětlené od Kněze Františka Polláška, bývalého učitele Písma Swatého na vysokých školách holomouckých*⁶ ve dvou dílech (1791 čtyři evangelia a *Skutky apoštolů*; 1792 apoštolské listy a *Zjevení*) v Brně u významného knihtiskaře a knihkupce Josefa Jiřího Traslera.⁷ Za zmínku stojí, že tiskař Trasler byl také nepřehlédnutelnou brněnskou kulturní osobností a udržoval kontakt se soudobou moravskou kulturní elitou včetně Matěje Josefa Sychry, Josefa Heřmana Agapita Gallaše či Dominika Františka Kynského.⁸ Zajímavé je, že v Traslerově produkci najdeme také anonymní knihu *Žaltář Davida krále na moravskou řeč přeložený* (1790),⁹ jejímž jádrem je převod celého žaltáře do jazyka blízkého tehdejší české »prostonárodní« mluvě s rozptýlenými jednotlivými prvky specificky moravskými.

Jak už bylo zmíněno, dnes je Poláškův *Nový zákon* v podstatě zcela neznámý, a pokud je mi známo, nikdo se jím dosud vážněji nezabýval. Dá se asi považovat za příznačné, že Josef Vraštil ve své zásadní přehledové studii k dějinám českého biblického překladu (1926 v *Českém slovníku bohovědném*) konstatuje, že tento *Nový zákon* »došel malého rozšíření«,¹⁰ k čemuž ještě doplňuje mylnou informaci, že Polášek »dříve vydal totéž dílo německy«.¹¹ Za

⁶ V citacích z Poláškovy *Nového zákona* (jak ze samého překladového textu, tak z metatextů) a níže i z *Bible císařské* (1778) transkribuji v hlavních bodech podle dnešních pravopisných zvyklostí (srov. např. BARTOŇ – DITTMANN, *Český obrozenec překládá Písmo*, < pozn. 2, s. 65-80); avšak interpunkci, hranice grafických slov, velkopísmennost, samohláskovou kvantitu a distribuci grafému pro tvrdé l (»l s klíčkou«) ponechávám podle úzu příslušných vydání. Opravuji pouze výjimečně, v případě jednoznačného pochybení autora či tiskaře.

Polášková života ovšem čeští intelektuálové zabývající se biblí o tomto *Novém zákonu* věděli, např. František Novotný z Luže mu ve své *Bibliotece českých Biblí* (1810)¹² věnoval téměř jedenapůlstránkovou anotaci (i když je spíše jen popisného, dnes bychom řekli bibliologického rázu; Novotný se nijak nerozepisuje o Poláškově překladatelské strategii ani o jazykové stránce překladu). O překladu máme zmínku i od Josefa Dobrovského, kterého s Poláškem z časů společného působení v generálním semináři pojil přátelský poměr. V únoru 1793 toto tlumočení kratičce, ale pozitivně hodnotí v (německém) dopise Juraji Ribayovi:

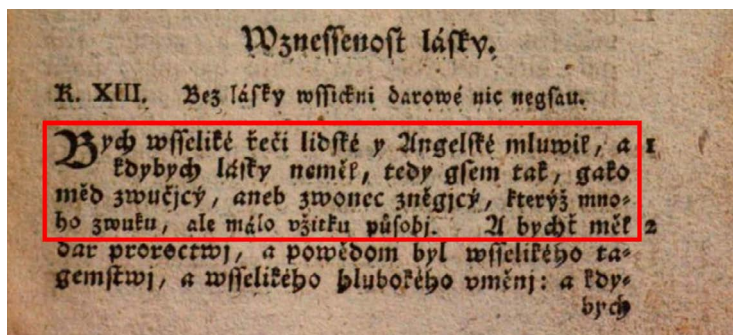
»Pravděpodobně už znáte Poláškův *Nový zákon* (v Brně u Trablera). Je to dobrá práce; je také zvláštní (>merkwürdig<) kvůli svým moravismům.«¹³

Dobrovský tu ještě také poznamenává, že kontroverzní olomoucký profesor pastorálky Václav Stach naopak na Poláškovu práci napsal kritiku, jež ale kvůli jízlivostem (»Anzüglichkeiten«) nemohla být akceptována (patrně k otištění), že by však chtěl napsat jinou a že vyčítá Poláškovu mj. »používání Moldenhauera«. Není mi známo, zda Stach nakonec nějakou kritiku publikoval, v každém případě ale tato zmínka pomohla odhalit, kde Polášek našel patrně důležitou inspiraci pro svůj svérázný novozákonní překlad. Johann Daniel Heinrich Moldenhawer¹⁴ (1709-1790), pastor při Mariánském dómu v Hamburku, byl totiž ve své době dosti známý protestantský biblista a mj. ke konci života vydal *Nový zákon tak přeložený a vysvětlený, že mu může porozumět každý neučený člověk* (1788).¹⁵

Jak je Poláškův *Nový zákon* uspořádán? První díl je uveden dedikační formulí a věnovacím listem prvnímu olomouckému arcibiskupovi Antonínu Theodorovi hraběti Colloredo-Waldsee.¹⁶ Následuje krátká *Předmluva* (něco přes šest stran). V ní autor čtenáři předkládá cíl svého opusu (»aby lid obecný Písmo svaté měl, kterémužby lehce vyrozuměti mohl: aby tak u víře a náboženství křesťanském více upevněn byl«) a zběžně vysvětluje uspořádání spisu a svou překladatelsko-vykladatelskou metodu. Následuje sám novozákonní text (v prvním dílu na s. 1-396 evangelia se *Skutky*; v druhém dílu na s. 1-376 listy se *Zjevením*). Před jednotlivými knihami jsou stručné úvody, uceleným oddílům (jež ne vždy odpovídají kapitolám) předchází kratičké shrnutí obsahu. Komentující poznámky pod čarou se vyskytují velmi zřídka. V závěru druhého svazku je pak umístěna praktická pomůcka – stručný seznam okruhů z osobního života (láska k Bohu a bližnímu, modlitba, strídmost, trpělivost, povinnosti rozdílných stavů atd.) s odkazy na příslušná místa *Nového zákona*, kde čtenář k danému tématu nalezne poučení. Zcela na konci jsou errata k oběma svazkům.

V samém novozákonním textu jsou standardně číslovány kapitoly, čísla veršů jsou umístěna po straně, aby čtenáře nerušily. Některé výrazy nebo sekvence slov jsou sázeny (vzhledem ke standardní velikosti většiny textu) zmenšenými literami, což signalizuje, že jde o přidané vysvětlující vložky bez opory v originále (Polášek v *Předmluvě* osvětluje, že díky nim bylo možno minimalizovat komentáře pod čarou, protože »mnozí vykladové pod textem velikou nepohodlnost lidu obecnému činí«). Např. *1Kor 13,1* (➤ Obr 2):

»a kdybych lásky neměl, tedy jsem tak, jako měd zvučící, aneb zvonec znějící, kterýž mnoho zvuku, ale málo užítku působí.«

Obr. 2:
Písmo svaté Nového zákona, 2, s. 91
(*1Kor 13,1*): příklad využití zmenšeného písma pro vyznačení přidaného vysvětlujícího dodatku

¹² NOVOTNÝ Z LUŽE, František: *Biblioteka českých Biblí etc. od třináctého věku až do léta 1810*, [Praha: Fr. Jeřábek, 1810], s. 98-100.

¹³ PATERA, Adolf (ed.): *Josefa Dobrovského korespondence, IV: Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783-1810*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913, s. 225.

¹⁴ Jeho příjmení se objevuje častěji v podobě »Moldenhawer«, forma »Moldenhauer« je užívána výrazně méně.

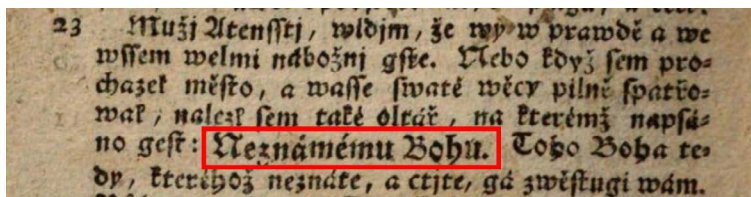
¹⁵ *Das neue Testament so übersetzt und erklärt, dass es ein jeder Ungelehrte verstehen kann*, 4 Teile, Quedlinburg – Blankenburg: Friedrich Joseph Ernst, 1787-1788.

¹⁶ V arcibiskupském úřadu 1777-1811, od 1803 kardinál.

Naopak sazba písmem zvětšeným ukazuje na citace, většinou starozákonní, vzácně i jiné, třeba ve Sk 17,23 (► Obr 3):

»Neznámému Bohu« (zvětšené; citace nápisu z oltáře v Athénách),

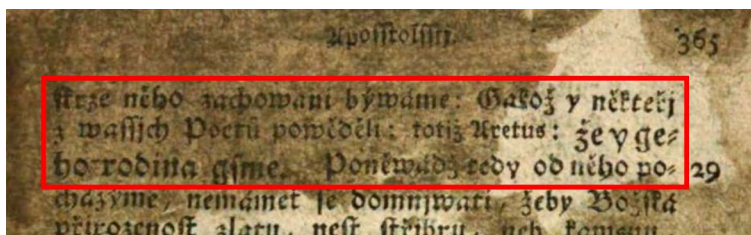
Obr. 3:
Písmo svaté Nového zákona, 1, s. 364
(Sk 17,23): příklad využití zvětšeného písma pro vyznačení citace

nebo ve Sk 17,28 (► Obr 4):

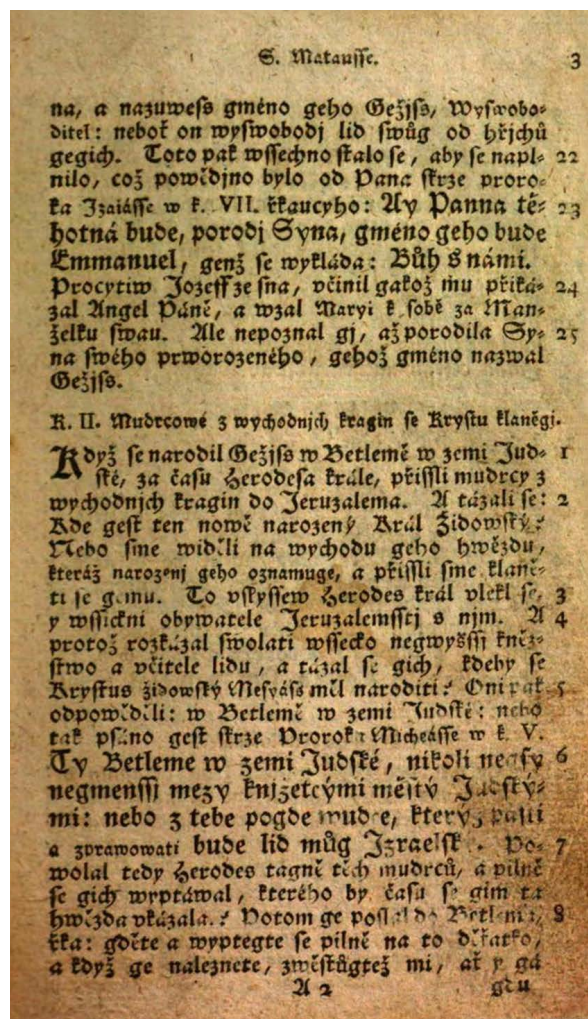
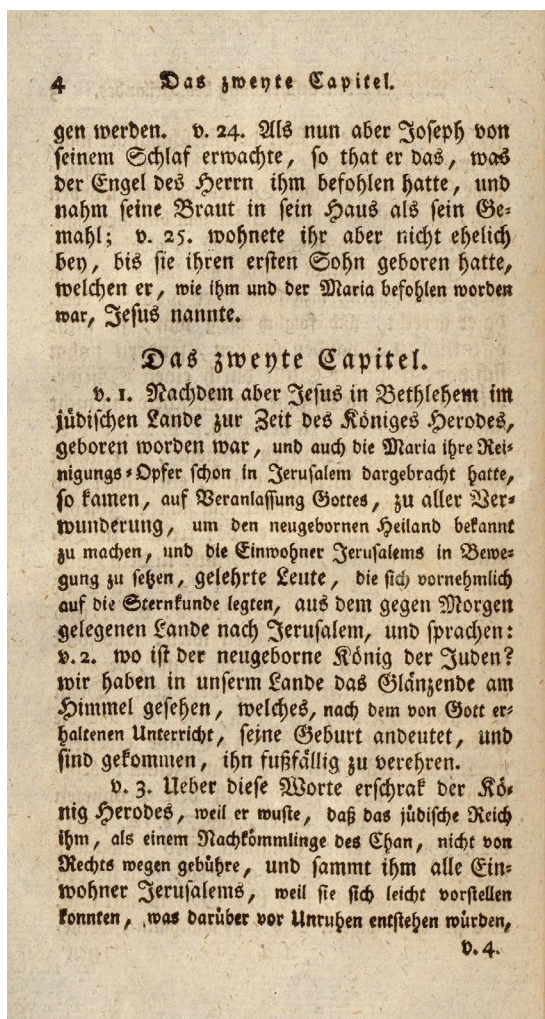
»Jakož i někteří z vašich poetů pověděli:« [standardní] »totiž Aretus:« [zmenšené; jde o doplnění jména antického mimobiblického autora] »že i jeho rodina jsme« [zvětšené; jde o citaci z básně Φαινόμεινα Aráta ze Solů].

Obr. 4:
Písmo svaté Nového zákona, 1, s. 365
(Sk 17,28): příklad využití tří různých velikostí písma

Zde je na místě vrátit se na okamžik k výše zmíněnému německému *Novému zákonu* Moldenhawerovu. Ten totiž také obsahuje vysvětlující dodatky sázené menším písmem, aby bylo zřejmé, že nepatří k biblickému textu. Avšak i sám překladový text je rozšířen řadou doplňujících výrazů nebo pasáží, graficky nijak neodlišených – je tedy do značné míry parafrázující adaptací (► Obr 5). U Poláška jsou naopak v samém základním překladovém textu úpravy

Obr. 5a-b:
Text (Mt 1,24.25 a 2,1-3) v úpravě J. D. H. Moldenhawera (*Das neue Testament*, 1, s. 4) a F. Poláška (*Písmo svaté Nového zákona*, 1, s. 3) ilustruje rozdíl-
nost přístupu obou autorů: Moldenhawerův text je v poměrně vysoké míře parafrázující adaptací a také obsahuje vysvětlujících vložek (sázených ve zmenšeném písmu).

směrem k parafrázi méně časté a také vložených pasáží (sázených ve zmenšeném písmu) je mnohem méně. Kromě toho se zdá (na základě sond v některých výrazných místech), že Polášek u Moldenhawera nijak významně nečerpá ani v oblasti konkrétních překladových voleb (v lexiku, konstrukcích atd.). Patrně je tedy na místě Poláškovu inspiraci v Moldenhawerově *Novém zákonu* vidět spíše jen v širokém, obecném rámci.

4. K charakteristice Poláškovy překladatelské práce

4.1. Překlad z pohledu autora

Sám František Polášek v *Předmluvě k Novému zákonu* referuje o své práci, avšak činí to velice zběžně až skoupě, nejspíš proto, že nechce předpokládané většinové adresáty (čtenáře neintelektuály z řad »lidu obecného«) zatěžovat podrobnostmi. Uvádí, že »mnohá patrnější slova položil, a jiný řád slov učinil [...] nežli se v obyčejných přeloženích nalezá: to z té příčiny, aby smysl světlejší byl«. V tom mu pomohl »častěji text řecký, který, ačkoli se s textem latinským v podstatě srovnává; předce na mnohých místech patrnější jest«. Aby byl text ještě srozumitelnější (v souladu se zaměřením »pro lid obecný«), doplnil místy do textu slova sázená menšími literami, »pro vysvětlení přidaná«. ¹⁷ Aforisticky o svém *Novém zákonu* říká:

»Kdo již přeložení české má, ten zde bude míti vyklad: A kdo nemá, ten bude míti přeložení, i vyklad: nebo bude míti přeložení vysvětlené. [...] Přeložení Písma již máme, ale přeložení vysvětlené (aspoň na takový způsob vysvětlené), v řeči naší ještě nemáme.«

Autorovi tedy šlo o to vytvořit text především jaksi čtenářsky hladký, maximálně srozumitelný.

4.2. Rysy Poláškovy biblického jazyka

Abychom mohli nahlédnout a popsat hlavní specifika Poláškovy díla, která se týkají hlavně závěrečné fáze překladatelské práce (tj. zacházení s českým jazykem, přestylyzování), ¹⁸ je nutno tázat se v samém překladovém textu. Provedl jsem tedy porovnání v sondách (v textech z evangelií i apoštoláře) ¹⁹ s tehdy nejrozšířenějším, oficiálním katolickým textem *Bible císařské (Nový zákon 1778)*. Nápadnější systémové (pravidelněji se vyskytující) jevy, v nichž se Polášek vzdaluje od řešení onoho »starého přeložení«, si nyní představíme na vybraných ilustrativních příkladech. (Víceméně zcela stranou přitom budou ponechány otázky ortograficko-hláskoslovné: v zásadě se text pohybuje v rámci běžného dobového pravopisu, tzv. bratrského, avšak vykazuje některá specifika, hlavně rozkolísanosti v kvantitě či nedůsledné užívání tvrdého l, jež ostatně mohou jít ve vysoké míře na vrub tiskaře.) Zaznamenal jsem tyto důležité inovační tendence Poláškovy textu: ²⁰

4.2.1. Poměrně častý ústup od přechodníkových konstrukcí ve prospěch konstrukcí s *verbum finitum*: někdy rozvedením do vedlejší věty, ale dost často i parataktickou konstrukcí:

Mk 6,29   Když pak to uslyšeli učedníci jeho, přišli
BČ1778   Což uslyševše učedníci jeho, přišli
ř.   και ακούσαντες οί μαθηται αυτου ήλθον
Vulg.   quo audito discipuli eius venerunt

J 21,19   To pak pověděl, aby znamení dal
BČ1778   To pak pověděl, znamenaje
ř.   τουτο δε ειπεν σημαίνων
Vulg.   hoc autem dixit significans

Mt 2,16   poslal do Betlema, a rozkázal zamordovati [...] všechny děti
BČ1778   poslav zmordoval všechny děti

¹⁷ Srov. výše v kap. 3.

¹⁸ Srov. např. LEVÝ, Jiří: *Umění překladu*, Praha: Ivo Železný, ³1998, s. 53-68, kde Levý vysvětluje své členění procesu překládání na »tři fáze překladatelské práce«, z nichž závěrečná je »přestylyzování«.

¹⁹ Základní srovnávací textový vzorek tvořily tyto pasáže: Mt 1,18-25; 2,1-12; Mk 6,21-29; L 1,1-4; 10,30-37; 16,19-31; J 21,1-14; Sk 8,26-40; Ga 1,11-24; Žd 10,19-25; Ja 2,14-26; Zj 22,1-21. Výsledky vzešlé z porovnání byly v případě potřeby dále ověřovány, upřesňovány a doplňovány dalšími malými sondami.

²⁰ V následujících příkladech uvádím bez označení text Poláškův (na příslušný jev je upozorněno podtržením). Značka BČ1778 (= *Bible česká z roku 1778*, resp. její novozákonní svazek) označuje znění *Bible císařské* (podtržení upozorňuje na jev, který se vyskytuje v BČ1778 a u Poláška je »bez náhrady« odstraněn). Řecký text je podle edice NESTLE – ALAND (28. vyd.), latinský dle edice WEBER – GRYSOON (»Stuttgartská Vulgata«, 5. vyd.).

ř. και ἀποστείλας ἀνεῖλεν πάντας τοὺς παῖδας
Vulg. et mittens occidit omnes pueros

Sk 9,4 A on padl na zemi, a uslyšel hlas
BČ1778 A padna na zem uslyšel hlas

ř. και πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν ἤκουσεν φωνήν
Vulg. et cadens in terram audivit vocem

J 21,12 nebo věděli že Pán jest
BČ1778 vědouce, že Pán jest

ř. εἰδότες ὅτι ὁ κύριός ἐστιν
Vulg. scientes quia Dominus esset

4.2.2. Vůbec viditelné tíhnutí k většímu uplatnění parataxe:

Mk 6,24 Ona pak vyšla, a otázala se
BČ1778 Kteráž když vyšla, řekla
ř. και ἐξελθοῦσα εἶπεν
Vulg. quae cum exisset dixit

Mk 6,25 Šla tedy hned s chvátáním ku Králi, a prosbu svou předložila
BČ1778 A když hned vešla s chvátáním k Králi, prosila
ř. και εἰσελθοῦσα εὐθὺς μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα ἠτήσατο
Vulg. cumque introisset statim cum festinatione ad regem petivit

L 10, 32 Též i Levita přišel až k tomu místu, viděl jej, a pominul.
BČ1778 Tež i Jahen když byl u toho místa, a uzřel ho, pominul.
ř. ὁμοίως δὲ και Λευίτης [γενόμενος] κατὰ τὸν τόπον ἐλθὼν και ἰδὼν ἀντι-
παρῆλθεν.
Vulg. similiter et Levita cum esset secus locum et videret eum pertransiit

4.2.3. Dost časté užití **dějového substantiva** jako prostředku kondenzace (jako protějšek přechodníku, vedlejší věty i jiných konstrukcí; jde asi o nejosobitější Poláškovu inovaci):

Sk 17,31 skrze vzkříšení jeho z mrtvých
BČ1778 vzkřísiv ho z mrtvých
ř. ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν
Vulg. suscitans eum a mortuis

Mt 2,13 Po jejich odchodu ukázal se Anjel Páně ve snách
BČ1778 Kteřížto když odjeli, aj Anjel Páně ukázal se
ř. Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου φαίνεται
Vulg. qui cum recessissent ecce angelus Domini apparuit

Mt 1,20 V tom přemýšlování, ukázal se mu Anjel
BČ1778 Když pak on to myslil, aj Anjel Páně ve snách ukázal se jemu
ř. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ
Vulg. haec autem eo cogitante ecce angelus Domini in somnis apparuit ei

Sk 17,21 Obyvatele Atenští všickni, i cizí kteříž se tam zdržují, k ničemuž jinému času
BČ1778 nemají než k vypravování neb slyšení něčto nového.
Aténští pak všickni, i příchozí hosté, ničehož jiného tak pilni nebyli, než aby
ř. ἦ λέγειν τι ἢ ἀκούειν τι καινότερον
Vulg. aut dicere aut audire aliquid novi

Ja 2,16 jděte s Bohem: dejž vám Bůh oděv k shření se, a pokrm k nasycení se
BČ1778 Jděte v pokoji, ohřejte se, a najezte se
ř. ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε και χορτάζεσθε
Vulg. ite in pace calefacimini et saturamini

4.2.4. Hojnější užívání kondicionálu, resp. »českého subjunktivu«²¹ (proti indikativním konstrukcím v BČ1778):

L 17,3   Zhřešilliby pak proti tobě bratr tvůj, přimluv jemu
 BČ1778   zhřešili proti tobě bratr tvůj, potresci ho
 ř.   Ἐὰν ἀμάρτη ὁ ἀδελφός σου ἐπιτίμησον αὐτῷ
 Vulg.   si peccaverit frater tuus increpa illum

Sk 8,31   Kterakbych mohl rozuměti, leč by mi kdo ukázal?
 BČ1778   A kterak mohu, jestli někdo nevyloží mi?
 ř.   πῶς γὰρ ἂν δυναίμην ἐὰν μή τις ὁδηγήσει με;
 Vulg.   et quomodo possum si non aliquis ostenderit mihi

Zj 22,18   každému, kdožby slyšel proroctví knihy této
 BČ1778   každému kdo slyší slova proroctví knihy této
 ř.   παντὶ τῷ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου
 Vulg.   omni audienti verba prophetiae libri huius

4.2.5. Časté **potlačení vztažného zájmena v navazovací funkci** (ve prospěch konstrukce se souřadícím konektorem; jde zároveň o výrazný odklon od Vulgáty a příklon k řeckému textu):

Mt 2,9   Vyslyševše tedy krále, odešli
 BČ1778   Kteří vyslyševše Krále odjeli
 ř.   Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως ἐπορεύθησαν
 Vulg.   qui cum audissent regem abierunt

Mk 6,24   Ona pak vyšla, a otázala se
 BČ1778   Kteráž když vyšla, řekla
 ř.   καὶ ἐξεληθούσα εἶπεν
 Vulg.   quae cum exisset dixit

Mt 2,21   I vstal, vzal to děťátko
 BČ1778   Kterýžto vstav, vzal dítě
 ř.   ὁ δὲ ἐγερευς παρέλαβεν τὸ παιδίον
 Vulg.   qui surgens accepit puerum

Sk 7,1   A on odpověděl
 BČ1778   Kterýž řekl
 ř. [7,2]   ὁ δὲ ἔφη
 Vulg. [7,2]   qui ait

4.2.6. Omezování konektoru/spojky **ale** ve funkci **navazovací** (tj. ne-odporovací):

Sk 16,31   A oni odpověděli: Věř v Pána Ježíše Krysta, a budeš spasen
 BČ1778   Ale oni řekli: Věř v Pána Ježíše: a budeš spasen
 ř.   οἱ δὲ εἶπαν· πίστευσον ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν καὶ σωθήσῃ
 Vulg.   at illi dixerunt crede in Domino Iesu et salvus eris

Mk 6,27   Protož poslal hned kata, a rozkázal přinesti hlavu Janovu
 BČ1778   Ale poslav kata, rozkázal přinesti hlavu jeho
 ř.   καὶ εὐθὺς ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα ἐπέταξεν ἐνέγκαι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ
 Vulg.   sed misso speculatore praecipit adferri caput eius

²¹ Specifická užití kondicionálu daná zpravidla kopírováním latinských konjunktivních konstrukcí a výrazně rozvinutá v době humanistické i v původní české próze. V českém biblickém překladu se užití »subjunktivu« velmi výrazně uplatnilo v Optátově *Novém zákonu* (1533), méně později v *Novém zákonu* Jana Blahoslava (a potažmo v textu kralickém). Srov. KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad, 1997, s. 155-156 a 162. Zdá se, že Polášek rozšiřuje užití »subjunktivu« podle *Kralické bible* (nacházíme ho na týchž místech). Těžko posuzovat jeho motivaci, ale zdá se, že nepůjde o nějakou syntakticko-stylistickou »latinizující manýru« (o jaké se dá uvažovat u Optáta a zčásti snad i u Blahoslava). Vzhledem k jednoznačnému celkovému cílení Poláškovy práce (větší srozumitelnost, jednoduchost, lidovost) by se snad dalo odhadovat, že chtěl v daných pozicích užitím kondicionálu dodat výpovědi jakousi »přirozenou« jasnou modalitu, jak tomu bývá ve spontánní mluvené řeči.

4.2.7. Výrazně větší frekvence odkazovacího ten, ta, to (nejspíš projev snahy o větší lidovost, snazší srozumitelnost; a zároveň odkaz na řecký člen):

Mt 2,8 jděte a vyptejte se pilně na to dítětko
 BČ1778 Jděte, a ptejte se pilně na dítě
 ř. πορευθέντες ἐξετάσατε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου
 Vulg. ite et interrogate diligenter de puero

Mk 5,40 a všel tam, kdež ta děvčečka ležela
 BČ1778 i všel tam, kdež děvčečka ležela
 ř. καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον
 Vulg. et ingreditur ubi erat puella iacens

Ga 1,11 že to Evanjelium, kteréž sem kázal, není učení lidské
 BČ1778 Evanjelium, kteréž kázáno jest odemne, žet není podlé člověka
 ř. τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ ὅτι οὐκ ἔστιν κατὰ ἄνθρωπον
 Vulg. evangelium quod evangelizatum est a me quia non est secundum hominem

4.2.8. Doplnování zájmeného předmětu (se zjevnou snahou o lepší srozumitelnost a větší »českost«):

Mt 2,8 vyptejte se pilně na to dítětko, a když je naleznete, zvěstujtež mi
 BČ1778 ptejte se pilně na dítě, a když naleznete, zvěstujte mi
 ř. ἐξετάσατε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὶ δὲ εὗρητε, ἀπαγγεῖλατέ μοι
 Vulg. interrogate diligenter de puero et cum inveneritis renuntiate mihi

L 10,30 kteříž obloupi jej, i ranili, a nechali ho odpolu živého ležet
 BČ1778 kteříž také obloupi ho, a zranivše, odešli, odpolu živého nechavše
 ř. οἱ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν καὶ πληγὰς ἐπιθέντες ἀπῆλθον ἀφέντες ἡμιθανῆ
 Vulg. qui etiam despoliaverunt eum et plagis inpositis abierunt semivivo relicto

L 10,35 vyňal dva třígrošové peníze, dal je hospodáři, řka
 BČ1778 vyňav dva peníze, dal hospodáři, a řekl
 ř. ἐκβαλὼν ἔδωκεν δύο δηνάρια τῷ πανδοχεῖ καὶ εἶπεν
 Vulg. protulit duos denarios et dedit stabulario et ait

4.2.9. Doplnování různých tvarů slovesa býti (pro zprůhlednění struktury věty):

L 1,28 Pán jest s tebou: pozehnaná jsi ty mezi ženami.
 BČ1778 Pán s tebou: pozehnaná ty mezi ženami.
 ř. ὁ κύριος μετὰ σοῦ [...] εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν
 Vulg. Dominus tecum benedicta tu in mulieribus

Zj 22,2 U prostřed ulice jeho [...] bylo dřevo života
 BČ1778 U prostřed ulice jeho [...] dřevo života
 ř. ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς [...] ξύλον ζωῆς
 Vulg. in medio plateae eius [...] lignum vitae

4.2.10. Občasné dodávání genericky různorodých modifikujících výrazů (k dosažení větší plastičnosti českého textu):²²

Ga 1,18 Potom po třech letech teprv šel sem do Jeruzaléma, abych uzřel Petra, a zůstal sem u něho toliko patnácte dní.
 BČ1778 Potom po třech letech přišel sem do Jeruzaléma, abych uzřel Petra, a zůstal sem u něho patnácte dní.
 ř. Ἐπειτα μετὰ ἑτῆ τρία ἀνήλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἰστορήσαι Κηφᾶν καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε

²² Význam těchto prostředků (různorodých co do slovního druhu) pro plynulost a živost výsledného českého textu formuloval LEVÝ, *Umění překladu* (< pozn. 18), s. 151: »Pro umělecký styl mají význam mnohá celkem bezobsažná slůvka jako »pak«, »jen«, »když«, »tedy«, »přece«, »třeba« apod., která odstiňují a subjektivně podbarvují význam a shlazují, vyrovnávají rytmus věty, prostě činí řeč plynou a živou. Protože pro ně v originále není podklad, vyhýbá se jim pedantský překladatel a jeho styl je pak suchý a tvrdý.« Některé z těchto modifikujících prvků mohou plnit zároveň funkci návaznosti.

Vulg. deinde post annos tres veni Hierosolyma videre Petrum et mansi apud eum diebus quindecim

Ja 2,24 Vidíte tedy, že z skutků ospravedlněn bývá člověk

BČ1778 Vidíte, že z skutků ospravedlněn bývá člověk

ř. ὁρᾶτε ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος

Vulg. videtis quoniam ex operibus iustificatur homo

4.2.11. Odstraňování spojky/částice **že** uvozuující příjmu řeč (jakožto mechanického protějšku ř. ὅτι *recitativum*):

L 1,24,25 řkoucí: Tak mi učinil Pán

BČ1778 řkoucí: Že tak mi učinil Pán

ř. λέγουσα ὅτι οὕτως μοι πεποίηκεν κύριος

Vulg. dicens quia sic mihi fecit Dominus

Mk 6,23 I přísáhl jí řka: Začkoli prositi budeš, dám tobě

BČ1778 I přísáhl jí, že začkoli prositi budeš, dám tobě

ř. καὶ ὡμοσεν αὐτῇ [πολλά] ὅ τι ἐάν με αἰτήσης δώσω σοι

Vulg. et iuravit illi quia quicquid petieris dabo tibi

Mk 13,6 přijdou ve jménu mém řkouce: Já jsem Krystus

BČ1778 přijdou ve jménu mém řkouce: Že já jsem

ř. ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου λέγοντες ὅτι ἐγώ εἰμι

Vulg. venient in nomine meo dicentes quia ego sum

4.2.12. Méně časté, ale viditelné **změny ve slovosledu** (ve prospěch většího zohlednění »přirozené mluvy«, aktuálního větného členění, odstranění inverzí):

L 16,26 mezi námi a vámi veliká propast vzdělaná jest

BČ1778 mezi námi a vámi propast veliká utvrzena jest

ř. μεταξύ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται

Vulg. inter nos et vos chasma magnum firmatum est

Sk 6,13 tento člověk nepřestává mluvit

BČ1778 Člověk tento nepřestává mluvit

ř. ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται λαλῶν

Vulg. homo iste non cessat loqui

Sk 12,5 Petr tedy byl ostříhán v žaláři:

BČ1778 A Petr zajisté ostříhán byl v žaláři.

ř. ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ

Vulg. et Petrus quidem servabatur in carcere

Ga 1,4 aby nás vysvobodil od toho nynějšího věku

BČ1778 aby vytrhl nás z přítomného věku nešlechtného

ř. ὅπως ἐξέλῃται ἡμᾶς ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστώτος πονηροῦ

Vulg. ut eriperet nos de praesenti saeculo nequam

Ga 1,20 Co vám píši

BČ1778 Cožť pak píši vám

ř. ἃ δὲ γράφω ὑμῖν

Vulg. quae autem scribo vobis

4.2.13. V nemalé míře opouštění jednotlivých výrazných **lexikálních, frazeologických a syntaktických semitismů, grécismů, latinismů** ve prospěch běžných, domácích českých výrazů, obrátů a konstrukcí:²³

Sk 17,26 po vsí zemi

BČ1778 na vsí tváři země

²³ Tato skupina příkladů ilustruje dohromady rozličné Poláškovy inovace založené na odstraňování výrazných doslovných nápodob (kalků) řecké a latinské předlohy, nepojednané v předchozích paragrafech.

ř. Vulg.	ἐπὶ παντὸς προσώπου τῆς γῆς super universam faciem terrae
Ga 1,16 BČ1778	hned od toho času sem se z strany toho, <u>žádného člověka</u> neradil hned sem nepovolil tělu a krvi
ř. Vulg.	εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι continuo non adquievi carni et sanguini
Mt 9,15 BČ1778	<u>svadebníci</u> synové ženichovi
ř. Vulg.	οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος filii sponsi
Sk 7,1 BČ1778	<u>nejvyšší kněz</u> Kníže kněžské
ř. Vulg.	ὁ ἀρχιερεὺς princeps sacerdotum
Sk 7,2 BČ1778	<u>Bratří, a Otcové</u> slyšte mne Muži bratří a otcové, slyšte
ř. Vulg.	Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε. viri fratres et patres audite
Sk 14,8 BČ1778	kteříž byl chromý <u>od narození</u> kulhavý jsa z života matky své
ř. Vulg.	χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ claudus ex utero matris suae
Mt 1,18 BČ1778	<u>znamenal se, že jest těhotná</u> nalezena jest v životě mající
ř. Vulg.	εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα inventa est in utero habens
Mt 18,13 BČ1778	<u>ujišťuji vás, že</u> amen pravím vám, že
ř. Vulg.	ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι amen dico vobis quia
Sk 8,40 BČ1778	Filip pak <u>dostal se do Azotu</u> Filip pak nalezen jest v Azotu
ř. Vulg.	Φίλιππος δὲ εὐρέθη εἰς Ἄζωτον Philippus autem inventus est in Azoto
Mk 9,1 BČ1778	až uzří království Boží <u>zjevovati se mocně a slavně</u> dokud neuzří království Božího přicházejícího v moci
ř. Vulg. [Mk 8,39]	ἕως ἄν ἴδωσιν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει donec videant regnum Dei veniens in virtute
Sk 7,2 BČ1778	Bůh náš <u>slavný</u> Bůh slávy
ř. Vulg.	Ὁ θεὸς τῆς δόξης Deus gloriae
Mt 2,10 BČ1778	<u>převalice se radovali</u> radovali se radostí velmi velikou
ř. Vulg.	ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα gavisii sunt gaudio magno valde
Sk 28,26 BČ1778	<u>Slyšeti budete, ale nesrozumíte: hleděti budete, ale neuzříte.</u> Uchem slyšeti budete, a nebudete rozuměti: a vidouce budete viděti, a nespazříte.
ř. Vulg.	ἀκοῆ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνήτε καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε. aure audietis et non intellegetis et videntes videbitis et non perspicietis

- L 10,27 Ten zákonník odpověděl
 BČ1778 On odpověděl, řekl
 ř. ó δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν
 Vulg. ille respondens dixit
- L 2,1 V tom času vyšel rozkaz od Císaře Augusta
 BČ1778 Stalo se pak v těch dnech, vyšlo vyřízení od Císaře Augusta
 ř. Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξῆλθεν δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου
 Vulg. factum est autem in diebus illis exiit edictum a Caesare Augusto
- L 10,38 Jednou když všel Ježíš do městečka jednoho
 BČ1778 Stalo se pak, když šli, že on všel do jednoho městečka
 ř. Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά
 Vulg. factum est autem dum irent et ipse intravit in quoddam castellum

4.2.14. Inovativní volby z **oblasti lexika a frazeologie** vykazující tíhnutí k větší **jasnosti** (někdy i za cenu interpretujícího zúžení významu) a k **prostšímu** («civilnějšímu») **vyjadřování**, někdy k **synonymii** (zvláště u sloves *dicendi*: patrně aby text čtenáře nenudil, nepřipadal mu monotónní), někdy je patrná i snaha o **eliminaci výrazné expresivity** (aby se prostý čtenář nepohoršil či nesmál):

- Mt 1,20 Jozeffe potomku Daviduv
 BČ1778 Jozeffe synu Daviduv
 ř. Ἰωσήφ υἱὸς Δαβὶδ
 Vulg. Ioseph fili David
- J 21,12 Podte, jezte
 BČ1778 Podte, obědujte
 ř. δεῦτε ἀριστήσατε
 Vulg. venite prandete
- Mt 2,3 To uslyšev Herodes král ulekl se
 BČ1778 Uslyšev pak to Heródes Král, zarmoutil se
 ř. ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης ἐταράχθη
 Vulg. audiens autem Herodes rex turbatus est
- L 6,11 Oni pak se vztekali, a radili se, coby Ježíšovi učiniti měli.
 BČ1778 Oni pak naplnění sou nemoudrostí, a rozmlouvali mezi sebou, coby učinili Ježíšovi.
 ř. αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους τί ἂν ποιήσαιεν τῷ Ἰησοῦ.
 Vulg. ipsi autem repleti sunt insipientia et conloquebantur ad invicem quidnam facerent Iesu
- Sk 17,5 Ale židé nevěřící zlostí rozpálení
 BČ1778 Závidíce pak Židé
 ř. Ζηλώσαντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι
 Vulg. zelantes autem Iudaei
- J 10,22 a byl nečas
 BČ1778 a zima byla
 ř. χειμῶν ἦν
 Vulg. et hiemps erat
- Mk 6,21 a Hejtmanům
 BČ1778 a Tísícníkům
 ř. καὶ τοῖς χιλιάρχοις
 Vulg. et tribunis
- Sk 27,31 Tedy řekl Pavel hejtmanovi
 BČ1778 Řekl Pavel Setníkovi
 ř. εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχη
 Vulg. dixit Paulus centurioni

<i>Sk</i> 8,29	<u>Idi a připoj se</u> k vozu tomu
<i>BČ1778</i>	Přístup, a přivíň se k vozu tomuto
ř.	πρόσελθε και κολλήθητι τῷ ἄρματι τούτῳ
<i>Vulg.</i>	accede et adiunge te ad currum istum
<i>Mt</i> 1,19	Jozeff muž její <u>dobré srdce</u> <u>maje</u> , nechtěl jí veřejně zahanbiti
<i>BČ1778</i>	Jozeff pak muž její spravedlivý jsa, a nechtěn ji v lehkost uvést
ř.	Ἰωσήφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν καὶ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι.
<i>Vulg.</i>	Ioseph autem vir eius cum esset iustus et nollet eam traducere
<i>J</i> 21,14	To již po třetí <u>ukázal se</u> Ježíš Učedlníkům
<i>BČ1778</i>	To již potřetí zjevil se Ježíš učedlníkům
ř.	τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς
<i>Vulg.</i>	hoc iam tertio manifestatus est Iesus discipulis
<i>Sk</i> 7,1	Tedy <u>otázal se</u> ho nejvyšší kněz
<i>BČ1778</i>	Řeklo pak Kníže kněžské
ř.	Ἐἶπεν δὲ ὁ ἀρχιερεὺς·
<i>Vulg.</i>	dixit autem princeps sacerdotum
<i>Sk</i> 7,1	A on <u>odpověděl</u>
<i>BČ1778</i>	Kterýž řekl
ř. [7,2]	ὁ δὲ ἔφη·
<i>Vulg.</i> [7,2]	qui ait
<i>Sk</i> 12,23	a sežrán sa od červu, <u>umřel</u>
<i>BČ1778</i>	a rozlez se červy zdechl
ř.	καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν
<i>Vulg.</i>	et consumptus a vermibus exspiravit
<i>Zj</i> 22,11	kdo <u>nečistý jest</u> , <u>budiž nečistý</u> ještě
<i>BČ1778</i>	kdo smrdí, smrdiž ještě
ř.	ὁ ῥυπαρὸς ῥυπανθήτω ἔτι
<i>Vulg.</i>	qui in sordibus est sordescat adhuc

4.3. Otázka moravismů

Zajímavou otázkou je, jak je to s **moravismy**, o nichž se výslovně zmínil Dobrovský v listu Ribayovi jako o zvláštním rysu Poláškovy překladu.²⁴ V této studii jsme se vzdali rozboru a hodnocení otázek ortografických,²⁵ a nemůžeme tedy zatím vyslovit soud, zda snad a nakolik bychom mohli užívání (arciť zdaleka ne důsledně) tvrdého ĺ (tj. »l s klíčkou«) nebo stav vyznačování délky/krátkosti samohlásek (kvantita v našem tisku vykazuje poměrně značné kolísání) pokládat za odraz situace v regionálních (moravských) dialektech.²⁶ Pokud pomineme tyto »uzávorkované« otázky, dá se v zásadě říci, že v Poláškově textu nelze najít mnoho jevů, u nichž by se dalo odůvodněně uvažovat o jasném »prosáknutí« dialektu (ať už jihoslezštiny z Poláškovy rodiště Příbora, geograficky blízkých dialektů východomoravských anebo středomoravského nářečí Olomouce a okolí, kde překladatel prožil mnoho let). Tyto nepřilíš četné prvky jsou po překladu porůznu rozseté a působí spíš jen jako »špetka koření pro jemné dochucení« než jako pokus text masivně moravizovat. Za opravdové regionalismy bychom nejspíš mohli považovat např.: dost časté ztvrdnutí předpony *ně-* > *ne-* v neurčitých výrazech (*Sk* 14,8: »muž nejaký« – *BČ1778*: »nějaký muž«), výjimečné stopy neprovedení diftongizace *ú* – *ou* (*Mt* 6,2: »nedej jí před sebou vytrubiti« – *BČ1778*: »netrub před sebou«; *Sk* 1,18: »kupeno jest pole« – *BČ1778*: »obdržel pole«; *Jud* 22dod:²⁷ »mezi těmi bludícími«), zcela ojedinělé

²⁴ Viz výše v kap. 3.

²⁵ Viz výše v subkap. 4.2.

²⁶ Navíc by právě v těchto otázkách (užívání tvrdého ĺ a vyznačování kvantity u jednotlivých výrazů a tvarů) nebylo lehké rozhodovat, jakou roli tu hrála vůle autora a jakou »vnější« okolnosti – úzus tiskárny, jazyková kompetence nebo nářeční pozadí sazeče a korektora atd.

²⁷ Jako »dod« vyznačuji dodatek k dotyčnému versetu, tj. dodaný text, který nemá oporu v řecké ani latinské předloze, a tudíž ani ekvivalent v *BČ1778*.

zachycení znělé výslovnosti předpony *s-/se-* (Mt 18,19: »Jestližeby dva nebo tři z vás zjednoceni byli« – BČ1778: »jestli dva z vás svolí se«; Mk 5,21: »zešel se k němu zástup« – BČ1778: »sešel se k němu zástup«), zvýšený výskyt pohyblivého morfu *-s* (J 21,18: »opasávals se, a chođival si kams chtěl« – BČ1778: »opasoval si se, a chođival si, kam si chtěl«), ojedinělé formy ve skloňování (Předmluva: »dúkaze« ak. pl.; Sk 19,24: »kterýž dělál stříbrné obraze, na nichž vyobrazen byl chrám Bohyně Dyány« – BČ1778: »kterýž dělával Chrámy stříbrné Dyány«; Sk 28,12: »Když sme přišli do Syrakuse« – BČ1778: »A když sme přišli do Syrakuzy«; Mk 10,49: »dobré mysle bud« – BČ1778: »Dobré myslí bud«; Sk 17,27: »a tak říkáje rukami makajíce jej« – BČ1778: »zda-by snad se ho domakali«) a ve slovesné flexi (1Kor 6,12: »já se od žádně věci přemoct nedám« – BČ1778: »já v moc žádného podmaněn nebudu«) či některé vzácné lexikální volby (Mk 6,20: »Herodes oslychal se Jana« – BČ1778: »Heródes obával se Jana« – ř.: ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβείτο τὸν Ἰωάννην – Vulg.: Herodes enim metuebat Iohannem; Předmluva: »potřípovati« = pomlouvat).²⁸

5. Závěr

Pokusili jsme se v hlavních obrysech představit překladatelskou práci Františka Poláška na poli české bible a především ukázat výrazné jazykové rysy, charakteristické pro jeho novozákonní text. Zdá se, že pokračování v analýzách Poláškovy textu by mohlo přinést ještě nové zajímavé poznatky. Bude asi na místě pokusit se subtilnějšími komparacemi vymezit některé další specifické jazykové charakteristiky, stálo by za to podchytit stopy případné inspirace v konkrétních českých biblických překladech mimo *Bibli císařskou* (šlo by asi hlavně o čerpání z *Bible kralické*, případně i vliv *Nového zákona* Procházka z roku 1786).²⁹ Snad by se dalo něco vyčíst také z rozboru pravopisné a hláskoslovné stránky našeho tisku, kterou jsme zatím víceméně ponechali stranou.

Nicméně i z neúplného pohledu této studie je zřejmé, že Poláškův překlad je dílo pozoruhodné, a na svou dobu, kdy bible jako taková stála pro češtinu na stylistickém piedestalu, vlastně raritní i odvážné. Pro dobu raného obrození je Poláškův text ojedinělým zástupcem oné pomyslné linie nedoslovných a současně jazykově svěžích českých biblických přetlumočení, na jejímž počátku stojí vlastně i první kompletní staročeský biblický překlad z poloviny 14. století. Většina tendencí, jež lze u Poláška sledovat, se do českých biblí dostane³⁰ (ovšem pravděpodobně bez jakékoli návaznosti na Poláškův text, který mezitím upadl v zapomnění), ale až v období moderního biblického překladu po roce 1900. Právě razantní prosazení řady z uvedených změn se stalo projevem zlomu v české biblické překladové tradici (v překladech prvních tří dekad 20. století) a faktického zániku »starého biblického stylu«.³¹ A o některých se bude diskutovat, zda jsou pro českou bibli stylisticky vhodné, ještě o mnoho desetiletí později.³²

²⁸ Srov. např. BARTOŠ, František: *Dialektický slovník moravský*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906, s. 267: *oslychat sa* »ostýchati, obávati se«; s. 320: *potřípat koho* »pomlouvat«.

²⁹ V některých místech se ukázaly nápadné shody Poláškovy textu právě s *Bibli kralickou* (k jejímu vlivu srov. např. výše pozn. 21), někdy i s Procházkovým *Novým zákonem* (1786). Neprovedl jsem však zatím soustavné sondování.

³⁰ Netýká se to ovšem »českého subjunktivu« (viz výše v subkap. 4.2.4.), který naopak (jakožto jev archaický a knižní) z českého biblického jazyka brzy zmizí – bude vymýcen už v prvních překladových počinech po roce 1900.

³¹ Ke konkrétnostem jazyka a stylu moderního českého biblického překladu po roce 1900 (v kontrastu k překladům »staršího typu«) viz příslušné výklady v knize Josefa BARTOŇE *Moderní český novozákonní překlad* (↖ pozn. 1); k situaci ve druhé polovině 20. století viz odpovídající výklady v knize téhož autora *Pět českých novozákonních překladů* (↖ pozn. 1).

³² Např. odstraňování uvozujícího obratu »stalo se« (za ř. ἐγένετο / lat. *factum est*; srov. výše subkap. 4.2.13.) vytýká Českému ekumenickému překladu KURZOVÁ, Helena: *Biblický jazyk v ekumenickém překladu*, in: HOSKOVEC, Tomáš – ŠEFCÍK, Ondřej – SOVA, Radim (eds.): *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*, Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 92; podobně se vyslovuje (ohledně vypouštění formule »I stalo se«) také VINTR, Josef: *Stylistické poznámky k českému ekumenickému překladu evangelíí*, in: PAVLINCOVÁ, Helena – PAPOUŠEK, Dalibor (eds.): *Česká bible v dějinách evropské kultury*, Brno: Česká společnost pro studium náboženství / Ústav religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 1994, s. 21. V obou článcích jsou kritizovány také další »modernizující« jevy v Českém ekumenickém překladu, jejichž »předobrazy« můžeme nalézt již u Františka Poláška.

Předslowo

W nazymniku 2006 sta so pola katolskich Hornjoserbow poměrnje wulki podawk. Přeni raz bu cyłe Swjate Pismo w jednym zwjazku wudate (➤ Wobraz 1).¹ Njebě to pak jeno formalne zjeće dotalnego přeložka Biblije, kotryž nasta w druhej položce zašleho lětstotka (1966-1976) a eksistowaše w štyrjoch samostatnych zwjazkach: Přeni wobsahowaše tak mjenowane stawizniske knihi (1976), druhi – powučne a profetiske (1973), třeći – psalmy (1968) a štwórty – nowozakońske pisma (1966).² Zamołwita za wudaće a w nadawku tehdyšeho biskopa Joachima Reinelta skutkowaca redaktorska skupina, kiž wobsteješe zasadnje z pječoch člonow – hłowneho zamołwiteho monsignore Měrcina Salowskeho, soburedaktora fararja Gerata Wornarja (➤ Wobraz 2), stilisty Jurja Šeraka, lektorki Lucije Bejmineje a rěčespytnicy dr. Ireny Šerakoweje – měješe najprjedy dotalny přeložk přehladać a ewentuelne mankamenty korigować.³ Přihotowanske džěla so zahajichu hižo w léce 2004, intensiwna korektura zaběži pak hakle wot winowca 2005, tak zo zamó kóždy sobučlon redaktorskeje skupiny znajmjeńša trójce předležacy tekst přečitać. Z toho tež wuchadza, zo njebě *Biblija 2006* žadyn nowy přeložk, ale jenož porjedženje dotal eksistowaceho. Tute wotměwaše so zasadnje na třoch runinach: 1) zmylki su so zwuporjedžichu, 2) džiwaše so na nowy prawopis a 3) wěste wotrězki so znowa přeložichu.⁴ Tajke korigowace džělo bě na kóždy pad trěbne a přinjese poměrnje bohate plody, tak, zo na příklad a) mjeno mandželskeje Abrahama sta so za-so »Sara« a nic »Stara« (*Gen 18,11*), b) bratřa předachu Józefa »Ismaelitam« a nic »Israelitam« (*Gen 37,25*), c) za pjenježk předawatej so dwaj »wróblej« a nic »wróblaj«

¹ Přir. *Swjate Pismo Stareho a Noweho zakonja*, Budyšin: Ludowe nakładnistwo Domowina, 2006.

² Přir. DELAN, Ščěpan: *Přeložki Swjateho Pisma a nabožna literatura katolskich Serbow*, in: *Rozhlad* 43/9 (1993), s. 311-314, tu s. 311-312; LEWASZKIEWICZ, Tadeusz: *Łużyckie przekłady Biblii. Przewodnik bibliograficzny* [= *Język na pograniczach*, 14], Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy przy Instytucie Slawistyki PAN, 1995, s. 45; LEWASZKIEWICZ, Tadeusz: *Przekłady biblijne na słowiańskie mikrojęzyki literackie*, in: *Język. Religia. Tożsamość* 1/15 (2017), <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-653a752e-efba-42f5-9214-e64b6b07a1d0>, s. 145-162, tu s. 154; TEICHMANN, Doris: *Bibelübersetzungen*, in: SCHÖN, Franz et al. (eds.): *Sorbisches Kulturlexikon*, Bautzen: Domowina-Verlag, 2014, s. 37-39, tu s. 39, https://www.sorabicon.de/kulturlexikon/artikel/prov_lnh_vm4_c3b/; SALOWSKI, Měrcin: *Předslowo*, in: *Swjate Pismo Stareho a Noweho zakonja*, Budyšin: Ludowe nakładnistwo Domowina, 2006, s. 10.

³ *My Serbja trjebamy standartny přeložk biblije. Interview z monsignore Měrcinom Salowskim k nowowudaću Swjateho pisma. Prašał so R. Ledźbor*, in: *Katolski Posoł* 2006, čisło 47 (19. 11.), s. 302: »[...] zašle wudaće Swjateho pisma je wjele zmylkow mělo – a to nic jenož čišćerske, ale tež rěčne zmylki a samo zmysl zamylace zmylki«; přir. RL: *Bože słowo w nowym šaće. Swjate pismo zjawnosći prezentowane*, in: *Katolski Posoł* 2006, čisło 48 (26. 11.), s. 308.

⁴ *My Serbja trjebamy standartny přeložk biblije* (↵ přisp. 3), s. 302: »Smy pak tež při přehladowanju někotre pasaže znowa přeložili, zo bychy zrozumliwše byli.«

Daniel DZIKIEWICZ

Teologiski institut Seminara swjateho Józefa,
Vilnius

Přinošk k diskusiji wo problematice porjedženja katolskeho hornjoserbskeho přeložka Swjateho Pisma

On issues concerning the correct Catholic translation of Scripture into Upper Sorbian

In 2006, a new Catholic Upper Sorbian edition of the Holy Bible was published under the direction of Msgr. Měrcin Salowski (Martin Salowski). This was not a new translation, but rather a revision of an earlier edition from 1966-76. Nevertheless, the editorial work was not limited to correcting errors and following new spelling rules. In some cases, a new reading of the Biblical text was also proposed. Despite this progress, this article seeks to offer some guidelines for future editorial work. In addition to correcting mistakes, these guidelines are to take place at textological, historical, philological and theological levels. This approach will help us contribute to better demonstrate the intentions and individual literary-theological characteristics of the original authors.

Keywords: theology; Bible translation; Upper Sorbian language; textology; exegesis

Number of characters / words: 12 242 / 1 715

Number of figures: 3

Secondary language(s): Hebrew; Old Greek

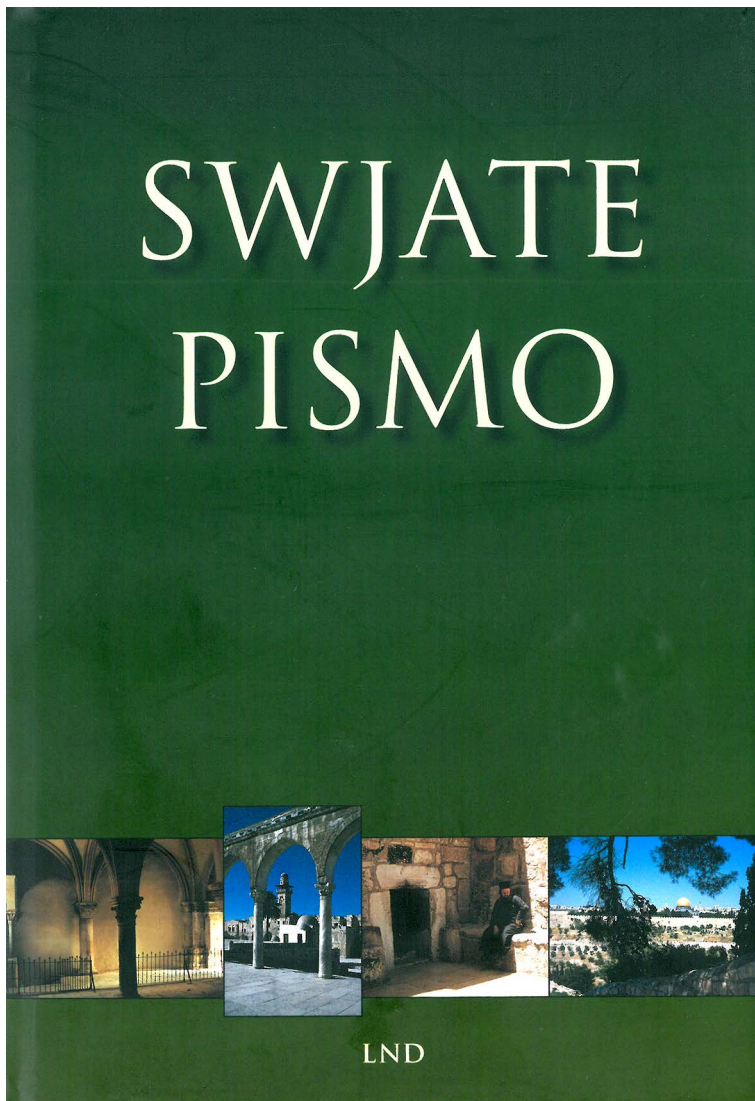
(Mt 10,29)⁵ etc. Njehladajo pak na wočiwidne postupy korigowanskeho džěła⁶ wostawa na tutym polu hišće wjele k wuporjedenju. Hłowny zaměr tutoho přinoška tči w naličenju najwažnišich runinow, na kotrychž bychu so trěbne korektury jónu přewjesć móhli a samo dyrbjeli. Kóžda naspomnjena runina zwobrazni so znajmjeńša z jednym konkretnym příkladom. Nastawk zakónči dosłowo, kotrež krótku studiju zjima a najwažniše sčěwki předstaja.

Tekstologiska runina

To je jedna z najwažnišich a zasadnych runinow. Prjedy hač započnje so Swjate Pismo přeložować, ma so rozsudzić z kajkim pratekstem budže so džělać. Na přěni pohlad je to cyle wočiwidna wěrnosć,⁷ tola nic přeco konsekwentnje wobkedźbowana. Dwaj cyle jednorej příkladaj. W Gen 4,8b praji Kain Abelej: »Pójomj won na polo!« Tuta sada njepochadźa pak z hebrejskeho rukopisa *Textus Masoreticus* (dale: *TM*): אֱלֹהֵי הַקֶּבֶל קַיִן וְאָבֵל, kotryž wužiwa so – jako najlěpši – zasadnje při přeložowanju Stareho Zakonja, ale z druhich hebrejskich manuskriptow, kaž tež z grjekskeje *Septuaginty* (dale: *Sept.*): καὶ εἶπεν Καὶ πρὸς Ἀβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ διέλωμεν εἰς τὸ πεδῖον. Štóz přeložuje *TM*, njeby směl warianty pochadźace z druhich rukopisow do njeho zaplesć. To džě změní teologisku perspektiwu teksta.⁸ Podobna situacija so zwěsći w Gen 22,1b. Tam narěči Bóh přenjeho patriarcha wuzwoleneho ludu z mjenom. Po teksće *Sept.* bu wono dwójce wuprajene – καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν Ἀβρααμ Ἀβρααμ – a po warjanće *TM* jenož jónu – אַבְרָהָם אַבְרָהָם. Přeložowar Stareho Zakonja by dyrbjal tutón rozdźěl wobkedźbować a nic dvě wšelakorej tradiciji mjez sobu měšeć (Gen 22,1ab): »Po tutych podawkach pruwowaše Bóh Abrahama a rjekny jemu: »Abrahamje, Abrahamje!« To džě teologisku perspektiwu hebrejskeho teksta tohorunja změní.⁹

Erratologiska runina

Starodawne laćonske přisłowo praji: »Errare humanum est« – so mylić je čłowjeske. Něšto podobneho by so móhlo wo nimale kóždym teksće rjec: Njeeksistuja teksty bjez zmylkow. Wudaće Swjateho Pisma z lěta 2006 njeje žane wuwzaće. Hižo w třećeje sadze jewi so přěni zmylk (Gen 1,3): »A Bóh rjekny: »Budź swětło!« (> Wobraz 3). Tu pobrachuja słowa »a bu swětło« – וְיְהִי אֹרֶךְ. Tutón zmylk wustupowaše hižo w dotalnym přeložku. Redaktorska skupina pod nawodom msgr. Salowskeho je jón přewidžala a zdžědžila.

LND

Wobraz 1:
Hornjoserbska biblija
w jednym zwjazku
(2006)

⁵ Přir. *My Serbja trjebamy standartny přeložk biblije* (< přisp. 3), s. 302

⁶ LEWASZKIEWICZ, *Przekłady biblijne* (< přisp. 2), s. 154: »Pelna *Biblia* katolicka ukazała się dopiero w latach 1966-1976, a jej nową (poprawioną) edycję wydrukowano w 2006 r. Uważa się, że przekład reprezentuje piękny język.«

⁷ SALOWSKI, *Předśłowo* (< přisp. 2), s. 10: »Tónle nowy přeložk a wudaće wšitkich knihow Swjateho pisma je za serbski lud keđzbyhódny literarny skutk. Prócuje so pratekstej [...] wotpowědować.«

⁸ Přir. DZIKIEWICZ, Daniel: *Die revidierte Ausgabe der Einheitsübersetzung. Beispiele gelungener Korrekturen*, in: *Studia Theologica Grodnensia* 13 (2019), s. 68-74, tu s. 68-69.

⁹ Přir. DZIKIEWICZ, Daniel: »Abrahamje!« abo »Abrahamje, Abrahamje!«, in: *Katolski Posol* 2015, čislo 13 (29. 3.), s. 89.

Wobraz 2:

Přepodaće noweho wudaća biblije w serbskej rěči w Drježdžanskim biskopskim ordinariće 17. nowembra

2006: (wotlěwa) lektorka w Budyskeho Ludoweho nakładnistwa Domowina Lucija Bejmina (Luzia Böhme), farar Gerat Warnar (Gerhard Werner), generalny wikar Konrad Zdarsa, předsyda Towarstwa Cyrila a Metoda z. t., tachantski farar Wito Scapan (Veit Scapan), jednaćelka Ludoweho nakładnistwa Domowina Marka Maćijowa (Marka Matschie) a msgr. Měrcin Salowski (Martin Salowski)

Filologiska runina

Na tutej runinje měło so poměrnje wjele korigować. Tu jenož dwaj přikładaj: Časowe formy bibliskich słowjesow měli so wobkedźbować a wšitke móžnosće hornjoserbsčiny prawje wužiwać, wosebje hdyž dže wo grjekskej aorist, kotryž so hustodosć z perfektom přeloži (Mt 25,40c): »Štožkuli **sće sćinili** (ἐποιήσατε – sćinišće) jednomu z najmjeńšich tychle mojich bratrow, to **sće mi sćinili** (ἐποιήσατε – sćinišće).« Tež by so konsekwentnišo pluskwamperfektum zasadžeć měl: »Hdyž pak přińdže sylniši hač wón a jeho přemože, to wozmjje jemu wšu brón, na kotruž **je so spušćał** (ἐπεποιθεῖ – *bě so spušćał*), a rozdžěli, štož je narubił« (Lk 11,22); »Při jeho wrotach **ležese** (ἐβέβλητο – *bě ležal*) prošer z mjenom Lazarus, poľny brjodow« (Lk 16,20).

Stawizniska runina

Jedna so tohorunja wo jedyn z najwažnišich niwowow Swjateho Pisma. Biblija bu džě w konkretnych časach a přez historiskich ludźi napisana. Přeložk by měł na kóždy pad tutu stawiznisku runinu wotblyšćować. Tola w analizowanym přeložku njeje přeco tak. »Na to modleše so Hiskija před Jahwu **tutón paćer**« (2 Kral 19,15a). Slovo *paćer* klinči na tutym městnje křesćanisce. Hiskija kralowaše něhdže w lětach 728-699. Tuž hišće w času Stareho Zakonja. Bibliski přeložk by měł tutu starozakonsku atmosferu wotblyšćować a wuprajenje (2 Kral 19,15a) מַלְאָכִיּוֹת jako *a praješe přečitać dać*. »Z porodom Jězusa Chrystusa měješe so takle: Jako *bě Marija*, jeho mać, z Józefom **slubjena**, pokaza so, prjedy hač so zeńdžeštaj, zo *bě wona* podjala wot Ducha Swjateho« (Mt 1,18). Poprawom njebě *Marija* z Józefom *slubjena*, ale *zmandželena*, abo – hišće dokładnišo přeložuju *μνηστευθείσης* – na njeho *wudata*. Tehdyše židowske mandželstwo nastawaše hižo we wokomiku oficielneho zrěčenja, samo njehladajo na to, zo – wosebje w Galileji – njesmědžeštaj mandželskej hišće wěsty čas zhromadnje bydlić.¹⁰ Tohodla tež prikaza jandžel Józefej Mariju nic jako *njewjestu*, ale jako *mandželsku* k sebi wzać: Ἰωσήφ υἱὸς Δαυὶδ, μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαρίαν τὴν γυναῖκά σου [...] (Mt 1,20b).

Teologiska runina

Z materiala, kotryž je w *Katolskim Posoľe* wozjewjeny a w kotrymž informuje so wo wuwjedženych džělach redaktorskeje skupiny, wuchadźa, zo měješe jedna z přičinow znowapřeloženja někotrych pasažow teologiski pozadk: »[...] smy za teologisce najlěpšim přeložkom pytali.«¹¹ A tajkich wotrězkow by so móhło wjele wjac wotkryć. Jedyn z nich je sćehowacy. W Jan 21,15-19 so pisa wo tym, kak přepodawa Jězusa Pětrej zastojnstwo najwyšeho pastyrstwa w Cyrkwu a to wužiwo troji prikaz *pasenja* wěriwych. Najprjedy pak dyrbeje Pětr swoju lubosć k Jězusej wuznać. W serbskim přeložku wužiwa so za prašenje Jězusa a Pětrowu wotmoľwu samne słowjeso – *lubować* (Jan 21,15bcd): »Symanje, syno Janowy, lubuješ mje bóle hač tući?« Wón

¹⁰ Přir. DZIKIEWICZ, Daniel: *Die revidierte Ausgabe der Einheitsübersetzung. Einige Beispiele verpasster Korrekturmöglichkeiten*, in: *Studia Theologica Grodnensia* 12 (2018), s. 89-102, tu s. 94-95.

¹¹ *My Serbja trjebamy standartny přeložk biblije* (← přisp. 3), s. 302.

praji jemu: »Haj, Knježe, ty wěš, zo će lubuju.« Grjekski tekst ma zo to wšak dvě wšelakorej słowje: ἀγαπάω a φιλέω, kotrež zwuraznjatej w tutym konteksće hinašej ideji lubosće. Přenje słowjeso woznamjenja *bójsku* lubosć a druhe – *čłowjesku*. Za tute druhe by so hodžalo hornjoserbske wuprawjenje *rady měć*. Z tajkim přeložkom by so bóle na teologisku ideju grjekskeho originala džiwało a wona by zrozumliwa byla.¹²

Dosłowo

W lěće 2006 bu nowe wudaće katolskeho hornjoserbskeho přeložka Swjatego Pisma wozjewjene. To bě porjedženje wudaća z 1966-1976. Postup je wočiwidny, tola njedosahacy, dokelž ma so hišće wjele na tutym polu dokonjeć. Předležacy nastawek je drobný přinošk k tutej temje. W nim naliča so někotre runiny, na kotrychž mělo so zmylki porjedžace džělo přewjesć a tak hižo eksistowacy přeložk polěpšić. K naspo-mnjenym runinam móhla so znajmjeńša hišće jedna přidać, mjenujcy dualowa, a tež naložowanje tuteje gramatiskeje kategorije mělo so wukmanić.¹³ Z naspo-

mnjenych runinow je filologiska najbóle problematiska. Wažne je nic jenož prawe serbske słowo kaž tež jeho gramatisku formu wuzwolić, ale tohorunja literariske wosebitosće jednotliwych bibliskich awtorow zachować. Namjetowane porjedženje njezamóže cyle wěšće wšitke problemy hnydom rozrisać, tola budže to jedna dalša kročel k nastaću dospołneho standardneho katolskeho hornjoserbskeho přeložka Biblije.¹⁴

¹² Přir. DZIKIEWICZ, *Die revidierte Ausgabe der Einheitsübersetzung* (≠ přisp. 10), s. 98-99; DIKEVIČIUS, Danielius: *Δὲ φιλῆω vertimo*, in: DIKEVIČIUS, Danielius – GUDAUSKIENĖ, Ingrida (eds.): *Duosiu jums ganytoju pagal savo širdį. Minint Vilniaus šv. Juozapo kunigų seminarijos atkūrimo dvidešimtmetį* [= Bibliotheca Sancti Josephi, 4], Vilnius, 2014, s. 69-74.

¹³ Přir. DZIKIEWICZ, Daniel: *Dual a teologija. Přinošk k problematice wužiwanja dualowych formow w hornjoserbskich přeložkach Biblije*, in: Slavia Occidentalis. Linguistica 76/1 (2019), s. 11-19, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/so/article/view/25133/23104>.

¹⁴ Přir. *My Serbja trjebamy standartny přeložk biblije* (≠ přisp. 3), s. 302.

KNIHA GENEZIS

SPOČATKI SWĚTA A ČŁOWJESTWA

STWORJENJE A HRĚCH

Přěnja rozprawa wo stworjenju

1 Na spočatku stwori Bóh njebo a zemju. ² Zemja pak běše pusta a prózdna. Čma běše nad bjezdnom, a Boži Duch znošowaše so nad wodami.

³ A Bóh rjekny: »Budź swětło!« ⁴ Bóh widžeše, zo je swětło dobre. A Bóh wotdžěli swětło wot čmy. ⁵ Bóh mjenowaše swětło džeń, a čmu mjenowaše wón noc. A bu wječor a bu ranje: přěni džeń.

⁶ A Bóh rjekny: »Budź firmament wosrjedź wodow, a njech wón wotdžěli wody wot wodow!« ⁷ A tak so sta. Bóh sčini firmament, a tón wotdžěli wody pod firmamentom wot wodow nad firmamentom. ⁸ A Bóh mjenowaše firmament njebo. A bu wječor a bu ranje: druhi džeń.

⁹ A Bóh rjekny: »Woda pod njebjom njech so zhromadzi na jedne městno, a njech pokaza so suchi kraj!« A tak so sta. ¹⁰ Bóh pomjenowa suchi kraj zemju, a městno, hdžež so woda zhromadzi, pomjenowa wón morjo. A Bóh widžeše, zo bě to dobre. ¹¹ A Bóh rjekny: »Zemja njech spłodzi zelene, symjenjace so zela a sadowe štomy, kotrež njesu plody na zemj, w kotrychž je jich symjo!« A tak so sta. ¹² Zemja spłodzi zelene, symjenjace so zela po swoich družinach a sadowe štomy, kotrež njesu plody, w kotrychž je jich symjo po jich družinach. A Bóh widžeše, zo bě to dobre. ¹³ A bu wječor a ranje: třěci džeń.

¹⁴ A Bóh rjekny: »Njech nastanu swěcy na njebjeskim firmamenće, zo bychy džeń wot nocy džělili. Njech su znamjenja počasow, dnjow a lět. ¹⁵ A wone budžeja swěcy na njebjeskim firmamenće, zo bychy nad zemju swěčili.« A tak so sta. ¹⁶ Bóh sčini dvě wulkej swěcy, wjetšu swěcu, zo by nad dnjom knježila, a mjeńšu swěcu, zo by nad nocu knježila, a k tomu hwězdy. ¹⁷ Bóh staji je na njebjeski firmament, zo bychy swěčili nad zemju, ¹⁸ zo bychy knježili nad dnjom a nad nocu a džělili swětło wot čmy. A Bóh widžeše, zo bě to dobre. ¹⁹ A bu wječor a bu ranje: štwórty džeń.

²⁰ A Bóh rjekny: »Woda budź poľna žiwych stworjenjow, a ptaki njech lětaja nad zemju pod firmamentom njebja!« A tak so sta. ²¹ Bóh stwori wulke mórske zwěriska a wšitke žiwjata, kotrež so we wodze hibaja po swoich družinach, a wšu ptačinu po jeje družinach. A Bóh widžeše, zo je to dobre. ²² Bóh je zohnowaše prajo: »Budźće plódné a rozmnožeje so a napjelńće wody na morju, a ptaki njech so rozmnožeja na zemji!« ²³ A bu wječor a ranje: pjaty džeń.

²⁴ A Bóh rjekny: »Zemja njech spłodzi žiwjata po jich družinach! Skót, waki a džiwinu po jich družinach!« A tak so sta. ²⁵ Bóh stwori džiwinu po jeje družinach a skót po jeho družinach a wšu wačinu po jeje družinach. A Bóh widžeše, zo bě to dobre. ²⁶ A Bóh rjekny: »Sčiniń čłowjeka po svojim wobrazu, nam podobneho. Knježić ma ja woni nad rybami morja a nad ptakami nje-

¹ Tale rozprawa wo stworjenju swěta pochadza z měšni-skich podawiznow. Nochce wědomostnje wujasnjeć nastaće swěta, ale rěči w ludowej, tehdy zrozumliwej formje

wo skutkach Boha-stworiceľa. Nimamy to rozumić po słowje. Wažne je, zo je na spočatku Bóh swět dobry stworił a zo je čłowjek wjeršk wšěch Božich stworjenjow.

Wobraz 3:

Swjate Pismo Stareho a Noweho zakonja (Budyšin 2006): započatk knihi *Genezis*

Iniciatíva pripraviť nový preklad *Svätého písma* z pôvodných jazykov prišla zo strany Konferencie biskupov Slovenska (KBS) v marci 2013 a súvisela čiastočne s 1150. výročím príchodu sv. Cyrila a Metoda na naše územia, s ktorým bol spätý preklad *Svätého písma* zodpovedajúci kultúrnym a náboženským požiadavkám lokálneho obyvateľstva a jeho rozšírenie medzi pospolitý ľud. Rozhodnutie KBS určite vnímalo aj pragmatickú potrebu katolíckej verejnosti na Slovensku mať k dispozícii moderný a vedecky zaručený preklad *Svätého písma* založený na pôvodných jazykoch a nie prekladoch z nich.

Hlavným podnetom na realizáciu nového prekladu je známy a často kritizovaný fakt, že preklady, s ktorými sa slovenskí katolíci stretávajú buď na súkromnej alebo liturgickej úrovni, sú založené na *Vulgáte* alebo *Neovulgáte*.¹ Bez náznaku dehonestácie voči týmto používaným slovenským prekladom treba uviesť, že ich občasná nepresnosť v porovnaní s originálnym textom pôsobí rušivo a nezrozumiteľne, často archaicky.

Odborníci, ktorí stav prekladu poznajú detailnejšie, vedia, že predovšetkým prevedenie mnohých starozákonných statí poriadne zaostáva. Potreba pripraviť nový preklad z pôvodných textov sa tak javí ako mimoriadne akútna, priam neodkladná. Načasovanie nového prekladu harmonizuje s pozorovaním, že slovenské prostredie už má dostatok odborníkov na biblické jazyky, ktorí sú po absolvovaní štúdií na špičkových svetových univerzitách kompetentní podujat' sa na prácu na novom preklade. Analogické prekladové projekty do iných moderných spisovných jazykov sa jednoznačne osvedčili aj ako obrovský prínos pri rozvíjaní kultúrneho i jazykového bohatstva daných národov.

Adresáti nového prekladu a jeho modernosť

Popri najnovšom slovenskom ekumenickom preklade (kompletný vyšiel v roku 2007) existuje na Slovensku nový preklad Markovho evanjelia v rade *Komentáre k Svätému písmu*. Vzhľadom na obsahovú blízkosť Matúša k Markovi sme sa na začiatku tohto projektu rozhodli vydať sa iným smerom a sústrediť sa na Jánovo a potom aj Lukášovo evanjelium. Elektronické vydanie nového prekladu Lukáša je v príprave práve v týchto týždňoch a malo by byť sprístupnené do konca roka 2020 na webstránke Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied.

Naplánované vydanie nového prekladu Jánovho evanjelia, v roku, keď slávime aj 1600. jubileum smrti svätého Hieronyma, autora prekladu *Svätého písma* do latinčiny, je odpoveďou na potrebu mať na Slovensku moderný preklad *Svätého písma* v spisovnej slovenčine z pôvodných textov s nadkonfesionálnym charakterom.

Snahou pri preklade bolo rešpektovať systémovú štruktúru a zákonitosti slovenského jazyka vo všetkých jeho rovinách, ktoré je nutné zachovávať aj pri tvorbe komentovaného vydania prekladu a zdôrazňovať tak nadkonfesionálny rozmer biblického textu. Jeho sémantiku v národnom prostredí možno vyjadriť pomocou

¹ Pre zmapovanie histórie slovenských prekladov, porov. LAPKO, Róbert (ed.), *K metodike nového prekladu Svätého písma do slovenčiny*, Mahtomedi: Vision Slovakia, 2016, s. 54-73.

Róbert LAPKO

Slavistický ústav Jána Stanislava
Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Nový slovenský preklad Jánovho evanjelia

A new Slovak translation of the Gospel of John

This brief commentary presents the project of the new translation of the Gospel of John into Slovak. The project of a new Bible translation was initiated by the Slovak Conference of Catholic Bishops several years ago, and the translation of John represents its first significant output. The production of this translation took place as a joint venture of the Center for the Study of Biblical and Near Eastern World in Košice and the Ján Stanislav Institute of Slavistics at the Slovak Academy of Sciences in Bratislava. Published with the VEDA publisher in Bratislava, the book contains a fresh translation of John, explanatory notes, and intertextual references. During the process of translation, special attention was paid to the most recent research on John. This article includes examples from the new translation and comparisons with selected existing interpretations.

Keywords: Gospel of John; Bible translation; Slovak language

Number of characters / words: 19 576 / 2 940

Number of figures: 3

Secondary language(s): Old Greek; Czech

Štúdia je súčasťou riešenia projektu *Terminologické diskurzy a špecifická biblických jazykov vzhľadom na preklady Biblie do slovenčiny* (APVV-16-0514).

neutrálnych jazykových prostriedkov, prístupných všetkým používateľom kodifikovanej podoby slovenčiny spoločne.

Pri preklade sme sa usilovali o formálnu ekvivalenciu a zachovanie rekonštruovanej pôvodiny (podľa verzie NESTLE – ALAND 28) tak, aby sa čo najzreteľnejšie vyjadrili skutočnosti vyplývajúce zo spisovnej podoby slovenčiny. Rozličné zastarávajúce výrazy a lexémy sme upravili a priblížili súčasnému používateľovi. Uvedomili sme si však aj skutočnosť, že biblický text má svoje špecifické štylistické výrazové prostriedky, ktoré sme na niektorých miestach nutne zachovali, aby sme nenarušili aj slovenskú prekladateľskú biblickú tradíciu.

Zjednodušené povedané, modernosť nášho prekladu spočíva v precíznejšom prevedení niektorých gréckych výrazov a v aktualizovaných poznámkach. Lingvistické poznámky majú prevažne za cieľ zdôvodniť nové návrhy prekladu. Preklad s poznámkami môže poslúžiť ako podklad pre eventuálny technickejší a obsiahlejší komentár k Jánovmu evanjeliu. Zámerom poznámok a komentárov nie je v tomto prípade vyčerpávajúco opísať všetky gramatické javy alebo obsah Jánovho evanjelia. Skôr ide len o istý sprievodný materiál k prekladu, ktorý má čitateľovi poskytnúť základnú orientáciu vo význame danej perikopy či vety. K prekladu a krátkemu komentáru sme pridali aj tzv. intertextuálne prepojenia, odkazy či parafrázy iných častí *Biblie*. Sme presvedčení, že *Bibliu* treba čítať s *Bibliou*.

Realizácia projektu v v Slavistickom ústave Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied

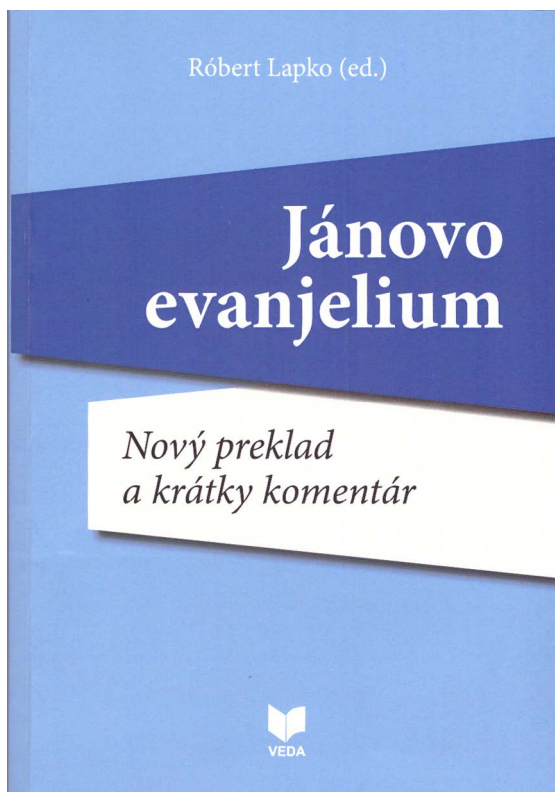
Preklad sa realizoval v rámci riešenia projektu Ministerstva školstva, vedy a výskumu Slovenskej republiky (APVV-16-0514) s názvom *Terminologické diskurzy a špecifiká biblických jazykov vzhľadom na preklady Biblie do slovenčiny* v Slavistickom ústave Jána Stanislava Slovenskej Akadémie vied (SÚJS SAV), ktorý sa zameriava na systematický výskum textov latinského i cirkevno-slovanského religiózneho charakteru i vedecko-koordinačnú činnosť v oblasti slavistických výskumov na Slovensku.

Snahou prekladateľského kolektívu v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV, ktorý sa od svojho vzniku venuje aj biblickým prekladom – prvou vydanou publikáciou je *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov* – je nevyhnutnosť čo najlepšie porozumieť textu *Biblie*, založená na správnom poznaní termínov, používaní biblických mien, opise reálií a podobne. Tento princíp je základným predpokladom, na ktorom svoje prekladateľské dielo založili nielen solúnski bratia či prekladatelia prvého prekladu *Kamaldúskej Biblie* do slovenčiny.

Samotnému novému prekladu Jánovho evanjelia predchádzalo vydanie publikácie *K metodike nového prekladu Svätého písma do slovenčiny* v roku 2016, v ktorej autori zmapovali doterajšie preklady *Biblie* na Slovensku a v Českej republike a zaoberali sa v nej aj témami, ako otázka vymedzenia biblického štýlu či špecifik biblického jazyka.

Priamo na preklade pracoval približne dva roky šesťčlenný tím biblistov a slovenčinárov,² pričom svoju prácu v rôznych fázach konzultoval s okruhom približne ďalších dvadsiatik odborníkov rôzneho zamerania.

Práca na novom preklade Jánovho evanjelia samozrejme neprebíhala v prekladateľskom a vedeckom vákuu. Okrem cenných podnetov konzultantov a konfrontácie s existujúcimi slovenskými a cudzojazyčnými prekladmi sme sa do veľkej miery opierali o poznatky dostupné v najmodernejšom exegetickom, teologickom a lingvistickom výskume k Jánovmu evanjeliu. Mimoriadne cenným prameňom bol pre nás komentár Jeana Zumsteina (*Das Johannesevan-*

Obr. 1: Obálka nového slovenského prekladu Jánovho evanjelia

² V príprave nového prekladu Jána bol zaangażovaný tento riešiteľský kolektív SÚJS SAV: Juraj Feník, Jozef Jančovič, Róbert Lapko, Jaroslav Rindoš, Peter Zubko, Peter Žeňuch. Medzi konzultantov patrili napr. Ján Doruľa, Peter Dubovský, Pavol Farkaš, Peter Juhas, Christoph Levin.

Obr. 2:
Prezentácia nového slovenského prekladu Jánovho evanjelia v Bratislave 13. 2. 2020. Z prava za predsedníckym stolom: RNDr. Miroslav Morovics, CSc., podpredseda SAV, Mons. ICDr. Stanislav Zvolenský, PhD., predseda KBS, Mons. František Rábek, predseda Rady KBS pre vedu, vzdelanie a kultúru, prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc., bývalý riaditeľ SÚJS SAV, Mons. Bernard Bober, podpredseda KBS, a prof. Róbert Lapko, Th.D., PhD., editor nového prekladu Jánovho evanjelia

Obr. 3:
Prof. RNDr. Pavol Šajgalík, DrSc., predseda Slovenskej akadémie vied, a Mons. ICDr. Stanislav Zvolenský, PhD., predseda Konferencie biskupov Slovenska, pri prezentácii prekladu Jánovho evanjelia v Bratislave 13. 2. 2020

fiom, 2016) či Michaela Theobalda (*Das Evangelium nach Johannes: Kapitel 1-12*, 2009). Dôležitou pomôckou sa stal aj grécko-slovenský slovník Heleny Panczovej (*Grécko-slovenský slovník: Od Homéra po kresťanských autorov*, 2012).

Prekladateľská výzva a niekoľko príkladov

Najväčšia prekladateľská výzva spočívala v snahe čo najpresnejšie analyzovať pôvodný text Jánovho evanjelia na štylistickej, gramatickej a sémantickej úrovni a reprodukovať ho v slovenčine. Je potrebné úprimne priznať, že nový, navrhovaný preklad sa markantne neodlišuje od katolíckeho alebo ekumenického prekladu Jánovho evanjelia. Významné zásahy a rozsiahle reformulácie nie sú možné, a to jednoducho preto, že tieto preklady v drvivej väčšine viet korešpondujú s gréckym textom. Boli sme pri práci motivovaní presvedčením, že to, čo je dobré, netreba bezdôvodne meniť alebo umelo vylepšovať.

Napriek tomu sme prišli k záveru, že viaceré formulácie je potrebné upraviť a spresniť – a to najmä vo svetle uvedeného lingvistického a exegetického výskumu. Naším zámerom, samozrejme, nebolo meniť obsah biblického textu, čo je nemožné. Skôr šlo o adekvátnejšie vyjadrenie gréckych spojení v slovenčine, čo sa odzrkadľuje v zmenených slovíčkach, ako ukazujú nasledujúce ukážky.

Napr. Ján na dvoch miestach používa väzbu εις τὸν κόλπον / ἐν τῷ κόλπῳ (Jn 1,18; 13,23), čo sa doteraz prekladalo »v lone« (slovenský ekumenický preklad: »jednorodný Boží, ktorý je v lone Otca, nám ho zjavil; slovenský katolícky preklad: »jednorodný Boh, ktorý je v lone Otca, ten o ňom priniesol zvesť«). Správnejší preklad by však mal znieť »pri hrudi« (»jednorodný Boh, ktorý je pri Otcovej hrudi, ten ho predstavil«), lebo toto spojenie vyjadruje blízkosť dvoch osôb (Ježiša k Otcovi a milovaného učeníka k Ježišovi) pomocou obrazu spočínutia pri hrudi alebo na hrudi iného človeka. V českom ekumenickom preklade je »který je v náručí Otcově«. Spojenie εις τὸν κόλπον sa vzťahuje na pozíciu človeka s hlavou pri hrudi druhého človeka a pravdepodobne je inšpirované obrazom hostiny, v ktorom naznačuje čestné miesto pri stole, vedľa hostiteľa. V preklade sa v nadväznosti na tento význam používa formulácia: »ktorý je pri Otcovej hrudi«. Takto preložená myšlienka blízkosti Syna k Otcovi korešponduje k úvodnému vyjadreniu prológu o existencii Slova u Boha (πρὸς τὸν θεόν).

Slovenský ekumenický preklad	Slovenský katolícky preklad	Český ekumenický preklad	Nový slovenský preklad
»ktorý je v lone Otca«	»ktorý je v lone Otca«	»který je v náručí Otcově«	»ktorý je pri Otcovej hrudi«

Rovnako sme navrhli, že v prípade poslednej vety Jánovho prológu sloveso ἐξηγήσατο s významom (vysvetliť, vyrozprávať, opísať, vylíčiť, vykladať) je zrozumiteľnejšie preložiť »ten ho predstavil« v porovnaní s zaužívaným »ten o ňom priniesol zvesť«, čo znie trochu archaicky (český ekumenický preklad má »nám o nem řekl«). Boh je vo svojej transcencii ľuďom nedostupný. Na to, aby ho spoznali, musí sa im zjaviť. Definitívne sa im zjavil v osobe Ježiša Krista, vteleného Slova, ktorý ľuďom Boha sprítomnil a opísal. Ježišova intímna blízkosť k Otcovi, vyjadrená obrazom prebývania pri Otcovej hrudi, ho kvalifikuje na to, aby bol jedinečnou osobou, ktorá Otca autenticky zjavila. To sa udialo Ježišovými slovami a znameniami, ktoré evanjelium opisuje.

Nasledujúca ukážka ponúka možnosť porovnať katolícky doterajší preklad a nový slovenský preklad Jánovho prológu.

Slovenský katolícky preklad	Nový slovenský preklad
<p>¹ Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a to Slovo bolo Boh. ² Ono bolo na počiatku u Boha. ³ Všetko povstalo skrze neho a bez neho nepovstalo nič z toho, čo povstalo. ⁴ V ňom bol život a život bol svetlom ľudí. ⁵ A svetlo vo tmách svieti, a tmy ho neprijali. ⁶ Bol človek, ktorého poslal Boh, volal sa Ján. ⁷ Prišiel ako svedok vydať svedectvo o svetle, aby skrze neho všetci uverili. ⁸ On sám nebol svetlo, prišiel iba vydať svedectvo o svetle. ⁹ Pravé svetlo, ktoré osvecuje každého človeka, prišlo na svet. ¹⁰ Bol na svete a svet povstal skrze neho, a svet ho nepoznal. ¹¹ Prišiel do svojho vlastného, a vlastní ho neprijali. ¹² Ale tým, ktorí ho prijali, dal moc stať sa Božími deťmi: tým, čo uverili v jeho meno, ¹³ čo sa nenarodili ani z krvi, ani z vôle tela, ani z vôle muža, ale z Boha. ¹⁴ A Slovo sa telom stalo a prebývalo medzi nami. A my sme uvideli jeho slávu, slávu, akú má od Otca jednorodný Syn, plný milosti a pravdy. ¹⁵ Ján o ňom vydal svedectvo a volal: »Toto je ten, o ktorom som hovoril: Ten, čo príde po mne, je predom mnou, lebo bol prv ako ja.« ¹⁶ Z jeho plnosti sme my všetci dostali milosť za milosťou. ¹⁷ Lebo ak zákon bol daný skrze Mojžiša, milosť a pravda prišli skrze Ježiša Krista. ¹⁸ Boha nikto nikdy nevidel. Jednorodný Boh, ktorý je v lone Otca, ten o ňom priniesol zvesť.</p>	<p>¹ Na počiatku bolo Slovo a to Slovo bolo u Boha a to Slovo bolo Boh.^a ² Ono bolo na počiatku u Boha. ³ Všetko vzniklo prostredníctvom neho a bez neho nevzniklo nič^b z toho, čo existuje. ⁴ V ňom bol život a život bol svetlom ľudí.^c ⁵ A svetlo vo tme svieti,^d ale tma sa ho nezmocnila. ⁶ Prišiel človek, ktorého poslal Boh, volal sa Ján.^e ⁷ On prišiel kvôli svedectvu, aby svedčil o svetle, aby prostredníctvom neho všetci uverili.^f ⁸ On sám tým svetlom síce nebol, ale prišiel, aby o tom svetle svedčil.^g ⁹ Pravé svetlo, ktoré osvecuje každého človeka, prichádzalo na svet.^h ¹⁰ Bol na svete a svet vznikol prostredníctvom neho, ale svet ho nespoznal. ¹¹ Prišiel do svojho vlastného, ale vlastní ho neprijali. ¹² No tým, čo ho prijali a veria v jeho meno,ⁱ dal moc stať sa Božími deťmi. ¹³ Sú to tí, čo sa nenarodili z krvi ani z vôle tela, ani z vôle muža, ale z Boha.^j ¹⁴ A Slovo sa telom stalo a prebývalo medzi nami. A my sme hľadali na jeho slávu, slávu, akú má od Otca jednorodný Syn, plný milosti a pravdy.^k ¹⁵ Ján o ňom svedčil a volal: »Toto je ten, o ktorom som povedal:^l Ten, čo prichádza po mne, je predom mnou, lebo bol prv ako ja.«^m ¹⁶ Lebo z jeho plnosti sme my všetci prijali, a to milosť za milosť. ¹⁷ Lebo Zákon bol daný prostredníctvom Mojžiša; milosť a pravda prišli prostredníctvom Ježiša Krista.ⁿ ¹⁸ Boha nikto nikdy nevidel. Jednorodný Boh, ktorý je pri Otcovej hrudi, ten ho predstavil.</p>

Pri čítaní príbehu o svadbe v Káne sme zvyknutí na Slovensku na vetu starejšieho »ty si zachoval dobré víno až doteraz«, ktorej zvyčajne rozumieme ako chválu na adresu ženicha za to, že až doteraz servíroval na svadbe dobré víno. Veta je v skutočnosti kritikou na adresu ženicha za porušenie konvencie (za podávanie dobrého vína až v druhej fáze svadby), pričom jej preklad by mal znieť »ty si zachoval dobré víno až na túto chvíľu« (aj český ekumenický preklad ma takto).

V Jn 4,5 čítame ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας. Predložka εἰς môže príležitostne nahradiť predložky ἐπί alebo πρὸς, čo sa očividne deje na tomto mieste. Jej význam je tu »ku, pri«, čo sa odráža v preklade »tak prišiel k samaritánskemu mestu«. V doterajších slovenských prekladoch však bolo preložené »do samaritánskeho mesta«. Text vyjadruje Ježišovo priblíženie sa k mestu, nie vstup do mesta. Potvrdzujú to ďalšie textové indície, ktoré iným postavám pripisujú vstup do mesta alebo východ z neho: učeníci odchádzajú do mesta (4,8) a neskôr sa z neho vracajú (4,27); žena odchádza od Ježiša do mesta (4,28) a následne Samaritáni vychádzajú z mesta (4,30) k Ježišovi (k studni, kde sedel). Niektoré preklady zlyhávajú v adekvátnom zachytení významu predložky εἰς na tomto mieste.

Slovenský ekumenický preklad	Slovenský katolícky preklad	Český ekumenický preklad	Nový slovenský preklad
»dostal sa tak do samaritánskeho mesta«	»a tak prišiel do samarijského mesta«	»na té cestě přišel k samařskému městu«	»tak prišiel k samaritánskemu mestu«

V Jn 19,22 máme to známe Pilátovo: ὁ γέγραφα, γέγραφα. Staršie slovenské preklady majú: »Čo som napísal, to som napísal.« (Český ekumenický preklad má: »Co jsem napsal, napsal jsem.«) My sme preložili: »Čo som napísal, som napísal navždy.« Pre Pilátovo konanie – vyhotovenie nápisu – sú použité slovesá v perfekte (γέγραφα), ktoré vyjadrujú trvalý účinok vykonanej akcie. Slovenským prekladom tvaru perfekta sa tak vyjadruje trvalosť a nemeniteľnosť Pilátovho rozhodnutia. Navždy zostane na kríži napísané, že Ježiš je kráľ (a Židia proti tomu nič nezmôžu).

Po ukázkach nového prekladu a pred samotným záverom uvádzame na ilustráciu zopár textových poznámok a vzorku intertextových prepojení. Poznámka k syntakticky nejasnému 2,15 znie nasledovne:

»2,15 Viacero komentárov a prekladov prekladá vetu πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ τὰ τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας ako „všetkých vyhnal z chrámu, aj ovce a dobytok.“ Podľa tejto interpretácie Ježiš vyhnal z chrámu predavačov, peňazomencov a zvieratá. Viacero argumentov však môže podporiť alternatívny preklad. Zmienka o zvieratách (τὰ τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας) stojí v apozícií k adjektívu πάντας, čo znamená, že bližšie určuje jeho obsah. Medzi adjektívom „všetko, všetkých“ a párom podstatných mien „ovce a dobytok“ nie je žiadna spojka, ktorá by mohla poukazovať na dva rôzne objekty, ktoré by Ježiš vyhnal z chrámu. Spojenie τε - καὶ sprája dva druhy zvierat, ale nedodáva novú skupinu k tej, ktorú označuje adjektívum πάντας. Mužský rod adjektíva πάντας možno vysvetliť vo svetle mužského rodu podstatného mena τοὺς βόας. Podľa nasledujúceho verša sú predavači holubov naďalej v chráme, a teda neboli z neho podľa 15. verša vyhnaní von. Ťažko si možno predstaviť, že Ježiš by použil bič na násilné vyhnanie ľudí z chrámu. Bič si urobil, aby ním mohol vyhnáť zvieratá. Z týchto dôvodov sa zdá byť uprednostniteľný preklad „a všetko, ovce a tiež dobytok, vyhnal z chrámu,“ ktorý hovorí, že podľa Jánovho evanjelia Ježiš vyhnal z chrámu iba zvieratá určené na obetovanie, čím im vlastne zachránil život. Ježišova akcia v 2,15 je prefiguráciou konania dobrého pastiera, ktorý svoje ovce vyvádza von (10,3), aby mali pastvu – život v plnosti.«

Poznámka k 3,34 vyzerá takto:

»Vázba οὐ ἐκ μέτρου znamená „bez miery, veľa, vo veľkom množstve.“ Subjektom slovesa δίδωσιν je pravdepodobne Boh. On dáva Ducha bez miery. Potvrdiť to môže už nasledujúci verš, ktorý hovorí o Otcovom odovzdaní všetkého Synovi. Podobne aj vo verši 1,32 sa píše, že Duch na Ježiša zostúpil (ako dar z neba/dar od Otca).«

Intertextové prepojenie k udalosti svadby v Káne sú nasledovné:

- a. [2,1]
4,46; Sdc 14,12; Tob 11,8
- b. [2,4]
Sdc 11,12; 1 Kr 17,18; 2 Kr 3,13; 2 Krn 35,21; Oz 14,9; Mk 1,24; 5,7; 7,30; 8,20; 12,23; 13,1

- c. [2,5]
Gn 41,55
- d. [2,6]
3,25; Lv 11,33; Am 9,13-14; Mt 15,2; 23,25-26; Mk 7,2-4; Lk 11,38
- e. [2,11]
4,54.«

Záver

Ako každé ľudské dielo, aj nový preklad Jána môže byť poznačený nedokonalosťami a jeho autori sú otvorení voči korekciám (ktoré sa už aj zapracúvajú). Vydané dielo³ môže mať po zapracovaní týchto pripomienok zlepšenú kvalitu. Tento rok by sme chceli dokončiť preklad Lukášovho evanjelia a následne pokračovať v preklade ďalších kníh *Svätého písma*.

Použitá literatúra:

Český ekumenický preklad, 2009.

Slovenský ekumenický preklad, 2007.

Sväté písmo, preklad a poznámky podľa vydání Spolku sv. Vojtecha v Trnave, 1995.

DORUĽA, Ján (ed.): *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*, Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1997.

FENÍK, Juraj – LAPKO, Róbert: *Predložka εις a záměna predložiek v Jánovom evanjeliu*, in: *Slavica Slovaca* 53 (2018), č. 1, s. 20-24.

FENÍK, Juraj – LAPKO, Róbert: *Víno zachované až na túto chvíľu*, in: *Slavica Slovaca* 54 (2019), č. 2, s. 142-148.

LAPKO, Róbert (ed.): *Jánovo evanjelium. Nový preklad a krátky komentár*, Bratislava: VEDA, 2019.

LAPKO, Róbert (ed.): *K metodike nového prekladu Svätého písma do slovenčiny*, Mahtomedi (MN): Vision Slovakia, 2016.

³ Je voľne prístupné na stránke Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, v priečinku publikácie: <http://slavu.sav.sk/publikacie/evanjelium.pdf>.

W Slěpjańskej cerkwi su se w januarje 2020 prezentěrowali spiwarske knigły¹ (krotko tež: »spiwarske«) w małym serbskem dialektće. Mimo 50 kerlušow namakamy w nich někotere psalmy, Wóšcenaš, Džeseć Bóžych kaznjow, Nejwěkšu kaznju, apoštolske wěryhuznaće, módlitwu Strowa sy Marija a zbóžnoprajenja. Jo to prjeni raz, až su tajke teksty w Slěpjańskej narěcy wótčišćane; iniciatiwa za spiwarske jo čišla wót towaristwa Kólesko² kaž tež wót Slěpjańskeje faraški.

Slěpjańska serbsčina, slěpjańščina aby Slěpjański dialekt, což jo pójedany jěšći wót nejstarjejšeje generacije, ležy centralnje mjezy spisowneju serbskeju rěcowy. W maćernej narěcy serbskich Slěpjanarjow njejo wjele napisanego – w cerkwi aby doma hužywane biblije, batowanske a spiwarske knigły su byli čej gónoserbske, šulske knigły gónoserbske a nowiny a casopisy góno- a dolnoserbiske. Wědomostnje dokumentěrowana jo slěpjańščina dosć dobrje, njemamy pak šulske wucbnice, gramatiku aby słownik.³

Slěpjański dialekt a pisowna tradicija

Slěpjańščina jo čechadny dialekt mjez góno- a dolnoserbkeju spisowneju rěcowy a ma nědži 40 aktiwnych a 50 pasiwnych pójedarjow w starstwje hušej 80 lět w 7 wjeskach.⁴ Dialektne strony leže w sewjernej Sakskej njedaloko pólskeje granice, mjezy němskeju městow Grodk (Spremberg) a Běla Wóda (Weißwasser). Ta mała narěc ma jasnu »centralnu« strukturu w natwarje (fonetika, gramatika, leksika atd.) a jo toč za pójedarjow drugich serbskich dialektow derje rozměć. Ze samskeje čicy rozoměje Slěpjanarje baldy jenak derje gónoserbskich ludži hokoło Budyšyna a dolnoserbiskich hokoło Chóćebuza.

Napisało jo se w Slěpjańskej narěcy čez stolěca mało, někotere teksty pak mamy:

- rukopisy Hanza Njepilu (ca. 1830-1850);
- zběrki Hanza Hantšo-Hana (ca. 1870-1900);
- zběrane a čišćane kerluše Hanza Šymka (1884);

¹ »Něnter comy Boga chwalić« – Slěpjańske spiwarske knigły; kerluše, psalmy a módlitwy / Schleifer Gesangbuch – Kirchenlieder, Psalmen und Gebete, Slepo: Kólesko z. t., 2019.

² Towaristwo Kólesko z. t. Slěpe, towaristwo za zdžeržanje Slěpjańskeje serbsčiny a traděrowanje Slěpjańskego kulturnego herbstwa: www.kolesko.de/sb/; awtorica jo donk towaristwa.

³ Čedleži how tekst, což jo awtorica hudžěla ze swójo go referata na konferency »Pódwjecornostowjańska biblija – rěc a stil« 3. julija 2020 w Praze. Hako čestajarka kerlušow w Spiwarskich knigłach co awtorica zbližyć procowanje ho hobzwarnowanje rěcneho poklada, a čedstajić puć publikacije w narěcy, kóteraž jo se mogla zdžeržać mjez drugim čez zwězanosć ludži z cerkwju. – Nastawek jo napisany w Slěpjańskem dialektće. Awtorica jo se wědobna, až se z tym wótchyli wót konwencije, pódać wěcowne teksty w spisownej rěcy a zwěri se na eksperiment, rozšyrić leksiku dialektu how a tam ho słowa z góno- a dolnoserbščiny; wóna co z tym pak dać tež móžnosć, narěc direktnje dolabować nic jeno z čikladami cerkwinskih aby bibliskich tekstow.

⁴ Brjezowka (Halbendorf), Džěwin (Groß Düben), Miloraz (Mühlrose), Mulkoce (Mulkwitz), Rowne (Rohne), Slěpe (Schleife) a Trjebin (Trebendorf).

Juliana KAULFÜRSTOWA

Slěpe / Drježdžany

»Aby mogli w swójej rěcy Boga chwalić«: Spiwarske knigły Něnter comy Boga chwalić w lužyskoserbiskej narěcy Slěpjańskeje wósady

“That they may glorify God in their language”: The hymn book *Něnter comy Boga chwalić* in the Sorbian dialect of Schleife

The article is concerned with the first publication of a hymn and prayer book in the Sorbian dialect of Schleife. The author defines the dialect as a transitional language between the written Upper and Lower Sorbian and provides an overview of the modest regional literature from around 1830 on. In addition to textual examples from religious contexts across different periods, the article analyses the motivation to publish such a work as a private initiative. Furthermore, it examines the process of carrying over the hymns, psalms and prayers from both written languages into the dialect of Schleife. The study is completed with two examples, a psalm and a hymn.

Keywords: Sorbian language; dialect of Schleife; Slepo; Slěpe; hymn books; hymns; psalms; Njepila, Hanzo

Number of characters / words: 17 218 / 2 695

Number of figures: 2

Number of tables: 2

Number of audio recordings: 1

Secondary language(s): Sorbian dialect of Schleife (Saxony); Upper Sorbian; Lower Sorbian

- zešywk anonymnego družbu (ca. 1900);
- dokumentacije Hanza Kónčana (hokolo 1902);
- w disertaciji Arnulfa Schroedera fonetiski zapisane hulicowańka (1938/1958);
- basni Rože Šenkarjoweje (wót 1996);
- korpus Slěpjańskich tekstow »Slěpjańska cytank«, hudana wót dr. Hynca Rychtarja (1995);
- publikacije towaristwa Kólesko z. t. (wót 2013).

Glědajmy na te, což maje z nich nabóžninski pódpoločk, a dajmy z tym štyri čikłady za dialektalne pismowstwo.⁵

Nejlěpjej znate (a wědomostnje česlědžone)⁶ su spisy rolnika Hanza Njepilu z Rownego (fragmety rukopisow, mjez 1830 a 1850) (► Hobraz 1). Wón jo był wót pietisma hobliwowany, což jo čišel čez Ochranow (Herrnhut) a Mały Wjelkow (Kleinwelka) do gólańskich wjeskow. Mały hurězk z jogo rukopisow w Slěpjańskej rěcy:

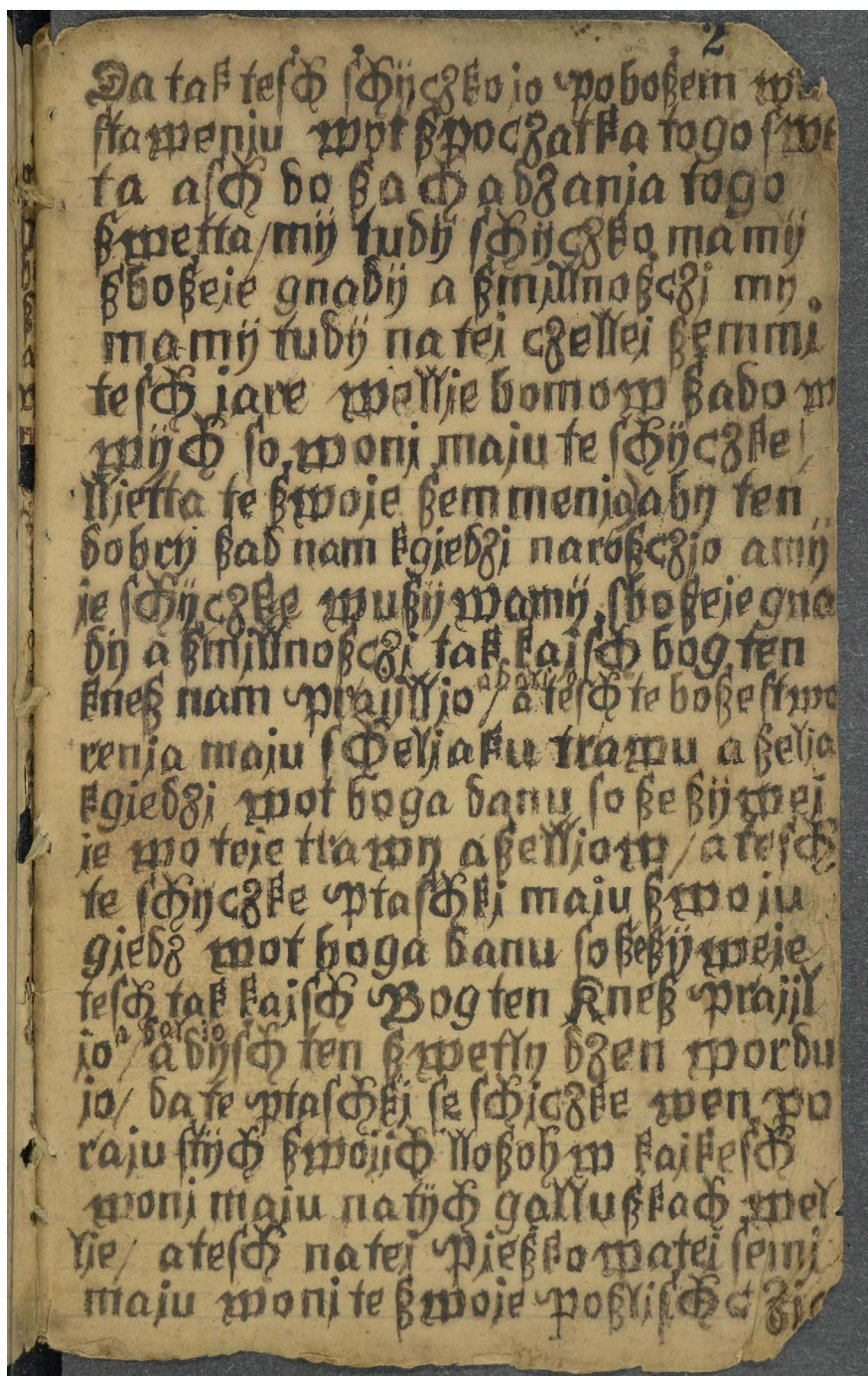
»[...] Ach ty mój nejlubšy Jezusko, ty wjeliki a mócný a wěcný dobywarjo, ty sy na cerće dobył, na tom złem Luciferje, a sy jogo čisnuł do hele z wjelikim rječezom zwězanego do toho wěcnego wogjenja a płomjenja. Tam ma wón něnto wěcne myto za swóju wjeliku njeprawdu. Ach ty mój nejlubšy Jezusko, tebi ja se džěkujom z wutrobnej⁷ lubosću a wjesolosću, až ty sy nam dobył wěcnu zbóžnosć pčez twój šćić a górkę čerpjenje. [...]«

Rolnik H a n z o Š y m k o ze Slěpěgo jo zběrał někotere tak měnowane »pódkerluški a arije« a hudał je w knižkach *Stare lube kěrluški Slěpjanskeje wossady* (Budyšin 1884). Te legendowe spiwy njejsu se do toho zjawili w ženych spiwarskich knižkach; su se pak jare gusto spiwali, čedewšyckem wót hojsnych spiwarčkow, což su teksty a glosy měli zwěkšego w głowje a wót kóterychž jo se je Šymko nejskerjej wótšluchał.⁷

⁵ Prjenje tši w čepisu, ležko čiměrjonem džeńsajšnej ortografiji.

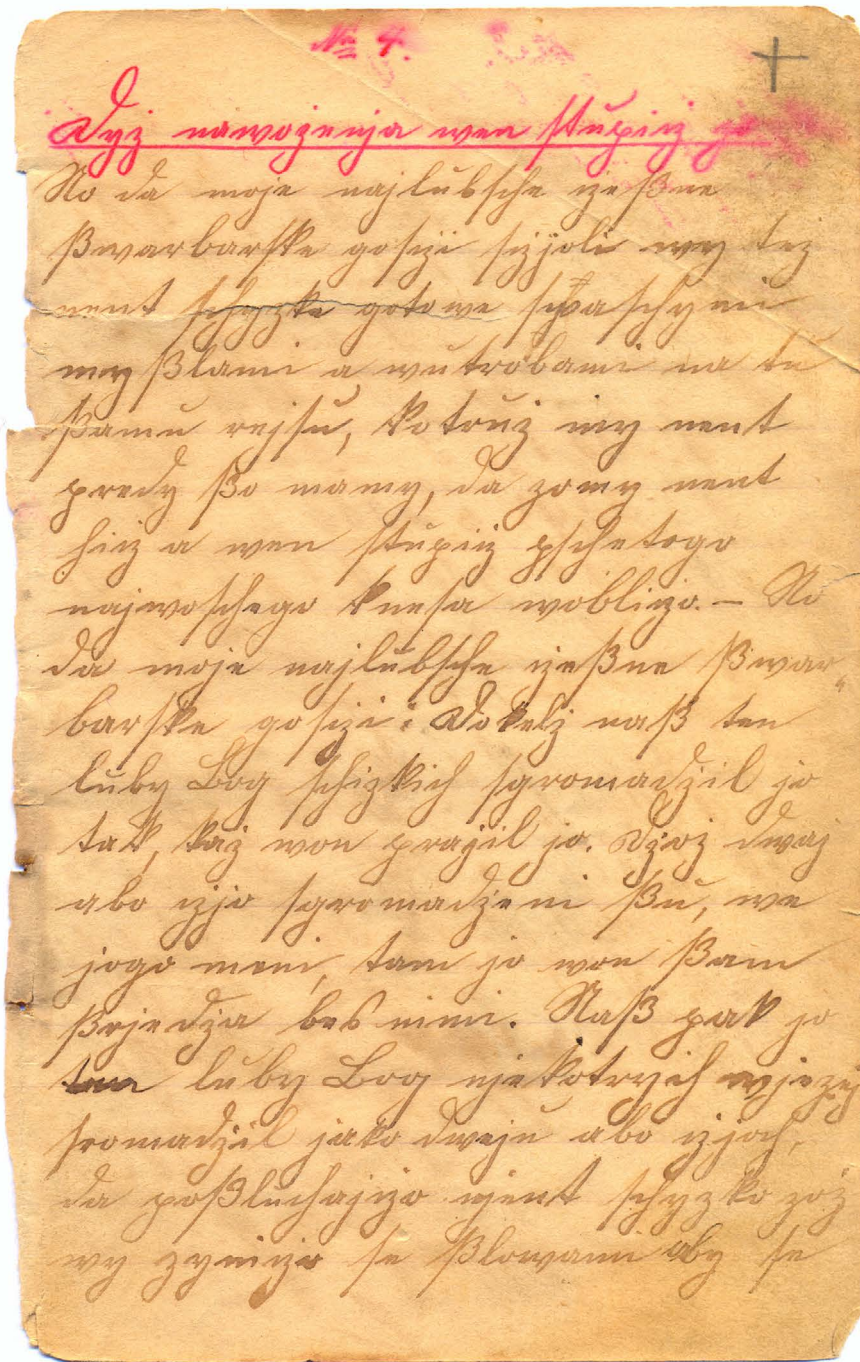
⁶ BRIJNEN, Hélène B.: *Die Sprache des Hanso Nepila. Der niedersorbische Dialekt von Schleife in einer Handschrift*, Bautzen: Domowina, 2004; JAHN, Peter Milan: *Vom Roboter zum Schulpropheten Hanso Nepila (1766-1856). Mikrohistorische Studien zu Leben und Werk eines wendischen Fronarbeiters und Schriftstellers aus Robne in der Standesherrschaft Muskau. Mit einer Übersetzung der Handschriften*, Bautzen: Domowina, 2010.

⁷ Hojsne spiwarki (tež: »te gólice« aby »džěwki«): skupina gólicow a mlodych (nježenjonych) žeńskich kuždeje wjeski, což su pjerjej wót póstnego casa čez jastry až pó žnjowski cas kuždu nježdzu (a čez cyle lěto čidatnje na wósebne swědženje) spiwali cerkwinske spiwy, pak sejdže na ławkach, pak chójdze pó psach a pólach.

Hobraz 1:
Strona »čišćanego rukopisa« Hanza Njepilu, ca. 1830 (Budyšin: Serbski institut, SKA, MS XXX 3, fol. 2^r), <http://digital.slub-dresden.de/id470436735/3>

Hobraz 2:
Strona rukopisnego
zešywka Slěpjańskego
družbu, ca. 1900
(w priwatnem hob-
sejdzenu towaristwa
Kólesko z. t. Slěpe, s. 5)

pisować, jo slawist dr. H y n c R y c h t a r, pjerjejšy sobudźelaćer Instituta za sorabistiku w Lipsku. Wón jo na slěpjańšćinu ćecej glědał nic jeno z filologiskego boka, ale jo měł kuždy cas tež wócy za rjanosć rěcy.

Z jogo pjera jo Jastrowny kerluš (1997):

»Kajka wjelika to gnada,
schajdža nowa nadžeja!
Chwalćo Boga togo Kněža,
až nam w nuzy pomaga!
Cesć a chwalba bydź
Bogu nimjernje!
Ha wjesele něnt powitajćo swědžen jastrowny!
Ha wjesele něnt zaspjawajmy kerluš radostny!
Aleluja, aleluja.
Ha wjesele něnt wótwěrajmy swóje wutroby!
W kuždej dušy dźiwne styskanje a
w kuždej dušy nuterne zradowanje:

Jeden z nich jo Ranjejšy kerluš:

»[...] Poglědaj na te leluje:
Wóni njepćědže, njedźelaje;
šak luby Bog je zdrastujo,
až wóni rjanje rozkwituje,
– rjaniše ako kral Salomon, –
górki a dolki spomodrije.

Co pak co Bog wót nas wěcej měć? –
Njecha nic wěcej wót nas měć
hako ten wutrobny Wóšćenaš;
ten co wón z wutrobu wót nas brać,
co nam jen wóšćowski husłyšać
a za njen swój Bóžy raj dać.
[...]«

Ćedležy nam dalšy rukopis, ze-
š y w k n j e z n a t e g o d r u ž b u
z tekstami k swarbjje (ca.
1905, 38 str.), do kóteregož jo druž-
ba zapisał šycke ceremonielne sady
a gronka, což se pó tradiciji maje
prajić ćed swarbu, na swarbjje a pó
swarbjje (► Hobraz 2).

Pó wjeceri jo měł družba prajić
mjez drugim někotere słowa z kni-
glow Tobias, 8. staw:

»[...] ten jandzel boži džeše k mlódemu
Tobiasej:

Stan a modl so. Na to stanu
mlódy Tobias gorej a modleše so tak:
Kneže božo, ty šeje nady a
šeje rady, ty sy Bog nadewšyckim
a sy wotc našich šyckich wotcow, tebe
derja chwalić njebesa a zemja,
morjo, šycke studnje a wody a
šycke stworenja, a což we nich jo [...]«

Ten Slěpjanař, což jo w casu wót
někak 1970 chopił, se za Slěpjański
dialekt wěcej starać a slěpjańšćinu
z jeje leksikaliskimi, fonetiskimi
a gramatiskimi wósebnosćami za-

Galuz zelona jo rozkwitła nam.
Witaj, nalěto!
Kajke žognowanje,
lute spódobanje!
Judaheja.«

Slěpjańske spiwarske, hudane wót towaristwa Kólesko a ewangelskeje wósady Slěpe

Swójogo póložnja w Górnej Łužycy dla su w Slěpem měli górnoserbske spiwarske, a lazowało jo se namšy z górnoserbskeje biblije. Prjedowało a batowało jo se tež w dialektce – njexistěrujo pak nic pisomne; fararje a tež wěrjece su se do narěcy čestajili sami. Módlitwy z nowšego casa su dokumentěrowane jeno hako audio-nagrawanja aby su słyšač w zgromadnem batowanju (➤ Audio 1).

Serbske fararje su byli Slěpem až do 2. Swětoweje wójny, konkretnje do lěta 1938. Něnt, wót 2014, pó wěc až 70 lětach, dyž jo Slěpem južon šycko němske, ma Slěpe zasej serbsku farańku. Jadwiga Malinkowa se akož dušypastyřka ze starymi Slěpjanarjami čecej serbski hulicujo a hužywa na němskich namšach gusto tež serbske słowa a krotke górnoserbske módlitwy. Jo jej wažne, serbske kórjenje Slěpjańskeje cerkwinskeje wósady zdźeržać a togodla jo se na towaristwo Kólesko hobročila z prostwu, módlitwy a kerluše čestajać do slěpjańšćiny. Člonki towaristwa Kólesko spiwaje gusto hako mały chor namšach, a su čěli te spiwy, což su je za swój repertoar měli južon čestajone z górnjo- dolnoserbšćiny, tež dać hobydlarjam do ruki. Tak jo se hutwóriła kooperacija ze zgromadnym cilom: Hudać spiwarske, aby kuždy Slěpjanar měł šansu, spiwać a batować w rěcy swóych prjedownikow. Šak jo cuć, kak wažne jo ludžom batowanje w maćernej rěcy; kajku wjeliku rolu grajo cerkwja pak tež či zdźeržanju Slěpjańskeje serbšćiny.

Nastała jo toć lisćina kerlušow, módlitwow a liturgiskich tekstow, což su trjobjne čez cerkwinske lěto, a chopilo jo se čestajanje do slěpjańšćiny. Hopćimjeće *Slěpjańskich spiwarskich knigłow* jo to:

- 50 kerlušow za cyle cerkwinske lěto;
- 6 psalmow (8., 22., 23., 24., 100., 150.);
- Wóšćenaš;
- Džeseć Bóžych kaznjow, Nejwěkša kaznja;
- apoštolske wěryhuznaće a zbóžnoprajenja;
- katolska módlitwa Strowa sy Marija;
- 5 ludowych spiwow za wósadne swědženje.

Prjenjomu razuju su psalmy, módlitwy a kerluše za cyle cerkwinske lěto w Slěpjańskej narěcy w knigłach zgromadžone. Efekty su te: Namšach njetrjobjaje wěrjece wěcej z górnoserbskich spiwarskich aby z kopěrowanych cedlikow spiwać, ale maje čišćane knigły. Farańka ma něnt čedłogu za liturgiske módlitwy w dialektce. Stare ludže móže doma w swójej narěcy lazować n. č. psalmy, což su w młodych lětach hako konfirmandy nahuknuli a čez casy zabyli. Wóno jo tež »balzam za dušu«, dyž čidžo serbska farańka akož dušypastyřka k nim a wóni mogu gromadže pó Slěpjańskem batować a spiwać. – A mimo togo mamy dalšu publikaciju w slěpjańšćinje, kóteraž pomaga tym, což ceje ju nahuknuć aby ju lěpjej zeznać. Nadžerja jo how, a to jo togo rownja motiwacija, až by se ta mała serbska rěc zdźeržala. Slěpjanařki a Slěpjanarje sami widže ju w čirowanju ze spisownyma serbskima rěcoma za wósebnu, což pokaza se w gusto słyšanych sadach: »My smy to how čecej hynak prajili«, »Tam či was Budyšynje / Chóćebuzu se hynacej pójeda« aby »Ja to rozmějom, ale my to tak njeprajimy«.

Proces čestajanja do Slěpjańskeje serbšćiny a čikłada

Za hudaće zběrkow, spiwarskich a drugih knigłow, za dokumentaciju pójedaneje slěpjańšćiny jo był trjobjny prawopis. Žena norma njeje eksistowała. Orientacija jo był nejpperjej prawopis tekstow w »Slěpjańskej cytance« dr. Hynca Rychtarja. Pózdžej jo se zachopiła diskusija ho kriterijach za ortografiju a z togo jo slědowało hutwórnjenje wěsteje normy za šycke dalše publikacije.⁸ Wót lěta 2017 sem hužywa se něnter prawopisna norma, kóteraž bazěrujo jasnje na rěcanem słowje (za tym, »kak wórdujo pójedane«).

Dr. Hync Rychtar, což jo za *Slěpjańske spiwarske* čestajil psalmy a módlitwy, jo swójo džěło z tradicije zeprěl na górnoserbske čedłogi, čedewšym na teksty *ewangelskeje biblije* (Budyšin

Audio 1:
Marja Kowalowa
z Mułkoc (1919-2018)
batujo 23. psalm,
17. 12. 2015

⁸ Dr. Rychtar jo mentor a lektor towaristwa Kólesko južon wót lěta 2013, dyž jo wóno chopilo zběrać a hudać dokumentaciju slěpjańšćiny a teksty w dialektce.

1893) a na *Spěwarske za ewangelskich Serbow* (Budyšin 2010). Pócrěł jo z bogatego slowoskłada Hanza Njepilu a z toho, což jo w młodych lětach slyšał a se napisał wót stareje mamy, kóteraž jo jare wjele módlitwow znała.

Kerluše su čestajone z pomocu dolnoserbskich a górnoserbskich ewangelskich spiwarskich šelakich casow kaž tež z němskimi čedlogami. Wažne naradženja a čedlogu za někotere kerluše jo dał Dieter Reddo z Trjebinka († 10. 3. 2020).

Slěpjańščina jo, kaž druge mjenjej aby wěcej konserwěrowane narěcy tež, hobgranicowana na leksiku šednego dnja. Ten burski dialekt z góle ma drje jare wjeliki slowoskład, ale rěc a jeje hobroty su konkretne, direktne, jasne, mało hopisowace, skóro bjez abstraktow. Bibliske teksty, čedewšym tež jich transformacija do spisowneje serbšćiny, su wóteraz hupyšnjone a zawojkowate. Toć jo se na to glědało, wóstać, wósebje ć psalmach a módlitwach, blisko ć originalnem teksće górnoserbskego čeložka, hužywać pak prostu, konkretnu, njeabstraktnu rěc. How jo šlo tež ho to, njestwórić teksty na husokej, spisownej rowninje, ale na rowninje dialektalnych móžnosćí. W jednotliwych padach, džož njejo było móžno hujć bjez abstraktow, a narěc tajke njema w slowoskładu, stej se čestajarja pomagałej z póžyconkami spisowneju rěcowy, pak górnoserbskeje. Či čestajanju kerlušow jo była wěksa čeložarska swoboda. How jo se na to džiwało, aby kerluš był fryšny, aby měł swóju bazu wěc w realiče džeńsajšnego dnja, aby jen ludźi spiwali radzi – a aby štučki rozměli. K tomu słušało mjez drugim tež, čiměrić casowe formy džeńsajšnej rěcy: W Slěpjańskem dialektě jo n. č. perfekt pełnje narownał formy imperfekta a aorista.

Hako čikład čestajanych bibliskich tekstow do slěpjańščiny jo how pódany tekst 8. psalma, a za kerluše njech stoje tši štučki kerluša »Gałuzka hubijała« ze *Slěpjańskich spiwarskich*.⁹

Tab. 1:

8. psalm, 2-10, pó górnoserbskem čeložku w bibliji z lěta 1893 a pó *Spěwarskich za ewangelskich Serbow* z lěta 2010

Górnoserbska čedloga	Slěpjańska serbšćina (Hync Rychtař)
Knježe, naš knježerjo, kak krasne je twoje mjeno po wšej zemi, kiž swoju chwalbu zjewiš na njebiesach! Z erta małych džěci a čěšenkow sy móc založil swojich njepräčelow dla, zo by zahnał přečiwnika a teho, kiž na wjećenje mysli.	Kněžo, naš kněžař, kak krasne jo twójo měno pó cylej zemi, což swóju chwalbu zjewiš na njebiesach! Z guby małych džěci a džěćetkow sy mócy nabrał swóych čěćiwnikow dla, aby zagnał čěćiwnika a toho, což na wjećenje mysli.
Hdyž widžu njebiesa, džělo twójich porstow, měsačk a hwězdy, kotrež sy stwórił: Što je čłowjek, zo na njeho spominaš, a syn čłowjeka, zo jeho přiwzaš?	Dyž widžim njebiesa, džělo twójeje ruki, mjeseck a gwězdy, což sy je stwórił: Co jo clojek, až na njogo spominaš, a syn clojeka, až jogo čiwzyjoš?
Ty sy jeho wo mało nišeho sčinił hač Boha, z česću a z krasnosću sy jeho krónował.	Ty sy jogo scynił ho małko gnišego ak Boga, z cesću a z krasnosću sy jogo kronował.
Ty sy jeho za knjeza sčinił nad skutkami swojeju rukow, wšitko sy pod jeho nohi podał: wowcy a woły hromadže, k temu tež džiwinu, ptaki pod njebjom a ryby w morju a wšitko, štož so pó mórskich ščežkach honi.	Ty sy jomu kněžyc dał nad skutkami twójeju rukowy, šycko sy podał pód jogo nogi: howce a woły gromadže, k tomu tež džiwinu, taški pód njebjom a ryby ho mórju a šycko, což pó mórskich ščežkach ganja.
Knježe, naš knježerjo, kak krasne je twoje mjeno po wšej zemi!	Kněžo, naš kněžař, kak krasne jo twójo měno pó cylej zemi!

⁹ *Slěpjańske spiwarske knihły* (◀ čipisanje 1), s. 200 (psalm); s. 42 (kerluš).

Tab. 2:

Kerluš »Gaľuzka hubijała«, pó dolnoserbskej ćedłozje Kita Šwjelu, *Duchowne kjarliže, Budyšin 2007*

Dolnoserbska ćedłoga	Slěpjańska serbščina (Juliana Kaulfürstowa)
1. Gaľuzka wubijašo z nejłěpšeg kórjenja, a nam se zaspiwašo, až jo z Jezajasa. A kwětašk pšinjase wósrejš we zymnem casu, to sta w poľnocy se.	1. Gaľuzka hubijała z nejłěpšeg kórjenja, powjesć se zaspiwała, až z Jesse pochada. A kwětku ćinjesła hosrjejdž tog zymskeg casa; pólnocna nadžeja.
2. Ten kwětašk, kótryž měnim, kaž pišo Jezaja, jo pšinjasa nam z mjenim ta kněžna Marija. Pšez Bóžu wšogomóc jo góle pórožiła, ak běšo swěta noc.	2. Tu kwětku nam ku gódom, kaž pisa Jezaja, jo ćinjesła nam z Bogom ta kněžna Marija. Ćez Jogo šogomóc jo džěće pórodžiła, ak była Bóža noc.
[...]	[...]
5. Te pastyrje se dachu na drogu wjasołu. To góle namakachu a jogo mašerku. Wše swěte janžeje tam wuchwalichu Boga w kšasnej hušynje.	5. Do Betlehema gnali pastyrje šycke su. Tam, wěrnó, namakali tu swóždźbu pobožnu. Toć huchwalili su ze šymi jandželami tu lubosć Knězowu.

Slěpjańske spiwarske knigły su hudane za praktiske hužywanje w małej wósadze w dialektě, což se pomalem zgubi. Zestajarjam a iniciatoram jo było wažne, Slěpjańskim ćěsćijanam dać móžnosć, spiwać a módlić se w swójej maćernej rěcy. Wóni ceje pak tež dać nowe płomje za to, se zaběrać ze serbskimi kórjenjami. Młoge młodsze ludže Slěpjańskich jsow, kóterež serbski wěc nahuknuli njejsu, se zajimuje za rěc swójjich (pra)starych maćerjow a nanow, a kužda publikacija pomaga jim, zgónić něčo wěcej. Z pomocu wótćišćanych kerlušow jo mimo togo tež móžno, hožywić nałog jastrownego spiwanja tež w drugich jsach Slěpjańskeje wósady.¹⁰

Na kóncu njech stoji štučka, kóteraž jo dała *Slěpjańskim spiwarskim knigłam* titul: »Něnter comy Boga chwalić, džěkować se, jogo cesćić, za te šycke jogo dary, což je my wót njogo mamy.« Wjeliki dar jo tež to, až jo se ta wósebna rěc, kóteraž jo se ćez stolěća pójedala jeno w tych sedym gólskich wjeskach Slěpjańskeje wósady, do něnta zdžeržala.

¹⁰ Jastrownicu spiwa se jěšći w Slěpem a pó nowšem tež w Rownem.

»To kólesko ruce, na kudźeli bant, rjanu hałbu na głowje a pisany šantk. Tak Trjebinske gólice na pćězu du, a wjesole šycke tam gromadže su« jo prjenja štucka loštnego Slěpjańskego ludowego spiwa. Hobspiwane drjewjane kólesko, burska drasta a wjesote zgromadne spiwanje jo inspirěrowało sedym ludźi ze Slěpego a hokoliny, dyž su se w lěće 2011 rozsudźili za załoženje towaristwa, aby se mogli lěpjej starać ho Slěpjańske tradicije a rjanu Slěpjańsku serbsčinu. Towaristwo Kólesko jo se dało swójo měno dlatog, až jo to kólesko było w pjerjejšych casach nic jeno wažny grat za čedžětanje lenu, ale pćědženje na nim ho tej pćězy jo było tež akt zgromadnosći, towarisnosći a hoplewanja kultury kaž spiwanje, hulicowanje powjesći aby graće grow. W lěće 2021 swjeći towaristwo džeseć lět swójjogo hobstaća, toć móžomy raz gľědać curik na jogo skutkowanje, ale tež na lětdžesetki čed tym a na hobstejnoscí w serbskej srjejdźnej lužycy hokoło Slěpeg.

Das sorbische Sprichwort »Gott schuf die Lausitz, der Teufel die Kohle darunter« ist heute so aktuell wie 1924, als in den Revieren in der Lausitz begonnen wurde, die Braunkohle auszugraben, in Kraftwerken zu verbrennen und Elektrizität zu erzeugen. Geringer Brennwert zwar, aber die Lagerstätten liegen gleich unter der Erdkrume und für die Lausitz ist es überhaupt einmal ein Rohstoff. Der einzige – und fortan Segen und Fluch für den sonst bitterarmen Landstrich. Damals wie heute. Das Kirchspiel Schleife ist ein Paradebeispiel für Fluch und Segen. Der mit der Erschließung und Ausbeutung der Braunkohlevorkommen einhergehende kleine Wohlstand der Landbevölkerung, welche Arbeit in den Braunkohletagebauten und -kraftwerken fand, hatte aber einen bitteren Preis: Der Abbau der Kohle unter ihren Füßen nahm den sorbischen Bauern nicht nur Ackerland und ihre Höfe, sondern nach und nach auch ihre Kultur. Sprachen im Kirchspiel Schleife bis in die 1930er Jahre mehr als 90% der Einwohner Sorbisch als Muttersprache und war die sorbische Tracht allgegenwärtig, so muss man heute nach beidem suchen. Mit etwas Glück sieht man Schleifer Trachten und hört das Schleifer Sorbisch bei Dorf- und Folklorefesten der Region oder zu repräsentativen Auftritten. Das einst so tief Verwurzelte, die Selbstverständlichkeit der Sprache und Tracht, verschwand allmählich mit der stetig fortschreitenden Industrialisierung.

Wurde in den 1970er Jahren noch der Versuch unternommen, durch den Zusammenschluss der zumeist lose agierenden Volksmusiker sowie der dörflichen Tanzgruppen zu einem zentralistisch gesteuerten Folklorensemble die sorbischen Traditionen der »Folkloreregion Schleife« zu retten, so wurde in den darauf folgenden Jahren die ursprüngliche Schleifer Folklore nach und nach durch professionelle Choreografen, hauptberufliche Musik-, Gesangs- und Tanzlehrer derart künstlerisch verändert und geprägt, dass die einfache, natürlich bäuerliche Gesangs-, Musizier- und Tanzkultur verloren ging. Außerdem wurde hinter der Bühne fast ausschließlich deutsch gesprochen, während man auf ihr auswendig

Hartmut HANTSCHO

Schleife/Slěpe

Juliana KAULFÜRST

Schleife/Slěpe – Dresden/Drježdžany

Der Verein Kólesko (Spinnrad) setzt sich für die sorbische Sprache und Kultur im Kirchspiel Schleife ein

Towaristwo Kólesko w srjejdźnej Lužycy stara se za serbsku rěc a kulturu Slěpjańskeje wósady

The association Kólesko (Spinning Wheel) supports Sorbian language and culture in Slěpe (Schleife) community

In 2021, Kólesko e. V. will celebrate ten years of its existence. This article looks back at the association's activities in preserving language, history, music, and traditional costumes of the Sorbian community of Schleife (Slěpe) in the very east of Germany. Furthermore, this piece briefly considers almost 100 years of difficult time for Sorbian culture and language in Schleife amidst industrialization, the cultural politics in the German Democratic Republic, and the first years after the German reunification. This paper also presents the published outcomes of the research conducted by the Kólesko association between 2013 and 2020 and provides an overview of the books in preparation.

Keywords: Sorbian language; Sorbian culture; dialect of Schleife; Slepjo; Slěpe; Kólesko (Spinnrad)

Number of characters / words: 21 947 / 3 014

Number of figures: 7

Secondary language(s): Sorbian

gelernte sorbische Texte anbot. Die Folge war, dass sich die einheimische Bevölkerung nicht mehr mit dieser dargebotenen »Schleifer Folklore« identifizieren konnte.

Diese Ablehnung verlor sich aber mit der Zeit. Die Alten starben und mit ihnen das Wissen und die Fähigkeit, innerhalb der Familie bzw. aus der dörflichen Gemeinschaft heraus die eigene mündlich überlieferte Kultur weiterzugeben. Die Folge war, dass die in der Deutschen Demokratischen Republik (DDR) gepflegte sorbische Folklore, die nur eine oberflächliche und folkloristische Abbildung der regionalen volkstümlichen überlieferten Traditionen war, als die Schleifer Folklore wahrgenommen wurde. Dieser Trend hielt leider auch nach der Wende an. In einem selbstaufgelegten Zwang, dem Publikum die Unterhaltung zu bieten, die es von einer sorbischen Folkloregruppe erwartet, verwischten die Konturen der einzelnen regional agierenden Gruppen immer mehr. Dabei liegt aber gerade in der konsequenten Abgrenzung der heute noch erhaltenen Trachtenregion Schleife auch ihr Reiz. Um diese Vielfalt zu erhalten, ist es umso wichtiger, sich auf die eigene regionale Kultur, dörfliche Dialekte und Bräuche zu konzentrieren, auch wenn diese nicht bzw. wenig publikums- und medienwirksam sind. Nur so ist es möglich, die Vielfalt der eigenen dörflichen Traditionen zu bewahren und weiterzugeben.

Abb. 1 / Hobraz 1:
Deutschlandkarte: Lage des Kirchspiels Schleife im Nordosten Sachsens an der Grenze zu Brandenburg / Korta Němskeje: póloženje wósady Slěpe na ranju Sakskeje či Bramborskej granicy

Abb. 2 / Hobraz 2:
Schleife, Straßenansicht Richtung Halbendorf / Slěpe, droga do Brjezowki

»Slěpe jena rjana wjeska, tu ja zabyć njemogu« jo něco kaž hymna Slěpjańskeje wósady. Ten ludowy spiw z džewjeć štučkami jo šudži znaty, a kužda wjeska spiwa jen w swójej wariantce: »Slěpe / Rowne / Džewin / Trjebin jena rjana wjeska, tu ja zabyć njemogu.« // »Brjezowka / Miłtoraz jo rjana wjeska, tu ja zabyć njemogu.« // »Mułkoce su rjana wjeska, tu ja zabyć njemogu.« Spiw jo nejrańšy, dyž spiwa se z wjele ludźimi a z dudami pó starem, jenogłosnje a njehupyšnjony.

In dieser Erkenntnis wurden die Gründer des Vereins Kólesko durch ihre jahrelange Tätigkeit in verschiedenen sorbischen Schleifer Vereinen bestärkt. Die touristische Vermarktung und das Singen und Tanzen auf Bestellung und für Honorar führte unweigerlich zu einer eintönigen Darstellung der Folklore – und der damit einhergehende Wissensverlust ist erschreckend, insbesondere um die Schleifer Trachtenvielfalt und das Schleifer Sorbisch.

Immer wieder gibt es jedoch einige Unermüdete, die sich gegen das Vergessen und die totale touristische Vermarktung stemmen. Es war nicht schwer, diese Enthusiasten zu finden und sie für eine neue Idee der lokal begrenzten sorbischen Traditions- und Kulturpflege und deren Dokumentation in Wort und Bild zu begeistern. Nicht die Zurschaustellung der sorbischen Bräuche auf Nachfrage, nicht die Trachtenvorfürungen im Sinne von »Es war einmal...« sollten im Vordergrund stehen: Mit der Gründung des Vereins Kólesko im Jahr 2011 wurde der Versuch unternommen, in unserem allzu modernen alltäglichen Leben eine Nische für die Schleifer Sprache, die Schleifer Tracht und die mit ihr einhergehende sorbische Tradition

Abb. 3 / Hobraz 3: Kirchspiel in Schleifer Halbtrauertracht sangen die Auferstehung des Herrn zu verkünden.
Schleife, Blick von Süden auf die Kirche / Slěpjańska cerkwja z čezpołnejšego boka

zu finden, frei von touristischem Denken und kurzzeitiger Anerkennung. Unser Verein ist seit seiner Gründung bestrebt, nicht möglichst viele Mitglieder zu vereinen, sondern Gleichgesinnte, die das Können und Wollen besitzen, dem anspruchsvollen Vereinszweck gerecht zu werden.

Am Wichtigsten erschien uns, das Wissen, welches sich unsere Vereinsmitglieder durch Forschung angeeignet und zusammengetragen hatten, zu publizieren und somit die Werkzeuge zur Verfügung zu stellen, welche die Interessierten befähigt, in die Schleifer Brauchkultur einzutauchen.

Ob Schleifer Sorbisch, Schleifer Tracht, Schleifer Traditionen, Erzählkultur und Ortsgeschichte – für alle diese Bereiche können wir in unserem Verein auf Mitglieder zurückgreifen, die über die spezielle Sachkenntnis verfügen. Jeder ist eine Koryphäe in seinem Fach.

Ergänzt wird die Vereinsarbeit durch eine eigene Musiker- und Gesangsgruppe, die das Schleifer Sorbisch und die Schleifer Gesangs- und Musizierweise in der Öffentlichkeit pflegen und vorstellen. Dabei legen wir Wert darauf, dass die Auftritte hauptsächlich im eigenen Kirchspiel stattfinden; wer Schleifer Gesang und Musik erleben will, der sollte diese auch vor Ort, in der Gemeinde Schleife erleben.

Höhepunkte im Bereich kirchlicher Musik sind dabei die Umrahmungen von Gottesdiensten und das alljährliche Ostersingen. So erklangen im Jahr 2017 erstmals seit 1956 auf den Singebänken vor der Schleifer Kirche wieder die überlieferten Osterchoräle im Schleifer Sorbisch. Zehn Mädchen und Frauen aus dem

Abb. 4 / Hobraz 4: Ostersängerinnen auf den Singebänken, Ostersonntag 2017 / Jastrowne spiwarki na ławkach, jastrownicu 2017

Abb. 5 / Hobraz 5:
Die Gesangsgruppe
des Vereins Kólesko
singt im Pfingstgottes-
dienst 2016 / Towa-
ristwo Kólesko spiwa
swětkownicu 2016

Kak rjanje jo, dyž słyšymy jastrownicu, štundu ćed tym, až stuńcko górzej džo, głosy jastrownych spiwarkow z kerlušami w Slěpjańskem dialektće! Na ćikład z jastrownym spiwom, což jo był prjenjemu razozu napisany a wótcíšćany w kniglickach *Stare lube kěrluški Slěpjanskeje wossady* (1884):

1. Džeńs kněžy se ten Bóży syn, což wót tej smjerći stanů jo. Haleluja, haleluja.
Z wjelikej mócu, krasnosću tomu džěk damy nimjernje, haleluja, haleluja!
2. Jo skazył čertoj jogo gwałt, hupušćil jomu jogo štaft. Haleluja, haleluja.
Kak scyni mócný kněz se wón, což dobywa nad winikom, haleluja, haleluja!

Abb. 6 / Hobraz 6:
Schleifer Christkind
mit Begleiterinnen /
Slěpjańske džěćetko
z gólicoma

Die eigentliche Arbeit unseres Vereins besteht aber in der Dokumentation der Schleifer Kulturgeschichte und der »Slěpjańska serbšćina«, der sorbischen Sprache unserer sieben Schleifer Dörfer. Aus jahrelanger akribischer Forschungsarbeit, die die Archivrecherche in Bibliotheken, Museen und Instituten genauso einschließt wie die eigentliche Feldforschung in den Dörfern des Kirchspiels, resultiert eine Vielzahl von Publikationen zum Schleifer Sorbisch, zur Schleifer Tracht, zur Schleifer Ortsgeschichte. Die Dokumentation der bildenden Kunst des Kirchspiels Schleife sowie die Herausgabe eines Kalenderzyklus und die Organisation einer Ausstellungsreihe unter dem Namen »Schleife – das sorbische Worpsswede« gehören ebenfalls zu den Vereinsaktivitäten.

Zur Verbreitung aktueller Informationen zur Vereinstätigkeit sowie für den Vertrieb der im Eigenverlag erschienenen Publikationen unterhält unser Verein eine Internetseite <https://www.kolesko.de> in zweisprachiger Ausführung.

Vergessenes in Erinnerung bringen, Verschüttetes wieder sichtbar machen, dem Verstummen wieder eine Stimme geben – die Pflege von Traditionen ist nicht einfach ein stures Festhalten an Altem, es ist nicht das Aufbewahren von Asche, sondern das Aufrechterhalten einer Flamme.

Z našym džěłom comy toć cesćić tych ludźi, což su kusk teje wósebiteje a rjaneje Slěpjańskeje rěcy, kultury a tradicije až do džeńsajšneg casa hobarali. Dyž tež su něnt južont wjele z nich njeboge, comy jim tak jěšći raz z cyteju wutrobu džěk prajić. My šak wěmy, až móžomy jeno natwarić na to, což smy herbowali wót starych. Tak praji tež Slěpjańske gronko: »Džož se sněga najdžo, tam se šćežka zajdžo.«

»Wo Schnee gefallen ist, dort wird auch ein Pfad ausgetreten.«

PUBLIKATIONEN / PUBLIKACIJE TOWARISTWA KÓLESKO Z. T.

Daj mi jeno jajko, how maš hobej dvě. Slěpjański spiwnik / Schleifer Liederbuch

Das Buch beinhaltet 160 sorbische Volkslieder des Kirchspiels Schleife. Die Grundlage der Veröffentlichung bildeten ca. 60 Liedtexte und -Melodien, die unser 2020 verstorbenes Vereinsmitglied und Zejler-Preisträger Dieter Reddo in mühseliger Kleinarbeit ab Mitte der 1950er Jahre zusammengetragen hatte. Durch ein umfangreiches Quellenstudium der Sammlungen und Veröffentlichungen aus den Jahren 1841-1912 von E. Muka, H. Jordan, A. Černý, L. Kuba, W. v. Schulenburg und A. Smoler, sowie durch das Abhören von noch vorhandenen Tonaufnahmen aus den 1950er und 60er Jahren wurde Reddos Liedersammlung erweitert und vervollständigt. Dem Buch liegen 2 Audio-CDs bei, auf denen jeweils die 1. Strophe aller im Liederbuch enthaltenen Schleifer Volkslieder angehört werden kann.

■ Herausgabegjahr: 2013, Sprache: Schleifer Sorbisch / deutsch.

Kak to jo było. 1 000 Slěpjańskich słowow / Wie es einmal war. 1 000 Wörter Schleifer Sorbisch (Mit-Autorenschaft und Herausgabe der Wortsammlung zum Schleifer Sorbisch)

Unser Verein übernahm im Jahr 2015 die weitere Bearbeitung und Fertigstellung der Wortschatz-Sammlung des Njepila-Vereins Rohne, welche den Bereichen Haus und Hof, Feld- und Viehwirtschaft sowie Dorfleben zugeordnet werden kann. Es folgten Digitalisierung, Korrekturen, Auffüllen der Wortliste auf 1 000 Wörter, Vervollständigung der Beispielsätze und Hinzufügen grammatikalischer Informationen.

■ Herausgabegjahr: 2016, Sprache: Schleifer Sorbisch / deutsch.

Kak Slěpjańska cerkwja swój torm krydła. Slěpjańske ludowe powjesći / Schleifer Sagenbuch

Das illustrierte, zweisprachige Sagenbuch stellt eine umfassende Sammlung der 152 schönsten Sagen und Erzählungen des Kirchspiels Schleife und seiner näheren Umgebung dar. Das Buch gliedert sich in sieben Kapitel. Darin werden Sagen zur Ortsgeschichte, über sagenhafte Wesen aus Wald und Flur, Haus- und Windgeister, Hexen und Zauberer, den Teufel und, nicht zuletzt, in lustige Erzählungen eingeteilt. Darüber hinaus lebt das Buch von seinen wunderschönen 43 Illustrationen, davon 16 in Farbe.

■ Herausgabegjahr: 2018, Sprache: Schleifer Sorbisch / deutsch.

Slěpe jena rjana wjeska! Ludowe spiwy a kerluše ze Slěpjańskeje wósady (Audio-CD)

Die für die CD aufgearbeiteten Volkslieder im Schleifer Sorbisch wurden dem *Schleifer Liederbuch / Slěpjański spiwnik* von 2013 entnommen. Die Lieder besingen Liebe und Liebesleid,

berichten von vergangenen Zeiten, preisen die Schönheit der Heimat und erzählen uns von sagenhaften Gestalten und von ganz alltäglichen Begebenheiten. Die CD enthält neben 20 Volksliedern 5 kirchliche Choräle und ein Instrumentalstück.

- Herausgabefahr: 2019, Sprache: Schleifer Sorbisch.

Něnter comy Boga chwalić. Slěpjańske spiwarske knigfy / Schleifer Gesangbuch

Das Gesangbuch beinhaltet 50 Kirchenlieder, 5 Volkslieder und 12 Gebete und Psalmen. Es vereint bekannte und für das Kirchspiel Schleife bedeutende Choräle im Zyklus des Kirchenjahres und macht dabei den engen Bezug der Schleifer Sorben zu den christlichen Bräuchen und Traditionen deutlich. So enthält das Buch eine umfangreiche Auswahl von Kirchenliedern, die nachweislich von den Ostersängerinnen in der Osternacht gesungen wurden. Ergänzt wird das Gesangbuch durch einige bisher noch nicht veröffentlichte Volkslieder. Eine Besonderheit des Gesangbuches ist, dass zur vereinfachten Verwendung im Gottesdienst die Texte aller Liedstrophen unter die Noten gelegt wurden.

- Herausgabefahr: 2019, Sprache: Schleifer Sorbisch mit deutschem Vorwort.

Dyž gerc zagrajo, džewjeć bóli zažyjo. Notowy zešywk – Notenheft

Das Notenheft mit sorbischen Schleifer Volksliedern für Akkordeon und Klavier beinhaltet zwei unterschiedliche Arten von Bearbeitungen. Der 1. Teil enthält 30 ausgewählte Volkslieder, die mit Harmonisierungen versehen wurden. Diese sind insbesondere für die Begleitung mit Akkordeon in geselliger Runde geeignet, da sie auch für Laienmusiker leicht zu handhaben sind. Der 2. Teil beinhaltet 30 anspruchsvolle Arrangements bzw. Kompositionen, die für den Akkordeonunterricht und für den anspruchsvollen Nutzer gedacht sind.

- Herausgabefahr: 2019, Sprache: Schleifer Sorbisch.

Rěd knigłow Gładžarnica. Slěpjańska burska drasta / Buchreihe Ankleidefrau. Die Schleifer Tracht

Ein spezielles Betätigungsfeld unseres Vereins ist die Pflege und Erhaltung der traditionellen regionaltypischen sorbischen Trachten in ihrer ursprünglichen Art und Weise. Da die detailgetreue Erläuterung und Darstellung aller möglichen Trachten und Trachtenvarianten den Rahmen für ein Buch sprengen würde, sind die verschiedenen anlassbezogenen Trachten und Trachtenvarianten auf mehrere Bücher verteilt worden:

Teil 1: *Džěćetko / Christkind*

Der erste Teil der Trachtenbuchreihe mit dem Titel *Gładžarnica (Die Ankleidefrau)* beschäftigt sich mit der Tracht der 8 Christkinder (»džěćetka«) des Kirchspiels Schleife. Das Buch enthält eine detaillierte Anleitung zur Anfertigung der Trachtenteile, wobei die Arbeitsschritte auf zahlreichen Fotos gezeigt werden. Anschließend folgen Fotos und Erklärungen zum schrittweisen Ankleiden des jeweiligen Christkinds. Daneben beinhaltet das Buch Wissenswertes zu Geschichte und Aberglauben des vorweihnachtlichen sorbischen »Džěćetko«-Brauches sowie historische Fotos. Ergänzt wird das Trachtenbuch mit einer kleinen Wortsammlung (Deutsch – Schleifer Sorbisch) mit Begriffen, die die Schleifer Tracht betreffen.

- Herausgabefahr: 2018, Sprache: deutsch / Schleifer Sorbisch.

Teil 2: *Cerkwinske lěto*

Der zweite Teil der Trachtenbuchreihe *Gładžarnica (Die Ankleidefrau)* beschäftigt sich mit der Anfertigung und dem Ankleiden der verschiedenen Kirchgangs- und Trauertrachten des Kirchspiels Schleife.

Das Buch gliedert sich in folgende Abschnitte:

- Advents- und Passionszeit;
- Weihnachtsfeiertag und Ostersonntag;
- Einfacher Gottesdienst (ohne Abendmahl);
- Pfingstsonntag;
- Abendmahlsgottesdienste;
- Gottesdienst zur Konfirmandenprüfung, Konfirmation;
- Trauertrachten;
- Kinder und Kirche;
- Singen der Mädchen im Kirchenjahr;
- Männer und Kirche.

Jedes dieser Kapitel wurde in die drei wichtigsten Zeitabschnitte (bis 1918, ab 1918 bis 1935, ab 1935) unterteilt, in denen es Veränderungen bei den Trachten und den Ankleideordnungen gab.

Abb. 7 / Hobraz 7:
Publikationen des
Vereins *Kólesko* e. V.,
2013-2020 / Publi-
kacije towaristwa
Kólesko z. t., 2013-2020

Das Buch enthält, neben einer umfassenden Erläuterung zur historischen Entwicklung der Kirchengangstrachten, einen Abriss über Sitten und Aberglauben im Kirchspiel Schleife, die sich um Tod und Bestattung ranken. Ein weiteres Kapitel widmet sich der Tradition des Singens der Mädchen im Kirchenjahr. Ergänzt wird das Trachtenbuch mit einer kleinen Wortsammlung (Deutsch – Schleifer Sorbisch) mit Begriffen, die das Kirchenjahr betreffen.

Wie im ersten Teil der Buchreihe folgt nach einer detaillierten Aufstellung der für die Kirchengangstrachten notwendigen Trachtenteile eine umfangreiche Beschreibung des Ankleidens der verschiedenen Trachtenvarianten. Diese wird mit einer Vielzahl von Fotos und Texten dokumentiert und erläutert.

- Herausgabegjahr: 2020, Sprache: deutsch / Schleifer Sorbisch.

Gładzarnica. Slěpjańska džěćeca drasta / Die Schleifer Kindertracht. Ty sy cujare šwarnje hugótowana!

Damit die Liebe zur Schleifer Tracht unseren Kindern auch in der Zukunft erhalten bleibt, bedarf es der Begeisterung, der Leidenschaft und Aufmerksamkeit der Eltern, unendlich vieler Komplimente und letztlich der Anerkennung in der Öffentlichkeit. Dieses Heft soll helfen, vor allem Eltern und Erziehern die Unsicherheiten und die Scheu beim Ankleiden von Kindern zu nehmen, und somit die kleinen Trachtenträger zu einem würdigen Aushängeschild unserer Region zu machen. Die Broschur beinhaltet eine Aufstellung der Trachtenteile der Kindertracht und eine durch viele Fotos anschauliche und detaillierte Beschreibung des Ankleidens.

- Herausgabegjahr: 2020, Sprache: deutsch.

Plachta pefna hulicowańkow. Slěpjańska serbsčina w słowje a pismje / Erzählungen aus dem Grastuch. Schleifer Sorbisch in Wort und Schrift

Wertvoll für unsere Arbeit ist außerdem die Dokumentation *Plachta pefna hulicowańkow* (*Erzählungen aus dem Grastuch. Schleifer Sorbisch in Wort und Schrift*) von Juliana Kaulfürst, die Tonaufnahmen aus den Jahren 2010 bis 2015 enthält. Es erklingen auf zwei Audio-CDs Erzählungen von Muttersprachlern aus allen sieben Orten des Schleifer Kirchspiels. Diese Geschichten stehen transkribiert und mit deutschen Übersetzungen zur Verfügung. Fotografien

der Sprecher sowie Fotos zum Rahmenthema »Grastuch« illustrieren die Erinnerungen aus neun Jahrzehnten.

- Herausgabejahr: 2015, Sprache: Schleifer Sorbisch / deutsch.

IN VORBEREITUNG:

Ho zachopjonku jo było to słowo / Im Anfang war das Wort

Informationen über die Sprachlandschaft Schleife und Sprachführer Schleifer Sorbisch

Die Lexik und Grammatik des Schleifer Sorbisch wurde nur mündlich durch Alltagsgebrauch überliefert, Schulbücher und dergleichen existieren nicht. Für den Erhalt des immateriellen Kulturerbes ist die Erarbeitung eines Sprachführers notwendig, der dem Interessierten in kompakter Form die Besonderheiten und die Anwendung des Schleifer Sorbisch vermittelt. Dieser Sprachführer soll neben Grammatik-Tabellen und einer Beschreibung der Sprachlandschaft Schleife die für den Alltagsgebrauch wichtigsten Wörter, Sätze und Wendungen enthalten und als Konversationsbuch nach Lebenssituationen gegliedert sein. Ergänzt wird er durch Redewendungen, Liedtexte und Spruchspiele.

In Kooperation mit dem Sorbischen Institut / Serbski institut.

- Geplante Herausgabe: 2021, Sprache: deutsch / Schleifer Sorbisch.

Chwał czuzy kraj a wóstań ho swójom / Lobe das fremde Land und bleibe im eigenen!

750 Jahre Schleife – Eine Bilderchronik

Anlässlich der 750jährigen urkundlichen Ersterwähnung des Ortes Schleife (1272-2022) plant unser Verein die Herausgabe eines Bildbandes. Der Ort Schleife, aber auch das gesamte Kirchspiel kann auf eine wechselhafte Geschichte zurückblicken. Es ist ein altes slawisches Siedlungsgebiet, dessen Einwohner noch heute in der Mehrzahl sorbischer Abstammung sind. Das Jahrhunderte lange Festhalten an Sitten und Bräuchen, die wechselhafte Vereinskultur, sowie politische und religiöse Entwicklungen, die das Aussehen des Ortes geprägt haben, sollen in diesem Bildband lebendig werden. Weiterhin sollen verschwundene Örtlichkeiten und Gebäude, die das Ortschaftsbild prägten, an Hand von historischem Karten- und Fotomaterial sichtbar gemacht werden.

- Geplante Herausgabe: 2021, Sprache: deutsch.

Gładzarnica, Teil 3: Swědženje a džěławy džěń / Feste und Alltag

Der dritte Teil der Trachtenbuchreihe beschäftigt sich mit der Anfertigung und des Ankleidens der verschiedenen Festtagstrachten, wie Hochzeit und Taufe sowie den Kinder- und Alltagstrachten des Kirchspiels Schleife.

- Geplante Herausgabe: 2022, Sprache: deutsch / Schleifer Sorbisch.

EDITORIAL BOARD

— REDAKČNÍ RADA

Editor-in-chief / Hlavní redaktor:

PhDr. Jiří K. KROUPA (Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě, Praha / Association for Central European Cultural Studies, Prague)

Assistant editors / Výkonní redaktoři:

Mgr. Jan BAŤA, Ph.D. (Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha / Institute of Musicology, Faculty of Arts, Charles University, Prague)

Mgr. et Mgr. Marek DOSPĚL, Ph.D. (Biblical Archaeology Society, Washington, DC)

doc. Mgr. Jana SPÁČILOVÁ, Ph.D. (Katedra muzikologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc / Department of Musicology, Faculty of Arts, Palacký University, Olomouc)

Mgr. Martina ŠÁROVCOVÁ, Ph.D. (Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě, Praha / Association for Central European Cultural Studies, Prague)

prof. PhDr. Jaromír LINDA, Ph.D. (Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu / Faculty of Philology, University of Belgrade)

Members of the editorial board / Členové redakční rady:

doc. PhDr. Josef BARTOŇ, Th.D. (Katedra biblických věd a starých jazyků Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha / Department of Biblical Sciences and Ancient Languages, Catholic Theological Faculty, Charles University, Prague)

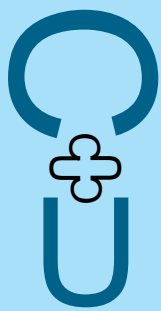
prof. dr. Giuseppe DIERNA (Facoltà di Lingue e Letterature Straniere Moderne, Università degli Studi della Tuscia, Viterbo)

prof. PhDr. Marta HULKOVÁ, Ph.D. (Katedra muzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava / Department of Musicology, Faculty of Arts, Comenius University, Bratislava)

Haig UTIDJIAN, Ph.D., CAS (GSMD), M.Sc. (DIC), B.Sc. (Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě, Praha / Association for Central European Cultural Studies, Prague)

English summaries revised by / Jazyková revize anglických abstraktů:

Šebestián KROUPA, PhD (King's College London, History Department & University of Cambridge, History and Philosophy of Science Department)

Clavibus unitis

9/2 (2020)

Content

The West Slavic Bible: Language and Style

Bible západoslovanská: jazyk a styl

Biblia zachodniosłowiańska: język i styl

Pódwjecornosłowjańska biblija: rěč a stil

Západoslovanská biblija: jazyk a štýl

Zapadosłowjanska biblija: rěč a stil

(edited by Josef BARTOŇ and Jiří K. KROUPA)

Josef BARTOŇ:	
Úvodem	5
Anna MICHALCOVÁ:	
Mystické pojetí <i>Písne písní</i> v zrcadle rubrik staročeských biblí	7
Ondřej BATKA – Andrea SVOBODOVÁ – Kateřina VOLEKOVÁ:	
Iniciály a majuskule v prvním tištěném českém žaltáři (1487)	17
Anastasia ROZHKOVA:	
Vybrané problémy vývoje staročeského vokalizmu v textech <i>Bible drážďanské</i>	27
Hana KREISINGEROVÁ:	
Jazyková specifika druhé staročeské biblické redakce (se zaměřením na temporální systém)	33
Katarína DŽUNKOVÁ:	
Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcie staročeskej <i>Biblie</i>	39
Robert DITTMANN:	
Préteritální auxiliár ve třetích osobách v <i>Matoušově evangeliu</i> ve starších českých biblích	55
Tomasz LISOWSKI:	
Bohemizm semantyczny <i>mięśny</i> (2Cor 3:3, gr. σάρκινος) wobec problemu leksykalnej relacji między <i>Biblią gdańską</i> (1632) a <i>Biblią krakowską</i> (1593)	73
Tomáš Cyril MATĚJEC:	
Časomíra v českých žalmových parafrázích humanistického období	83
Josef BARTOŇ:	
Český překlad <i>Písma</i> »pro lid obecný«: <i>Nový zákon</i> Františka Poláška z roku 1791/92	93
Daniel DZIKIEWICZ:	
Přinošk k diskusiji wo problematice porjedzenja katolskeho hornjoserbskeho přeložka Swjateho Pisma ..	107
Róbert LAPKO:	
Nový slovenský preklad Jánovho evanjelia	111
Juliana KAULFÜRSTOWA:	
»Aby mogli w swojej rěcy Boga chwalić«: Spiwarske knihły <i>Něnter comy Boga chwalić</i> w lužyskoserbskej narěcy Slěpjańskeje wósady	117
Informatorium	
Hartmut HANTSCHO – Juliana KAULFÜRST:	
Der Verein Kólesko (Spinnrad) setzt sich für die sorbische Sprache und Kultur im Kirchspiel Schleife ein / Towaristwo Kólesko w srjejdźnej Lužycy stara se za serbsku rěč a kulturu Slěpjańskeje wósady ..	123